

Фарія Грославська

ПОВІНЬ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ДОБРА КНИЖКА"
diasporoana.org.ua

Дарія Ярославська
ПОВІНЬ

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство Принстонських Українців
100 Торонто — Канада

*Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздоріжжю...*

Іван Франко "Мойсей"

DARIA YAROSLAVSKA

THE FLOOD

A NOVEL

UKRAINIAN PUBLISHING HOUSE "DOBRA KNYZKA" 179

Toronto

1964

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА

П О В І Н Ь

РОМАН У ТРЬОХ ЧАСТИНАХ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ДОБРА КНИЖКА"

179 випуск

Торонто

Р. Б. 1964

Авторські права застережені

Постаті й події в цьому романі є моєю видумкою
і не мають ніякого відношення до людей, які жи-
ли й діяли в таборівій добі.

А в т о р к а

З друкарні оо. Василіян
Торонто 3, Онт. — вул. Лісгар ч. 286
179 — 1000 — 1964

ЧАСТИНА ПЕРША

НА КРУТІЙ ДОРОЗІ

ЛЮДИ І МІСЦЕ

(Замість вступу)

Уява людин, немов гелікоптер, який до того ж діє набагато справніше за нього. З її допомогою можна не тільки перенестися з місця на місце, не тільки покружляти над простором і приглянутися до чогось, але легко завернути в минуле, загнатися в майбутнє, проникнути в інше, чуже життя, бо ж для неї немає обмежень часу, немає замків ані кордонів, немає таємниць. Люди всіх часів для неї однаково доступні. Хоч їх сторіччя могло мати інше число, кордони держав інші лінії, одяг не схожий на сучасний крій, а події прогомонілі й забуті, то з її допомогою вони знову можуть набратися життєвих соків, ожити — і з'явиться просто людина, що живе на землі під сонцем і під зорями, підкорена законам своєї доби, якої призначенням є думати і діяти.

Якщо всядете разом зі мною до такого гелікоптера-уяви, зможете провести деякий час на одному з островів Ді-Пі. "Що таке? — спитаєте мене. — Хіба існує якийсь архіпелаг Ді-Пі? Можна його знайти на мапі?"

На мапі його, звичайно, знайти не можна, принаймні, не у вашу добу. Але колись він справді існував. Він виринув був на поверхні життя в повені воєнних подій, у вирі повоєнних дій, саме тоді, коли друга світова війна тільки що покінчилася, і Європа виглядала, немов повалений у боротьбі, пошматований, ранений і закривавлений велетень. Ледве дихав, але вмирати не думав. Розчленовані держави, поділені народи, розлучені родини, позублені діти серед руїн міст і сіл, зморені голодом і жахом. У всьому був настрій полегшення, бо покінчився вже град бомб, але і безмежного смутку, що воєнні дії урвалися на якомусь фальшивому, безглуздому відтинку.

В серці Європи, у державі, що від неї вогняні язики воєнної пожежі перенесли своє нищівне жниво за води океанів, було повно чужих народів. Військовополонені, колишні в'язні концентраційних таборів, евакуйовані, вивезені на

примусові роботи, залишили свою батьківщину в шуканні волі, — щось наче якесь трагічне збіговище, міжнародній ярмарок, на якому продають і купують, рекламують і крадуть, на якому хитрощі переплітаються з тонкощами дипломатії, і не можна в ньому минути принагідних знайомств, інтриг, ненависти й кохання.

Це одна з тих болючих ран Європи, яку треба б негайно вилікувати і то з допомогою багатьох держав. Дати цим людям дах над головою, їжу, одягу, влегшити і прискорити поворот на рідні землі — ось що стало питанням дня. І зібравшись на спільній нараді — байдуже де і коли — ті держави привели на світ кволе, недосвідчене, але повне доброго наміру дитя, що його назвали УНРРА.

Приміщення знайшли в оцілілих від бомб касарнях та назвали їх таборами. Навезли товарів, створили уряди. Задзвонили апарати, розійшлися оголошення і потяглись у напрямі таборів цілі валки бездомних людей із клунками, з валізами, або й скринями, із добром, видертим у війні від бомб і завойовників.

Коли дивитися на них, як їдуть вони потягами, вантажниками чи кіньми, що притьопали ще з рідних земель, та думаєте, що це просто людські мішочки, наповнені нецікавим змістом, на яких не варт затримувати свою увагу, то, звичайно, правда не за вами. А там, це може так видаватися з висоти нашого гелікоптеру. Але ми не будемо видавати осуду, дивлячись на них ізгори. Ми наближимося, заглянемо в душу і переживемо з ними події за подіями.

Якщо б у мене не було неохоти до непошанування людських почувань та нетолерантності їх поглядів, я могла б іще додати: може інколи добрий Бог поглядає так на світ із висоти свого сидіння та думає:

"Ну, люди мої, що ви зробили зі світом, який я вам подарував?"

Можливо, що не маю рації. Переконаєте мене в тому відношенні дуже швидко. І забудьте про те, якщо це вас ранить. Наша спільна прогулянка в минулі роки не є бажання ранили одне одного, тільки ближче познайомлення з людьми, які, ніби вода під час повені, вийшли з берегів ріки-батьківщини.

Зате не переконують мене ті, які твердитимуть, що ці люди зрадники, бо вони покинули рідний край і, взагалі, це сумна доба, до якої зайво повертатися. Судити другого — справа ризикозна, відносно ж доби, то кожна

цікава, бо в ній є людина. І чим більш незвичайні обставини, тим цікавіша вона, бо загострює питання: що вона робить із своїм життям? Що завмирає і що народжується в її душі? —

Можемо відразу приєднатися до Джеймса й Кітті, які їдуть саме автом гірською дорогою до тих людей, але краще спершу приглянутися таборові.

Довкруги обведенного, тут і там знищеною огорожею і дрютами великого простору з будинками, гаражами і стайнями та із статуєю вояка по середині майдану, яку таборяни насмішливо називали Статуя Неволі, згромадилися мовчазні, горді шпилі Альпів. Сіріють скелясті хребти групи Габелю й Наделю, зеленіють смереками їх стрімкі узбіччя і підніжжя. На весні, поміж травною, червоніють там сунічки, а осінню кожний пен ь обведений підпеньками. Люди з табору піднімаються крутими схилами і мовільно заповнюють грибами горнятка чи коші. Потім довгі вінки грибів — хто щасливий, той знайде і правдивого — висять на віконній рамі і сушаться до сонця.

На три кілометри далі живе своїми справами і своїми проблемами німецьке містечко Обергайм. Населення в гірській ноші, в якій переважають зелені та сірі барви, вірне своїм старим звичаям і традиціям, відживає після ран війни і всю провину за її наслідки спихає з себе на одну людину: Гітлера. Цей табір із чужинцями там поміж шпильми Габелю і Наделю трохи буриє їх кров, заважає. Більш охоче бачили б там своїх хлопців озброєних, ладних охороняти їх і здобувати славу, але, наразі, це ще тільки бажання. Їм цілком непотрібні тепер ті чужі люди, що опинилися тут, завдяки їх урядові й війні, вони радо вислали б їх усіх на батьківщину, або куди завгодно, але загolosно цього не виявляють. Ні, вони не мають ще великого голосу у своїй країні, вони програли війну, вони знищені й голодні, залежні від окупаційної влади Американців. Але іноді хтось має якусь справу в таборі, а таборяни знайдуть щось для себе в Обергаймі і поміж двома оселями — постійною і тимчасовою — нав'язується зв'язок. Неофіційний, не затверджений ніякими умовами, торговельний і культурний зв'язок.

Церковний хор концертує інколи в обергаймському храмі, а потім на якесь свято табір одержить від них те, що потребує. Табір уладжує в себе виставку народного мистецтва і праць своїх робітень, тож з Обергайму спішать побачити її та висловити своє враження у Книзі Відвіду-

вачів. А потім із табору біжать до Обергайму побачити похід масок на закінчення м'ясиць, або скоки на лещатах, або ревію на леді.

І гори довкруги і Обергайм усе споконвіку німецьке — але на малому просторі поміж Габелем і Наделем таки Україна. Що не кажіть, а таки вона там є! Мала і безкорінна, але існує. Вибороли собі її, п'ядь за п'яддю, здобуваючи важливі позиції від інших національностей, люди з полум'яними серцями. Спершу військо стерегло входу, виходити і входити можна було тільки за перепусткою — інколи табір був зачинений цілий день — люди витрачали енергію на здобуття кутка в кімнаті, поборюючи принизливе почуття, що його викликувало приймання дарованої одежі та їжі, обстоювали своє право йти за власною волею, бунтуючись проти насильного висилання на батьківщину — "на родину", називалося там багатомовно — бажаючи йти під своїм національним прапором. Але під цю пору, це вже навіть не автономна, а самостійна республіка із своїм Президентом-Командантом і Соємом-Таборовою Радою. А що навіть старі й великі держави не можуть обійтися без невдоволених, тож і в цьому мініатюрному скитальному царстві назріває опозиція, яку очолює мгр. Сокора.

І Управа Табору з др. Паньковом на чолі, і дві церкви — католицька та православна — у приміщеннях, перероблених із гаражів або стаєн, школи, фахові курси, народний університет і різні товариства, усе таке, яке відповідає тим людям, таке яке було, чи могло би бути десь там над Дніпром чи Дністром, дарма, що річка, яка перепливає табір, називається Остар! І хоч кожному відомо, що Альпи — не українські гори, то в тому часі, коли ті люди заселяли бльоки, здавалося навіть листя на узбіччях шуміло про козацьку славу, гірські чайки переповідали легендарні походи Січових Стрільців, а високі трави журливо хилили свої стебла над долею народу.

У таборі святкують за старим стилем, там урочисто обходять усі важливі національні роковини, там серед майдану, на якому до війни вправляло німецьке військо, виростає могила з написом: "Невідомий Стрілець". Нехай це для Обергайму будний день і вони ріжуть дерево, вітрять у вікнах подушки та продають у крамницях на картки товар, то в таборі все вичищене, прибране, зачинене, а в заповнених людьми церквах відбуваються відправи, бо це якесь свято.

Багато цікавих і вартісних людей у таборі і немало таких із широкими бажаннями і вузьким світоглядом. Багато таких, що думають про загальні справи і чимало таких, що турбуються тільки собою. Але їх усіх думки звернені на схід, туди, де їх рідний край, який вони залишили, і це є чимсь, що їх з'єднує і це є також чимсь, що їх ділить, бо кожний признає і любить свою стежку, якою бажає дійти до Відновленого Краю. І в цьому ціла небезпека. Але коли хто вмере, придуть на відправу, сплетуть вінки і підуть пішки за возом, що везе домовину на цвинтар в Обергайм і та проковтнуть сльозу: вже не повернеться людина до дому...

Навіть у найбільших катаклізмах, як війна, як землетрус чи повінь, що зачіпає життя кожного мешканця якогось клаптика землі, завжди існує ще щось інше — особисті переживання людини. У той час, коли загальні справи переходять до історії, особисті залишаються відомі тільки людині, що їх переживала та ще інколи горстці інших, що були свідками або спричинниками цього. Але навіть тоді приходять якась радість, і взагалі це пора на незвичайні переживання, яких людина не мала б у нормальній добі.

Хоч усі мешканці табору Обергайм мали свої окремі переживання, то, однак, ми займемося тільки тими, для яких це життя було поштовхом для нових думок і навіть мало вирішний вплив на їх майбутнє. Ось вони:

Отець др. ЯРОСЛАВ ГАВОТА. У нього нема спомину тепла родинного дому, маминих пестощів, науки батька, пустощів братів, тільки суворі приписи галицьких монастирів. До війни це був чернець, людина науки, людина відірвана від справ світу. Війна вигнала його не тільки з монастиря, але і з рідного краю, і він сам, не знаючи коли і як, включився у світське, скитальче існування. Цей острівець, що так наблизив людей до нього, стає книжкою, що вчить про життя. Там відсувається перед ним не одна заслона, виявляючи сцени, про існування яких він не мав досі найменшого уявлення.

ІРИНА НАВЕРСЬКА, дружина пропалою без вістки чоловіка, медсестра, прийшла з Осмолоди, з-над річки Лімниця зі своїм малим сином. Вона сходить на невтоптані стежки і, немов те авто у сліпій вуличці, натрапляє на мур законів і перешкод.

НАСТКА ГАВРИЩАК — це сільське дівчатко, яке вивезли на примусові роботи з Опришовець, села, майже

приліпленого до міста Станиславова на землі короля Данила. Вона почала самостійне життя, коли їй було тільки шіснадцять років. Вона нагадує дику мальву, що досі росла на пісних полях, а тепер бажає цвісти в плеканому парку.

ІЛЬКО МАТВІЙЧУК, двадцятилітній парубок з Опришовець, якого вивезли на роботи в останніх днях війни. Його серце точить туга за господаркою, за хатою, за рідним краєм і жура за батька. У своїй розгубленості він бачить тільки один вихід, який може дати йому забуття.

ОРЕСТА ПАНЬКІВ, п'ятнадцятьрічна одиначка команданта, відмінниця в гімназії і в музичній школі. Її всі в таборі знають, але мало хто цікавиться її переживаннями.

Др. **ЛЕВ ПАНЬКІВ**, колись адвокат в одному з галицьких містечок на Підкарпатті. Його стремлінням було перенестися до Львова. Хотілося дорівняти таким адвокатам, як Старосольський, Шухевич, Ганкевич. Провінційне містечко було для нього замалою ареною діяння. Але доля дала йому іншу нагоду виявити своє знання та енергію.

Мгр. МЕТОДІЙ СОКОРА народився на Волині, але до другої світової війни жив у Братиславі. Ця мініатюрна столиця чужого йому народу, в якій важко приходилося йому закріплювати своє існування, встигла змінити його думки й почуття. Для нього рідні й у той же сам час чужі всі ті люди, з якими звела його доля на тому острівці. Рідні мовою, чужі поглядами. Це не дозволяє йому сприймати безкритично всі події.

СИМОН ПЕТРОВИЧ МУРАШКА — киянин, поет, що до другої світової війни ховав на самому дні душі свої завітні мрії і бажання. Табір Обергайм — це для нього символ волі, в якому він хотів би вільно висказати свої думки. За морями, за горами здаються йому ці далекі роки раннього дитинства, коли його батько, йому цілком незнаний, перейшов був річку Збруч ураз із частиною відступаючої армії Петлюри. Вони були викреслені з пам'яті матері, забуті в страху перед наслідками. Але для нього віджили там, поміж шпильями Габелю й Наделю.

Др. **НИКИФОР НИЧАЙ** — Львов'янин, лікар, із великими вимогами до себе, елегантний молодий покоритель жіночих сердець, що сам попадає в сіті цього химерного почуття.

І ще полковник **МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ ЖУЧКО** і його опонент радник **РОМАН ЛЕБІДЬ**, ШИ-

МАЙ із дружиною, КОСТЯНТИН, ГУЦУЛКА з КУБАНКОЮ та ЛАПЧАК. Крім них заслуговує уваги людина, яка не належала до мешканців табору. Це —

Джеймс Е. ВІЛТОН — капітан, абсольвент військової академії у Вест Пойнт, син адвоката в Менгеттені, Нью-Йорк. Зустріч із Старим Світом принесла йому багато нових вражень, спостережень, думок і не останнє місце в тому займали мешканці обергаймського табору.

I.

Як тільки минули останній гострий закрут, Джим Вилтон включив четвертий біг і авто майже безшумно погнало по асфальтовій дорозі. У малому дзеркальці, приміщеному зовні на висоті колеса керівниці, втікали доми міста, набагато менші як у дійсності, пересувалися дерева й гори, над якими тільки вузькими клаптиками проглядало небо. Посередині передньої шиби авта підсакувало в такт їзди на довгому шнурочку щось, що з вигляду не було приналежне ні до тваринного, ні до рослинного світу. Але, приглянувшись, можна було ствердити, що це зроблений із волічки ведмедик.

— Тільки не божеволій, Джим, — попросила Кітті, що сиділа біля нього. Її руде волосся блискуче й сягає плечей, приставало до голови, немов шапочка. За грубими склами окулярів не було видно барви її очей, на них відбивалася передня шибавта і дорога, що бігла в глибину гір. Її губи, блюзочка й нігті на довгих, тонких пальцях були одної барви, горіли вогнем. — Цю дорогу творять самі закрути. Невже ти про те забув від п'ятниці до понеділка?

— Ми саме минули цей найбільш небезпечний, — сказав Джим, не відриваючи погляду від дороги. — А втім, у чому справа? — всміхнувся, хоч, власне кажучи, був у поганому настрою. Дорога трохи мерехтіла йому перед очима. За ним була невиспана ніч повна гамору й музики, танцю і смаку "Мартіні". Він завжди так гамірно закінчував тиждень у готелі "Лютпольд", що був для американської військової залоги в Німеччині за клуб, у місті, віддаленому на десять кілометрів від його праці. У понеділок потребував деякого розгону до щоденних обов'язків. — Чи не маєш десять тисяч забезпечення?

— Ввел, — промовила розсудливо Кітті, впадаючи в його тон, — наразі хочу мати цілі кісточки! Я не проти грошей, але не в такий спосіб здобутих! А втім, не бачу причини, чому б нам розбивати голову! Ми виїхали в пору.

Очевидно, ми повинні починати точно, але не буде великим злочином, як ті люди почекають на нас кілька хвилин!

— Я люблю, як на мене чекають дівчата, не праця, — Джим знову намагався жартувати. Натиснув сирену. Наколесник, що спішно крутив педалами перед ними, відразу з'їхав на край дороги і зацікавленим поглядом просунув по авті. Джима це втішило, але в добрий настрій не ввело. — До того ж ми в армії. Власне кажучи, я не смію спізнитися, — докинув по хвилині. — А поскільки ти зі мною... — урвав, коротко глянув на неї і знову дивився на дорогу. Кітті відчинила торбинку і чогось у ній шукала. Всміхалася.

Гори, що досі оточували їх з усіх сторін широким вінком, присувалися чимраз ближче, доходили до дороги, знову відсувалися від неї, викинули з-поміж себе залізничний шлях і знов його проковтнули, бовваніли напереді то більшими то меншими пірамідами. Авто в'їздило в круг сонячного світла, поринало в тінь, просувалося повз навислу над дорогою скелю, бігло вздовж опустілих тепер сіножатей.

— Можна було одного тижня не їхати до "Люїтпольду", — Кітті, нарешті, відложила торбочку. — Власне кажучи, там тепер нудно.

— О? — здивувався Джим і глянув на неї, хоч знову мали перед собою малий закрут. Натиснув сирену. Велике вантажне авто, заповнене баньками з молоком, показалося перед ними, як тільки минули закруг. — Справді?

— Ти не помітив цього? — здивувалася вона тепер. — Ці самі лиця, нецікаві дотепи, чужа музика, "Мартіні". Я краще почуваюся при своїй праці. Там хоч можна щось спостерігати, просліджувати, дошукуватися, можна щось викрити! Там є напруження! Це моя пристрасть!

— Я мушу бути в гурті своїх людей, — Джим усе ще всміхався, хоч його настрій цілком не поправився. Військове "кепі" прикривало його праву брову, його гостро закінчений верх нависав допереду. Їзда автом по гірській дорозі, де було повно закрутів, з'їздів, піднімання вгору, завжди тримала його в напруженні, розбуджувала енергію і вводила в добрий настрій. Але тепер якось ніщо не помагало. — А втім, — докинув по хвилині. Кітті сиділа випростувана, як свічка, і кутиками очей дивилася на його праву руку в ясній рукавичці, що самопевно спочивала на керівниці. — А втім, людина потребує розваги.

— Ти добре почувашся в ролі провідника комісії?

— Яка ж смішна думка! Чому питаєш?

— Тому, що ти часто виглядаєш нещасливо!
— Це тільки від напруги думки!
— Ну, правда, завдання не легке. Що ми знаємо про тих людей?!

— Гм... — промимрив Джим. Раптом у його уяві з'явилось багато постатей, серед яких він не міг розрізнити ні одного обличчя. Все було сіре й безособове, було масою, а не окремими одиницями, із яких кожна мала якесь окреме переживання. — Виглядають усі нещасливо.

— Певно, але між ними можуть бути також вороги...

— Чиї? Наші?

— Чи я знаю? Може...

— Ну це смішно! Ми належимо до тих, що піклуються ними!

— Я не тверджу цього. Я також думаю. І я знаю, що людина — дивне створіння. Іноді ненавидить того, хто їй помагає!

— Включи радіо, Кітті, — попросив він. — Добре?

Кітті згідливо хитнула головою і в маленькому рухомому просторі відізналися тихі, але виразні звуки музики. Сірі люди зникли з уяви.

— Лондон, — сказала вона з рукою на переключнику.
— Хочеш щось інше?

— Хотів би Нью-Йорк, — зітхнув і здавалося йому, що чиясь тепла і м'яка рука доторкнулася до нього. Життя в Європі плило цілком іншим руслом, як в Америці, він відчував це на кожному кроці, дарма, що перебував у товаристві Американців. Але воно було довкола нього в стурбованих обличчях людей, що снувалися серед руїн міст, у навантажених до останнього ступня трамваях, у каліках безногих і безруких, що попадалися на очі. Краси міст не було. Руїни їх зробили на нього сильніше враження, як того сподівався. Він знав, що побачить їх, але дійсність перейшла його уяву. Їхав своїм джіпом із усією колоною цілі кілометри, минаючи цегляні горби й гори, самотні стіни й уривки великих будівель, розвалену частину костела з повислим, ніби чудом над престолом затриманим хрестом. Вояцьке серце загартоване на руїни і смерть. — думав він, просуваючись своїм джіпом прочищеним від звалищ, вузьким пасом дороги. — Але воно ні трохи не відпорне на вид молоденької дівчини без ноги, на вид молодого хлопця без обидвох ніг, що його залишили в кишку посеред вулиці збуджувати милосердя у прохожих. Що зробили нацисти, до чого вони довели нас?!

— міркував. Відчував, що все це відбирає йому легкість думання, що все починає ускладнюватись і наводити задуму.

Тихенько проспівав кілька тактів за музикою, даремне сподіваючись припливу доброго настрою.

— Так, Нью-Йорк, — повторив. Юрби людей на вулицях, яскраві світла опівночі на Бродвею, гуркіт підземки, мерехтливі світла над входами до кін. театри, бари, нічні клуби. А на островці, перед в'їздом до порту, Статуя Волі! А там за тим мама і тато і малий собачка Дайм! Дім!

Кітті в цій хвилині не було, хоч сиділа вона біля нього. Був Нью-Йорк, галасливий, кипучий життям, брудний на долині міста, розкішний у середмісті, рідний Нью-Йорк! І було тихе передмістя з їх притульним домом, де на ганочку цвітуть мамині африканські фіялки, а в городі повно батькових троянд!

Спішно переключив колесо керівниці. Несподівано дорога круто поверталася вбік, перед очима мигнула скеля.

— Ввел, — Кітті зітхнула, похитнувшись від швидкого звороту авта. — Що з тобою? Де ти був думками?

— У Нью-Йорку! — признався щиро. — Але ти не бійся! По-перше — я добрий водій. По-друге — хіба ти справді думаєш, що я не паную над кермою?

— Я думаю, що ти тепер забагато заглиблюєшся в свої думки. Це все та перевірка!

— Назвім це нові досвіди.

— Ти, мабуть, пішов у батька. Вроджений оборонець!

Він засміявся не на її слова, тільки на тон її голосу. І раптом, не знати чому, відчув у душі легкість і ясність.

— Знаєш, що я міг би тепер зробити?

— Догадуюся! — сказала вирозуміло. — Будеш гнати, як на перегонах!

— Ні! — знов засміявся, дивлячись перед себе. Авто докотилося до шляху, що перетинав їх дорогу і круто повернуло ліворуч. Ще хвилина швидкої їзди і перед очима замайоріла, ще далеко в далині, під горою, темнозелена, непривітлива маса бльоків.

Хоч Вилтон уже третій тиждень двічі денно під'їздив так до тих касарень, все ж іще не міг погодитися з думкою, що в таких понурих мурах перебувають жінки, дівчата, діти, які в його розумінні потребували багато вигоди і краси. Це вплив його життєвих умов, його мамі. Замок, але його випогоджений настрій від того не зник.

— Ні! Знаєш, що це? Я не буду перевіряти сьогодні!
Всіх пішлю до тебе і до Чарлса!

Кітті сперлася на опертя сидіння. Заявила рішуче:

— На цьому загальна справа не стратить!

Сіра маса у стіп гори, розбилася тепер на поодинокі будинки, що були високі й довгі, світили цілими рядами вікон без занавіс і без цвітів. Показалися вулички, майдани, малий городчик із статуєю вояка, дерева і будка, що була біля широко відчинених тепер воріт. Над ними прибито таблицю:

Team 5342 OBERHEIM UNRRA OPERATION H Q Camp Artillery Caserne

З іншої таблиці, що стояла на землі, сперта до муру огорожі, можна було дізнатися, що табір переповнений і більш нікого прийняти не можуть.

Джим в'їхав у ворота. Поліцист у сірому однострою з темносиніми вилогами, що вийшов із будки на звук його сирени, підніс долоню до шолома і стояв ще так, коли вже його минули. Із дверей крайнього будинку вийшло двоє дітей шкільного віку з книжками в руках та пішли кудись у глибину касарень. На перехресті вуличок, під Статуєю Неволі гурток чоловіків повів за автом чуйним поглядом. Із глибини табору надходила жінка з баньочкою в руці. Над баньочкою підносилася пара. Жінка була в темному плащі, мала голову зав'язану хусткою. Джим не міг би сказати який її вік, хоч поглянув на неї. Знову щось сіре й безособове. Авто тихо сунуло асфальтовою вуличкою вздовж передньої стіни головного б'юку. Перед меншим будинком, побудованим прямовісно до нього, стояла авто Чарлса. Передня стіна будинку була ціла розмальована — альпейські стрільці, несамовитої величини, в наступі на ворога. Джима розвеселював цей малюнок. Він не знав чому. Може це був розмір, може серйозна понурість їх вигляду.

— Я мушу це сфотографувати, — сказав тепер.

На вежі головного б'юку вдарило дев'ять разів.

—————

Джим зупинив авто, але Кітті не висідала. Вона чекала, що він висяде, обійде авто і відчинить їй дверцята. Вона любила цей жест, у якому була не тільки уважливість, але й омана. Можна було забути, що вони просто товариші праці, які змушені проводити вісім годин денно в одній кімнаті, і яких дороги певно вже вкортці кудись і якось розійдуться. Хотілось вірити, що вони двоє молодих людей справді й щиро зацікавлених одне одним, коли кожне слово — це виклик, хвилювання, захоплення й надія. Іноді вона глибоко бажала, щоб їх знайомство не покінчилося оцим в'їздом і виїздом із табору, отими беззмістовними вечорами, проведеними в клубі, тільки мало якесь чарівне продовження. Щоб це було кохання. Справжнє, глибоке.

Все в її дотеперішньому життю було веселе, безтурботне, нескладне, вимірене на прибуток і забезпечення майбутнього. Не думати про майбутнє — це дурнота, — звикла була казати її мати, співвласниця крамниці з дорогими сукнями. — Якщо ти не можеш зібрати грошей у молодості, то як можеш сподіватися, що хтось тобі їх дасть на старість?! — Це навчило Кітті щадити гроші, відкладати їх вправді малу кількість, але невпинно, послідовно і тепер, працюючи з Джимом, вона ловила себе на тому, що чимраз частіше зупиняється думкою на своїх ощадностях. Вона не бідна, а в нього добра платня. З ним жінка не знатиме біди. Він не самолюб. Його обличчя таке, що важко відірвати погляд від нього. Її почуття до нього інше, глибше, як до других хлопців.

Люди, які були в тих касарнях, що прийшли із якихсь невідомих їй країн, були їй немало допоміжні. Вони давали їй нагоду бути з ним цілими днями, говорити невимуснено і дивитися в його очі коли завгодно, у його темні, очі, з яких помалу зникав чужий вираз. Але і цим людям вона присвячувала чимало уваги і вони наводили її на нові думки. Читаючи в анкетних листках їх відповіді, вона відчувала страх за їх існування. Вона навіть забувала, що завданням її було, між іншим, шукати поміж ними за коляборантами, за воєнними злочинцями. Вона бачила в них людей. Бездомних, споневіряних. Що станеться з ними всіми? Куди вони дінуться? Ніхто ж із них не бажав повертатися на свою батьківщину, незадоволений її новим порядком. Різні нації, різні верстви суспільства, жінки і чоловіки, цілі родини, тисячі їх, тисячі! Злочинці не можуть дійти до такого числа! Люди без майна, без грошей, без

зв'язків, тільки з вірою в свою правду! Люди без права плянування й вирішування своєї долі на найближчі дні! Що з ними буде? Що сказала б її мати? Це бездумність, відвага, страх перед тим там у їх країні, чи паніка? Ні, ні, ці тисячі не могли бути воєнними, чи якими завгодно злочинцями! Правда, поміж них легко може проковзнутися десяток справжніх винувників нещастя, якщо брати все легковажно. Але ці інші були невинні. Яке їх майбутнє? Не можна ж змусити їх повертатися на батьківщину, якщо вони цього не бажають, але як розв'язати це питання?

— Кітті!

— Джим! — сказала висідаючи. — А що, власне, станеться з тими людьми?

— Не знаю, Кітті. Це не моя справа. Моя тільки перевірити їх.

— У мене ніякої охоти починати все знову від початку. Понеділок, знаєш?

Джим затріснув дверцята і пішов за нею вузькими сходами нагору.

— А я вирішив, що тільки ви двоє будете перевіряти!

— Сказати і зробити це не завжди одне і те саме, правда? — відповіла, натискаючи клямку й оглядаючись на нього. — Добрий ранок, Чарлс! — закликала від порога. Молодий старшина сидів за одним із письмових столів, закинувши ноги на його поверхню. Біля нього стояв його перекладач Латиш Кайдайтіс із пляшкою Кока-Коля в руках. — Який був кінець тижня, любий? Ти гарно його провів? — звернулася ще до Чарлса кинувши "гелло" Кайдайтісові.

— Дуже гарно, — відповів, не змінюючи позиції, Чарлс. Кайдайтіс відклав пляшку і простягнув руки, бажаючи допомогти Кітті скинути куртку, але вона навіть не помітила його руху. — А як ви обидвоє? — поцікавився Чарлс, просуваючись поглядом від Кітті до Джима. — Якщо йде про погоду, то не було погано.

— Чудово було, — відповіла Кітті рівночасно з Джимом.

— О, гарно, — сказав він неувважливо. — Пана Валевського ще немає? — повернувся до свого перекладача, що надійшов із сусідньої кімнати. З рудою борідкою й пивними очима, із правильними рисами лица, ввічливий і ладен до послуг, Лащілін чомусь нагадував Джимові єство, в якому от-от почнеться розклад.

— Я тут! — відповів голос із глибини сусідньої залі

швидше, чим Лашілін устиг відповісти. Валевський стояв на порозі, широкоплечий чоловік із лисючою головою, в однострою урядовця УНРРА, з паперами в руках. — Я вже розложив квестіонарі на столі, можна зачинати. Думаю, що вже всі зібралися, — сказав англійською мовою з виразним наголосом мешканця краківської землі.

— Так, будемо починати, — відповів Джим і пішов до сусідньої залі. Кітті сіла за письмовим столом, узяла олівець в руку. Чарлс присунувся до стола.

Джеймс перекутив ключ у дверях, за якими нагло втих гамір. "Чи я міг би одружитися з такою дівчиною, як Кітті?" — подумав несподівано. Рушив бровами здивований такою думкою в цій хвилині. Відчинив двері, поглянув у маленький простір із лавками довкруги стін, заповнений людьми, та відступив до стіни. Почали входити одні за одними швидко, або отягаючись, немов із надумою, молоді й старі, жінки й чоловіки. Очі кожного з них просувалися по ньому, мали щораз іншу барву й вираз, але йому знову здавалося, що це одна безбарвна маса, у якій немає окремих почувань, окремих переживань. Такі самі люди були вчора, такі прийшли сьогодні, такі прийдуть завтра. "Це похід масок із невидимим тягарем... Людський, чи може новітній сфінкс..."

Ціла сотня людей заповнила залу, якої стіни були прикрашені дитячими рисунками, бо там же й містився дитячий садочок. Сідали довкола стола, що був посередині. Мовчали. Чувся тільки стукіт лавки, скрипіння черевиків, кашель.

— Встаньте! — промовив спокійно, коли всі посідали за довгим столом. Валевський спішно кінчив перегляд квестіонарів і ручок. — Підніміть праву руку, — розпорядив Джим. — Повторюйте за мною, — сказав, помітивши, що його вже трохи забуту словінську мову всі зрозуміли. — Присягаю, що буду визнавати правду, тільки саму правду, так мені, Боже, допоможи...

Дивився на цілий ліс рук малих і великих, сильних і тремтливих, гарних і спотворених, плеканих і сповіряних. "Невже тут може бути щось небезпечне?" — подумав хто-зна котрий раз. Очі мали вперті в нього, або схилені до стола в той час, як вимовляли за ним слова присяги. Їх обличчя були повні надуми, або неспокою. Тільки якась молода дівчина, чи жінка, що стояла на два кроки від ньо-

го, мала цілком інший вираз обличчя. Дивилася кудись понад його голову, але йому здавалося, що вона не бачить там нічого, тільки щось, що було в її душі. Її малі губи були відхилені, але він виразно бачив, що вона не повторює за ним слів присяги. Він хотів притягнути до себе її увагу і змусити її говорити, але це йому цілком не вдавалося. Дівчина не поглянула на нього, не говорила і тепер він помітив, що вона всміхається. Цей усміх був якийсь заслуханий і веселий, ніби те все, що діялося тут на залі, це для неї першорядне, небувале видовище. Коли вже сиділа, відразу притягнула до себе квестіонар, енергійно стріпала чорнило з автоматичної ручки і без надуми почала виповнювати анкету.

— Чи з'явилися всі призначені на сьогодні? — питала Кітті діловим тоном. Знову її блюзочка червоніла біля нього. Не зводив уважного погляду з чужої дівчини. Її грубі коси були уложені над чолом, ніби діядема, барвою нагадували смолу. Писала швидко і впевнено в той час, як інші куняли над квестіонарями і навіть не брали пера до рук.

— Я думаю, — відповів, і забув за її питання. Дівчина з чорними косами саме з розмахом підписала свої зізнання і встала. Кітті, що вже відійшла від нього і обходила стіл, помітила це і спокійно завернула до кімнати, де перевіряли.

— Тепер підете туди, — вказав Валецький дівчині двері, за якими зникла Кітті, — до цієї пані, або котрого-небудь старшини...

Дівчина хитнула головою все з тим же самопевним, розвеселеним виглядом і рушила до дверей сусідньої кімнати. Поліцист у шоломі, що стояв перед ними, відступив назад, у його очах заблестіли і зникли вогники. Джим якось раптом скрутився і, сам не знаючи як, опинився перед нею.

— Дайте ваш квестіонар, — промовив словінською мовою. — Розумієте по-словінськи?

— Думаю, що зрозумію, — відповіла. Її голос мав глибокі, майже альтові тони.

— Джим! — закликала від сусіднього столика Кітті в той час, як Джим провадив дівчину до свого стола. — Ти ж мав сьогодні відпочивати!

— Хіба вчинки завжди йдуть упарі зі словами? — всміхнувся до неї. Відсунув крісло. Вказав дівчині те, що було по другім боці стола. Лащілін швидко присівся на

кріслі біля Джима. Дивився на неї пронизливим поглядом. Джим переглядав квестіонар.

— Наверська, — перечитав її прізвище й уважно глянув на неї.

— Наверська, — підтвердила ввічливим тоном і хитнула головою. Дивилася на нього поважно, спокійно. Він довше спинився поглядом у її очах, дошукуючись тих веселих вогників, що їх помітив на залі. Але їх не було.

— Ірина...

— Ірина, — знову підтвердила.

"Двадцять сім років, — підрахував у думках. — На два роки молодша за мене." Уголос спитав:

— Що значить: "Була одружена?"

— Те, що написано. Колись була одружена.

— Значить, розведена?

— Напевно ні!

— Вдова?

— Не знаю.

— Чоловік пропав на війні?

— Ні.

— Залишив вас і пішов до іншої жінки?

— Ні.

— Ні? — Джим поглянув на неї уважно. Сміється? Але обличчя Ірини було таке ж, як і досі, спокійне, поважне. Європа. Тут на кожному кроці несподіванка. Нацизм, комунізм. Що ці люди пережили? — Розумію, — промовив нарешті. — Ваш чоловік залишився там, у вашій далекій батьківщині, а вас вивезли на роботи. Так?

— Ні.

— Ні? — Джим нетерпеливо рушив бровами. — Тоді що?

— Чоловіка арештували большевики і слід по ньому пропав.

— Його засудили?

— Я не знаю.

— Ви не мали права оборони?

— Ні!

— Вам не сказали, що зробили з ним?

— Ні! Порадили не допитуватися забагато, бо це не добре для мене! Жінок арештованих вивозили на Сибір. Я виїхала до своїх батьків у гори і так урятувалася.

Джим мовчки дивився на неї. Потребував деякого часу, щоб такі відомості намістити в своїй голові. Як так: без суду, без оборони і не сказати жінці що зробили з її

чоловіком?! Перевів погляд у квестіонар. Самітня жінка з малим синком. Якесь існування, що не триває ще довго, а вже має такі неймовірні досвіди! Раптом бачив якусь окрему пару темних очей, якийсь не такий, як в інших, зворот голови, чув новий для нього тембр голосу.

— Скільки це вже років? — спитав, дивлячися з увагою на неї.

— П'ять.

— "Українка з Польщі", — прочитав у її квестіонарі.

— Що це значить?

— Те, що я Українка з Польщі. Був розпорядок подавати державу, з якої ми прибули. Отже, до війни наші землі були під владою Польщі.

— То ви Полька.

— О, ні! Я Українка!

— Чому Українка, коли це була польська держава?

Вона зітхнула.

— У нас існують державні та етнографічні границі, і тому це два окремі поняття: національна і державна приналежність. Ви знаєте, що значить народитися Українцем? — поставила тепер йому питання, її обличчя поважне, навіть трохи понуре. Поглянув на неї, відхилиючись на спинку крісла. Лащілін багатозначно погладив свою шпичасту бороду. — Це значить: у дитячих роках не мати дитинства, в молодечих молодости, а на старість спокою!

— О? — здивувався зовсім щиро. Не мав наміру перевіряти її, тільки заздалегідь дати коліщатко нагорі квестіонаря. Це був таємний знак, який дозволяв людині й на далі користуватися опікою УНРРА. Коли були якісь підозріння, Вилтон робив хрестик. У сумнівних випадках, коли треба було щераз перевіряти, ставив знак запиту. Але що Наверська сама заговорила, не противний був тому, щоби послухати її слів. "Слів чи голосу?" — спитав себе. — Чому? — поставив голосне питання.

Ірина не дивилася на нього, тільки кудись за вікно, до найдалших шпилів, що мерехтливо світили білиною снігу. Лащілін простягнув руку по цигарки, які Джим кинув на стіл. Перед письмовими столами Кітті й Чарлса сиділо по одній людині.

— Походить із такої частини Європи, в якій вже давно не було постійного державного життя, — говорила Ірина. — Завжди там говорилося: за Австрії, за Москалів, за Польщі, за большевиків, за Німців, за... Це західня частина України, що була колись Галицьким Князівством. Туди

приходили щораз інші люди, обіцували краще життя та робили його гіршим. Казали вчитися свої мови, приймати їх звичаї. Корінне населення завжди говорило українською мовою, мало свої звичаї, не хотіло чужих. Треба справедливо признати, що воно робило все можливе, щоби побут тих чужих людей не був постійний, бо само хотіло управляти собою. Цього чомусь ніхто не хотів зрозуміти, і боротьба не втихала, тільки розгорялася. Волі! — кричало вже старе і мале. — Волі! — і лилася кров...

Джим зосередив свою увагу на жінці, що сиділа перед ним. Напружив слух, щоб зрозуміти її слова. І несподівано вискочила цікавість:

"Який її усміх?.. Її волосся природне, її обличчя без шмінки, яка ж непідроблена краса!"

Деяких її слів він цілком не зрозумів, а з тих, що був певен їх значення, не міг створити собі цілоти. Бачив тільки рух її губів, слухав звуки її голосу. "Як річка, як гірське джерело", — думав і йому стало жаль, як вона замовкла.

— Волі? — повторив. Лащілін нетерпеливо крутився на кріслі. — Кров? — перепитав. Це останнє було наближене до словінського і він зрозумів його. Раптом далекий і йому цілком чужий її рідний край, що досі був для нього чимсь дуже туманним, якось наблизився і став чимсь дійсним. Це людина, яка має десь свою землю. Вона любить її, горда на неї. Яка ж шкода, що війна вигнала її відтіля!... — Окей, — сказав, похилившись над квестіонарем, насилу звільнюючись від якогось сильного, незнаного чару, що промінював від тої молодой жінки.

— Все? — спитала вона.

У тій хвилині Кітті щось спитала від свого стола. Джим поглянув на неї, і те обличчя з рудою зачіскою, знане йому вже до подробиць і миле для нього, видалося якесь непропорційне, непринаadne, аж він здивувався, що досі не помічав того. Поборюючи немиле почуття, прижмуривши легко очі, він поглянув знову на Наверську. Її білий повстаний плащ був розстібнутий, виявляючи чорну сукню і бузкового кольору шалик. Ці барви, враз із її чорною голівкою, творили якусь гармонійну, навіть елегантну цілість. "Вона тут... така жінка тут...?" — і ніяк не міг вірити, що і вона є часткою цієї сірої, безособової маси, яка кожного дня пересувалася перед його очима.

На звук голосу Кітті, Ірина повернула голову і всмінулася до якоїсь жінки, що сиділа перед письмовим сто-

лом рудоволосої дівчини. За секунду цей усміх зник, але Вилтон підхопив його.

"Як цвіт! — несподівано з'явилося в нього порівняння для її усміху і це видалося йому самому смішне. — Як цвіт, що розцвітає...", — доповнив свою думку. Голосно промовив:

— Так, усе.

Ірина підвелася.

— "Гуд бай", — сказала. — На все добре, — додала, і він всміхнувся до своїх думок. Це чуже прощання прозвучало ново, принадно.

— Підіть до цієї дами, — сказав до нової людини, що з'явилася перед його столом із квестіонарем у руці. Вказав їй Кітті та підійшов до вікна. Біла постать Ірини, закінчена чорною голівкою, зникла з кімнати, але не з його думок. Він закупив і, вичікуючи, дивився за вікно. Лащілін умить був біля нього, а вираз його обличчя зраджував, що хоче дати якісь пояснення. Але погляд Вилтона, з увагою спрямований за вікно, не захоплював до цього.

Ірина саме вийшла з будинку та йшла серединою майдану, ледве торкаючись підшвами її асфальтової поверхні. Голову мала трохи похилену вбік, у ході ледь-ледь хиталася, немов ростина від легкого вітру. Виглядало воно ніжно і претенсійно. Може теж розпещено. Так ходять жінки, які виросли в добробуті, оточені дбайливою опікою батьків.

"Наче не земля їй, але вона землі необхідна..." — дивувався Джим.

— Що ви скажете на цю... українську даму?.., — не міг стримати себе Лащілін. Звузив очі до щілин і тепер було вже певним, що почне давати важливі пояснення.

— Що гарна жінка, — відповів Джим без надуми і повернувся до свого стола.

Ірина зникла в арці під вежею. Вилтон узяв її квестіонар, сягнув по автоматичну ручку, але по надумі відложив одне і друге.

Коліщатка не нарисував.

2.

Того самого дня Настка Гаврищак, незацікавлена враженнями Вилтона, несвідома всіх таємних знаків на квестіонарях — як, урешті, ніхто в таборі — вибралася до Обергайму, коли годинник на вежі показував уже третю. Треба було йти майже годину, а осінній день кінчився швидко. Але вона розраховувала на те, що якенебудь авто УНРРА, що їхало до містечка, або поверталось відтіля, забере її з собою, і вона повернеться перед сумерком. Усі ж бо водії були свої хлопці, приятелі Ілька.

Ілько поїхав до містечка яких п'ятнадцять хвилин тому, а вона забула попросити його купити цибулю в своїй "баворки". Цілий тиждень вона їла те, що давали в таборовій кухні, але в неділю завжди любила щось підварити.

Коли доходила до воріт табору, з бічної вулички, куди тягнулося одне з крил головного бльоку і де була лікарня, надїхала саме санітарка. Настка піднесла руку вгору, немов поліцист, що спинює авта для контролі, і чекала з самопевним видом. Це ж було ясно, що санітарка зупиниться, хіба що їхала в ній якась важлива урядова особа, або вона везла важко хворого до лікарні в Обергаймі. Але про якийсь такий випадок вона не чула, а важливі особи не їздять санітарками. Тому поступила навіть крок уперед, коли довгий зелений віз із великим червоним хрестом на задній стінці тільки лише завернув до воріт.

— До міста? — спитала, коли санітарка справді зупинилася перед нею. Молодий хлопець за керівницею, похилившись трохи вбік, відчинив дверцята. Простягнула до них свою руку. Була це невелика, але сильна рука, з якої вже зникали мозолі важкої праці. Була без рукавички і тепер трохи почервоніла від холодного вітру, що віяв від засніжених верхів. На ногах мала чоботи, трохи завеликі на неї. Шкіра на них затратила вже свій блиск. Рівноскроєний плащ у велику червону і жовту клітку на пісковому тлі — дар УНРРА — робив її невисоку постать барилкуватою й малою.

Зе керівницею сидів Петро Вовчук, молодий, кучерявий хлопець, якому недавно скінчений курс шоферування казав уважати себе чимсь ліпшим за інших людей. "Петре! Дивися, не заїдь у рів!" — доповідали в гаражах, коли Вовчук уперше виїздив вантажником. Петро видував губи, немов збирався свистати, і казав самопевно: "Ще довго ні!" Цей зворот народився десь там у західній частині рідного краю, але Полтавець Петро полюбив його і вживав залюбки.

— До міста, — відповів Настці і провів усміхненим поглядом від її чобіт до ясних очей, повних цікавості й довір'я. Її лице без одної риски, із трохи піднятим угору носиком і доволі вузькими губами, обрамоване ясною хусткою, нагадувало цуценя, що недавно прозріло, вилізло вже з буди і дуже цікавиться всім, що довкруги нього. — Сідай! — указав їй місце біля себе. — Підвезу!

Включив біг, і санітарка захиталася на грудях короткої дороги, що була між табором і гостинцем.

— Їду по хворого на станцію, — промовив. Котилися асфальтовою дорогою поміж невисокою залісною горою й Остаром, що свавільно булькотав у долині край дороги. У двох місцях над ним поклали тартак. Вода гонила колесо, а грубі колоди дерева мокли в ній цілим рядочком. Собака, що крутився над річкою, підняв голову до дороги і завзято загавкав на санітарку. — А чи не післязавтра також маю виїхати на станцію.

— А то що, самі хворі?! — здивувалася Настка. Затягнула під бородою хустку, засуваючи розвіяні клаптики русявого волосся.

— Наша головна медсестра Наверська свого сінка привезе з лікарні.

— Ага. То він щось місяць там був, що?

— Та довгенько.

— То викинеш мене коло кіна, добре?

— Добре, — погодився, не відриваючи погляду від дороги. — То ти до кіна йдеш?

— А то твоя справа?

— Ні! Але пішов би з тобою, та Ілька боюся!

— Хтось би з тобою йшов до кіна! — відповіла, щоб тільки щось сказати. Вона пішла би з Петром до кіна, чому ні, вона пішла б із кожним, хто б хотів її туди взяти, щоб вона вже, нарешті, знала, що це таке. Власне вона перед ніким не хотіла признатися, що ще ніколи не була в кіні. Ілько навіть не подумав піти з нею туди. Коли його

просила, не хотів погодитися. Сама ж вона не відважувалася туди йти, бо просто не знала, що це таке і як там поводитися. Вона мала жаль до Ілька. Це їй боліло, соромило, робило гіршою за других. Ще ж бо! Кожний мешканець табору, кожна дитина побувала вже в кіні, говорить про те, чваниться, а тільки вони двоє з Ільком цього не бачили!

— Зі мною не пішла б? — спитав Петро і навіть повернув голову до неї, хоч під час їзди це було заборонено. Настка дивилася на дорогу. Вона не хотіла так відразу погодитися. Чекала, що повторить своє питання. Але несподівано він спитав: — А Ілько де? Ще в гаражах?

— Аво! — вказала Настка рукою перед себе. На яких п'ятдесят кроків перед ними їхав на колесі Ілько. Ноги, взуті в чоботи, мигали на педалях, зелена унівська куртка витягнулася на плечах, між її ковніром і кашкетом видніло русаве волосся.

— Зупинити? — спитав Петро і зменшив біг.

— Ні! — живо запротестувала Настка і знову засунула своє ясне волосся під хустку. — Як побачить у місті, буде більше дивуватися!

— Ото дівчата! — Петро крутив головою. — Їм би все нас дурити!

— Та хто дурить?! — Настка сміялася.

— Коли б тобі, брате, хоч одна була ліпша! — зітхнув Петро. Ілько, похилений над керівницею колеса, був чимраз ближче. Петро затрубів. Ілько повернув до них свій посинілий від зимна профіль і дивився очікуючи. Коли санітарка зрівнялася з ним, Петро застукав у шибку, вказав Настку і крикнув: — До кіна везу!

— Ото, мусів сказати..., — напів згіршено протягнула Настка. Ілько залишився за ними. Коли обернулася, бачила крізь шибку задніх дверцят, як щосили гонив за санітаркою. — Доганяє! — засміялася.

— Нічого йому не допоможе! — впевнив Петро і натиснув газ.

—————

Жовта, велика таблиця прибита на дереві край дороги, повідомляла, що почався вже Обергайм. Пересунулися перед очима міські гаражі, дашок на стовпі з написом "Шел" над збірником бензини, заїздний дім, біля якого влітку стояло повно столиків, малі домики з якимись назвами на передніх стінах, або з малюнками, залізний міст, переки-

нений над дорогою, школа виробництва скрипок. Зупинилися. Збоку був малий, низький будинок без вікон, тільки з рядом дверей у бічній стіні. Від вулиці, на вужчій стороні будинку, була засклена шафка зі світлинами, біля неї афіша.

— Дякую, — сказала Настка і зіскочила на землю. Настка була ввічлива, вона навчилася цього від людей у таборі. Петро відповів: — Най буде! — зворот, який теж прийшов десь із західних частин рідної землі. Усміхнувся, дивлячись на її чоботи, як висідала. Раптом відізався:

— Настю! Чекай! Хочу тебе щось спитати...

— То питай!

— А що тобі буде Ілько? Жених?

Настка стояла на землі, її рука все ще була на дверцях санітарки. З її очей в одній хвилині зник погідний вираз. Вони були тепер понурі, недовірливі. "А тобі що?" — ніби питали, коли піднялися на нього. Обличчя Петра було поважне. Мотор гудів.

— Ми з Ільком з одного села, — відповіла твердо і з силою затріснула дверцята. Обличчя Петра з наглою відбиткою радості в одній хвилині зникло. Санітарка зачервоніла великим хрестом на зеленій стінці і пропала поміж домами. Настка дивилася їй услід, губи затиснені, в очах настороженість. Потім перейшла вулицю і зупинилася перед шафкою зі світлинами фільму. На вулиці не було нікого. Двері кіна були ще зачинені. За хвилину якийсь молодий хлопець, у зеленому капелюсі з білим пером, підійшов до вхідних дверей і започаткував чергу.

Настка щільніше підійшла до шафки. Ось тут було те, що її так манило. Що це таке? Якась дівчина в шлюбному серпанку, якийсь хлопець на коні, гурт людей дивиться на когось, що лежить на землі. Настка забула про Петрові слова, забула про цибулю, яку їй треба було купити перед присмерком. Приглядалася до великих, виразних і блискучих світлин, намагаючися таки щось з них зрозуміти. "Файне! — думала. — Ой, яке файне!" У будинку певно показували багато таких світлин і це мусіло бути дуже приємне, бо люди різного віку ходили на те дивитися, стояли в черзі за квитком і платили гроші за те!

— Ти чого приїхала до міста? — почула голос за собою. Це був Ілько. Настка побачила його відбитку на склі шафки швидше, ніж почула його голос.

— Поглянь! — промовила, вказуючи пальцем на світлина, глянувши коротко на нього.

— А на що тут дивитися? — спитав він, далекий від її захоплення. Колесо висунув до переду, а його середня на зріст, струнка постать, була тепер тісно біля неї.

— Та подивися, яке тут усе файне!

Ілько кинув оком на хлопця під дверима і рушив раменами.

— Та що тут файне? Дивися тут-о когось забили. А ця вишкірила зуби, ніби мала їх забагато і не могла всіх помістити. Ходи, бо пізно буде повертатися, — і завернув колесо на вулицю. Біля дверей, за хлопцем прибуло двос місцевих дівчат.

Настка зітхнула. Почала обережно:

— От пішов би ти і пішла б я, дивися, тільки трос стоїть...

— Ти хочеш, щоб я в черзі ще й до того якогось кіна стояв? Я? Та то гріх! Мій тато по кінах не ходив та й я не буду!

— А от твого тата ніхто на роботи не вивозив, а тебе взяли та й вивезли!

Ілько ніби не чув.

— Дивися, тепер ця комісія, чи ти знаєш, що з того буде...

— Та що мені комісія, — перервала Настка. — Я вже там була!

— Та то мало, що була! Але що з того вийде! Кажі, чого до міста приїхала?

Настка ступала твердим кроком. Відповіла похнюплено:

— Цибулю купити.

— Чому ти мені не сказала? Я був би тобі купив. Не треба було тобі йти.

— Я забула. То почекаєш на мене?

— Почекаю. Але не довго. Ще десь кілки мушу купити...

— Кілки? — здивувалася. — А тобі нащо кілки?

Ілько всміхнувся, спустивши погляд.

— Шевцеві обіцяв, — сказав коротко. Вона приглядалася до нього.

— Не буду довго, — обіцяла.

Вузька стежка запровадила її до поверхового домику з широко відчиненими зеленими віконницями. На фронтовій стіні був причіплений хрест із фігурою Христа природної величини. Це був старий дім, що ним хизувалося місцеве населення. Провідник із бюро подорожей показував його туристам, як небувалу цінність. Він гордо пояс-

нював: "Дім побудований ще за римських часів. У середньовіччі прибито Розп'яття на пам'ятку чудесного виздоровіння тодішнього власника дому від чуми, що шаліла в тих часах. Зверніть, прошу, увагу на обличчя. Який вираз страждання! Погляньте на терновий вінець! А руки! Яке мистецьке викінчення! Дім відновлено в тисячу вісімсот шістдесят п'ятому році..."

Настка не проявляла найменшого зацікавлення історією цього дому, хоч працювала й мешкала в ньому впродовж двох років війни. Але скільки разів входила до нього, хотіла перехреститися, немов переступала поріг церкви. Навіть її мова під тим дахом була обережніша, і вона не проклинала вголос. Кляла вона в стайні і на сіножатах. Власниця дому — Настка називала її коротко "баворка" — у час війни нагадувала собі інколи, що вона належить до нації "іберменшів", і тоді Настка її ненавиділа. Коли ж "баворка" знижувалася і ставала просто людиною, Настка її любила. Вона полола тут грядки, сапала й копала тверду, каменисту альпейську землю, розкидала гній на сіножатах, згортала сіно і давала худобі їсти. Коли війна скінчилася і Настка перейшла до табору, "баворка" була вже її старою знайомою, що робить їй дрібні чемності.

Настка плакала, коли її силою забирали з цього дому, але тепер була задоволена. Непривітні будинки касарень і спільні кімнати для кількох родин не налякали її. От знову був гурт своїх людей так близько неї, що треба було тільки вийти на коридор, і вже можна було розважити душу. А там, дивися, і весілля пішли з музиками, і діти народжувалися. Чисто, як на селі! І пани підсунулися цілком близько, ті пани, що їх вона бачила хіба на вулицях Станиславова, куди мама носили молоко "на готове". І Ілько був тут же, за перегородою з шафи й коца, тільки був він не такий, як удома чи тут у час війни, а якийсь старий і понурий, і від його слів якийсь тягар клався на серце.

Увійшла тепер у широкі сіни, де на стінах поприбивано повно різної величини й форми рогів. Червона доріжка на вузьких дерев'яних сходах пнялася на перший поверх і на вишку. Пахло сіном і худобою, бо двері ліворуч вели до стайні. Це був запах знайомий і приємний, нагадував рідне село, маму й людей. Вона завжди мусіла затриматися, вдихнути на повні груди повітря, а тоді вже стукала в білі двері, що були біля сходів.

— "Герайн!" — відповіли їй тепер. Натиснула клямку й увійшла до кухні.

Рудава жінка, що під вікном плела на дротах, одягнена в "дірндль", в окулярах у грубій оправі, привітливо захитала головою.

— "Гріс Гот, Насса" — сказала і це "г" звучало як "к", а "Насса" було тверде і немов рапаве.

— "Гріс Гот", — сказала Настка її вимовою. Сіла на крісло, що було відсунене від стола, хоч Німка її до того не заохочувала.

Мала кухня була ціла заповнена меблями, одне біля одного стояли креденс і крісло, лава і ще якась шафка, що не було куди обернутися. В куті висіло Розп'яття, але набагато менше, як на зовнішній стіні. Було холодно й чисто, здавалося, ніби там ніколи ні палили ні варили. Стінний годинник, у виді баварської хатки, рівномірно й чітко відзначував час. — Я знову прийшла до вас по цибулю, — промовила Настка.

— Цибулі? Добре, — сказала жінка і підвелася. На білому фартусі, що належав до "дірндль", показалася ще одна запасочка, що, очевидно, мала охороняти одержу від бруду. — Зараз принесу. А скільки хочеш? Фунт?

Настка попросила два фунти. Не треба буде бігти знову до Обергайму. Може зробить щось і для Ілька, все то свій хлопець. Цибулю можна їсти навіть із хлібом. Мама часто давали хліба з цибулею або часником. Настка це пам'ятала і згадувала, хоч воно не було приємне. Але в тому був спомин про маму. Вона часто думала: "Що ви там робите? Ой, до мами хочу, до дрібноти вдома, до дівчат-одноліток, до хлопців із села! Які вони тепер ота Ганя і Марія, отой Василь, що за межею і Павло за брамою!" Один Ілько тут із нею, та й той, немов не той сам!

Жінка повернулася з повною торбою цибулі, малою вагою і з чимсь м'яким, завиненим у папір. Висипала на тарілку цибулю, казала Настці дивитися на стрілку ваги, а коли всипала вже цибулю до торбочки, поклати свою велику, спрацьовану руку на пакетик, що його принесла з собою.

— Слухай, Насса, — сказала, — я хотіла би продати матерію. Подивися на неї. Може ти, а може хтось із твоїх знайомих, купить її.

— Ану покажіть! — поцікавилася Настка. Вона говорила баварською говіркою. Про те, що існує якась літературна німецька мова, вона не знала, і це її ні трохи не

турбувало. — Ой, яке файне! — признала захоплено, коли жінка розгорнула папір. Перед нею була червона, немов вишня, матерія, блискуча з одного і матова з другого боку. Такої матерії вона ніколи в житті не бачила. Усміхалася до неї, немов дитина до ляльки. Погладила її рукою з одного боку і з другого і тоді тонесенькі ниточки чіплялися її порепаних на кінцях пальців. — Дорого? — спитала і зависла поглядом на устах жінки.

— Дуже дешево, — відповіла вона, — тільки два фунти кави, — всміхнулася заохитливо до Настки, розтягаючи матерію на цілу ширину і прикладаючи до себе. — Це не дорого, — сказала. — Такої матерії ти тепер ніде не дістанеш, а каву можеш легко одержати!

— Я??

— А ти! Чому ти не можеш собі цього купити?! Не потрапиш у цьому ходити, чи що?

— Кави я не маю..., — задумано сказала Настка.

— А чи не можеш її десь дістати? — засміялася жінка. — Ваші люди дістають пакунки з Америки, а в них є кава!

— Я не одержую. Маю там тітку, але не знаю де.

— Пошукай за нею! Або купи каву в інших! — сказала жінка, і Настка дивувалася, яке це легке і можливе.

— А чому не гроші? — спитала ще. Матерія їй подобалася, вона не могла відірвати від неї погляду. Але купити те для себе...

— А що я за гроші куплю? — в свою чергу спитала жінка. Сіла за стіл і почала плести на дротах, немов шкодуючи стратити трохи часу. — Що тепер можна за гроші купити? Ти думаєш, що я продавала б матерію, якщо б не те, що мушу йти до зубного лікаря? Я пошила б собі з неї "дірндль"! Але як не буду мати кави, то ні один дентист не схоче зі мною говорити! Такі тепер часи!

— А що я з цього можу пошити? — спитала Настка. Вона ще не думала, щоб цю матерію купити, проте вона вже втискалася в її думки і було цілком неможливо встати тепер і відійти та не думати більше про неї. Таку рясну спідницю, — подумала розгоном свого села, де спідниці носили довгі і сильно наморщені.

— Сукню, — відповіла жінка. Міряла постать Настки згори наділ і голосно міркувала: — Го-го! Як би ти виглядала в такій сукні! Цілком інакше, як тепер! Ти не легковаж цього! Одяг дуже багато значить. Завжди треба дивитися, щоб виглядати принадно. Люди окреслюють тебе

згідно з твоїм зовнішнім виглядом. Що ти там у душі маєш, того вони так скоро не знають та й не завжди хочуть знати. А хлопці? Ти молода дівчина, ти от-от одружишся, то чим ліпше будеш виглядати, тим поряднішого хлопця дістанеш! Як будеш ходити занедбана, то хто там схоче дивитися на тебе!

— О, дивіться! — дивувалася Настка. Вона слухала її слів так поважно, як проповідей отця Гавоти в лікарській капличці. — А не хочете мила, або цигарок? — спитала раптом. Це все, що виголошувала жінка якось відразу приймалося в її голові і хотіло діяти. Мило й цигарки вона мала, кожний мешканець табору діставав їх щотижня.

— Ні! — жінка сміялася. Мала вже п'ятдесят років, але сміялася голосно і щиро, немов молода дівчина. — Це ні, зубний лікар хоче кави! А хіба тобі так важко дістати каву? Продай одне і купи друге...

— — — — —

Ілько чекав під домом і був злий. "Чого так довго?" — думав. — "Так гей би цю цибулю щойно з грядки вимикали! Треба було піти до шевця, а не чекати хто-зна як довго! Вже жінки, як почнуть говорити..." Він устиг розглянути Розп'яття і подивуватися, зайвий раз, що розп'ятого Христа приміщують на дахах, де мешкають люди, де припнята худоба, де складають сіно. Там далеко, в його рідному селі, хрести ставили тільки на полях чи горах, при дорогах, на церкві, або на цвинтарях. На хатах такого не було. У хаті ж були образи святих, що займали цілу стіну, прикрашені паперовими цвітами. Під ними сидили гостей, бо це було почесне місце. Тут Розп'яття висіло на стіні дому і ніхто не перехрестився та не підняв капелюха, коли його минав. А ще кажуть, що другі народи більше в Бога вірять і тому вони щасливіші за Українців! Ні, Ількові не все подобалося, що він бачив на чужині, а до всього він приглядався уважно, з надумою і коли було щось до вподоби, думав: "Як повернуся додому, зроблю таке в себе..."

— Ілю! — промовила Настка, коли, нарешті, з'явилася перед ним. — Ілю! Я таке щось бачила, що й сказати не можу!

— Маєш цибулю? — поставив він їй своє питання. — І чого ти так довго сиділа?

— Маю. Ілю! Вона продає матерію. Не хоче за неї багато. Всього два фунти кави!

— Може їй хто дасть, — промовив байдуже. Настка була з його села, була кимсь рідним, своїм, ніби часткою його самого. — Ходи, бо мушу ще того шевця пошукати, — сказав і пішов наперед із руками на керівниці колеса. Так колись у його рідному селі чоловік ішов попереду, а жінка за ним, бо разом не годилося йти.

— Я купила б собі її..., — почув за собою голос.

— Що? — здивувався.

— Матерію...

Ілько зупинився і повернув до неї голову.

— Не такі тепер часи, щоби про те думати. Куди нам до таких матерій?! Ще не знати, що людину чекає. Відки ти можеш знати, чи й те, що маєш, не втрапиш?

— Причепи цибулю до колеса, добре? — сказала на те Настка.

—————

Ілько заїхав колесом у широкі сіни, потім Настка чула його кроки, під якими скрипіли сходи.

— А скоро там! — кинула за ним. Знала, що як Ілько десь засяде, то хоч ризикає підважуй. Сіяла мжичка, стало зимно, непривітно. Її волосся, що видіставалося з-під хустки, набирало вогкості. Ще тепер можна б захопити авто до табору, — думала, — за якої півгодини не буде ні одного.

Спершу стояла на одному місці, під дахом, що нависав над дорогою і не знала, що надворі зимно й мокро. Мала перед очима червону матерію. А як би так..., — думала. — Як би так...? Чому б їй не купити цю матерію? Добре було б знайти тітку Маруню. Може прислала б їй каву. Але де її шукати? Треба самій радити. Цигарки і мило має. Продасть. Але хто що дасть у таборі, як кожний їх має? Це треба деінде, може в Німців? (Вона казала "у Німаків"). Може тут, а може у "баворів" на селі? Так, найліпше поїхати на село. Продасть у таборі навіть цю цибулю, що її тількищо купила. Залишить собі тільки одну. Купить мило й цигарки. На селі замінє за набіл. Привезе все до табору і продасть. Продасть із зарібком. Кожний так робить. Мами, що мають малих дітей, куплять масло і яйця. Дадуть яку завгодно ціну, тільки підобрити б дитині скромний таборовий харч. Але вона не хоче багато грошей, стільки щоб за них купити каву. А тоді матерія буде її! Одягнеться і буде "аляганська", як яка паня, як

ця Наверська, що за нею кожний оглядається. Недарма "баворка" каже, що одяга багато значить!

Ількові вона більше нічого не скаже. Вона йому не на-казує, що він має робити! А то так, ніби за маму-тата став. Це їй дозволено, а отто вже ні. Ще як би так хто посва-тав, буде боронити! Хіба він знає, що їй потрібно? Вона хоче "вийти в люди", хоче, щоб їй казали "ви" і "пані", хоче щось знати, навчитися. Чому Петро питав про Ілька? На що він натякав?

Майже над її головою заяснів світлом ліхтарик. Звисав на якійсь містерно сплетеній сітці, освітлюючи назву: "Рес-торан Едельвайс". Це була тільки вивіска, бо ресторану не встигли ще відчинити після війни. Світло повернуло її до дійсності. Де ж цей Ілько? Що, ці кілки тільки лише тешуть, чи що? Та взяв кілки, дав Німакові цигарки, чи що там, та й пішов. Коли ж бо ні! Ілько мусить посидіти, поговорити, приглядатися до роботи шевця, а що вона тут мерзне, то йому байдуже! Чого буде тут чекати? Підє, може яке авто забере.

Стало їй зимно, підняла комір угору. Кілька хвилин ще стояла поглядаючи по вікнах. Хотіла крикнути: "Гей, Ілю! А ходи-но вже!" Подумала, чи не піти б їй нагору. Але не зробила ні одного ні другого. Треба піти і при-вчити його!

Годинник на костельній дзвіниці вибив півп'ятої. Отя-гаючись і щохвилини оглядаючись, пішла безлюдною ву-личкою.

Сай Іст був в Обергаймі тільки шість днів. З'явився він із частиною війська цілком несподівано і напевно так же неочікувано відійде кудись. У війську завжди так буває. Це його ні трохи не турбувало. Але йому дошкуляв хо-лод. До того ж він швидко переконався, що не любить гір. Небо кудись пропало, а сонце вставало пізно, немов ве-лика пані. Увечорі швидко зникало за шпильями. За вікна-ми постійно було темно, немов на небі не було сонця. "Буде дощ," — думав він першого дня. Але в наступній хвилині вже знав, що це не була хмара, тільки висока, залісна гора, що підсунулася майже під саме його вікно та заслонила небо.

"Я тут снідаю перед сходом сонця, — написав до ма-ми, що була на фермі недалеко Юстону в Тексасі, — але не думай, що так дуже вчасно! Це сонце сходить тут так

пізно!" У нього створювалося враження тісноти, вузькості, йому безупину здавалося, що гори підлізуть ще ближче і задушать його.

У зимовому городі готелю "Зонне", що його зайняло військо, грала музика. Музики приходили з міста. Обслуга теж була німецька. Були дівчата, міські панянки з Бремену, Дрездену, Берліна, із вибомблених під час війни міст. Їм не залежало на них, вояках. Вони мусіли пробиватися крізь життя та платили за те різну ціну. Потребували м'ясних консервів, кави, чоколяди, навіть гуми до жуття і тому всміхалися до них. "Наці". — думав він із відразою та не наближувався до них. Ні одна з них не була з фарми. Дівчина з фарми напевно була інша.

У вечорі, як цей, ставало особливо тужно за домом. Хотілося дістати листа і зі слів створювати собі образи, бути хоч у думках із своїми, із дівчатами з околиці, чи навіть із міста. Ще трохи і крамниці там нагадуватимуть населенню про недалеке вже Різдво. Із фарми поїдуть дивитися на вистави крамниць і по закупно гостинців для свояків і знайомих. Тут цього не було і хоч він розглядався, що б їм купити, то крім білих кахлів із малюнками гірської квітки та ножа до розтинання листів, також із розмальованою квіткою, нічого більше не побачив.

Цей вечір належав до нього. Почекав аж хлопці з відпустками, гучною юрбою висипалися на вулицю, а тоді пішов і собі. Він любив їх, сміявся з їх дотепів, докидуючи їй собі щось веселе, але тепер хотів бути сам. Не знав ще добре Обергайму, але вірив, що як піде так трохи вуличками, то скорше чи пізніше натрапить на якусь дівчину, що схоче з ним говорити. Він знав, що в прив'язі інших хлопців, особливо тих весельчаків, він ніяк не здобуде уваги для себе. Ні його обличчя, ні його слова — яких вона напевно навіть не зрозуміє — не повернуть її погляду на нього. Але як буде сам, тоді інша справа. Приявність інших бентежила його, знав, що він ані мудрий, ані дотепний, ані красунь. От собі хлопець із фарми. Потайки він сподівався також, що потрапить на таку дівчину, що не проситиме в нього ні консервів, ні чоколяди, але яку він із власної волі обдарує всім, що тільки зможе сам одержати. Нехай би вже собі і говорила мовою, з якої він розумів би два тільки слова, але щоб обидвоє любили те саме: землю, худобу, простір. Але хіба тут, серед гір, можна знайти таку дівчину?

Містечко було мале, місцеві дівчата не хотіли задава-

тися з ними. Не дивилися вороже, але й не займалися ними. А втім, день уже скінчився, кожний зачинився вдома і на вулиці показувалися хіба ті, що йшли до кіна, або до далекого ресторану, де грала музика. Якийсь чоловік діловито минув його, переїхав наколесник, появилася якась стара жінка, і знов ані душі.

Пішов кілька кроків далі та зупинився на краю хідника. Повернув голову. Хтось надходив. Кроки були молоді, жіночі, але в тиші вулиці звучали голосно і твердо. Із-за вугла вулиці виринула постать у плащі в яскраву клітку, в чоботах, із хусткою на голові. Ціла поява була якась бідна, безпретенсійна і неприманлива. Він хотів відвернути голову. Але стримався. Цей плащ у клітку був чимсь знайомим, близьким, десь і колись баченим, не тут, а ще там удома. Отже він чекав без найменшого зацікавлення, щоб вона наблизилася. Але коли Настка ввійшла в круг світла вуличного ліхтаря, він здивовано помітив, що її молоденьке личко було принаadne.

— Галло! — поспробував. Можливо, що дівчина з таким обличчям і в такому плащі походить десь із фарми і радо проведе цей вечір із ним. — "Гав ду ю ду", — сказав, коли Настка наблизилася до нього на кілька кроків. Поступив уперед і загородив їй дорогу.

— Вступися з дороги! — сказала Настка, не глянувши навіть на нього і рухаючись то вправо то вліво. Сай не зрозумів ані одного слова, але з тону її голосу догадався, що це не було привітання.

— Я називаюся Сай, — відрекомендував себе англійською мовою, торкаючись своїх грудей середнім пальцем правої руки. — Сай Іст. А як ти називаєшся?

Настка глянула на нього з-під лоба і не рухалася.

— Куди ти йдеш? — спитав знову, всміхаючись до неї.

— Відчепися! — сказала вона.

— Надворі не зимно, справді ні, — заговорив Сай, не зрозумівши її. — Можна піти кудись..., — він рукою вказав дальній відтинок вулиці, що впирався в більш рухливу та ясніше освітлену. — Як ти називаєшся? "Наме?" — нагадав собі відомості з малого словничка німецької мови, що вручили йому в армії.

— А тобі що до мого "наме"? — обрушилася Настка, зрозумівши його. — Дивися який!

Вона рвонулася, щоб іти далі, і Сай не затримував її, а пішов поруч неї, не перестаючи говорити. Раптом плащ у клітку млинком обкрутився перед його очима, голосні

кроки густо задудніли порожнім відтинком вулиці і високий голос скричав:

— Ілю! Ільку!

Відповіла тишина, тільки якесь вікно рвучко відчинилося, чиясь голова висунулася з нього і сховалася знову. Вікно затріснулося. Сай нагло був справжнім вояком, готовим воювати і перемагати.

— Поглянь! — промовив він, дігнавши Настку трьома видовженими кроками і змушуючи її зупинитися. — Чи варт утікати, коли я і так дожену? Я не хочу тебе скривдити, щиро, я цього не хочу. А що злого, як ми трохи поговоримо обоє? Дивися, ти сама і я сам, ми могли б... нам могло б бути веселіш удвох...

Даремне. Вона не розуміла його. Її обличчя мало понурий, насуплений вираз. Дивилася в той бік, відкіля надійшла, наслухуючи, чуйно, кинувши тільки короткий погляд на його руку, що тримала її рамя.

— Ти не можеш сама повертатися додому, — продовжував він тепер страшенно зажурено. — Хтонебудь може зачепити тебе! А другий не буде такий добрий, як я! Щиро! Ти мусиш мати когось, щоб охороняв те...

Змінений тон його голосу приніс несподівані наслідки. Дівчина повернула до нього голову і глянула в очі. Сай замовк не докінчивши речення. Йому стало ніяково. Її очі приглядалися до нього зацікавлено, довірливо, наївно. Раптом вона спитала:

— Ти Американець? З Америки? Я там маю тітку...

—————

Ілько скрипів сходами вниз, дуже задоволений собою. Кілки для викинення чобіт для Настки були в його кишені. Він торгувався з Німцем-шевцем цілу годину, але перед собою мусів признати, що прийшлись вони йому таки недорого. Ці чоботи продумані, скраєні й шиті в таємниці перед Насткою, були для нікого іншого, тільки для неї. Але коли сидів у шевця, торгувався і випитував у нього ще про це і те, забув, що вона на вечірньому холоді чекає на нього. Навіть, коли вже був на сходах, думав більше про чоботи, як про неї. Це ж була його перша праця і кожне рушення рукою забирало багато думок. Це мали бути такі господарські чоботи, щоб їй було тепло й вигідно, а ніяка там мода з міста.

Крізь шибу над дверима побачив, що надворі стемніло. Це посилило його задоволення. Візьме Настку перед себе

на раму колеса і так поїдуть у темноті до хати. Удень він не відважувався б їхати так із нею, але в темноті — інша справа!

Задоволено випровадив колесо на вулицю та здивовано зупинився. Настки не було. Ліхтарик над рестораном "Едельвайс" освітлював порожній хідник, малі квадратіві плитки, з яких одна підлізла чомусь угору.

— Настю! — закликав тихенько. Вона була ще така, мов дитина, вона могла сховатися десь тут, щоб мусів шукати за нею. Але відповіді не було. Пішов в один бік, заглянув на ріг будинку з другого боку, пішов трохи далі і знову закликав: — Настю!

Постоявши хвилину та дивуючись чимраз більше, вернувся й заглянув у сіни, з яких тількищо вийшов. Вона могла сховатися там від холоду і мжички, що то надставала, то зміцнювалася. Надворі не було приємно. Заглянувши в кожний можливий куток навкруги дому, Ілько стояв яку хвилину, надумуючись і не знаючи що робити. Відійти, не відшукавши і не почекавши? Чи сісти на колесо і погнати щосили, щоб дігнати її? Йому здавалося чимсь цілком неймовірним, що вона пішла, не почекавши на нього.

Почав докоряти сам собі. Можливо, що він сидів трохи задовго. Вона певно змерзла, може боялася, коли вже стемніло. Засидівся, це правда. Можливо також, що вона побачила якесь авто і поїхала ним, або якісь знайомі минали її і вона пішла в гурті, певна, що колесом він усе ще може дігнати її.

Закинув ногу на раму і закрутив педалями. Вітер свистав повз вуха, але перестав, як тільки в'їхав на іншу вулицю. Хідника на тому місці не було, і хто переходив нею, йшов серединою дороги, не вступаючи навіть перед його дзвоником. А втім, людей було чимраз більше, бо це була дорога, що вела до кіна, і недалеко вже пора, коли починається перший сеанс. Спершу Ілько майже не відривав руки від дзвоника, а потім зіскочив на землю і провадив колесо повз людей, що спішили вбік низького будинку. Дорога була слабо освітлена, ліхтарі високо нагорі, захищені поміж безлистими гілками старих дерев, утікали одна від одної та, минувши один круг світла, не відразу входилося в наступний. Ілько йшов тепер помалу, розглядаючись і приглядаючися до людей, він боявся, що може не завважити чи не пізнати Настки, і вона буде в темноті дробити сама до табору в той час, як він пожене

колесом наперед. Люди довкола почали дратувати його. Вони були веселі, сміялися і говорили багато, відкілясь взялося багато підростків-хлопців, що вганяли поміж ними, витворюючи ще більший галас і рух. Йому здавалося, що Німці, які програли війну, повинні були сидіти по домах, плакати і каятися, а не сміятися так голосно та шумкати розваг. Зупинився, висилуючи зір, бо перед ним, поміж юрбою людей перед будинком, мигнув плащ у клітку. Але хустка на голові була темна і це не могла бути Настка. Він знов рушив і знову помітив плащ у клітку. Цим разом він був із ясною хусткою. Ілько задзвонив, бажаючи тримати людей якнайдалше від свого колеса, та приспішив кроку, щоб дігнати її. Підійшов уже близько будинку кіна, навіть відчинив уста, щоб закликати її, але тепер помітив біля дівчини, над головами інших людей, шапку американського вояка. Юрба входила в ясно освітлені й широко відчинені двері кіна. Ілько сів на колесо і, виминаючи ще людей, що надходили від сторони табору, погнав колесом, низько похилившись над рамою та виглядаючи по статі у плащі в червону і жовту клітку.

Спершу з лагідного схилу гори, що починалася відразу за дорогою, посипалося каміння, потім зашаруділо листя й галуззя і, наостанці, на дорогу зійшла людина. У темноті ввечера, вона здавалася надмірно висока й тонка. Людина стояла, надумуючись не більше хвилини, потім поглянувши в обидва кінці дороги, пішла помалу й обережно кілька кроків убік воріт табору. Мряка розвіялася, тепер було добре видно, де кінчаться гори і починається небо. Воно було ціле засіяне безчисленною кількістю зірок, то більших і злегка блимаючих, то менших і нерухомих, або майже й не слідних, що збившись у гуртки, творили щось, ніби небесний шлях у невідомі простори. Світло з будки вартового, побіч зачинених воріт, продіставалося крізь віконце з припорошеними шибками та клалося на хіднику, над яким у тому місці був дашок. Під ним у шоломі й куртці, застібнутій аж під бороду, стояв поліцист Олекса та говорив до когось, кого з дороги не можна було бачити:

— Та не бачив, Ільку, їй-Богу не бачив. Може перейшла, що я не завважив. Або ще тоді, як Михайло був. Петро? Петро давно вернувся з міста Він хворого віз.

Людина послухала голосів, знову надумалася та завершила назад. Зійшла на край дороги, потім у рів, що був

між огорожею табору й гостинцем. Рів ставав усе глибший та віддалювався від дороги, огорожа піднімалася тепер усе вище. Людина, оглядаючись на дорогу й вікна будинку, на переді якого був великий червоний хрест, пішла спершу ровом, а тоді піднялася вгору і пішла краєм огорожі. На її підмурівку стояли рядочком штахети, у відступах відмежовані мурованим стовпчиком. Людина посувалася крок за кроком по черзі, розхитуючи штахети і розглядаючись на боки. Але штахети не рухалися. Рів поглиблювався чимраз більше і на повороті огорожі, стрімко збігав до Остару, що плив у деякій віддалі. Дійшовши до річки, людина зупинилася. Змірила очима огорожу, немов хотіла її перескочити, але побачивши нагорі кільчастий дріт, повернулася лицем до річки і знову стояла, надуваючись. За річкою були довгі будинки мешкальних блоків, стайні, гаражі. Огорожі перед ними не було. Від неї віяло пронизливим холодом.

Постоявши хвилину, людина повернулася назад. Пішла вздовж огорожі і знову даремне намагалася розхитати штахети. Вийшовши на дорогу, людина змірила поглядом увесь простір і раптом, немов військовик, який уміє і мусять швидко орієнтуватися, пішла дорогою вбік Обергайму. Ішла скоро, поглядаючи час до часу на боки, як хтось, хто не вірить своєму довір'ю, не певен терену, але певний своїх бажань. Можна було бачити її, як ішла в тіні гори, що тягнулася праворуч дороги, скрутила вбік мосту над Остаром, що був майже на пів дороги до Обергайму, знов оглянулася та рішуче покрокувала туди. Тонка, висока постать минула міст і, пірнувши поміж конарі старих смерек, знову виринула на доріжці, що бігла повз табір від сторони гір. Тепер людина мала перед собою спортовий майдан, довгі темні будинки, знову майдан із театром, який до війни був руханковою залемою для війська та, віддалені від себе, дві маленькі копули, закінчені хрестами. З цього боку підмурування і штахетів уже не було, але скрізь розтягнуто кільчастий дріт.

Людина йшла помалу вздовж дроту, шукаючи в ньому прірви. Ліворуч, низько вдолині поринав у темні спортовий майдан, праворуч повисли скелі тут і там із якимсь деревом угорі. Було безлюдно, тихо, навіть моторошно. Раптом десь від недалеких будинків відіззався собака, і тепер увесь цей залюднений простір нагадував село, в якому цей чотириногий сторож повідомляє своїх господарів про якусь небезпеку. Людина зупинилася, більше здиво-

вана, як налякана, ніби розмірковуючи, які це може мати наслідки для неї, та знову пішла далі. І раптом усміхнулася. Дріт уривався, показався похилий в'їзд до табору. Будки вартового тут не було.

"Шукай, а знайдеш!" — було виписано тепер на обличчі людини. — "Вдячний до загину!"

Людина рішуче завершила на в'їзд, перейшла майдан між церквами й театром та заглибилась у вулички. Минувши мешкальні бльоки, завершила вбік мосту й арки під вежею головного бльоку. І тепер була знову перед нею будка чергового та зачинені ворота й фіртка, крізь яку поліція не впускала нікого без перепустки. Сильне світло з кількох вікон головного бльоку, розташованого обабіч вежі за Остаром, що клалося на його поверхні, видовжувалося та мерехтіло і при ньому блиск зірок здавався безмірно далеким, байдуже холодним саявом.

Із будки чулися голоси:

— Дивися, Ільку. Що я можу зробити? Не можу ж дзвонити до Обергайму на поліцію! Пішла десь до дівчат. От, хоче, щоб ти пожурився нею!

Людина завершила в будинок праворуч та почала підніматися сходами на перший поверх. Довгий коридор був порожній, під стелею горіли сильні жарівки, двері обабіч були зачинені. При світлі людина, немов змаліла, виповнилася. Під крисою зеленого капелюха, який носять баварці, показалося бліде, свіжо поголене обличчя, з упалими очима та різким і в той же час сумним поглядом. Куртка і штани на ній були не до міри, немов кожне з кого іншого. Розглянувся по числах і тихо застукав до одних дверей.

— Хто там? — спитав жіночий голос. Почулися кроки, відсування засувки, двері відхилилися не більш як на пів долоні, і чиясь око глянуло на людину. Жіноча постать сховалася за двері, наблизивши тільки обличчя до щілини дверей. — Прошу? Ви до кого?

— До пана доктора Панькова, — промовила людина, трохи невпевнено всміхаючись.

— Чоловіка немає вдома, — сказала Панькова. — А ви в якій справі, як можна знати?

— Я... хотів... власне... Чи я міг би...

Її погляд пересунувся по ньому від зеленого капелюха до прищиплених гірських черевиків. Ці очі мали погідний вираз, усміхалися, хоч обличчя затримало повагу. На ньо-

му було більше зморшок, як цього вимагав вік, але волосья було по-молодечому ясне й блискуче.

— Чоловік має нараду з представниками УНРРА. Кажав, що після наради піде заграти в бріджа. Отже не знаю, де він саме тепер, чи ще на нараді, чи вже за картами. Чи це щось..., що мусить бути полагоджено сьогодні..? — докинула вона догадливо, видно завважила, що худорляве обличчя молодого людини стурбовано витягнулося. Він глянув на боки, потім понад її голову в рожево освітлений простір кімнати, але три шафи, звернені задніми стінками до дверей, не дозволяли бачити, що було за ними.

— Ви пані Панькова, правда? — раптом рішуче промовив чоловік. Спитав тихо, коли вона хитнула головою: — Чи я... міг би зайти..? Я... може чули... Костянтин...

Вона всміхнулася. Швидко відчинила й зачинила за ним двері. Засунула засувку.

— Прошу, заходьте. Чула, чула, як же б ні! Ваш найстарший брат ходив із моїм чоловіком до гімназії, правда? — повернулася до нього, відхилюючи параваник між двома шафами та впускаючи його в простору кімнату з одним вікном посередині стіни. — Прошу, сідайте. Ви з дороги, певно голодні, я зараз... маю тут щось...

Костянтин сів якось грузько, ніби без віддиху, немов людина, яка відвикла від крісла і від стола, давно оглядала ліжка з килимами над ними, маленьке дзеркальце й декоративні подушки. На малому столику стояла настільна лампа, книжки і світлина кінового актора Івана Годяка. Панькова метнулася в куточок за інший ще параван, відразу задзвонив посуд та почулося шипіння води в чайнику.

— Ви їжте, а я скочу до Управи, — сказала, ставлячи перед ним рибну і м'ясну консерви й три кромки хліба. — Чим хата багата, знаєте... Мосі одиначки немає дома, пішла до Обергайму в кіно з батьками товаришки, а то вона побігла б...

— Облав не буває? — спитав насторожено Костянтин, уважно приглядаючись до вилки й ножа.

— Була одна на початку. Табір зачинили і всі речі людям перерили. Як знайшли в кого більше, як три пачки цигарок, то забирали, хоч самі їх перед тим дали. Уявляєте?.. Ну, то я пішла. Десь уже знайду чоловіка та шепну йому на вухо, — докинула заспокійливо. — Засуньте засувку і не відчиняйте нікому. Ми стукаємо тричі.

Пішов за нею до дверей, а коли залишився сам-один у чужій кімнаті, в якій із кальориферів війнуло саме но-

вою хвилею тепла, а мала лампа, вивезена мабуть ще з дому, постачала лагідне світло, швидко підійшов до вікна, відхилив занавісу й кутком лівого ока глянув на відбитки освітлених вікон на землі. Затулив занавісу щільно та тільки тоді сів за стіл, на якому в склянці парував чай і приманиво рожевіли консерви.

Швидко, швидше чим можна було сподіватися, почувся трикратний стукіт до дверей. Костянтин зірвався з крісла, не докінчивши їсти. Але Панькової за ними не було, тільки середній на зріст, широкоплечий чоловік із подовгастим обличчям і лисіючою головою.

— Вітаю, хлопче, на волі, — промовив, зачинивши на засувку двері та огортаючи своєю правицею рамена Костянтина. — Прибіг, якстій, як тільки жінка сказала, хто прийшов. До речі: жінка просила вибачитись у тебе та казала їсти й пити. Її затримали пані з жіночої організації. Думаю, що це тільки такий викрут для нас, а насправді бажання дати нам нагоду виговоритися. Сідай! Кінчи трапезу! — Він відсунув шуфляду стола, витягнув пачку американських цигарок та поклав їх перед Костянтином. — Мені казали, що ти втік із полону, але очевидно цілого переходу ніхто не знає. Врешті, найважливіше те, що ти вивався з-поза дротів.

— Так, тільки не знати, що далі?

— А де ти тепер перебуваєш?

— У горах. Я не сам. Нас утекло чотирьох. Сидимо в людини певної, яка нас не зрадить, але справа в тому, що вона сама багато не має і також не певна свого завтра. Це колишній "вермахт", розумієте, пане докторе? Також ховається. Тільки що він між своїми, а ми на чужині.

— Майте нас.

— Приємно таке почути, особливо тепер, коли відношення людей до нас так змінилося. Може навіть ви, пане докторе..., — докинув і це мало звучати, як жарт. — Не можу погодити двох образів: як нас виражали в дорогу і як нас вітають...

— На чужині, — докінчив командант.

— Але ж нас називають борцями за чужі справи! Як можна?!

— Це хвилеве. Зумовлене обставинами. Треба вам тільки вийти на волю і промовити. Побачиш, як положення зміниться! Врешті, існують інтелігентні одиниці та існує маса. Одиниці мають свій погляд, масу несе вітер. Якщо в цьому випадку хто й зробив помилку, то в кожному разі

не можемо обвинувачувати в цьому вас. Трохи було чужого впливу, а трохи вашої доброї волі. Я перший не був захоплений тим, але тепер не пора про те думати, хоч безперечно сам цей факт може нам шкодити. Але кожний нарід має право на союзника. Справжнього і принагідного. Часто розчаровується. Наприклад Мадяри, Італійці... Хтось їх за те карає?... Але щось мені каже, що ти не прийшов сюди вести політичну дискусію.

— Ні! Напевно ні! Але до речі: чи я тут певний?

— Якщо в наших умовах може бути щось певне, то думаю, що ніхто чужий сюди тепер не прийде і обляви вночі не буде. Хочу вірити, що такі події вже за нами. Вночі...

— Я не можу залишитися на ніч! Я не можу наражувати ні вас, пане докторе, ні себе, ні своїх хлопців! Я і так рискнув, прийшовши сюди!

— Вірю. Догадуюся, що це ваш "вермахт" поінформував вас про табір, прізвище команданта і навіть число його кімнати!

— Точнісенько так!

— Добра розвідка! І подумати, що ми тут так спокійно сидимо, впевнені про наше інкогніто, а про нас усе знають!

— У цьому випадку воно нешкідливе! Я прийшов, бо ми не знаємо, що далі робити. Ми втекли з полону, в нас ані паперів, ані зв'язків, ані одежі, ані харчів. Коли я почув ваше прізвище, пане докторе, то признатися, в мене вступив дух! З огляду на пам'ять Влодка, що був вам колись близький... я думав... у вас було багато ініціативи... Ми не можемо сидіти так у безконечність..!

— Ні, ви не можете, це правда, — погодився Паньків, задумано вдаючи пальцями по поверхні стола.

— Ми мусимо щось робити, якщо взагалі хочемо жити, але справа в тому, що не знаємо що. Як знаєте, всі мої погинули. Хлопці ж тут — селянські сини, які взагалі не знають, що сталося з їх батьками. Ми були добрі, як нам казали воювати. Тепер нас ніхто не потребує.

Паньків закурив, повів поглядом за хмаркою диму і ледве слідно всміхнувся.

— Мені здається, що ми як нація взагалі нікому не потрібні! Ніхто нас не признає, а всі хочуть знищити. Як тут щось взагалі потрібне, то тільки наша земля! Але ми не повинні над тим зупинятися. Іти своєю дорогою — все!

Якщо йдеться про вас, то, як я вже сказав, маєте нас. Це був би сором, як би ми не могли порятувати чотирьох хлопців. Наразі маємо цей проклятий "скрінінг". Відколи ми виїхали з дому, постійно нас хтось перевіряє. Бачиш, поза межами батьківщини, людина перетворюється у велике невідоме. Кажуть, що це вже остаточна перевірка. Не вірю, але не думаю над тим. Якщо це турбота, то в кожному разі не сьогоднішнього дня. Я ж не вмію журитися авансом. Але люди живуть нервами, бо не знають, що буде далі. А я маю зв'язані руки. До табору взагалі нікого не можу прийняти, бо переповнений, до того ж людина мусить мати посвідку Ді-Пі. Я поручаю її директорові УНРРА. Вже із французької чи англійської зони не маю права прийняти. Кожного ранку йдуть звіти про стан людей. Але наразі можемо зробити для вас збірку в харчах і одезі. Наші люди завжди повні милосердя для потребуючих.

— Це дуже принизливе...

— О, ні! Це від своїх!

— Але ми не можемо приходити по харчі!

— Очевидно. Ми подумаємо, як це зробити. Маємо в таборі спортсменів, які залюбки йдуть у гори з лещатами. Але не всім людям можна довірити таємницю. Отже ледве чи можна буде це здійснити. Гм... Знаю! Маємо тут нашого милосердного ченця, який тільки чекає нагоди, щоб іншому зробити добре. Він...

— А чи він не проти нас?

— Якщо б навіть і так було, то це добра нагода показати свою християнську любов ближнього! Так, очевидно, наразі. А як тільки "скрінінг" скінчиться, і наша столиця знову почне кипіти життям — бо ж ми і тут живучий і діяльний нарід! — то напевно зможемо щось для вас зробити. Немає безвихідного положення!

Підвівся, перейшов до вікна зі схиленою головою, з руками заложеними назад, та постоявши там хвилину, знову завернув до столу. Очі Костянтина слідували за ним.

— Так кажуть, — відізвався, — але наразі ми в самому осередку безвихідного становища...

— За Польщі в нас казали, — промовив командант, ніби не чув його слів і знову мандрував до вікна і назад, — що вже гірше в нас не може бути, і війна не може нам принести нічого злого. Навпаки, в ній бачили ми всю надію. Обшуки, арешти, недопущення до високих шкіл і на

державні посади, страх говорити рідною мовою, заборона купувати поле селянам — все це могло довести до дуже чорних думок. Сьогодні думаю, що всі ті, які лиш у війні бачили народне спасіння, не мали рації. Бо ж у житті завжди може бути гірше! До нашої загальної неволі прибуло ще щось нове й невідрадне. Тисячі людей по всіх зонах Німеччини й Австрії, тисячі! Одна відколена, чи навіть зломана галузка великого дерева. До чого воно йде? Наївні й простодушні чекають війни та повороту додому. Хтось має їм це зробити. Я в це не вірю і не чекаю. Я будую! Я мушу будувати! Хоч на піску, але будую! Хвиливе, непотрібне — кажуть деякі люди. Певно, що хвиливе, але не непотрібне. Моя Ореста й інші людські діти ростуть у цій хвилевості! Я не знаю, що з них виросте, але я знаю, що ми мусимо робити що в нашій силі, щоб дати їм підмінку нашої батьківщини! Дати нам усім, не тільки дітям. Тримати на дусі, перевишколювати, плекати рідні традиції, дати можливість хоч у таких дивовижних обставинах проявити духа народу, нашу окремішність! Нехай і які чорні думки мають інші, а я все таки вірю в наш нарід! Щоб тільки залишили нас у спокої, то ми вже знаємо що і як робити! Ми не гірші від інших!

На тарілці не залишилося вже нічого. Костянтин зтягнувся цигаркою довго, з насолодою, на мить заплющивши очі, немов у нього закрутилася голова. Контрастом на його блідому обличчі з ясними очима, була глибока, люто-журлива борозна поміж руськими бровами.

— Не треба журитися, бо це нічого не допоможе, — говорив командант. — Думати — інша справа. Без цього не можна. Часто ставлю собі питання: що далі? Що далі не з нами особисто, але з тою цілою галузкою, що належать до одного дерева? Хто в силі прищепити її назад? Сьогодні ще б це зробив, але коли протягнуться роки і ми хто-зна де опинимося? Наївні, як кажу, вірять, що завтра буде війна, і що ця війна не принесе смерті сотням-тисячам, чужим, нашим рідним і, може, нам самим, тільки сформує наш транспорт додому! Справді сумно, що такі наївні ще існують у нас і мають голос! Я в таке не можу вірити. Моя логіка не дозволяє. Ніхто заради нас не схоче вмирати, а ми самі за слабі. А втім, наших жертв хіба вже досить. Треба шукати іншої дороги!

— Я не думаю, щоб ваша теорія знайшла прихильників, пане докторе! — повів за ним поглядом Костянтин.

— Ні! — сказав Паньків коротко і сів за столом. — Це справа погляду. Дискусійне. І не тепер на те пора. Хочу почути про твої переходи.

— Мої переходи невеселі. Багато можна б казати, але слухати, власне, нема що! Якщо вибачите мені, пане докторе, то... мені пора... Думаю, що ви і пані добродійка зрозумієте, чому не "відсиджую" вечері? Мене ніхто не сміє бачити!

— Так. Певно. Як орієнтуєшся в чужих горах напоятки?

— Навчився. Біда всього навчить. Вдячний за все. За надію. За підтримку.

Підвівся. Паньків дивився на нього повний надуми.

— Шкода, що жінки нема. Вона певно має якісь харчові засоби. Жінки це якось уміють. Але всеодно я тебе з порожніми руками не випущу. Я саме думаю, що маємо в магазині надвишку товарів. Деякі люди перенеслися до інших таборів, деякі померли, а харч на них іще кілька днів приходив. Ми це тримаємо окремо та використовуємо, коли приїздить якась "риба" з УНРРА, або лікар на візитацію лікарні, або якісь Американці, що відвідують табір. Словом, добре мати резерву! Треба ж якось показати себе! Наш нарід знаний із своєї гостинности, то чого ради має позбутися цієї прикмети саме тепер, коли це може йому допомогти? Люди різно це коментують, але це їх воля і їх право! Якщо ми цей запас можемо мати для чужих людей, — продовжував він, відчинивши шуфляду й шукаючи чогось у ній, — які, до речі кажучи, цього цілком не потребують, то чому не можемо дати нашим хлопцям, які примирають із голоду!

— Якщо воно не пов'язане з великими труднощами, чи якимись неприємностями...

— А якщо навіть? — перервав йому командант. — Не здобуває той, хто не наражується. Шкода тільки, що радник Лебідь, наш голова Таборової Ради, тільки за кілька годин повернеться з Мюнхену. Він має дуже добрі думки, незвичайно інтелігентний чоловік і на рідкість толерантний. Поговорю з ним завтра. Наразі, як спішно, то рушаймо. Підемо по цю надвишку товару...

—————

Коли юрба людей висипалась із будинку кіна, мжичка вже не росила і на небі блимали зорі. Спершу гомін голосів посувався вздовж дороги, тоді розгалузився на бічні вулички і понісся ще далі за останні доми містечка.

Холодний вітер, що пігнав навздогін людям, що свавільно висмикнув клаптик волосся з-під Настчиної хустки і помахав ним, ніби прапорчиком, приносив мову людей, що йшли за нею. Коли приспішила кроку, виминаючи їх гурти, була мов ніж, що крає тісто, переложене різними масами. Чулося щось про "скрінінг", про Управу, про політику і про можливість війни, про фільм і про дітей, доки, нарешті, за нею не звеніли тільки молодечі голоси, повні бадьорости й веселости.

— А що як би так, — міркував один голосок багатий у веселі тони, — а що як би так дати "Кво вадіс" силами табору?

— Люсько! Піди до амбуляторії, нехай пані Наверська змірить тобі температуру!

— Ні, справді!

— Це ж не має глузду!

— Хіба все в життю має глузд? Мені подобається так фантазувати, отже це вже має глузд! Трохи фантазії ніколи не зашкодить! Не будьте такі реалістки! Починаймо! Побачите, як буде весело!

— Справді! Що шкодить?!

— Лігія — пані Ірина Наверська...

— А я думала, що ти! Ха-ха-ха!

— Як буду трохи старша, дівчатка! Як буду трохи старша!

— Для тебе я мала б Венеція...!

— Кого саме?

— Аскольда Сокуру!

— Тримай його для себе! Ідемо далі: святий Петро — отець Гавота!

— Справді! А Петроній — магістер Сокура!

— Але Венеція таки не маємо!

— А хто міг би бути Нероном? Чекайте, Нерон підпалив Рим, бо хотів бачити як виглядає місто у вогні. Чи думаєте, що в нас у таборі існує хтось такий?

— Ой, що ти видумуєш!

— Отже заявляю рішуче, що між нами такого нема! За ним треба піти до УНРРА!

Голосний сміх покотився дорогою, доганяючи Настку, що віддалювалася від них чимраз більше.

— Поперше, це все смішна фантазія, — почувся поважний голос. — Я сказала б, несмачний жарт. УНРРА нами опікується. По-друге, я можу порадити щось більше реального.

— Увага! Говорить Ореста!
— Тихо! Що б ти порадила, Орестуню?
— Щоб ми всі, ціла наша кляса, написали листа до Івана Годяка в Америку та просили світліну з власноручним підписом!
— Іііііііі! Дівчатка! Ореста єдиний геній поміж нами!
— Подумай! Вона сама побила свій рекорд! Орестуню! Це було наймудріше, що ти досі сказала!
— Отже погоджуєтеся?
— Питаєш??
— А в якій мові?
— У коханні всі мови рівні...
— Як можна писати до Українця не в українській мові?!

Вітер розшарпав дальші слова, і тепер Настка осталася тільки з цілим клубком власних хаотичних вражень і нових думок.

Сай, цей якийсь дивний, незнайомий хлопець залишився в Обергаймі і про нього можна б відразу забути, як би не бажання знайти тітку Маруню. Але він не був тепер в її думках на першому пляні, він був десь цілком набоці, ніби статист на сцені, мов актор без ролі, але був. Він не був такий, як Ілько, чи Олекса, або Петро. У ході пускав її наперед, усміхався до неї в прияві інших і сів аж тоді, як вона сіла. Це вже було небувале диво. Що він говорив, вона не знала і не була навіть цікава. Спершу думала: тітка Маруня в Америці, а цей хлопець Американець... Але забула про те, як повів її туди, куди вона давно хотіла піти. Кіно! Нарешті була там! Коли грала музика, коли довкола було ясно, гамірно і тепло, відважилася поглянути в його обличчя. Воно не було гарне, але всмінене, щире. Пара ясних очей пересувалася по її обличчю, ніби рисувала оправу її очей, форму носа і рисунок уст. Вона віддала йому усміх так несміливо, навіть боязко, ніби за це могли її покарати. Коли погасло світло, рвучко відсунула свою руку, бо він сягнув по неї. Перед очима мигало-мигало: люди, дома, дерева, вулиці, авта, літаки, птахи, коні...

Була більше ошоломлена, ніж захоплена, коли вийшла відтіля. Поправді, нічого з того всього не розуміла. Поодинокі образи були чудові й цікаві, образи яких вона ніколи в житті не бачила. Що те все пов'язане якоюсь дією, що все це має глузд і зміст, що в те включені імена знамих і славних акторів, було поза межами її уяви і знання.

Все рухалося, перемінювалося, зникало й поверталося, аж врешті викликало зацікавлення: появиться ще цей чи той образочок? Прийде ще ця дівчина і цей хлопець, чи ні? Ці люди, дома і вулиці були такі відмінні від усього, що вона знала; недійсні, а проте живі й близькі, аж хотілося до них заговорити! Як скінчилося і на залі було знову ясно, підвелася, бо так робили інші. Потім майже бігцем пігнула вулицею. Сай не гонив за нею.

Не відчувала холоду. Не турбував її вітер. Привичним рухом засунула волосся під хустку, затягуючи її тісніше під бородою. Крокувала дорогою, не приглядаючись до людей, не шукаючи знайомих. Ставало якось радісно, легко і три кілометри, які треба було перейти, не турбували її ні трохи.

Дійшла до закруту дороги. Почулося невдоволене булькотіння Остару, ген у далині блимнули і сховалися за придорожними кущами світла в таборі, показався міст, яким не так дуже давно перейшов був Костянтин. Тепер знову нагадалася червона матерія, але вже як щось необхідне для неї. Як ще колись піде до кіна, то скине плащ, як інші жінки, і не сидітиме одягнена мов до дороги. Придбає для себе сукню, не рясну спідницю, не лейбик, як колись носили в селі, а таке, яке носять другі.

Думка зі зусиллям пробиралася в минулі роки, намагаючись нагадати собі тітку Маруню, що сталася якимсь необхідним додатком до червоної матерії. Як Маруня була ще вдома, то мала гривку над чолом, а на плечах хиталася тісно заплетена коса. Потім Настка забула про неї. Тітка поїхала на заробітки до Америки, коли ще Настка бавилася в поросі на дорозі. Ця Америка була за великою водою і всім вдома здавалося, що тітка пропала для них навіки. Але за деякий час про Маруню знов заговорили, бо приходили листи, часами який долар і ще шлюбна світлинка. Тоді вже всі в селі дивувалися і ніхто не хотів вірити, що це вона. Ніхто її не пізнавав, і всі завидували. Маруня була одягнена в усе біле і виглядала, як отцева паннунця, як ішла до першого Св. Причастя. Мама казали, що Маруня ходить тепер під капелюхом і не вишиває сорочок, як бувало вдома. І ще мама казали, що її кличуть там Мері, а її чоловіка Джеком, хоч як напував коні в Бистриці, то був Яковом.

Малий рухомий вогник за безлистими кущами повернув її думки до дороги, між горою та Остаром. Це їхав наколесник. Вона не бачила ще колеса ні людини на ньому, але

вона знала з цілою певністю, що це їхав Ілько. Наглий і незрозумілий страх перебіг її хребтом. Без надуми скрутила на міст над Остаром, щоб увійти до табору від сторони нестереженого входу та дістатися до кімнати перед Ільком. Тільки тепер здала собі справу з того, де була і з ким.

Гірська доріжка мала повно гострих камінців і западин від опадів. Було там темніше, як на головному шляху. Оглянулася, перейшовши кілька кроків. Не доганяє її? Він міг помітити її, як бігла мостом. Але за нею не було нікого. Десь далеко ще чулися людські голоси. Певне хтось також скрутив на цю доріжку. Приспішила кроку. Стало їй лячно в цій безлюдній темноті. Гавкіт собаки, що здивував Костянтина, привітала вона з радістю.

Впевнено крокувала між церквами і театром. Але встигла дійти тільки до бльоку, що був напроти того, в якому мешкала. Мале рухоме світло саме вигулькнуло з-поза рогу, посвітило по асфальті вулички і, заточивши круг, уперлося в рапаву стіну бльоку.

— Ні? — почула здивовано-зажурений голос Ілька. — Ще нема..? Та не знаю, що думати...

На порозі появилася жінка в темному береті, у плащі. Настка пізнала її. Це була вдова Гриценко, що мешкала з ними в одній кімнаті. Спершу вона стояла розглядаючись, тоді заговорила щось стишеним голосом. Ілько слухав зі схиленою головою. Раптом скочив на сидло колеса і спрямувався в Настчин бік.

Вдова постояла ще хвилину на порозі, і завернула назад до бльоку. Настка відскочила від стіни та, тихо ступаючи, посунула вздовж задньої стіни будинку. Захована його тінню, вона дійшла до другого вугла і відтіля оглянулася. Ілько саме минув будинок прямуючи на майдан між церквами і театром. Відітхнула. Тепер, нарешті, могла вернутися до своєї кімнати.

Біля її ніг два пивничні віконця заясніли саме світлом. Там був харчевий магазин. Двічі в тижні громадилися там гурти людей, формуючись у грубі черги, там видавали товар на кухні, але в цій порі повинно там було бути темно. Чорні паперові занавіси закривали середину, залишаючи тільки дві світляні смужки по боках. Не було сумніву, хтось там був. Почувся навіть приглушений голос.

Навіть у своєму ошоломленні Настка помітила всю незвичайність такої події. На порозі свого бльоку вона ще

раз оглянулася. Віконця були вже темні. Від воріт і від гірської доріжки чулися чимраз виразніші голоси. Із далеких дверей будинку, де був харчевий магазин, вийшли дві постаті. Настці видалося, що вони якось надмірно швидко попростували вбік стаєн. Ліхтар недалеко Статуї Неволі дозволив їй пізнати команданта. Другого вона не знала.

Над ранком струї теплого повітря вдалось продертися гірськими просмиками десь аж від берегів Середземного моря і, коли в сьомій годині о. Гавота виходив із своєї кімнатки, падав рясний дощ. Ще перед порогом стайні, над якою була його кімнатка, він підняв угору комір плаща, щоб краплі дощу не падали на шию. Мешкав в Альпах уже два роки, але ще ніяк не міг погодитися зі змінчивістю гірської погоди. Ставало надмірно тепло тоді, коли він чекав морозів, а в середині липня падав сніг. Не скрізь на світі однаково — знав це зі шкільних часів, проте не міг до того звикнути. Краплі дощу, що підскакували на асфальті таборових вуличок, що прилипали до його обличчя, не дозволяли йому підняти погляду. Але все і так зникло у хмарах і здавалося ніби гір довкола не було, а довгі, немов лінії, будинки, побудовані всі рівнолегло до Остару, виглядали ще більш темно й непривітно. Видавалося ніби все зависло у просторі без означення часу й місця, де все необмежене, неозначене і де ніколи не наступає ясність.

Уночі, після гостини Костянтина, він не міг спати. Він навіть не клався, тільки ходив у своїй малій кімнатці від вікна до залізної печі, від печі до вікна, і в думках товаришив Костянтинові до його криївки. Уночі в горах немає людей, але проходити туди невтоптаними стежками також не було легко. Він молився, наслухував. Все тихо? Не чути вистрілу?

Слухаючи слова Костянтина (а слова були скупі, ври-вані, бо він хотів у якнайкоротшому часі якнайбільше сказати), чернець робив у думках постанову: цілий тиждень відправлятиме богослуження в наміренні хлопців. Якийсь вихід для них мусить знайтися! Командант міг щось пора-дити, чи радник Лебідь, чи мгр. Сокура. І в нього, ченця, була для них фірточка: монастир... Але перш усього треба було затримати таємницю.

— Що чувати? — спитав був уранці поліциста Олексу, що повертався з нічної служби. — Тихо скрізь? — і стримав віддих, чекаючи на відповідь.

— Не було тихо, — відповів поліцист, не прочуваючи думок ченця. — Хлопці напилися самогону і співали. Мешканці прибігали на скаргу!

— Ех, — відітхнув чернець із polegшою. Додав: — Це погано не зважати на других!

— То ж і ми їм так казали! — погодився поліцист і почалапав далі.

Із бетонової скрині на сміття, що була на краю хідника, видіставався густий, білий дим. Пахло спаленими ганчірками, картоплею, паперами. Це попереднього вечора діти підпалили сміття і воно ще тліло, не дивлячись на дощ. Під широким мостом із двома ліхтарями посередині, бігцем гонили зелені води Остару. З даху одного з бльоків, де була зіпсована ринва, водопадом злітала вода. Коли вже йшов уздовж лівого крила головного бльоку, спішно минула його санітарка. Побачив, як скрчившись, утікаючи перед дощем, санітарі швидко внесли когось у двері лікарні. Його серце знову ніби запалося кудись униз.

Вже від порога повів на нього запах страв, перемішаний із ліками, кинулася в очі перед входом на долішній коридор таблиця з червоним хрестом угорі, на якій були виписані години відвідування хворих. Попався на очі адміністратор Шимай, що говорив до когось захованого за віконцем "порт'єрки" і одна з медсестер. Черговий, що сидів перед входом на долішній коридор, підвівся, побачивши о. Гавоту та знову сів, як цей перейшов. Ізгори сходили санітарі з порожніми ношами.

— Кого привезли? — зупинив їх чернець.

— Жінку, — відповів один. Другий докинув: — До неї пішов лікар. Може потім висповідаете, отче...

— Я нічого не можу порадити, — чути було слова адміністратора. — З тим ідіть до головного лікаря. І що це, врешті, один день, щоб із цього цілу історію робити?! Моє поважання, отче докторе, — уклонився вбік о. Гавоти. Колишній чернець підняв над головою чорного капелюха з широкими крисами, з яких полялося тепер трохи води. Білі стіни коридору з'єднувалися в його очах із такими ж білими плащами лікарів і чепцями медсестер у якусь розпливчасту, безмежну цілість. Зелені двері обабіч, на яких були написи "Ворд рум но...", ховали за собою якихсь

страдаючих людей, до яких він інколи заходив. Якщо вони могли, залишали свої ліжка і приходили до каплички, зробленої в одній із більших кімнат, щоби бути на відправі та послухати слів ченця.

Коли він уже стояв, повернений плечима до престолу, а обличчям до людей, завжди мав однакове враження. Здавалося йому, що промовляє до когось, що не живе і не думає. Почувався тим сівачем із притчі Христа, що сіє зерно на кам'яну землю. Що він знав про людей? Що він знав про світське існування, думки, бажання, наміри людей у світі? Якись чужі, хоч і рідні душі, що напевно сприймали й відчували інакше, як він, але сиділи перед ним і чекали на його слово. Чернець виголошуючи свою проповідь думав, що залишиться з його думок, як приймуть вони їх? Висміють? Обговорюватимуть? Забудуть?

"Коли Христос відійшов від нас," — почав він свою першу проповідь у лікарні. Було тоді в капличці тільки троє пацієнтів. Він завжди дбайливо приготувався до проповідей, йому не перешкоджали ні кури, що кудкудакали під його кімнаткою, ні корови, що дзвонили ланцюгами, ні голоси інших мешканців кімнаток над стайнями. Коли правив і вимовляв слова сктеній, у його думках виринали питання, які того дня хотів розвивати; але коли вже говорив, нові думки напливали в голову і воно виходило якось інакше. Він не дивився на людей, тільки понад їх голови, на поруччя хорів зі співаками, коли це було в церкві, або на білу стіну каплички в лікарні, куди його призначено душпастирем. — Коли Христос відійшов від нас, залишив нам неоцінений дар: можливість з'єднання, порозуміння з Ним. Це молитва. Завжди, в кожній порі дня і ночі можна прийти до Божого Сина і відкрити свою душу. Можна промовити до Бога. Чи робите і ви так? — питав він затурбовано і доброзичливо. На лицах людей, що були перед ним, появилася застанова, очі відбили зацікавлення. Поміж червоні й сині одяги пацієнтів заясніло кілька одностроїв медсестер. — Чи йдете до Бога тільки із своїм болем і жалем, чи тільки тепер ви нагадали собі Його, коли захворіли? — питав так, немов мали йому відповісти. — Чи нагадуєте собі про Його існування тільки в годину розпачі? Чи вмієте виявляти Йому тільки свої бажання? Чи несете Йому також свою радість? Чи бувало коли з вами так, що ви прийшли до Нього і сказали: я нічого не хочу, Боже. Я зайшов чи зайшла до церкви, щоб від-

чути Твою приязність, набратися сили і побути з Тобою. Було так з вами? О, попробуйте зробити так і світ для вас стане іншим, а ваші турботи змаліють. Вони зникнуть, їх не буде.

— Не сподівайтеся, що ваші бажання будуть негайно вислухані, — говорив він у наступну неділю. У капличці було вже більше пацієнтів і персоналу лікарні. — Ми не завжди пам'ятаємо про Бога, а маємо жаль і претенсії, що Він не відразу вислухує нас. Не завжди наші бажання сходяться з бажаннями Бога. Нагадаймо собі Ісуса на Оливній горі. Пам'ятаймо більше про Нього, тоді і Він буде пам'ятати про нас. Коли не можете зібрати думок у палатках, де є інші хворі, прийдіть сюди, до цього Божого куточка, що його ви з такою любов'ю влаштували. Увійдіть тихенько і зупиніться. Не моліться, не думайте. Станьте і чекайте. І ви відчуєте дуже швидко, як спокій і погідність охоплює вашу душу, і все стає інше. І тоді скажіть: Дякую Тобі, Боже, що Ти проявив свою присутність. Тепер я спокійний, бо знаю, що моє майбутнє у Твоїх руках.

— Не питаєте чого і за що терпите, — говорив на третю неділю. Капличка була повна хворих і людей, що прийшли з табору. Відколи доручено йому духовну опіку над хворими, здавалося, що щось змінилось, щось прибуло в ньому. Був людиною, яка досі мандрувала одною рівною дорогою і несподівано побачила, що дорога розгалужується на боки. Сидів вечорами над своїми книжками і думав, який лік дати тим людям, у яких тіло й душа були хворі. — Не питаєте, — говорив він на третю неділю в лікарні. — Не питаєте, тільки контролюйте свої душі. Бог не посилає терпіння на того, кого Він любить, тільки дає їх тому, у кого душа ще не цілком хрустальна. Тоді треба сказати собі: ще не все в мене подобається Богові. Треба перевірити все і змінити. Але треба також знати, що життя це добрі і злі дні, це радість і смуток, і не важливе в ньому, що ми маємо, тільки як ми відчуваємо. І треба просити: дозволь мені, Боже, відчути сильно ті добрі дні та зішли мені силу, щоб спокійно прийняти ті злі дні. Тоді для вас усе зміниться. Не назовні, але у вас самих, а погідність і спокій серця будуть корисно промінювати на ваше довілля.

— Що таке щастя? — питав на п'яту неділю. Тепер капличка була вже битком набита і люди стояли в коридорі. Був радник Лебідь і полковник Михайло Олександр

дрович Жучко, була Ірина Наверська, був Ілько Матвійчук і Настка Гаврищак. — Щастя це вже те, що ми спокійно спимо і будимося здорові. Треба помічати добро і красу та не нарікати, бо причину до нарікань дуже легко знайти. Не зітхайте за минулим і не мрійте про майбутнє, тільки простуйте в сучасному з вірою в наше вічне щастя. На землі для народу, в небі для одиниць, для кожного. Щастя народу будемо ми всі разом, цілі покоління. Щастя одиниць будемо самі собі. Всі заповіді дані нам допомагають у тому, і коли не живемо згідно з ними, самі тратимо не тому. Не думайте, що ви ображуєте тим Бога! О, цього ви ніколи не можете зробити! Хіба може образити нас мушка? А супроти величі Бога ми такі ж як мушки. Але те все, що приписане Богом, дане для добра людини, і коли вона це сповнює, розуміє, що таке "щастя". Бо воно може прийти тільки з душі...

— — — — —

— Ці люди такі дивні, — говорив адміністратор того ранку, коли здавалося все розплилося в хмарах, розтопилося в дощевих краплях. Він ішов поруч о. Гавоти до каплички, послужити йому до Служби Божої. У своєму серці, що безмірно любило свою батьківщину, і в своїй бухгалтерійній голові, він зробив собі такий простий розрахунок: якщо він щодня послужить священикові під час приношення Безкровної Жертви, то Бог у свою чергу допоможе йому знайти сина, що пропав у дивізії "Галичина". Шимай виконував це чесно, з піднесенням, забуваючи навіть, що в тому часі повинні би бути полагоджені якісь обов'язки лікарні, вимолював тільки поворот свого сина.

— Ці люди такі дивні, — повторив він тепер. — Із усіма справами йдуть до мене. А існують справи, які не відносяться до мене, тільки до головного лікаря. Але тому, що він Мадяр, то до нього не мають розгону, навіть не знають, як порозумітися з ним, бо ж не всі знають німецьку мову. Сьогодні — хіба ж це моя справа, що головна медсестра, пані Наверська, не прийшла до праці? Я знаю, що роботи надмірно багато, як хтось не прийде до праці, але ж це тільки один день. Лікарня переповнена. Я дуже співчуваю з панею Іриною, отче докторе, але що я можу на те порадити? Вона поїхала до Кемптону по сина. Певно завтра вже буде. Її син постійно хворіє, отче докторе. Я думаю, що це страшне для мами. Тут погода

така змінна, дощі, вітри, сніг. А дитину трудно втримати в кімнаті, а ще тоді, як мама працює. Побігає трохи по дворі, зігріється, а вітер обвіє і вже готова простуда. Дитина була може з півроку в лікарні у Кемптені. Харчів також нема стільки, скільки треба. Написали до неї, щоби приїхала його забрати. Наразі підлікували. Завтра вже буде в праці. Чого стільки галасу? Певно, що ліпше було б, щоб свій чоловік був лікарем, ну, але наразі нема.

Засвітив на вівтарі свічки, допоміг о. Гавоті вдягнути ризи. Видно було, що хоче ще щось сказати, але чернець перехрестився перед проскомидійником і розмова скінчилася. Капличка заповнювалася. Вікна зайшли парою, запахло перемоченою одіжжю. Із чашею в руках, чернець перейшов до престолу, схилив свою худорляву високу постать і ступив один ступінь вище.

У червоній піжамі пацієнта, з поголеною головою, з зацікавленим і ні трохи не побожним обличчям, появився на порозі полковник Жучко. З чолом поверненим до стелі, він намагався бачити понад усіми постатями людину за престолом. Міг бачити лівий профіль ченця, його погляд, затоплений у служебник, гладко вгору зачесане чорне волосся. Полковник розглянувся і, завваживши напереді вільне крісло, почалапав туди. Встав, коли чернець повернувся до людей із євангелієм у руках і знову сів, коли цей почав говорити. На обличчі полковника відбилося тепер щось мов недовір'я.

— Що творить ваше життя? — говорив чернець. — Чи не є змістом вашого життя турбота про майбутнє? А що буде, якщо вже заживете життям, про яке мрієте? Шукайте вічної цілі, що не минулась би з ніякими обставинами. Ніщо не зміниться на краще для вас, якщо ви не викинете сусти зі свого серця. Якщо не зробите цього, прийде до вас нова турбота. Чому? — звернувся до заслужаних людей, ніби хтось справді поставив йому це питання. — Тому, що не шукаєте за вічними правдами, тому, що створюєте в душі пустку і тоді мусить прийти турбота, щоб заповнити її. Клопочетеся про харч, одяг і розваги і те, коли влаштуєте своє життя, кожний якийсь для себе і кожний на власну руку. А хіба тільки те може бути змістом життя? Спільним зусиллям, спільними думками, ми можемо збудувати велику будівлю, в якій на перше місце поставимо Божий маєстат! Бог приходить до нас радо. Він для кожного з нас особистий і може кожному дати тільки

корисні напрямні. Коли у вас турбота, не шукайте Його далеко, тільки поверніть думку до своєї ж душі зі словами: "Боже, чи бачиш..." І тоді все зміниться у вас, немов вам дали нове серце, розум і вуха. Це Він прийшов і буде з вами і ніхто вам не всилі буде Його відібрати, бо скорб вашого життя захований у вашій душі. О, прошу вас, шукайте в світі живучого Бога і царства Його!

Шимай стояв за престолом, задивлений в о. Гавоту, як в образ, і ввесь час схвально хитав головою. Йому стало так якось дивно на душі. Все було якесь таке близьке, зрозуміле, всепрощаюче. Він сам хотів бути добрим, зробити якийсь шляхотний учинок, допомогти іншій людині. Мати для неї усміх і щире слово, не підглядати її і не судити.

Знімав ризи з плечей ченця і нагло не міг стримати себе.

— Я так думаю, отче докторе, — промовив. — Прошу, зайдіть до нас нагору, до їдальні на каву. Вона трохи ліпша від тої, яку дають у таборовій кухні. Я так думав під час Служби Божої, що ви кормите наші душі вічним хлібом, а ми маємо шкодувати вам горнятка кави?! Я договорюся з Управою, щоби переказала нам ваш приділ, на лікарню думаю, і тоді зможете взагалі тут харчуватися.

О. Гавота схилив голову і мовчки вийшов із каплички. За порогом спитав:

— Ви впевнені, що це буде згідне з моєю наукою?

Адміністратор глянув на нього і віддав йому усміх.

— Думаю, що так, отче докторе. Хтось буде такий, що буде дзявкати, знаєте, що все такий знайдеться, що боїться, коби то другий не мав одного зеренця маку більше за нього. Але це сором для нас дозволити вам ходити на кухню по каву!

— Христос не таке пониження перейшов!

— Їдальня на першому поверсі, отче докторе, — промовив адміністратор, коли дійшли до сходів. Головний лікар сховався саме вниз, сказав ввічливо "Морген" і пішов далі. — Сьогодні ви мій гість, отче докторе, а завтра вже напевно буду мати ваші картки. Коби нам тільки позбутися цього "скрінінгу", то буде більший порядок. Наразі кожний махнув на все рукою, бо не знає, що буде далі.

— Добре, — погодився чернець. — Сьогодні я ваш гість.

— Я хотів би у вас чогось просити, — говорив адмі-

ністратор, коли вже піднімалися на перший поверх. — Але признаюся, не маю відваги, — він боком глянув на ченця і продовжував, завваживши, що його брови допитливо піднялися угору. — Я так думаю про цю Наверську, цю медсестру, що поїхала по свого сина. Страшно мені її жаль. Кожному з нас важко, а це ж подумати: жінка сама із хворою дитиною. Де ж вона має те, що потрібне дитині? Хто має дбати про те? Я знаю, що треба дітям, я виховав їх. Те, що дітям дають на дитячій кухні, замало навіть для здорової дитини. Кожна мати щось доварює. А що ж тоді казати, як дитина хвора! Вона жила з чоловіком щось тільки кілька місяців, потім його забрали. Він був у підпіллі. Скажіть, отче докторе, що чекає самотню жінку з хворою дитиною в нашому положенні? Ви вмієте так гарно промовити до людей, — він замовк, видно не було йому так легко висказати те, що бажав. — Слово даю! Широ говорю! Нічого у вас, отче докторе, нема підробленого і все таке людське... Може б ви так знайшли які слова для неї... я сам не знаю які, але мені здається, що їй було б відрадніше, як би вона знала, що хтось піклується нею...

— Якщо б ця жінка потребувала моїх слів, вона прийшла б до каплички, — відіззався о. Гавота. Тон його слів підбадьорив Шимая і він продовжував уже цілком упевнено:

— Вона приходить до каплички, отче докторе, тут не в тім справа. Капличка не тільки для неї. Я думаю, що як би ви так зайшли до неї, як вона повернеться з дитиною з Кемптену? Ви стільки світла можете внести в душу людини! Вона мешкає...

На долішньому коридорі, полковник Жучко хвилювався. Ступав два кроки, шлапаючи своїми капцями, що їх дали йому в лікарні, але на третьому зупинявся і, закинувши голову назад, гарячився:

— Прошу вас, пане раднику, — говорив до присадкуватого старшого пана з паличкою в руках. Колишній суддя Роман Лебідь не належав до пацієнтів лікарні, а прийшов на Службу Божу, приваблений розголосом проповідей ченця. — Я вже двічі вислухав його проповіді, — кипів полковник, — і нічого не розумію. Його проповіді не відносяться до дій на землі, так немов він не знає, що ді-

ється довкола нього. А втім, це єресь. І скільки в них спокою! Нам треба війни, боротьби! Без неї ніколи не будемо вільним народом!

— Бажання війни не має нічого спільного з християнством, — уплів спокійно радник, вистукуючи своєю паличкою поруч нього.

— Згода, під цим оглядом я виїмково згоден із вами. Але хіба не думаєте вмовляти в мене, що все те, що діється тепер на світі, має щось спільного з християнством?! Часами має тільки його загортку, а інколи і цього не має. Тоді більше оправдує себе!

— Ми ж християни! — сказав радник.

Полковник почалапав два кроки далі і зупинився, глянувши на радника згори.

— Йй-Богу з вами важко говорити! Ви так, ніби ворог самому собі. У словах ченця немає революції, а нам саме цього треба! Боевого духа! Бунту! Доки ж, нарешті, ходитимем у ярмі?!

— Те-те-те, — відізався радник. — Від вівтаря завжди чуємо про життя перед віками, про те, які події були в Святій Родині, про чуда в Кані Галилейській, про Лазаря, сліпонародженого тощо. Чернець у своїх проповідях усе це примінює до нас. Як ви цього не розумієте?!

— Та ж навпаки! Як ви можете щось таке казати?! Та ж там нічого немає про наше життя так, немов він не живе от-тут на цьому острові, тільки десь на місяці, а ми на землі! Ніби забув, що він не на батьківщині! Як у сьогоднішніх часах можна так думати?! Йй-Богу, пане раднику, важко з вами порозумітися! Чому повертаюся до розмови з вами, і сам не розберу! Та ж погодитися зі мною, що впершу чергу від вівтаря треба нам слів справді примінених до нашого сучасного життя, які б гартували! А те, що він говорить — це все поза межами цього світу. Це, мабуть, для янголів.

— Хто має вуха, нехай слухає.

Полковник почалапав наперед. Сопів.

— А хіба я не маю вух?!

Радник, налягаючи на одну ногу, йшов поруч, але здавалося, не чув полковникового оклику.

— Я сказав би, що його слова революційні, але в ділянці віри, — промовив.

— Отож то! Там, де нам революції цілком не треба! Нехай собі це робить Франція чи Англія, або там хто! На-

віщо нам іти слідами народів, які вже перейшли свою золоту добу?! Наша відроджена велич іще перед нами! Не хвилюйтеся, пане раднику, дайте мені докінчити. Люди давним-давно мають Бога і нема вже тут що додавати.

Він схилив голову і почала пасти до дверей, що вели у сходову клітку, повний невдоволення й бунту.

— До побачення, — сказав радник і підняв палицю вгору на прощання, спрямовуючись на сходи вниз, до вхідних дверей.

— Та куди ж ви? От тобі маєш! Тількищо розговорилися, а той утікає!

— Та ж ви не погоджуєтесь зі мною, Михайле Олександровичу!

— Буде вже там! Ходіть нагору! Я ще не снідав. Поговоримо ще в їдальні. Де і хто видав такий закон, що ми з вами мусимо погоджуватись у всьому? Ходіть! Шимай дивиться крізь пальці на те, коли хтось зайде до їдальні зі столиці, з табору хочу сказати. І так не дасть вам кави, чи чого там...

— — — — —

Їдальня нагадала ченцеві монастир. Довгі ненакриті столи з лавками, замість крісел, на стіні напроти дверей, різьблений хрест. Він побачив у думках отців і братчиків, о. Якова — старого ченця, що колись його вчив, нагадалося його давнє життя, з якого вирвала його війна. Те, що Шимай увічливо підсунув йому єдине в кімнаті крісло та безупину про щось говорив, цілком не торкнуло його уваги. Він із жалем зітхнув, дивуючись, як довго прийдеться йому ще скитатися, доки знову опиниться в монастирі. Як тільки стала можлива переписка з Америкою, він написав до ігуменату та просив прислати йому папері на виїзд туди.

Коли вже сидів на кріслі і, перехрестившись, узяв у руки кусень білого хліба, коли знову мав очі до того, що було навколо нього, здивовано вчув, що Шимай усе ще говорить про Наверську. Спершу не зрозумів був, про кого мова. Але нараз невиразно мигнув у думках образ Ірини, не її обличчя, тільки білий чепець із червоним хрестиком над чолом, сукня у блакитні й білі пасочки та білий фартух. Постаць, що творила нерозривну цілість із цими стінами.

— Дитина потребує, — сказав Шимай, і це звучало ще в повітрі, хоч адміністратор уже вийшов. — Дитина

потребує, — повторив у думках о. Гавота і поклав назад на стіл горнятко з кавою. О. Гавота не думав про те і не знав, що це така буденна справа, що це власне питання існування, квестія життя! Дитина потребує! Чого, що потребує дитина? Він поставив собі це питання, дивуючись сам своїм думкам. Йому ніколи не приходило в голову, що спершу треба молока, масла, яєць і чогось іншого, про існування чого він не мав найменшого уявлення, щоб немовлятко росло, щоб стало людиною, і він — та інші священники — мали до кого говорити свої проповіді! Всі люди так росли, всі, і він також. Для нього теж хтось придбав був молока і масла, певно робив це о. Яків, бо мамі не було...

Двері відчинилися, голоси, що досі звучали за ними, ввірвалися в їдальню цілим реченням ("...бо це неправильний підхід, пане раднику...") і урвалися, не докінчившись. Полковник здивовано підняв брови вгору і, легко схиливши голову, минув ченця. Вистукуючи в ході паличкою, радник зробив це саме. Шимай, що знов забіг у кімнату, відразу поцікавився:

— Чи ви, па́нове, знайомі з отцем доктором?

— Ну, от добра нагода, — зрадів полковник, відразу присідаючись до ченця. — Таки довго не буду чекати і вигорну все, що ви, отче докторе, назмітали в моїй душі!

— Радію, що я навів у ній порядок, пане полковнику, — таким же тоном відповів чернець.

— Порядок? Хе-е. Хіба я знаю, чи це порядок? Помоєму це є хаос. Якщо я, людина літня, з виробленим поглядом, гублюсь у ваших проповідях, то мені легко уявити, що для молоді там забагато розгрішення! А найважливіше, що відкидаєте те, що давно тримає світ!

— Відкидаю? — здивувався чернець. — Кожний проповідник по-своєму працює над проповідями. Можливо, що вони неясні для вас.

— Ви певно дивуєтесь, що я обговорюю ваші проповіді. Ще такого дива не бувало, що? Але, мені здається, що священникові повинні бути цікаві думки, які викликають його проповіді, ні? Тільки не слухайте радника Лебеда!

— Михайле Олександровичу, дайте отцеві докторові спокійно напитися кави! — вплив радник Лебідь, з усміхом приглядаючись до полковника. — Ви не зважайте на нього, отче докторе. Ми з ним завжди в суперечці, це ходяча опозиція. Одне нас з'єднує, а саме — наша старість.

— Ну, з отцем доктором мене і це не може з'єднувати!
— сховав полковник усмішку під вус. — Я тут мало з ким можу погодитися. Те, що тепер діється, не міститься в моїй голові. Колись...

— "Колись" стрільна не літали самотійно, "колись" не було таборів, — радник спер долоні на паличці. — Погляд не витримує критики!

Шимай стояв збоку й усміхався. Він знав, що йому б треба побігти сюди й туди, але він хотів почути щось від людей, яких шанував і вважав за мудріших від себе. Потім він понесе це до своєї кімнати і до бльоків, буде ніби ненароком, із прихованою гордістю переповідати те іншим, щоб усі знали про його близьке знайомство з людьми, яких усі високо цінять.

— Залишім проповіді, — погодився полковник. — Може, як передумаю їх, то погоджуся з вами. Але наразі бунтуюся. Та навіщо вам мій бунт? Думаю, що більше цікаве прийняття, заплановане для членів провісочної комісії.

Радник повернув до нього голову. Всміхався.

— Тон мови каже догадуватися, що вам це не подобалося.

Чернець звів брови вгору, але не підняв погляду від горнятка, до половини випорожненого від кави. Ця кавка, що була гаряча і солодка, хоч і без особливої аромату, ще і з білим хлібом, насилу переходила його горлом: Костянтин і хлопці не мали нічого.

— Управа думає, що цим прихилить до нас членів "скрінінгу". Це не таке певне. Натомість певне те, що вони зроблять собі ворогів із таборян...

— Опозиція і так існує. — тепер радник махнув рукою. — ви знаєте дуже добре, що мгр. Сокура не дармує. І Лапчак також.

— Але вона здобуде більше симпатиків! Подумайте, вона ще не виступає явно, ще чекає, тепер критичний час із тим "скрінінгом", але побачите, як усе скінчиться. Будемо мати тут, як кажуть Галичани, "коломиїку". Пане раднику, я бачу в ваших очах, що я не дипломат. Погоджуюся з вами. Я не дипломат, я військовик. Я знаю, що мені робити, коли переді мною ворог. Його треба знищити — все! Але, по-моєму, прийняття це також не дипломатія, а бажання самому попити і, передовсім, подбати про свої власні справи.

— Все залежить від назви, — сказав радник. — Чому так суворо судити? — поглянув на нього кутиками очей. — Попити! Власні справи! Товариська зустріч, наближення до людей із Нового Світу, які б, очевидно, могли бути нашими приятелями, врешті, прихилення до нас людей, які вирішують нашу долю. Ми, наразі, не маємо голосу, що ми б там їм не казали. Погодьтеся зі мною, що так зредаговане звучить цілком інакше?

О. Гавота поглянув на радника, потім перевів погляд на полковника. Відсунув горнятко. Пальці правої руки заложив в отвір ряси. Слухав.

— Отче докторе, я мушу познайомити вас із політикою нашого острова, тобто табору. Не перече, пане раднику, це справи, про які навіть духовним особам треба знати. Може тоді проповіді будуть інші! Опозиція кристалізується все більше і виразніше. І не без причини. Др. Паньків і мгр. Сокура гідні один одного, але існує ще хтось третій, тобто третя партія, яку формує людина без ніяких політичних переконань, без знання, такий порожній мішок, у який треба вкидати багато їжі й убрання. І таке, прости Господи "ніщо", гуртує біля себе людей і може довести до великих заворушень, до неладу.

— А чи ви не переборщуєте? — спитав радник. — Що Лапчак може зробити?

— Підкріпити сили мгр. Сокори.

— Ви ж і так не належите до паньківців!

— Я не належу, але я не хочу бунтуватися проти нього. Що це нам допоможе? Бунт проти Панькова? Хе-е. Нам треба всенароднього, священного бунту, що дозволив би нам піднятися з упадку. А яка користь бунтуватися проти Панькова? А цей пан Лапчак... можете самі його побачити. Вже від досвітку виходить на майдан, суне під Статую Неволі і розглядається за слухачами. Проповідує. Всіх нас ненавидить. Що ми не робили б, він усе мусить критикувати. За кілька хвилин має біля себе чималий гурт людей, які на все притакують головами. Хто-зна відкіля ця людина і яке її призначення? Якийсь, прости Господи, Лапчак. Може він на чийсь службі? Якщо думаєте, що комісія його викине, то заздалегідь можу вас впевнити, що цього не зробить. Багато невинних людей потерпить, але не він. Його залишать на шкоду всім.

— Чи справді немає в цій людині нічого доброго? — несподівано відізався чернець. — Чи це ми тільки не хочемо помітити цього?

— Пан-отче, — відповів полковник. (Він народився і ріс на Полтавщині, але після першої світової війни жив у Галичині, присвоїв собі звичаї та звороти східної і західної частини України і в мові переплітав їх). — Пан-отче, ви знаєте, я православний і своєї віри нізачо не промінюю. Але на ваші проповіді приходжу, хоч чесне слово вони мене дратують. Та бачу, що поза межами церкви ви також проповідуете!

— Приймаю вдячно! — чернець схилив голову. — Якщо мої слова вас дратують, то це наглядний доказ, що ваша душа будиться!

— Вона вже давно збудилася! Думаю, що от-от засне знову і заки це зробить, хочу трохи побунтувати! Був Олександр Великий? Був. Був Наполеон? Був. Був Ярослав Мудрий? Був. Був Мазепа? Був. Навіть був, прости Господи, Гітлер. А от Жучко замінився в якогось жука і літає поза межами своєї України тоді, як її діти по Камчатках і Сибірах, по чужих країнах! Розсипалися по всьому світі, немов Жиди. Воювати хочу для своєї України! Всіх її дітей стягнути назад! Чого нам десь у світі шукати нової батьківщини? А чий ж Дніпро, Полтава, Карпати, Полісся...?

— Михайле Олександровичу, — вплив радник. — Вже не тільки наші діти, але наші внуки воюють.

— Тобто, хочете сказати, що я за старий для таких справ. Отже, прийміть до відома, що в мене немає ані дітей ані внуків, отже мушу зробити те, що повинні б вони, тобто бути діяльним до останнього віддиху!

— Якщо вірите, що вам вистачить енергії, то це дуже добре. Тільки дивіться, щоб ваші дороги з молодим поколінням не розходилися під простим кутком. Ваша революція може бути для них перестаріла. Знаєте ж, що тільки недовгий шмат часу дозволено людині бунтуватись і дається їй першенство і право "революціонуватися". А потім треба відступити це молодшим. Ваші погляди й методи можуть бути для них незрозумілі.

— Та ніколи ж у світі! — скипів полковник. — Відкіля ви це взяли? Йй-Богу з тими Галичанами важко погодитися! Що там, витримати взагалі!

— Поговоріть з молодими, прочитайте газети. Там коли йде мова про когось старшого віком, скажімо співака, то обов'язково знайдете таку неделікатність, як натяк на вік і на "підтоптаний голос", тощо. До того ж ви забу-

ваєте, що ви тут пацієнтом і вам не слід хвилюватися, бо це піднесе тиск крові! Пані Ірина може мати клопіт з вами!

— Хто? Ця красуня?

— Гм... — значуче промимрив радник. — Дивіться, щоб ви тут іще, крім печінки, і голови не стратили! Вона тут, чи не на чоловічому відділі?

Жучко випростався, зробив рух, немов підкручує вуса, і прошив радника вбивчим поглядом.

— Як хочете знати, то вона тут єдина справді фахова сила. Вона ж тут головною медсестрою! Всі її люблять і цінять!

— Чи давно ви тут пацієнтом, пане полковнику? — спитав чернець якось дуже швидко.

— Та який там пацієнт, прости Господи! Таршолі навіть не дивиться на мене, як робить ранковий обхід, — сказав полковник. — Ну, хворів колись на печінку. Це правда, але тепер не болить і рад би лікарів не бачити. А мушу зносити не тільки їх, але сестер, пана Шимая (адміністратор жартівливо-ввічливо вклонився на його слова), магазинера, бухгалтера і кожну прибиральницю.

— І знову переборщуєте, — вплив радник.

— Та ніколи в світі! Я ж мушу іноді втекти зі спільної кімнати і не клопотатися харчами. Я ж мешкаю на вигоні, панове. Навіть думав, що я, немов та "чайка небога при битій дорозі". Та воно пусте. Але іноді я хочу спокою, а от там його немає. Це така кімната на чотири вікна. Маємо таку вдову Гриценко зі сином Васьком, яка пече, варить, пере і все думає, що ми в неї мешкаємо. Це якийсь певно, прости Господи, буржуйський залишок. Я її назвав "домовласниця". Була ще в цій кімнаті шевська робітня. Мешкав із нами швець, що робив черевики і вбивав нам кілки в голову! Ага! Забув було! Васька Гриценко вчиться вголос і, знаєте, при цій нагоді я дізнався, як багато відомостей устигло вилетіти з моєї голови! Наприклад, я забув, що князь Із'яслав закладав бібліотеки! Мій куток — це Військова Управа. А потім, є ще в нас діти природи. Настка Гавришак та Ілько Матвійчук. Все переділене коцями й шафами, як слід, одне одного не бачимо, але таки знаємо, хто хропе (думаю, що я ні!) і що Ілько, як кажуть поети, закоханий у Настку, прости Господи. Колись то було ціле непорозуміння, бо Настка цілий вечір кудись пропадала, а хлопець з розуму сходив. Сварив, коли вже

повернулася, ніби був її татом. Вона щось шепотіла. Я не слухав. Навіщо бути свідком? У старших розвивається ненависть, а в молодих, прости Господи, кохання. Ліс під боком і гори. Це деморалізація.

— Михайле Олександровичу! Та я певний, що ви кохалися навіть у десять років! Але тепер про те забули і судите молодих! Ми всі переходили тими дорогами, о, пробачте, отче докторе...

— Кандидатів до вашого монастиря не буде, отче докторе. Тепер кохання модне! Ще чекайте, як приїде сюди поет Мурашка! Поети, як відомо, вбирають це все в якісь чудернацькі слова.

Чернець сидів із тісно стуленими устами й похиленою головою. Радий був устати й повернутися до своєї кімнатки. Цих двох світських чоловіків оберталися в якомусь чужому для нього світі, якого він не знав, який його не манив. Він хотів уже самоти, що в цій хвилині потрібна була йому, як купіль після довгої мандрівки.

— Дорогий Михайле Олександровичу, — промовив радник, стріпуючи попіл із цигарки до коробочки від сардинок, що була за попельничку. — Ви хочете заводити порядки, ніби в якійсь державі за мирних часів, а забуваєте, що ми не маємо навіть нормального місця на землі! Сьогодні ще кожний має дах над головою, але завтра може серед зима опинитися під голим небом! Все це життя тут — тільки тимчасовість!

— От я з вами ніколи, мабуть, і не погоджуся, пане раднику. Та ж усе наше життя на землі — це тимчасовість! Але доки живу, доти маю думати і діяти, так що як...

— ...прийде найвищий наказ бути до нього готовому! — закінчив о. Гавота.

— Зійшлося військо з монастирем! — засміявся радник.

— Полковник певно думав про якусь офензиву!

У двері хтось заглянув і рухом руки покликав Шимая. Коли адміністратор повернувся за хвилину, його обличчя було видовжене переляком.

— Ви знаєте, панове, що пані Наверську вдруге кличуть до "скрінінгу"?

—————

О. Гавота широкими кроками оминав калюжі води, що їх дощ залишив у западинах асфальтових вуличок, не помічаючи їх, не знаючи, що їх минає. Хмари пересувалися тепер по небозводі темнішими й яснішими сувоями, повітря

похолодніло. Спішив до своєї кімнатки, ніби втікав від нових вражень, від незнаних думок. В одному була потіха: ніхто не згадував про гостину Костянтина, ніхто не чув про стрілянину, про зловлення воєнно-полоненого, значить він безпечно повернувся і сидів у своїй криївці.

Дитина потребує! — вискочило, як тільки перейшов міст. Якась хвора мала дитина без батька, якої маму чомусь удруге кличуть до перевірки. Чому її кличуть? І що потребує дитина? Було йому якось важко й соромно, що от він нікому непотрібний, був здоровий, міцний і мав усе, що потрібне до життя в той час, як хлопці, що давали своє життя для батьківщини, і це маленьке невинне дитя страждали і не мали того, що було для них необхідне.

Із голосників над бльоками раптом поплили звуки примхливої румби. Чернець здригнувся від цих швидких, веселих звуків. Ця музика ніяк не підходила до його настрою, вона не підходила до цілого довкілля. Він знав, що за тим прийдуть якісь оголошення, але не зупинився. Відітхнув, коли дійшов до стаєн. Звуки музики залишилися поміж мешкальними будинками, охопив його спокій, запах і відголос села, щось що нагадувало рідні сторони.

На в'їзді стайні, над якою він мешкав, стікала з крану вода. Кран не докручувався і вода дзюрчала одноманітно, безупинно до дерев'яного цебра. Поруч вузьких сходів, стояв віз із в'язкою сіна, з піднятим угору дишлем. Гребенастий, червоний півень знайшов саме якесь зерно під возом і заохітливо голосно кликав курей, що, спустивши вділ хвостики, кунали під стінами стайні. Обабіч за дверима хрюкали свині, кудкудакали кури, дзвонили ланцюгами корови й коні. Праворуч, майже під стелею, був великий напис:

ES STOLPERT SOGAR EIN PFERD,
UND DER HAT VIER BEINE

Дві жінки крутилися на в'їзді. Мова одної нагадувала Кубань, другої Карпати.

— Слава Ісусу Христу, — сказала жінка з Карпат, що її кликали "Гуцулка".

О. Гавота піднімався сходами на горище, тримаючись вузького залізного поруччя, ступаючи помалу, важко, немов ніс тягар на голові.

— Слава навіки, — відповів увічливо.

— Не зачиняйте дверей, пан-отче, — попросила жінка з Кубані. — Зараз молоко принесу.

Чернець зупинився на повороті сходів і дивився вниз на них, ніби збирався щось сказати. Півень запіяв бадьоро, хвалькувато, за дверима відізвалася корова.

— Добре, — сказав тільки і рушив нагору.

У довгій, вузькій кімнатці було майже темно від низько навислих хмар. Мале квадратове віконце не давало багато світла навіть у сонячні дні. Чернець перекрутив вилучник. Показалася стіна, заповнена полицями з книжками, польове ліжко, застелене сірим коцом, столик із письмовим приладдям і гора чистого й записаного паперу. У куточку приютилася залізна піч, біля неї крісло з мідницею, на підлозі відро. Над ліжком висів хрест, прикрашений вишивкою.

Охопила його самота, справи світу залишилися десь там налворі, поза межами його кімнатки. Тут було тільки його "Я", що хотіло з'єднання з Богом. Ця кімнатка нагадувала йому чернечу келію, замкненість у собі, відречення від життя, від його чару, спокус і зла. Він скинув плащ і запах перемоченої одежі відразу заповнив малий простір. Потер руки, що були сухі й холодні, але палити в печі не хотів. Дивився на розложені на столі папери. Це були його проповіді на всі неділі й свята в році, а були нові формою і думкою. Це була його єдина видима мета, що мала залишитися після нього. Томи проповідей, у яких проблеми людства тісно пов'язувалися із святістю Бога. Вони мали ожити в душі людини, будити її, очищувати, вдосконалювати. Але в цій хвилині були для нього тільки записаними сторінками паперу, які можна було подерти, і ніхто на цьому не потерпів би. Правдиве життя, якого він досі не знав і не переживав, було ніби молоко, що приносила йому Кубанка. Воно кипіло, пригоряло, вурдилося та збігало, і відірвати від нього свою увагу в цій хвилині було цілком неможливо.

"Помилуй мя Боже по великій милості Твоїй..."

Підійшов від вікна. Знову потер руки. За вікном, майже під самим будинком стайні, бунтівниче булькотів Остар. Надворі все здавалося сіре, хмари знову затитали небо-звід, свіжий дощ, у якому тут і там майнула сніжинка, всякав у зелені води річки. Підняв погляд на відтинок дороги, видний із його вікна, на гори за нею і відчув, як, незнаний досі, несміливий іще бунт піднімається з самого дна його почуттів. На шпильях було чимраз біліше, а десь

там був Костянтин і хлопці, а він тут мав свою теплу кімнатку, але не міг до неї нікого прийняти.

— Прошу! — крикнув на стукіт до дверей.

Кубанка стояла на порозі з горнятком повним молока. Взута в чоботи, на голові мала грубу хустку, була вдягнена в сіру спідницю й чоловічу ватянку.

— Молоко, — промовила.

О. Гавота повернувся плечима до вікна, руки заложив назад, у тон свого голосу намагався вкласти безтурботність.

— Я хотів вас просити, щоб ви давали молоко на бльоківку ч. 2 в четвертому бльоці, пані Наверській, — промовив штучним голосом. — Ця пані нічого не знає, але що в неї хвора дитина, то отці вирішили...

Кубанка дивилася на нього, її очі не виявляли нічого.

— Коли вже не маю, пан-отче, — промовила, нарешті, і збиралася покласти горнятко з молоком у мидницю.

— Те, що даєте мені, — сказав він швидко. — Я вже можу обійтися без молока! Це, здається, те, що потребує дитина. Скажете цій пані, що це з Єпископського фонду, який я розділяю... Вдови одержують сухий приділ, але дитині треба молока. Отці будуть платити.

— А мені хто буде платити? — спитала вона річево, з увагою вдивляючись в ченця. — Я не можу його роздавати, я мушу купити сіно і солому. Отців багато.

— Я цим завідаю, — запевнив її, сягнувши рукою до кишені. — Я вам можу навіть згори заплатити...

Вона вийшла в повним горнятком молока в руках. Чернець дивився перед себе.

— Я сказав неправду... — шепнув здивовано.

Від неправди не можна втекти. Вона тягне за собою ще і ще інші. О. Гавота усвідомив собі це тільки тоді, як його несподівана постанова була виконана і відкликати її було неможливо.

Але Ірина нічого не знала про його постанову, як і невідоме було їй рішення Вилтона покликати її вдруге до перевірки. Вона саме вийшла з Ігорем із дитячої лікарні та всідала в санітарку, щоб їхати на станцію.

— Не змерз, князю? — спитала Ігоря та підбадьорливо всміхнулася до нього.

— Ні! — відповів. Голос мав дзвінкий, високий. Був тепер набагато більший, як чотири місяці тому, коли привезла його до лікарні. Мав здорові рум'янці й веселі очі. Зраджував зацікавлення до всього, що бачив і чув. Хотів їсти. Це давало їй певність, що все буде добре, відганяло журбу, що мучила її багато-багато днів. Просувала поглядом по його волоссю, що трохи потемнішало за той час, по його личку, стримувала себе, щоб не взяти його на коліна, як немовля і тісно-тісно пригорнути до себе.

"Він здоровий, — сказав їй головний лікар. Вона відразу свято повірила, що всі ці історії з залозами й легенями безповоротно проминули. — Але, очевидно, він потребує доброї опіки. Треба вважати, щоб не простудився; кашель і навіть нежить можуть повернути небезпеку. Ви, як медсестра, розумієте це..."

— Ще далеко? — спитав Ігор тепер. Санітарка хиталася на несправлених ще дорогах, мов п'яниця.

— Ні. Бачиш там напереді маленький будиночок? — показала йому поглядом понад голову водія. — Там ми всядемо до потягу.

— Якщо взагалі всядемо, — відізвалася молода жінка, що сиділа напроти неї. — Ми дуже пізно виїхали. А всісти до потягу, сьогодні велика штука!

— Ну, приїхали, — відізвався якийсь чоловік. Санітарка зупинилася.

Будиночок бічної станції мав ще дошки у вікнах, бо шибки повилітали від бомб, але вже був там кіоск із листівками - краєвидами Кемптону, газетами й різними дрібничками. Тримавши Ігоря за руку, відразу включилася в чергу, що вужем виляса по малому вестибюлю. Від двох інших віконців тягнулися, закручуючись у всі сторони, такі самі хвости людей із наплечниками, лещатами, валізами, мішками. До відходу потягу на Мюнхен було тільки тридцять хвилин. Ірина хвилювалася чимраз більше. Їй здавалося, що черга взагалі не посувається, бо з боків підходять сторонні люди. Проте не переставала підбадьорливо всміхатися до Ігоря.

— Щоб ми тільки додому, князю! А там уже все буде добре! Буде добре!

Із будки, що була перед крайніми рейками, висунулася до неї рука контролера, що без поспіху передіркував квитки. Побігла за людьми вниз, потім нагору. Безрадно зупинилися. Широкий перон був битком-набитий людьми. Вони згромадилися на всю довжину вздовж рейок. Голосник, причіплений під дахом, заповів приїзд потягу з Авгсбурга за п'ять хвилин та остережливо порадив відступити від рейок. Але люди стояли тісно одні біля одних і не рухалися. У повітрі завис безупинний гомін їх розмов. "Менш!" — чулося. Ті, що стояли на краю, стерегли своїх місць, ті ззаду натискали на них, щоби бути ближче дверей потягу, і це викликувало обопільний бунт. — "Ферфлюхт!" — і ще — "Феррюкт!" Люди з наплечниками, люди з валізами, люди з лещатами, люди, в яких воєнні переживання знищили нерви, змели добрі манери й форми, промощували собі дорогу до дверей вагонів. Біля других рейок, якими мав проїздити потяг на Мюнхен, діялася ця сама історія.

Ірина зупинилася біля поруччя, що охоплювало вхід до тунелю, та мірила очима свої можливості. Знала одне: вона мусіла всісти до потягу! Ігор не смів мучитися довгою дорогою й вичікуванням, та й вона мусіла бути в праці наступного дня. Таршолі, головний лікар, ішов їй дуже на руку, знаючи, що вона сама з дитиною, для неї були навіть спеціальні години праці, але все мало свою межу і не можна було використовувати чийсь доброту. А втім, ця праця приносила їй трохи зайвих цигарок, а вони були немов гроші. Їх не можна було легковажити, тимбільше, що Ігор буде дома. Вони будуть подвійно потрібні. Якщо

не сяде до цього потягу, то наступний із догідним полученням у Мюнхені, буде тільки за двадцять чотири години!

Ігор сперся до неї і збентежено поглядав на людей.

— Вони всі хочуть їхати? — спитав повен здивування.

— На жаль, так, — відповіла. Не випускаючи його ручки зі своєї руки, пішла вздовж перону, шукаючи меншого натовпу. Але скрізь було те саме. Потяг із Авгсбургу, що підкотився був кілька хвилин тому, все ще стояв, випускаючи білі хмари пари далеко напереді. Люди пхалися одні понад одними, натискаючи на своїх сусідів, промощуючи собі дорогу ліктями, вгадали не тільки дверима, але й вікнами. Малий возик із моторчиком напереді, майже безшумно просунувся пероном, везучи гору валіз, скринь, кошів. Знову відізвався голосник, тим разом заповідаючи приїзд потягу на Мюнхен та перестерігаючи людей: не наближатися до рейок. Ірина стиснула Ігореву ручку. Малий підняв на неї розгублений погляд, він цілком губився в натовпі, звідусіль натискаючих людей.

— Помалу! — остерегла Ірина свого сусіда німецькою мовою. — Чи не бачите дитини?!

Це не допомогло багато. Юрба натискала. Взяла Ігоря на руки, його ноги повисли, сягаючи її колін. Паротяг заїздив перед перон. Не дозволяла зрушити себе з місця, хоч це не було легко. Як би Тін нас бачив..! — мигнула і зникла думка. Ряд вагонів із широкими пулманівськими вікнами, тут і там забитими дошками, та інші з вузькими дверима замість вікон, помалу підкотилися перед юрбу людей і зупинилися.

І тоді почався наступ.

—————

Др. Ничай всів до вагоника линвової залізнички, що з'їздив до оселі. Повернувся обличчям до вікна та дивився на засніжені шпиль й на землю, що була десь далеко-далеко в долині. Сонце розсипалося своїм промінням на снігу, відбилось у вікнах вагоника та відразу почало гріти, хоч був тільки ранок. Гарно, — думав. — Чудово. А все таки досить цього. Взяв валізку в руки, як тільки вагоник в'їхав у піддашся, де чекали охочі їхати на шпиль. Кинув ще останній погляд на гори. Дякую, — мав у душі. — "Данке шен". Дякую за відпочинок і за надхнення!

Два тижні на шпилю гори вистачили, щоб затужити за своїм життям. Два тижні безділля й розваг, у яких хотів згубити своє власне існування, свої справи, свої проб-

леми і бути кимсь новим, йому самому незнаним. Ще його віденський професор впоїв у нього переконання, що людина потребує відпочинку від свого "Я". Принаймні два тижні, або хоч би тільки один, вона повинна позбутися свого "Я", себе самого і вживатись у щось незнане. Вона мусить відкинути свої турботи, навіть свої радощі. Тоді в організмі відбувається корисна для здоров'я людини переміна. Слідом за тим, — казав той професор, — приходить краще самопочуття й настрій. Коли, після відпочинку, людина знову повертається до свого життя, відчуває нову радість на вид знайомих облич, які раніше драгували її, на вид речей і дрібничок, яких навіть не помічала давніш, і має свіжі сили до поборювання всіх труднощів. Др. Ничай пропонував це своїм пацієнтам. Якщо має час і гроші, нехай кидає все і виїздить. Нехай забуде, хто він і відкіля, нехай не обертається в кружку своїх знайомих, нехай забуде про своє становище і буде тільки людиною — дитиною природи. Навіть дружину, навіть дитину, яка є всім на світі, добре час до часу не бачити. Це не було нічого нового, він це знав. Лікарі всеціло це признали, а письменники, як от Честертон, написали на цю тему повісті. Але він ніколи не мав нагоди зробити цього досвіду на собі самому, а також не знав, як сприймали і як переживали це його пацієнти. Можливо, що вони і не йшли на сто відсотків за його вказівками.

Тепер він приписав це сам собі, коли праця в лікарні в Гайдельбергу втомила його, а на мешканні ставало нестерпно. Сестра його господині кудись виїхала, і він раптом опинився сам на сам із молододою ще вдовою, фрав Бурке, чоловік якої згинув десь в Україні, у час війни. Це давало їй нагоду ставити Ничаєві сотню питань, дивитися на нього, чекати відповіді. Ніхто краще за нього не міг поінформувати її про Україну! Це було навіть приємно, коли з ними була її сестра. Здавалося, ніби він повертається на батьківщину, проходить вулицями Львова, чує тихий шепіт дерев на Високому Замку, спішить на виклади, на зустріч із дівчиною. А, передусім, це повертало його в дім батьків на Личаківській вулиці, де був поважний, статечний батько і елегантна, завжди зайнята суспільною працею, мама. Але ці питання й розмови про Україну стратили весь глузд, як тільки він опинився на помешканні сам із фрав Бурке. Створювалася якась повна напруження й небезпеки атмосфера. Ничай не був одружений,

він ніколи не був заручений, але й не втікав від дівчат. Однак його подружні бажання, якщо навіть і появлялися інколи в його думках, ніколи не були пов'язані з жінкою типу фрав Бурке.

Він цікавився хірургією. Вправді його перебування на чужині не давало йому нагоди робити те, що бажав, принаймні не в великій мірі, все ж таки завжди була нагода направити зло, яке зробила природа, або приніс нещасливий випадок. Останнім часом він зацікавився тропічною медициною. Хто міг знати, може йому прийдеться виїхати кудись до Перу, Венесуелі або Парагваю, на Мадагаскар, чи у Південну Африку? Знання завжди добре було поширити, як тільки траплялася до цього нагода.

Наразі Перу й Венесуеля були ще дуже далекі до здійснення, зате фрав Бурке була тут же під боком і від неї треба було втекти кудись хоч на два тижні. Набув різні проспекти, приглянувся мальовничим краєвидам і, прочитавши всі пояснення, спакував свою валізу. Не сказавши фрав Бурке, куди їде, подався на станцію.

— Оберстдорф, — попросив біля віконця каси.

Парова машина, соплючи, везла його в глибину гір. Щораз вищі шпилі, вкриті снігом, мерехтіли до сонця, та листя на деревах у долині трималося ще галузок, червоною якось від низу, а горою було ще зелене. Небо мало іншу барву, як на долах, як дома, воно було глибоко-блакитне в далині і трохи ясніше горою. Ця сполука зелені, синяви й білоти снігу, була для нього така нова, що не міг надивитись на все. Паротяг докотився до паркану і зупинився. Його дорога скінчилася. Чудово! — зрадів Ничай. Було краще, як сподівався. Більшої відірваності від світу і його справ і не треба було.

Блакитний вагоник ливової залізнички повіз його на шпиль Небельгорн. "Сподіюся, що тут немає радія ні телефонів, а газети не доходять," — радів. Але в готелі на самім шпилі його розчарували. Грало радіо, на столику були журнали й газети. Треба було вписати своє прізвище у книгу, хто він і відкіля прибув. Не хотів, але після надуми додав "др." перед прізвищем. "Сподіюся, що не треба буде бути тут лікарем!" — потішив сам себе.

Готель був на шпилі гори, мав довкола захмарені в більшості верхи. Влітку напевно десь недалеко росли білотки, бо вони були там панівною квіткою. Малярі малю-

вали їх, дівчата вишивали, хлопці різьбили. Чоловіки носили їх на капелюхав, на шлийках, дівчата прикрашували ними спіднички. Згодом дізнався, що вони росли на недалекому шпилю Гефатс. Кожного року хтось гинув, спадав у провалля, шукаючи білоток. Закохані хлопці хотіли принести їх для своєї любки. Молоді чоловіки вибиралися по неї, щоб викорчувати її і посадити в себе в городчику. "Романтичний закуток землі, — ствердив лікар. — Прекрасне підложжя для кохання! Коли б хоч не було якої фрав Бурке!"

Він не втікав від дівчат, залюбки танцював із ними у великій залі, вирушував у їх товаристві на лещата. Не цікавився, чи в оселі, в долині, є хто з Українців, чи не міг би він стрінути знайомих. Це був би вже поворот до свого "Я". Його напевно питали б: "Що чувати?" і "Коли буде війна?" А потім ще: "Що думаєте робити з собою?" "Що чувати з політики?" Не хотів ніяких складних питань, не розв'язував ніяких проблем. Наразі було йому добре без свого щоденного "Я", питання було тільки, як довго це буде тривати.

На десятий день поїхав ливовою залізничкою вниз до оселі. Уночі впав сніг, і зелень зникла продовж ночі. Сніг нависав на верховіттях смерек, стелився низом, ховав каміння на дахах, підвищував тини, що відмежовували сусідів, що відгороджували дома від вулиць. Скрізь біло-біло, спокійно, свіжо.

Люди були вдягнені в сірі светери, чоловіки мали "бороди" оленів на зелених капелюхах. Вони не були схожі на Гуцулів, але він думав про них, коли переходив вузькими вуличками, коли подивляв краєвиди Альпів у вікнах крамниць. Гуцули в криснях, із топірцями в руках, у киптарях наопашки трималися його думок, коли брив по кістки в снігу, відчитуючи назви віль і розглядаючи малюнки на їх стінах. Недавно ще дивився на назви віль у Карпатах. Тільки що там він не відчитував історії оселі з малюнків на стінах, як це робив тут. Там він був нерозривною, незаперечною цілістю з довкіллям, власником країни своїх предків, громадянином. Був людиною з правом до своєї землі, молодим патріотом для якого дороге минуле і важливе майбутнє рідного краю. Тут був він туристом, що хоче щось знати про місцевість до якої прибув. Колишнє жорстоке володіння Шведів; трагедії при збиранні улюбленої квітки оселі — білотки; спалення щось двадцяти ві-

дьом; поява на нічному небі вогняного дракона двадцять другого лютия тисяча сімсот дев'ятнадцятого року...

Подивувавшись, він знову повернувся в думках у Карпати. До мавок, лісовиків, чугайстрів, перелесників, до всіх тих таємних мешканців лісів, що їх створила людська уява.

Але нагло все зникло з його думок. І легенди карпатських лісів і малої альгойської оселі. Він помітив на стіні, біля вхідних дверей невеличкого домику, білу емальйовану табличку з прізвисьцем лікаря. Ця табличка, ніби якийсь чудодійний килим, перенесла його в інше середовище, знане, люблене, що було його елементом, у якому знаходив так багато цікавого для себе і де почувався потрібним і корисним своєму ближньому. Лікарня! Гайдельберг!

Він крутився ще по містечку, але вже знав, що його там ніщо не цікавить. Його думка помандрувала вже назад до міста і навіть згадка про фрав Бурке не могла відстрашити його. Що там! Певно сестра вже повернулася!

Які там новини? Що нового вийшло? Які відкриття, досвіди й досліди? Скільки це вже, як відбився від них? Затужив! Медицина — таки найкраща, найбільш шляхотна наука на світі! Так, це правда, хоч вона постійно доказує дві скрайні правди: кольосальні спроможності людини і — її марноту. Може зробити велике чудо, і завжди стоїть на порозі чогось незнаного. Широке поле, необмежене поле діяння! Медицина — це мистецтво...

Він так захопився своїми думками, що забув про обіцянку, дану чорноокій Німочці, поїхати з нею на лещатах. Медицина — це мистецтво! Так! У своєму підході направи зла, у сміливих починах, у виконанні..! Він повинен написати на цю тему працю. Не популярну, тільки наукову, серйозно обдуману, обґрунтовану прикладами, працю. "Медицина, як мистецтво." Щось отаке!

Заки піти на станцію линвової залізнички, він повернув до крамниці зі шкільним приладдям та купив листовий папір. Іншого не було. Зате, на його велику втіху був там медичний журнал...

Коли з'їздив тепер блакитним вагоником до оселі, з валізкою в руках, і ще востаннє дивився на гори, у його течці було вже багато записок. Про дефініцію лікарського звання, про початки медичних наук, про загальний огляд... "Медицина, як наука і мистецтво" — змінив він свій наголовок.

У вагоні, що їхав у напрямі Кемптену, було повно лю-

дей, але йому вдалося зайняти місце біля вікна. Деякі вікна були забиті дошками, але його мало шибку. Витягнув із течки медичний журнал, поглянув до записок і зайнявся своїми думками. Біля нього сидів старий Баварець з довгою люлькою в кутку уст. Між колінами тримав велику забезпечену рамами пилу, пригожу до лісних робіт. Хто лише зробив необережний рух, він воркотів і витягав руку відгороджуючи її від людини. Напроти нього сиділа Німка, що почала плести на дротах, як тільки сіла на лавку. Вагон був третьої класи, з трьома рядами твердих лавок. Обидві сепаратки були зайняті.

— Мій ти, милий Боже! — відізвалася Німка. Поглядала за вікно і не переставала плести. — Скільки тут людей!

Потяг стояв. Кемптен. Баварець із пилою встав і чекав, щоб вийти за людьми. Чоловік, що сидів напроти нього і собі підвівся. Др. Ничай повернувся до вікна і дивився на юрбу, що щільно пригорнувшись до стінки вагону, чекала хвилини, щоб кинутись у двері.

— "Дас Кінд", — знову відізвалася Німка, вказуючи очима на Ірину з Ігорем на руках. Вона стояла під самим вікном повернена до них профілем. Ничай не бачив її обличчя, тільки голову Ігоря, що була на висоті вікна.

Він поклав течку на звільнене місце і зісунув шибку. Німка догадливо відсунулася від вікна. Простягнув руки до Ігоря. У вагон вдиралася юрба людей.

— Тут є вільне місце! — кинув німецькою мовою.

—————

Приблизно в тому часі Настка Гаврищак ходила поміж поверховими домами, критими черепицею, загородженими невисокими тинами з порубаним деревом поскладаним уздовж них і, стукаючи в кожні двері, питала від порога:

— "Грюс Гот". Я маю цигарки і мило. Може дасте за те масло, сир або яйця?

Довкола неї було село. Все тут було, ніби давно знайоме і близьке, хоч і виглядало інакше, як в Опришівцях. Пахло тут полем і стайнями, коровами й сіном, пахло збіжжям і димом із патикив, завівало тим добре знаним, давнім світом, який потрохи затирався в її споминах, у її думках. Хоч люди говорили іншою мовою, хоч будували і прикрашали свої доми інакше та освітлювали електрикою навіть стайні — чого вдома не було — проте запах рідного,

знаного середовища, відразу відібрав їй ніяковість та додав відваги.

— Я хочу набілу, а ви може потребуєте цигарок або мила?

У її торбї призбиралося вже чимало товару, бо хоч тут і там дехто глянув на неї скісним поглядом і зачинив двері перед самими очима, то в інших домах їх гостинно відчинили і починали цілий торг. За кілька годин у торбї не було вже ані одної пачечки цигарок, ані кусника мила. Могла вертатися додому. Але поїзд був десь так аж під вечір, єдиний поїзд, який над'їздив із Мюнхену. Вона пішла вуличками села, що були криві, але чисті, приглядаючись до домів, зупиняючись перед тинами, щоби поглянути на дерева за ними, не лякаючись собаки, що тут, чи там вибіг до неї з-поза загороди. Помітивши біля костела дерев'яну лавочку, вона сіла і витягнула невеличкий вузлик. Там був хліб із маслом та посіченою цибулею, все посолене до смаку. Намістивши торбу з товаром біля себе, за звичкою затигнула під бородою хустку та почала їсти. Жувала хліб із насолодою, зі смаком. Сільське повітря додало апетиту, а вдоволення робило їду ще більш смачною. Червона матерія — це чудо-чудес, наблизилася до неї і, здавалося, вистачить тільки простягнути руку, як буде її. Скільки вона зможе одержати кави? Скільки разів їй треба б іще так поїхати? І чи знову їхати сюди, чи шукати щастя деінде?

Вона не мала годинника і тому орієнтувалася на сонце, що то ховалося, то виглядало з-поза хмар. Коли на вежі вдарив дзвін на молитву, вона підвелася, перехрестилася і взяла в руки торбу. Якийсь час ішла битим шляхом, та коли завважила далеко-далеко станційний будинок, скрутила на польову стежку. Була там уперше, але догадувалася, що стежкою дійде швидше, як дорогою. Крокувала повна вдоволення й надії. Спершу не відчувала тягару. Село нагадало їй маму. Хотіла отак іти з товаром і дійти ніде інде, тільки до рідної хати, до мами. "Як вам там, мамо? Чи думаєте про свою Настю? Маєте, що вам треба? Маєте?"

Коли стежка, із то тут то там киненими домами, все ще крутилася поміж полями, краплини поту виступили над горішньою губою й на чолі та відігнали тужливі думки. Розіпняла плащ, розтягнула під бородою хустку. Але тепер від піль несподівано повіяв холодний вітер. Небо

затрачувало барви, село, що залишилося в далині, затягувалося млою, ставало холодно, і піт на обличчі здавався чужим, немилим дотиком. Але вже стежка лагідним півколесом вклjučалася в битий шлях. Малий станційний будинок із трьома вікнами, рейки за низьким парканцем і виступ землі за ними, що хоронив від снігових опадів, були цілком недалеко. Під парканцем хтось залишив колесо.

Зупинилася і, поклавши торбу на землю, витерла кінчиком хустки обличчя, затигнула її тісніше під бородою, сховала під неї волосся та відважно помаршувала до станційного будиночку.

В маленькій почекальні було тільки четверо людей. Сиділи на лавочці під стіною, два з них курили люльки, і в повітрі завис тяжкий сопух. Вікна зайшли парою.

— Квиток до Обергайму, — попросила в касі. Мозільно відрахувала потрібну суму. Сіла на лавці біля людей і терпеливо чекала.

Була втомлена, на думці було якось дуже спокійно, затягувало на сон.

—————

Ничай посадив Ігоря напроти себе і промовив заспокоїливо:

— "Мутті комт зофорт"...

— "Мутті?" — перепитав малий трохи розгублено та дивився на нього своїми блакитними очима дуже невинно й поважно.

Від дверей продиралася до них Ірина. Люди оглядалися на неї незичливо. Просунутися не було куди. Піднесла Ігореву валізочку понад їх головами. — Там моя дитина! Дозвольте ж перейти! Там моя дитина! — повторяла.

— "Данке шен!" — звернулася до Ничая, коли добилася до них. Потяг уже їхав.

— "Бітте шен!" — відповів, здивившись на неї довше, як треба. Вона зайнялася Ігорем і на нього не звертала більше уваги.

— Всіли, князю! Мали щастя! — усміхнулася підбадьорливо до малого.

Ничай глянув на неї понад журналом. Українка! І — "князю"! Подумати! Стало якось мило, здавалося ніби ця чужа дама, яка тількищо всіла до потягу, була його дوبرою знайомою. Хто вона? — зродилася навіть цікавість, але він відразу відповів собі: — Якась жінка, що їде з

сином до свого чоловіка, або виїхала саме від нього! Гарна жінка, — не міг не завважити. — Навіть елегантна.

Колеса стукотіли приглушуючи розмову напроти нього. За вікнами просунулися останні горби. Виринали й гинули малі будиночки станцій. Людей не меншало. Не міг стримати себе, щоб час-до-часу не поглянути на неї. Її відношення до хлопчика було заподадливе, але його до неї стримане. Він стояв біля вікна, час до часу ставив якесь питання. "...ти відвик від мене..?!" — виловив Ничай уривок речення із стукоту коліс. Відвик? — понісся відгомін в його думках. — Хіба це не її дитина..?!

Журнал не мав багато сторінок, мав цікаві статті, але увага Ничая вже не була звернена тільки на них. А втім, він давно міг відложити його до течки. Цей невеличкий журнал, ті цікаві відомості з медицини друковані на лихому папері, стали для нього, немов кущі для стеж. До Мюнхену залишилися небагато станцій. Вона напевно там висяде і він більше не побачить її. Шкода!

Нараз помітив, що потяг задовго стоїть на станції. Ніхто не всідав, ніхто не висідав. Перевірив годину. Повинні були доїздити вже до наступної станції. За вікном не було найменшого руху.

— Навіть немає кого спитати, як довго стоятимемо, — промовила Ірина, поглядаючи за вікно. Її обличчя було біля головки Ігоря. — Коли ще трохи постоїмо, можемо стратити наш поїзд у Мюнхені!

"Мюнхен", — пронеслося відгомоном у думках Ничая. Тепер була добра нагода заговорити до неї, сказати, що він теж Українець. Але її вид не заохочував до цього.

— Чому? — спитав малий.

— Бо поїзд від'їде без нас!

— А ми зачаруємо! Ми — мама-Ірина і князь Ігор!

Ничай мимохіть відмітив у думках: Ірина. Якесь Іра, чи Іруся для свого чоловіка. Тільки: чому "мама-Ірина"? — не хотіла відчепитися від неї думка. Це дійсно не її дитина і вона вільна! Він усміхнувся сам до себе, все ще схований за журналом. Йому стало якось незрозуміло мило від такої можливості. Куди вона їде, що пересідає в Мюнхені? Може на Гайдельберг?! Ірина... гм... Це дитина її сестри, або брата, яку вона виховала, — несподівано викомбінувала його уява і він у душі сміявся сам із себе. Мусів признати, що ці здогади більше скорочують це несподіване чекання на станції, як медичний журнал. Йому було цікаво комбінувати, догадуватися і дивитися на неї.

Відкіля вона? Не говорить, як Придніпрянка, але не говорить, як Галичанка. Зі Львова? В такому разі, я б її знав. А може й ні. Вона молодша за мене, може на яких тричотири роки. Вона зі Станиславова, Тернополя, Стрия, або з яких малих містечок. А може з Кам'янця-Подільського, або Вінниці...

— У нас є такий малий хлопчик, знаєш, — почув Ігореві слова. — Він спить напоперек ліжка! Сміі-шно!

Гм. "У нас". Значить його здогади правдиві. Це не її дитина!

— А що робить вуйко Васько? — спитав малий.

Брови Ничая зійшлися над носом. Він сам себе зловив на тому, що дуже нетерпеливо чекає на відповідь. Існування Васьки плутало його здогади.

— Вуйко Васько, — вчув її голос. Знову понад журналом глянув на неї. Вона обняла Ігоря, її погляд був десь далеко-далеко в далині. Ничай похилився до вікна, немов затурбований довгим чеканням. Перевірив годину. Це не стягнуло її уваги. — Вуйко Васько, — повторила вона і чомусь зітхнула, — вуйко Васько вчиться. А ти його не забув? — і тепер перевела погляд на Ігоря.

"Це не її дитина," — комбінував лікар далі, — "але Васько її чоловік, студент, який дивиться за другими, може картьєр... Дивиться за другими? З такою жінкою..?"

— Я пам'ятаю, бо він грався зі мною... Любив битися..., — поплутав Ігор його здогади.

Потяг рушив. Розмова згинула в стукоті коліс. А втім, вони тепер не говорили багато. Вона поглядала на годинник. Малий усе ще цікавився тим, що бачив крізь вікно. Домів було чимраз більше, незруйновані дімки передмістя за якими показалися вже руїни Мюнхену.

— Доїздимо, князю! — промовила Ірина і взяла в руки Ігоря плащик. "Князю!" — знову здивовано підхопив Ничай. Це якась дама! А втім, якщо б це був її син, вона хоч раз сказала б "синочку"! — Ми спізналися майже на годину, — говорила Ірина. — Поїзд минув уже Пасінг і гонив у напрямі головного двірця. — Можливо, що наш потяг не чекав на нас! Але мусимо побігти!

— Побіжимо! Хто швидше!

— Не "хто швидше", тільки разом! Зрозумів? Не втікай мені, бо ще загубишся! Поглянь скільки людей!

Натягнула на голівку шапочку, стягнула валізку. Ничай підвівся. Була тепер тісно біля нього, бо кожний підвівся, збираючися висідати. Німка сховала своє плетіння

і підвівшись, загородила їм дорогу. Ничай, нарешті, сховавав свій журнал, стягнув і собі валізку і повернувся обличчям до Ірини. Була тільки на трохи нижча за нього. Якийсь легенький, майже неспійманий запах овіяв його ніздрі. "Тепер, або..., — було в ньому сильне бажання. — Тепер!"

— Дай ручку, — промовила Ірина і, нарешті, глянула на Ничая. Він прилип поглядом до її чорних, подовгастих очей, отінених довгими віями. "Якщо б замість чорноокої Німочки в готелі на Небельгорні була ти, Ірино, моя теорія радісного повороту до свого середовища після відпочинку, мала б, здається, інше закінчення..., — встигло пронестися в його думках.

— Ні! — промовив рішучо. На її обличчі мигнуло здивування, що відступило місце гордій самопевності. — Ви візьміть мою течку, яку я не встиг сховати. Я візьму дитину на руки, — скомандував він і, не чекаючи її згоди, похилився над Ігорем. — Яке число рейок? — кинув через плече, поспішаючи пероном.

—————

Ірина бігла за ними, оминаючи людей, що всунулися поміж них, трохи ошоломлена. "Хто це?" — думала. Сидів, здається, напроти неї в потязі, а вона навіть не подумала, що це Українець! Що вона говорила? О, нічого, врешті, байдуже! Боже, як вони пігнали наперед!

Поспішаючи за ними, виминаючи людей, що раз-у-раз заступали їй дорогу, не зводила погляду з обличчя своєї дитини, що височіла над юрбою і виглядала дуже щасливо. Раз навіть помахав їй рукою, як вона підняла свою вгору, але відразу повернувся, обняв шию Ничая і довірливо пригорнувся до нього. Цей рух дитини, мимохіть і непередбачено рушив у душі Ірини якусь забуту струну. Їй стало боляче. Ранковий радісний настрій, трохи притуплений томливою їздою, зник від того руху цілком. Так дитина пригортається до батька. Її дитина не знала батька.

Досі в неї було тільки бажання захопити потяг на Обергайм. Але тепер, коли люди загороджували їй дорогу, а голівка її сина довірливо пригорнулася до чужого чоловіка, вона вперше побачила своє життя, своє положення з якогось іншого боку. "Власне, яка я самотна..., — з'явилася думка і це тут на руїнах мюнхенського двірця, було власне вперше, відколи взяли Тіна, відколи опинилася на чужині. Разом із тим рушилося щось, чого вона не бажала і

свято вірила, що воно розплилося разом із зникненням Тіна. Туга за чоловічою опікою, за його почуттям, за батьком для дитини. — Чи це було кохання? — зависло в думках питання і вона побачила себе з Тіном перед престолом у ті бурхливі роки другої світової війни, коли край попадав від одного окупанта до другого. Здійснювання стремління державних мужів, що зустрічалися на її батьківщині, принесли їй руїну особистого життя. Початок цієї руїни був увічнений на карточках у такому виді: "Ірина з Підлуських і Антін НАВЕРСЬКІ мають шану повідомити, що вінчання їх відбулося дня..." Який глум! Це повинен бути початок щастя! Але хто думав про щастя в ті роки?! Ніхто не міг думати про майбутнє. Рахувалася тільки сучасна хвилина. І кожен радий був використати її. Патріотизм грав більшу роль, як особисте почуття.

Можливо, що з жіночої душі не можна викинути цілком бажання чоловічої опіки й підпори в життю, його палких почуттів. Воно ховається в глибині душі і формується, доки в неочікувану хвилину не об'явить себе. Вона це відчувала саме в ту хвилину, коли бігла за незнайомим з Ігорем на руках. Вона навіть встигла подумати, що для всіх тих чужих людей, що довкола них, вони тріс — це одна щаслива родина.

"Я хотіла б, щоб у моєму житті було все таке нескладне!"

Добігла до перону, від якого починалися рівні лінії рейок. Один, два, три, чотири, — минала їх великі числа.

Потяг ще стояв, але біля машини червоніла вже шапка чергового руху. Добігали останні подорожні. Кондуктори зачиняли двері. Ничай всунув Ігоря в перші з краю двері.

— Я вам дуже вдячна! — встигла кинути Ірина з висоти плятформи вагону. І тільки, коли перейшла вже до середини і могла покласти валізочку Ігоря на полицю, а за вікнами зникали дома Мюнхену, помітила, що в її руках усе ще була течка незнайомого.

Струя холодного повітря смагнула по обличчі, змушуючи Настку розплющити очі. Двері були навстіж відчинені, остання людина зникала саме за порогом почекальні. Враз із мрякою, що простелилася долом і втискалася до почекальні, приходило бадьоре шипіння паротягу. Потяг стояв перед парканцем. Кондуктори позіскакували на землю і, викрикнувши назву станції, знову ступили на східці.

Одна людина висіла і почалапала до колеса спертого до парканця. Пригортаючи до грудей торбу, Настка вискочила з почекальні. Потяг саме рушив, його темний кадовб сунув гусельницею перед її наляканими очима. Рука кондуктора вхопила її за рам'я і підсадила на ступені. Всунулася до середини і зупинилася. Не могла схопити віддиху. Всі місця були зайняті. У вагоні був уже півсумерк, але світла ніхто не світив. Пізнала людей із табору. Спитала у крайнього трохи непевним голосом:

— То куди той потяг їде?

— А тобі куди треба? — відповів питанням, ніби бажуючи трохи подрочити її.

— Та додому.

— Ой далеко, Настунько, додому, ой далеко!

— Гей, Настю! — відіззався хтось з кута. — Чого по селах їздиш, а не підеш працювати?

Настка поглянула вбік, відкіля почулося питання і відразу, ніби малий їжачок, наставила кільці своєї мови:

— Доки молода, хочу життя зазнати і світа звидіти!

— Добре каже, — похвалив один. Другий сміявся: — Ото мені життя, торба з товаром! Ти коли виїхала?

— Та рано. Або що?

— Та нічо. Хочу знати, чи була контроля. Була?

— Яка контроля?

— Ото! А ти ж не там мешкаєш, де ми, чи що? Та ж поліція на станції контролює і товари людям забирає!

Настка дивилася на людину. Серце забилося неспокійно, швидко.

— Та що ви таке кажете?!

— Та то, що чуєш!

З кута знову почулося піднесенням голосом:

— Кажу ж! Пішла б ти до праці, то й не в голові була б тобі контроля!

Кільці знову найжилися:

— Мені й не в голові, — сказала. — Не ваше мелять, тай не відгортайте!

— Ви її не чіпайте. — порадив інший. — Вона вже має таких, що за неї заступляться!

Увійшов кондуктор і зажадав квитки. Малий ліхтарик, причіплений до гудзика плаща його однострою, освітлював квитки в його руках, які по черзі діркував і віддавав подорожнім. Світла не засвітив. Світлоносна пляма просунулася по обличчях уздовж проходу і зникла в пере-

ході до другого вагону. Настка посунула далі. Вона встигла помітити на останній лавці Ірину Наверську, ще заки зникло світло малого ліхтарика.

Супроти темніні вагону, за вікнами здавалося ще ясно. Показалися гори. У вагоні похолоднішало. Хтось крикнув, щоб зачинити вікно.

— Чи ще довго? — спитав Ігор. Настка зупинилася біля них. Сісти не було де. Далі йти не хотіла. Стало якось відрадніше біля іншої жінки.

— Сідайте, — звернулася Ірина до Настки. Взяла Ігоря на коліна. — Я знаю, що ти сплячий, але не спи тепер, прошу. Це вже не довго.

— А скажеш мені казочку? — спитав, пригортаючись до неї. — Ти мені не докінчила про тих дітей, мамо-Ірино...

— Сказати? То слухай: "Раненько діти встали, помилися тай зібралися мандрувати далі. Але Іванко згадав, що він поклав хрін у вогонь. Почав розгрібати. Коли розгріб, — дивиться, — красний хліб! Хліб розрізали і почали їсти. Їдять і їдять, а він усе цілий. Ідуть, блудять у темному лісі і не знають, де їх домівка..."

— Бо їх не було кому взяти на руки, — несподівано вставив своє слово Ігор.

— Чому на руки? Це ж не немовлятка!

— А от мене цей пан взяв! А я вже великий!

Тихо. Тільки стукотіли колеса. У другому кінці говорили. Настка дивилася на Наверську із хлопчиком на колінах, але бачила тільки зариси їх облич.

— Чому ти думаєш про того пана? — спитала вона не відразу. — Ми не знаємо цього пана.

— Я знаю.

— Таак? Хто ж це?

— Це... добрий пан... Я багато бачив і він до мене говорив.

— Що говорив?

— Багато. Різне. Я йому сказав, що я князь Ігор. Йому це подобалося.

— Ти сказав прізвище?

— Ні. Чи він до нас приїде?

Ірина пригорнула Ігоря до себе і приблизила уста до його голівки.

— Ні, очевидно, ні. Чи... цей пан не казав тобі куди він їде?

— Ні.

— Питав тебе куди ти їдеш?

- Питав.
- Ти що сказав?
- Що я не знаю.
- Сказав тобі, як називається?
- Ні.

Знову тихо. По хвилині:

- Що ж ми зробимо з тою течкою, князю мій?!

Ігор не відповів. Може вже спав. Потяг стояв. Дехто з подорожніх висів, а ті, що всіли мали новини. Контроля. Страшна контроля на станції в Обергаймі. Почали з полудневого потягу. Відбирають усе, що бачать. Казали, що навіть у потязі будуть контролювати.

- Тут темно. Що побачать?
- Як буде їм треба, то засвітять!
- Та то, чоловіче, мої гроші тут...!
- І заберуть від нас і кому дадуть? Та ж самі з'їдять!
- Ще мало їм було того, що в нас у краю забирали!

Ні, таки, чоловіче, справедливости на світі для нас нема!

Настка тримала свою торбу на колінах, пригортала її до себе, як Ірина Ігоря. Потяг рушив. Ніхто не ввійшов до вагону. Не більше, як за пів години буде в Обергаймі. Має це все віддати? Має зректися червоної матерії на суконку? Та чому? Кому це має віддати? Яким правом хтось має це від неї взяти?

Хтось тарабанив пальцями по шибі. Хтось вийшов на платформу і, постоявши там, повернувся назад. Інший заглядав крізь вікно. У кутку нараджувалися. Напруження зростало пропорційно до обороту коліс. Чимраз вищі і більш засніжені шпилі мигали за вікнами. Здавалися таємничі, далекі при місячному світлі.

— Князю! — тихо відізвався Ірина. Потяг зупинився перед маленьким будиночком і їхав далі. — Спиш? Доїздимо до Обергайму!

Настка дивилася на її спокійні рухи, коли вдягала Ігоря в плащ і шапочку. І раптом похилилася до неї.

— Пані, — сказала тихенько, — порадьте, що маю робити...!

- Що порадити?

— Відбирають на станції. Наше відбирають. Ми не вкрали! Ми їм за війни за невольників були. Нас на роботи до себе виганяли. Контингентом називали. А тепер вони знову над нами? То як то, пані, на нашу землю прийшли і задурно останнє забирали, а на їх то й купити

не можна? Я не крала, я заміняла! Я їм того не віддам, навіть як би мене побили!

Ірина слухала, докінчуючи одягати Ігоря. Потім поглянула за вікно. У віддалі блимали вже світла в Обергаймі.

— Зараз буде міст над дорогою. Знаєте, правда? Викиньте все на землю, заки доїдете до нього. А як будете йти до табору, повернете сюди і заберете.

— Пані! Бог би вас благословив..., — почала Настка і замовкла. За вікнами поблискувала поверхня малого озера, знак, що з'їздили вже до мосту над дорогою. Видніли скупі світла, доми, костельна вежа. — Пані, та я тут везу також яйця..., — докінчила Настка цілком прибито.

— — — — —

Скрізь було тихо, вулички опорожніли і тільки світла на мості і на майдані, немов оповиті в білій серпанок, повітали вози, що в'їздили у ворота табору. Спершу голосно грузко прокотив Кубанчин віз, за ним шпарко пронеслися Гуцулчині карі, а наостанці притьопала ще якась пара білих. На майдані вони зупинилися. Люди позіскакували на землю і мовчки порозходилися до своїх бльоків. У руках вони не мали нічого. Чути було їх голосні тяжкі кроки у довгих коридорах, тут і там надто голосно, немов із досадою, зачинилися двері, зайсніли світлом деякі вікна і, майже всі швидко погасли.

Ірина тихо відчинила двері бльоківки і впустила Ігоря наперед.

— Тихенько! — шепнула. — Всі вже сплять! Не збудімо їх!

Коридорчик був вузький, довгенький. Мав четверо дверей, троє праворуч, одні просто. Другі скраю були від її кімнатки. Вона здавалася до розпуки порожньою ці три місяці, коли не було Ігоря. Ірина чекала на його поворот додому, як мистець на нагороду. Мріяла про це в безсонні ночі. Купила для нього зайчика і слоника, що їх робили в таборівій робітні. Перед виїздом Панькова принесла їй чоколяди, а дружина душпастиря яблук.

Двері просто відчинилися і виглянула сивіюча голова з чорними, пронизливими очима.

Ірина зупинилася, безрадно спустивши руки. Всміхнулася.

— Не вдалося! — промовила тихенько. — Вибачте, пані Шимаєва, але ми справді хотіли тихо...

Шимаєва відповіла на цілий голос:

— Ви мене не збудили. Я навіть не клалася спати. Я чекала на вас!

— На нас..?

Ірина вложила ключ у замок. Ігор стояв біля неї похнюплений, сплячий.

— Сталось щось? — спитала.

— Та... хотіла вас повітати! Па, Ігорчику! Але ж ти виріс! Ти вже великий хлопчик! Він дуже добре виглядає, пані Ірино, ви даремно журилися!

— Добре, що даремно!

— А ми маємо молочко для тебе, Ігорчику...

— Яке молоко? — Ірина ввійшла до кімнатки. Шимаєва посунула за нею незапрошена. — Ви взяли мій приділ? Але ж неможливо! Я не залишила карток!

Шимаєва сплела руки на поясі. Всміхнулася, як заговорник.

— Молочко для дитини прислав о. Гавота...!

— Хто?

— Наш милосердний чернець!

— Чернець? А хіба він знає, що я існую на світі? Хіба він знав, що Ігор повертається з лікарні? Ну, розумію, як дружина команданта, чи пароха щось прислала, але чернець??...!

— О, помиляєтеся! Молоко будете діставати кожного дня!

— З якої речі?

— Цього я вже не знаю. Кубанка принесла вчора літру молока і казала, що чернець казав їй носити щодругий день, так, так, щодругий, а я вам сказала, що щодня... То, що я хотіла сказати..? Ага! Кубанка казала, що буде приносити вам молоко щодругий день і що це зі священничого фонду.

— Неймовірно! — Ірина сіла на крісло і з увагою дивилася на Ігоря, скидаючи з нього плащик. — Я просто не можу повірити... Може вона помилилася. Може в загальному коридорі мешкає якась удова по священику з дитиною?

— Ні, я не чула, щоб там...

— З якої речі я...? Мій син не є... хочу сказати, що батько Ігоря не був священиком! Це несправедливо!

— Моя ви золотенька! Ви як та свята! Вас колись можуть канонізувати! Видно, що вони там так вирішили. Вам цим не треба турбуватися. Чернець — то святець! Я тимчасом пригріла молочко, бо чого ж вам усім журитися...

Вона кинулася до дверей, зникла в своїй кімнаті, дзенькнула якимсь посудом і повернулася назад. Ірина з Ігорем устигли сказати тільки кілька слів.

— Тут нема дітей, — відізався він.

— Ні, але є мама. Ти забув про те?

— Хто ця пані? — спитав незадоволено і не зовсім тихо.

Ірина приложила вказівний палець до уст. Шепнула:

— Сусідка...

Шимаєва всунулася знов у кімнатку. Над молоком підносилася свіжа пахуча пара.

— Правдиве, не спорошковане і не підляте водою! Прощу! Для тебе, Ігорчику!

Ігор поглянув на неї без захоплення. Його очі зраджували велике бажання сну.

— Я не хочу! — заявив рішуче зі сльозами в голосі.

— Хто так каже?! — Ірина пригорнула його до себе.

— Ти дякуєш, чи хочеш, чи не хочеш!

— Я не хочу, дякую.

— Він вип'є, — Ірина намагалася всміхнутися до Шимаєвої. Ах, цей вечір не був ні трохи схожий на той, який бачила в своїх мріях! — Справді вдячна, що ви зустріли нас, ще й із праженим молоком! Інша справа, що ніяк не можу в те повірити! Опритомніти!

— Моя ви золотенька! Бачите, Бог добрий, поміг вам у тому, то і решта якось піде...

— Ми мали ще добру дорогу, коли порівняти, як люди тепер їздять...! Комфорт і навіть вигода не повернулися ще, а принаймні не до нас, — сказала щонебудь, щоб тільки не було тихо, бо дружина адміністратора лікарні не збиралася ще відходити, хоч і стояла під дверима.

Раптом Ігор збудився з свого дрімливого настрою.

— А я був високо, високо, як ніколи! — випалив.

— Де ти був? — здивувалася Шимаєва, всміхаючись зворушливо.

— Високо. На рамені одного пана!

Очі Шимаєвої перелякано закліпали.

— Де? Де? Йому вже щось сниться...!

— Ми мали пригоду. Чекали яку годину на одній станції, бо забрали наш паротяг. Десь на наступній трапилася якась мала аварія. Отже, як ми приїхали до Мюнхену, то було вже дуже пізно і якийсь пан допоміг нам зловити потяг до Обергайму.

— Знайомий?

— Ні.

— То як він вам поміг..?

— Взяв Ігоря на руки...

— Як ви повірили дитину чужому чоловікові??

— Це був Українець, — сказала вона коротко. Помітивши, що Шимаєва не думає ще відходити, взялася стелити Ігореве ліжко. — Ходи, князю, — звернулася до малюго, коли ліжко було вже готове. Шимаєва щось говорила, вона не знала що. — Поміємо тобі личко і ручки, нап'єшся молочка і підеш спати.

— А це що? — здивовано викрикнула Шимаєва, коли Ірина шукала у валізочці за щіточкою до зубів. — Яйця? Де ви дістали яйця? В лікарні дали? Чи може цей пан...?

— Ніхто не дав, — відповіла Ірина. До себе вона сказала: "Іноді проста ввічливість коштує зусиль!" — Ніхто не дав. Це я переховала одній дівчині з нашого бльоку. На станції була контроля і людям відбирали те, що вони привезли. Я взяла це до Ігоревої валізочки і переховала поміж речами та іграшками. З якої речі дівчина мала те віддавати?

— То певно та Гаврищак із десятої кімнати! О, то добра собі! Кажуть, що вона й Ілько...

— Князю, та випий же це молочко...!

— Ой, випий, Ігорчику, випий, бо мама має і без тебе досить клопоту!

— Тепер уже не маю, бо привезла свій скарб до дому!

— Та то так: одна біда вступиться, то друга приходить на її місце...

Ірина повернула до неї голову.

— В чому справа? — спитала насторожено.

— Вас удруге кличуть до "скрінінгу"....

5.

Ранок почався відразу рухливий, хоч сонце ще й не показувалося з-поза плоского шпилю, що своїми видовженими, високими верхами нагадував вилку. Воно щойно заглядало на шпиль протилежної гори, що була аж за Обергаймом, розсувало навколо неї хмари, аж вони сповзли наділ і здавалося, ніби шпиль усміхнувся. Він прояснів, зарум'янився і виблискував барвами; немов на снігу, що вкривав його, розсипав хтось дорогі камені. Його лінії чітко зарисувалися на непомітно роз'ясненому небозводі, показалися заглиблення й виступи скель і тоді в долині всі знали, що день буде погідний. Бо шпиль Надель віщував погоду.

У долині поміж горами, могло ще здаватися, що падатиме дощ, або й сніг. Ні промінчика сонця. Затіннення і холод. На щоглі перед головним будинком маяв білий прапор із червоними пугами посередині, знак опіки УНРРА, а поруч Статуї Неволі стояв уже Лапчак і чекав на своїх слухачів. Але надворі було зимно і охочих до розмови на вітрі ще не було. Він був широкоплечий чоловік під шістдесятку, з найженими бровами і глибокою борозною над носом. Його темні очі дивилися недовірливо, навіть вороже. Здавалося, ніби ця людина зазнала в житті багато зла і тепер не вірила нікому і не любила нікого. Коли він про щось говорив, коли когось згадував, у його словах завжди була гіркота й незадоволення. Здавалося, що все й усіх на світі він бачить не з віддалі і не з яснішої сторони, тільки під мікроскопом при невиразному світлі. Він ненавидів тих, що сиділи по канцеляріях Управи з Паньковим на чолі, він кривим поглядом водив за вчителями, що спішили вранці до своїх учбових заведень — гімназії чи семінарії — він не зносив крику дітей і їх біганини, він не переносив священиків, що крокували до своїх церков. Він казав про це тим, хто хотів його слухати, він підхоплював хиби, провини, чи промахи людей і навіть бачив те, чого взагалі не було.

І так, стоячи того ранку під Статуєю Неволі, коли пе-

рейшла вже до шкіл молодь і вчителі, коли давно замовкли дзвоники на церквах, а з вікон кухонь добувалася пара, але ніхто вже туди не заходив, він помітив незвичайне явище. Те, що люди йшли до перевірки, ціла їх сотня призначена на той день, його не займало. Це діялося кожного дня, і він привик до цього. Він журився вислідом, журився якось важко, глибоко, що вразі непризнання, він не зможе вже стояти так під Статуєю, вигортати те, що було в думках, нарікати, бачити зацікавлені обличчя слухачів і знати, що він їх переробив і перекрутив на свій лад своїми словами. Це було теж якесь важке і злосливе задоволення. Нарікаючи й очорнюючи людей кожного дня, він справді повірив, що це його завдання і його обов'язок відвигати на світло дня всі злочини.

Він не звернув уваги на Ірину, що вийшла з бльоку в однострою медсестри і в плащі накиненому на рамена, він не помітив Настки, що пішла до сусіднього бльоку з кобілкою в руках, але знав, що від сторони стаєн надходить чернець. Він знав ченця. Знав його тонку, під сороківку постать, його смагляве, худорляве обличчя зі спокійними очима ("Тиха вода береги рве", — казав собі Лапчак), навіть його ходу якусь трохи недбалу, не швидко, але і не повільну. Він ніколи не слухав його проповідей, він не знав його думок. Лапчак був певний, що кожна людина думає так, як він. Але добре знав зверхній вигляд ченця.

І тому тепер повернувся обличчям до стаєн і не відривав погляду від ченця. О. Гавота йшов поважно, з увагою, немов ніс на голові наповнений чимсь кіш та боявся його скинути. Підпирався на костур, як дід у Гошеві. На розгалуженні вуличок завагався, але зараз же рішуче завернув на майдан поміж театром і церквами, до нестерезеного входу табору.

"Гм..., — сказав до себе Лапчак. — Щось мені тут непевне. Та ж то худе, як тичка від фасолі, а тепер щось, немов спух. Хутро вдягнув, чи що? І йде то не схитнувшись, ніби дріт має в середині. Гм.. Гм... Що тут діється? Чого його туди понесло, як вихід на дорогу багато легший? Боїться контролі, чи що? Контролі??"

Вночі припорошило трохи снігом, але вранці на вуличках табору зі снігу майже не було сліду, зате білів ще на лісній доріжці. Лапчак знав, що чернець не пішов у гори для приємности в таку пору, в таку погоду. До чого потрібний був йому костур, залишалося також загадкою.

Коли постать ченця зникла за будинками, Лапчак поступив кілька кроків і ще дивився за ним, щоб упевнитися, що о. Гавота таки пішов гірською доріжкою. Тоді витягнув папірці й тютюн та в той час, як пальці намагалися скрутити на вітрі цигарку, думка також пішла коловоротом.

"Тут щось не так... Чому він пішов туди? Поніс хіба щось... Е-е, почекайте ж! Та вони збірку на потребуємих роблять! Хто це ті "потребуєми"? І хто те дістає, як я того ніяк не бачу?! Дурний народ дає, бо то закликають від престолу. Божим словом людей дурманять! Чернець поніс це міняти, або продати! Продасть і вип'є за чужу кривду. Очекайте ж, то ще не так! До любки, до міста поніс! Святці які знайшлися! Та де ж то, щоб чоловік не старий і сам..."

Закурив, сплюнув з люттю і тому, що ніхто не надходив послухати його слів, несподівано вирішив протидіяти ченцеві. Знав, що на яких півтора, два кілометри далі гірська доріжка переходила на міст і з'єднувалася з битим шляхом.

І там він сподівався дігнати ченця.

— — — — —

На майдані, перед будинком дитячої кухні, в якій перевіряла комісія, попалися Ірині Панькови з Орестом. Авто одного з членів комісії стояло вже перед будинком, люди з табору простували до бічного входу.

— Ви вже повернулися? — привітала Ірину Панькова. Командант підняв капелюха над головою, Ореста сказала "Добрийдень". — Як там Ігор? Певно виріс?

— Так, виріс. Свято вірю, що все буде добре! Ви, панство, до комісії? Уявіть собі, що я також! Удруге. Як я була вперше, капітан сказав "Окей". Я думала, що тим самим моя справа вже полагоджена. Але виявляється, що це не таке просте. Можливо, що в тому моя провина.

— Чому? — спитала Панькова.

— Я колись читала таке речення: "Язик мій, ворог мій". Я можу це сказати про себе. Я трохи наговорила, хоч він мене нічого не питав. Для мене це таке понизливе! Я змусила себе піти один раз, а, уявіть собі, мушу йти ще вдруге! Правдоподібно знов щось скажу. Не можу стерпіти думки, що капітан і вони всі можуть подумати, що я їх боюся!

— З вигляду вас ніхто не посудив би про те! Дорога була добра?

— Європа ще не повернулася до комфорту, а принаймні не та частина, до якої я належу! Але я мала щастя — сиділа! Вагони набиті людьми.

— Шимаєва так на вас чекала! Кожному розповідала, що ви будете діставати молоко зі священничого фонду. Справді? Це чудово, не думаєте?

— Думаю, що було б чудово, як би Ігор був сином священника. А так, думаю, що це якесь непорозуміння.

До Панькова підійшов якийсь чоловік і вони відійшли набік.

— Пані Ірино! — відізвалася Ореста, яка досі з великою увагою вдивлювалася в Наверську. Її темні великі очі були сховані за грубими склами, волосся зачесане гладко й безпретенсійно. — Татко прийняв до табору поета Мурашка! Ми в клясі божеволіємо з радості! Вмираємо з цікавості! Живий поет! Досі то ми тільки вчилися про них. Деяких знаємо зі світлин. А тут раптом будемо бачити живого і справжнього поета! Але в нашій бібліотеці нема багато його творів.

— Він не написав ще багато, Оресто. Він іще молодий.

— Ви його бачили, пані Ірино?

— Так.

— То ми всі вам завидуємо! Як він виглядає?

— Подумайте, що їй у цій хвилині в голові?! — Панькова дивилася на неї. — А пам'ятаєш ти всі дати потрібні до "скрінінгу"?

— Певно, що пам'ятаю! Чи маю повторити? Я сподіюся, що ми підемо до того капітана. Люська казала, що він нагадує Клярка Гебля.

— Боже, що з неї виросте?! — зітхнула Панькова.

— Я піду подивитися до лікарні — вирішила раптом Ірина. — Мене не обов'язує присяга. Мій квестіонар у того капітана. Я можу прийти пізніше. А потім увійду головним входом і що мені хто зробить!

—————

Дорога до другого мосту була перед Лапчаком. Ще не міг його бачити за гущею безлистих кущів, але знав, що за небагато хвилин вони зникнуть і тоді покажеться бетонове півокругле поруччя. Він напевно дійде туди швидше, ніж чернець, а якщо навіть ні, то весь час матиме його на оці. Це нічого, що треба йти трішки під гору, серце і легені в нього здорові. Очі в нього також іще добрі і він помітить ченця, хоч би і як далеко! Вже

він прослідкує до якої то любки поніс їх добро цей, із дозволу сказати, чернець! Цілими мішками, скринями, торбами навозить УНРРА всього добра, а хто це бачить? Одяг, черевики і ковдри заповнюють магазини, а він от іде тепер і крізь подерті підошви відчуває кожний жужлик, кожен камінчик, що трапиться на дорозі. Та що там не кажи, а обстояти за своїм треба. А ті пакети, що їх насилає Америка? Чернець і те має в своїх руках, щоб справедливо поділити поміж усіх. А йому хіба що дали? Та борони Господи! Усе якісь доктори та інженери, магістри та професори, ще радники та директори. І відкіля цього назбиралося на їх голову, що на них робити треба?! І ще мало всього, ще й від престолу тягнуть!

Річка віддалювалася вже від дороги, пропала між опустілими сіножатами, тільки гори все ще трималися дороги праворуч від нього. Тут і там у їх заліснених схилах траплялися вузьенькі стежки, або вони вирівнювалися, підвищувалися і ставали, немов стіна. Куці ліворуч відсунулися, і шлях біг на деяку віддаль рівно, щоби потім згинуту на закруті.

І нагло показався міст. Ще далеко, але вже виразно видніли за бетоновим поруччям голови тих, що переходили ним. Якісь Німці з Обергайму, що йшли кудись у гори, чи з гір, хтось із табору. Кількоро людей вийшло вже на доріжку, що включалася в головний шлях, але це були дві жінки і якийсь чоловік, навіть не схожий на ченця. Видно було, як із другого боку в'їхав на міст чийсь віз.

Лапчак прискорив ходу. Ченця не було видно навіть на доріжці за мостом. Він або ще не дійшов, або скрутив кудись у гори. Лапчак відчув приплив такої болючої гіркоти, що аж злісно плюнув. Ніби рибалка, якому неочікувано зірвалася з вудки риба, стояв безрадний і чимраз більш лютий, повернений обличчям до мосту. Ніхто не надходив. На міст знову в'їхав віз і за хвилину минули його Кубанчини коні. Без думки повів він за ними поглядом і тепер несподівано помітив ченця, що саме зникав за закрутом головного шляху. Закляв люто, голосно. Значить, цей монах тільки в таборі сунув, немов жебрак, але поза його межами дав ногам знати! Лапчак зірвався, немов кінь на перегонах, усміхаючись усміхом мисливця, що бажає таки вполювати звірину. Ще тільки кілька кроків і він візьме закрут, а там уже шлях рівенько біг аж до Обергайму і ченцеві від нього, Лапчака, ніяк не втекти!

Ще один крок, ще другий. Показалися вже далекі бу-

динки Обергайму, мала громадка невисоких дімків і гостра костельна вежа. Вже!

Але тепер здивовано стояв і, нічого не розуміючи, повертав на всі сторони голову. О. Гавоти не було ніде видно. Кубанчин віз був уже далеко напереді, але і там не видно було ченця.

— — — — —

Камінчики скочувалися з-під ніг ченця, бо це не була доріжка, тільки малий рівчачок, який вижолобили сніги, стоплюючись на весні. Навіть костур не багато помагав. Він не мав на чому втриматися. Тільки, як видряпався на тверду землю, костур став справжньою підпорою.

Ще спершу долітали до нього голоси з табору і шум моторів на шляху, але чим вище піднімався, тим відголос людського існування слабшав, аж вкінці цілком замовк. Довкола нього якось відразу створилася глибока, врочиста тиша. Шпиль Наделю саяв на блакитному небозводі у своїй пишній красі, блискучій, виразний і таємничий у той час, як стіна групи Габелю вкривалася ще тінню.

Попереднього вечора Кубанка справляла своїй дочці весілля, тріскали залізні двері, чувся спів і голос гармонії, хтось вигукував підпитим голосом, хтось сміявся. О. Гавота не міг не чути цієї незнаной йому суєти. Він знав тільки церковну церемонію, він потрапив зворушливо сказати про Тайну Подружжя, про обов'язки і ціль подружнього життя, але вся ця суєта з музиками, з танцями, з самогоном, була поза межами його знання й розуміння. Намагався не чути гамору в сінях, скупчував свою увагу на хлопцях у горах, але це ще більше й далше відганяло сон.

Глибоку тишу довкілля, він прийняв тепер, як лік, як благословення. Зупинився, щоб налюбуватися нею. Витер спітніле чоло, заплющив очі. Галуззя дерев, пруття кущів і навіть далекий Надель відбилися на повіках, але тепер виглядали, немов негати́в фільму. Все ясне стало темним, а темне перемінилося в ясне. Він рушився і від того щось задзенькало, тихо і глухо, немов він був маленькою рухомою дзвіницею з багатьома манюсінськими дзвониками.

"Куди я йду?" — спитав себе, ніби не знав цього досі і тепер дивився перед себе на чимраз більше стрімку гору, присипану снігом, на якому тут і там були сліди гірських кіз. Табір залишився в долині і, коли оглянувся, вже не було видно вежі головного бльоку і двох малесеньких ко-

пул церков на тлі гори, тільки цілу групу Габелю, що перемінила свій вигляд. Виринули якісь нові шпилі, вищі й нижчі, одні освітлені яскравим сонцем, другі затінені, або оповиті хмаркою. Не знати чому нагадався поїзд, який він бачив малим хлопцем із вікна монастиря в Бучачі. Потяг появлявся в рівних відступах часу, переїздив між Станиславовом і Гусятином. Паротяг сопів і свистав, у вікнах він бачив дітей і дорослих, чужих, незнаних людей, що тільки мигали перед його очима. Це було для нього уособлення життя. Воно проймало ляком, хоч і збуджувало цікавість. Притягало його погляд і відстрашувало. Він знав, що воно не для нього, що воно поза межами його можливостей, але ніколи не спитав себе чому. Іноді появлялося і зникало інше питання, на яке він не знаходив відповіді: "Яке воно...?" У словах о. Якова, що виховав його, що був йому за батька і за маму, воно було одним великим гріхом і щасливий був той, хто не знав його.

Чернець подряпався вище, мозільно, з приспіненим биттям серця. Сонце нагрівало тепер його плечі, а баньочки консервів, якими обвішав себе, починали трохи тяжіти. Тепер, коти був певний, що ніхто за ним не слідкує, не підглядає й не йде за ним, міг би відчепити мішочок, що мав повкола свого пояса та закинути собі на плечі. Але тому, що не був певний, чи це допоможе, то йшов далі, відчуючи за кожним своїм рухом легенький удар баньочок до свого тіла. Це не було так легко дряпатися вгору людині, непривиклій до того. Його плечі були мокрі, на чолі виступив піт, серце билосся приспінено, але його настрої ставав чимраз більш радісний. Він виразно відчув, що йому якось дуже добре, як ніколи не було досі. Він не розумів причини. Адже це було, власне сумне, трагічне, що от він змушений дряпатися чужими горами, входити в полосу снігу, навантажений консервами, як верблюд! Як би в своїх ранніх роках, або й пізніших, він міг був побачити таку картину свого майбутнього, ніколи не повірив би в те, що вона може здійснитися! Де ж це видано, що він, чернець, вносить потайки зібрані для потребуючих сиріт консерви і несе їх поміж проваллями Альпів у якесь незнане собі місце!

"О, сини прекрасної, і одночасно, немов проклятої, землі, чому доля ваша така гірка?!"

Це був глибокий, безмежний біль і радісний настрої його душі, був йому самому незрозумілий. Як перед віками

св. Петро промовив до Ісуса Христа на високій горі, так і він міг би сказати тепер: "Господи, добре мені отут..!"

Сонце майже простовисно клалося тепер на його голову, вітер смалив обличчя. Знов зупинився, щоб відсапнути. Хіба він уже за старий для таких прогулянок? Але ж ні! До цього, очевидно, треба вправи, починаючи малими віддалами, поступово видовжуючи їх, а не йти вперше на таку висоту, ще й обладований тягарем! Але нічого, з Божою допомогою все піде добре, і він дійде до цілі. Витримає! Думка про хлопців провадитиме його, як Вифлемська зірка!

Посидів деякий час, любуючись спокоєм. Давно його не мав. Це було, ніби гаряча купіль у зимний день. Відчув голод, якийсь інший, сильніший, як завжди, коли проминала пора, в якій треба було їсти, а він не мав змоги щось перекусити.

Відучений із дитинства від лакіства, витягнув без поспіху хліб і, перехрестивши його, вклякнув до молитви. "Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа..." — почав і, хоч уста самі складалися у знану молитву, само почуття, його думка, немов не брали участі в тім. Не відчував ніякого піднесення, як завжди під час молитви, немов те, що було в грудях, не відповідало словам, які вимовляв. Воно було якесь інше, ніби втома чи надмірне зусилля змінили щось. Але це не було пригноблення. Сама втома мала в собі велике відпруження, а самота природи, що оточила його з усіх сторін, її неторкнена людською рукою величчя краєса, була для нього незмірним храмом Божим із привабливою самою Творця. І раптом він допитливо прошепотів:

"Що, Тобі, не подобалося в нас, Великий Творче, що ми стали рабами у власнім краю, що частина народу змушена мандрувати по чужині, непомічена другими, або обдарована їх ненавистю..?"

Схилив голову, заслухавшись, ніби чекав на відповідь. І вона зродилася в ньому самому:

"Багато з нас признає тільки свою мудрість, а другого не хоче помітити... Треба нам тільки трохи піднятися по суспільній драбині, як відразу споглядаємо згори і з погордою на того, що залишився на долині... Своя держава — це передовсім почесне місце для нас самих... Чужим прощаємо великі провини, а своєму не можемо простити крадіжкі кусня хліба... Завидуємо успіху своєму ближньому... — він рушився, ніби сам не погоджувався з собою.

— Це хиби, так, так, але вони дрібні, дешевенькі, які зникають у порівнянні зі злом, заподіяним спричинниками війни! Чим наші хиби супроти всіх розстрілів, концентраційних таборів, заслань, газових камер...?"

Рисував костуром хрести на камені. Не переставав роздумувати.

"Що маємо робити? Що треба робити, Творче мій? Чи шляхи наших стремлінь неправильні? Чи непотрібна боротьба? Скільки жертв! Скільки жертв! Іду тепер... Куди ж я йду..? Виношу потайки харчі і несу їх нашим хлопцям! Чому ці хлопці не можуть носити медалі на грудях? Цвіт народу, гордість його! Так повинно бути, а що маємо? Тровлені тварини, жертви, жертви, жертви... Чи це замала ціна за волю? Ні! Ні! Не може ж це бути! Не імпонувати і запобігати ласки чужого, а звернути увагу на себе і будувати свою силу! От, що треба!"

Рушився від крику птаха. Рвучко підняв голову, розглянувся. Гірська чайка кружляла над його головою, за нею поспівала друга і третя. Вони, очевидно, привикли до залишків їжі туристів, тож сподівалися цього і тепер. Для його роздумувань не мали найменшого розуміння, бо їх голоси ставали чимраз більш настирливі.

Чернець підвівся і, всміхаючись, відломив половину свого хліба та кинув їм. Відступив набік, щоб дати їм нагоду приземлитися. Приглядався, як чорна громадка, підстрибуючи й вимахуючи крильцями, розтягала кусень його хліба, а потім одна пташка і друга, вхопивши білу кришку, полетіла з нею на вершок недалекого дерева.

Мусів уже рушати, якщо хотів того дня повернутися. Це не було вже далеко. Якщо добре зрозумів вказівки Костянтина і не заблудив, то за найближчим виступом гори повинна бути його криївка. Умовився з ним, що сповістить свій прихід піснею.

"Хіба інші народи без хиб?" — не міг ще відірвати своїх думок від роздумувань. Перейшовши кілька кроків, почав співати:

"Стояв раз монастир, високо на скалі.

Там жили в давнині ченці старі, святі.

Туди на празник все сходилась тьма людей,

Щоб чути ченців спів на горах причудних.

На го-о-рах при-и-чуд-них,

На го-о-рах при-чуд-них,

На го-о-рах при-и-чуд-них..."

Його звучний тенор відбився від найближчої скелі і покотився проваллям. І чи від того, що звуки рідної, знаної з дитинства, пісні понеслися далеким відгомонам довкола чужих гір, чи від того, що можна було співати на повний голос, не в'яжучись і не оглядаючись на нікого, чи тому, що це був кінець його мандрівки, але йому стало так добре, як ніколи досі.

— — — — —

Сіра і, ніби, безоблична людина, що досі сиділа напроти Джима по другій стороні письмового стола, встала та швидкою, немов утікаючою ходою, подалася до дверей. Вилтон відложив квестіонар на цілу гору інших, що стояли збоку, та очікуюче поглянув убік залі. Олекса в службовому шоломі, що стояв на порозі, намагався надати своєму обличчю суворий, навіть грізний вираз, але це йому не вповні вдавалося. Він був веселої вдачі, любив жартувати й розвеселявати людей.

Вилтон поглянув на Кітті. Вона не підхопила його погляду, всеціло зайнята людиною на кріслі перед її столом. З увагою слухала слів свого перекладача. "Скільки в неї поваги!" — подумав, залюбки вслухуючись у її носовий голос. — Жінки завжди переборщують. Поглянь на мене! Хочу бачити вираз твоїх очей, коли несподівано відкриєш, що дивлюся на тебе!..."

— Починається зима, — промовив Лашілін, задивлений у вікно. — Невдовзі почнуться скоки в Гарміш-Партенкірхен, в Оберстдорфі та скрізь, де є до цього умовини. Зима тут довга, повна снігу. Ви бачили колинебудь скоки, капітане?

— Скоки? — повторив Джим, зненацька вирваний із своїх думок. — Ні! Я цікавлюся спортом, але цей якийсь виховзнувся з моєї уваги. Так, думаю, що це цікаво побачити.

— Незвичайно цікаво! Сумне те, що бувають при тому нещасливі випадки, але я настільки щасливий, що ніколи їх не буває, як я дивлюся!

— Дійсно? — він знову поглянув на Кітті. Тим разом і вона поглянула на нього. Усміхнулася. Це був якийсь близький, рідний усміх потрібний Вилтонові в цій хвилині. Він підвівся і пішов до вікна. — На шпильях уже біло, — промовив дивлячись у далечінь. На майдані перед будинком був рух. Людина, яку він тількищо перевіряв, стояла в гурті зацікавлених і щось живо говорила. "Як чужо і но-

во довкола, — подумав. — Яке це інше від мого рідного! Мама напевно думає, як прибрати дім на різдвяний сезон. Що їм післати? Мамі добре було б срібло, або кристали. Де їх купити? Татові колекцію люльок. Я бачив їх у Мюнхені. Або одну баварську, довгу, закручену на кінці, гм..? — "Камін!" — кинув через плече, здивований легким стуком до дверей, якими люди виходили, але ніхто не входив.

Двері відчинилися, увійшла медсестра. Він побачив через плече білий фартух і сукню в білі й блакитні смужки, білий чепець на чорному волоссі з червоним хрестиком над чолом. Живо обкрутився, не розуміючи, що привело її сюди. Валецький не натякнув навіть, що комуністично стало погано. Але прямий погляд в її обличчя відразу усвідомив його. Це ж була вона!

— Я прийшла вдруге... — почала Ірина. Джим мовчки вказав їй крісло напроти свого стола.

— Тут деякі відповіді не зовсім ясні мені..., — промовив, коли сів на своє крісло. Сягнув по квестіонар, що був окремо від інших.

— Можливо, — відповіла вона спокійно. Без поспіху простягнула руку по квестіонар, похилила над ним голову. — Я не знаю, що неясно, — сказала. — Я відповіла на всі питання, — і тепер підняла на нього погляд своїх темних очей.

Билтон підхопив цей погляд без дрижання повік. Здавалося йому, що в її очах є магнет, а в його сталъ. Чарльс із Паньковими перед столом, Олекса на порозі, Лацілін і навіть Кітті — зникли з круга його зору. Були тільки ці очі, чорні, подовгасті, отілені віями, що в них була повага, самопевність, чар.

— Наприклад, — промовив, усе ще вдивлений у неї. Лацілін похилився над столом, його зацікавлений погляд пересувався від капітана до медсестри і знову до капітана. Вираз його обличчя нагадував людину, що прибула на двобій і хоче знати вислід. Дим із його цигарки овів ніздрі обидвоїх. — Наприклад, тут я бачу таке, — і тепер поглянув у квестіонар, що його вона поклала на столі. — "Коли ви виїхали зі своєї батьківщини?" Ви відповіли: "В кінці липня 1944 року." Наступне питання: "Коли ви прибули до Німеччини?" І ви відповідаєте: "В кінці серпня 1944 року." Невже ви так довго їхали зі своєї батьківщини до Німеччини?!

— Це правда, — сказала вона. — Я присягала писати правду.

— Ви присягали...? — спитав він і боком глянув на неї.
— Ви самі переводили присягу, капітане.
— Я переводив присягу, — відповів. — Але я не певний, чи ви присягали.

— Чи я маю вдруге присягати? Все одно відповім те саме. Це правда.

— Чому ця дорога тривала так довго?

— Бо це була війна. Наш шлях збомбили. Ми мусіли їхати окружною дорогою. Нас тримали на станціях цілими ночами, бо йшли воєнні транспорти. А втім, ми цілком не їхали до Німеччини!

— О, ні? — спитав він раптом злий на її самопевність і навіть, як йому здавалося, на легенький глум. — А куди ви їхали?

— Я їхала зі своєю маленькою дитиною в село на Лемківщину. Це так називається частина моєї батьківщини. У горах. Я була сама з дитиною. Я думала тільки: де сховати його від бомб і де дістати для нього молоко...?

Вона замовкла, її брови задрижали, надаючи обличчю якогось нового виразу.

— Так? — спитав він заохотливо.

— Я ніколи туди не доїхала. Ніхто не доїхав. Ми не мали ніякої контролю над поїздом. Над своєю долею. Ми їхали, куди нас везли. Так ми опинилися на Малярщині, в Австрії, на Словаччині і попали до Німеччини. Відсіля вже нас не пустили. По-перше, німецький уряд правдоподібно зрадив новим робочим дорібком (бо чим же іншим ми були для них?!). — По-друге, нас не могли перепустити, бо лінія фронту крутилася туди, куди ми хотіли їхати!

Джим дивився в квестіонар. Йому стало раптом шкода, що вона зараз підведеться і вийде.

— Значить, ви добровільно покинули свою батьківщину? Це теж одне з питань. Ваша відповідь і тут неясна.

Вона легко рушила бровами.

— Бо я не знаю, чи існує на світі людина, яка добровільно залишила б свою батьківщину! Хтось, чи щось змушує її до того. Часами це буває голод, часами політичні погляди. Інколи страх. Терор. Тому я нетерпеливо чекаю на той час, коли одна людина перестане мучити другу за те тільки, що та народилася в іншому народі, або думає іншими думками! Я вірю, що мій син буде жити в такому толерантному світі!

Джим знову поглянув у квестіонар. Але там не знаходив уже нічого, що давало б йому нагоду затримати її.

—————

Коли Лапчак повернувся з невдалої погоні за ченцем, надворі вправді вияв різкий вітер, але сонячне проміння повимітало з вуличок тіні і біля Статуї Неволі зійшлося кілька чоловіків на "що чувати". Підняли коміри вгору, натягнули глибоко капелюхи чи кашкети і, хоч вітер почав пробігати шкірою, то вуха лакомо ловили Лапчакові слова, а ноги не хотіли рушити з місця.

— Стою я, розумієте, і дивлюся, аж тут виходить наш святець. Помалу-помалу, немов лебідка в ставі рухається і не рухається, суне перед себе, підпираючись на костур, як обергаймський пастух, і куди думаєте? Та не до церкви і не до лікарні і, навіть, не на дорогу крізь ворота! А он туди, на лісну доріжку, де не стоїть сторожа! І грубий-грубий, як та бочка!

— То що, вам снилося таке? — не зрозумів один, що саме надійшов.

— Та яке снилося? — обрушився Лапчак. — На свої власні очі бачив! Хто вранці встане, той багато дечого може побачити! То лише ви спите до полудня, а тимчасом усе ваше добро можуть повиносити!

— О, скільки тут нашого добра! — сказав котрийсь.

— Яке добро? — поцікавився другий.

— Наше! Ваше і моє! Все, що громадське, то воно наше і наше право пильнувати його!

— Е-е, ви щось таке говорите, ніби переловили когось!

— Ще ні, але переловлю! Як от-тут на своїм місці стою і як я Онуфрій Лапчак!

— Та кого ви збираєтеся ловити? Як хтось схоче взяти, то не буде чекати, що ви його підглянете!

— Ні? Що? Давайте подивимося! Я вам отут кажу, що ви лише думати не вмієте!

— Та чому ви так того...

— Та ж кажу вам, що чернець був грубий, як бочка, а ви навіть не спитаєте чому!

— Та бо зимно і вдягнув кожух!

— А ви що, знаєте чому?

— Знаю! Виніс щось із табору! Ніякого кожуха не мав! У тім плащі, що все ходить і хоча б десять светерів узяв під спід, ще б до такої грубости не дійшов! Отож це нам само каже, що він обклав себе якимсь добром, нашим добром, і виніс...

— Але куди виніс?

— Та не в жертву Богові! Ви скільки років йому даєте? Сорок, що? А може й того нема. То, що він у тому віці сам живе? Та як мені було під сорок — го-го, знали мене в повіті! Німку якусь має! До якоїсь жінки наше добро поніс!

Чоловіки переглянулися трохи здивовано, трохи з подивом. Посипалися якісь уривані слова, деякі мали бути дотепом. Лапчак не втихав.

— Як він пішов один раз, то піде і більше разів! Хоч може то й не перший, але я його вперше побачив. Отож кажу, як був перший раз, то буде і другий, бо вже так на світі водиться. Але вдруге він від мене не втече!

— То що зробите? — спитав зацікавлений голос.

— Розставляю стійки! І як тільки помітимо, що чернець виходить на гірську доріжку, підемо за ним!

— Ну, і що?

— Ну, та хіба не погладимо по голові! Гей, ти Ільку! — крикнув убік гаражів, де в самих дверях, на тлі піднятого вгору авта, показався Матвійчук. — Ходи сюди!

— Що? — відкривнув хлопець, приложивши долоню до вуха. — Не чую!

— Ходи сюди, кажу!

— Та я працюю, не бачите, чи що?

— Та на хвилинку! Ти там кріпаком, чи що?

Оглядаючись і витираючи руки до засмальцьованих штанів, Ілько прибіг до гурту.

— А що таке? — спитав зацікавлено.

— З гаражів добре видно стайні, що?

Матвійчук оглянувся.

— Та видно, або що?

— А як святець виходить із дверей, можеш бачити?

— Та хіба...

— Ільку! — закликали від гаражів. — Матвійчук! Ти де пропав! Ходи-но сюди!

Лапчак простягнув руку, затримуючи його.

— Ти чув, що я казав? Як не підеш з нами, ми тебе знайдемо! Бо то наше розбирають! Треба перевірити куди святець ходить...

—————

Шимаєва чекала на Ірину на порозі.

— Як там було, моя золотенька? Як там було? Боже, як я молилася за вас... Нас те саме чекає...

— Де було? — спитала Ірина, хоч розуміла її питання. Була втомлена працею. Хотіла бути вже з Ігорем. Це ж уперше від кількох місяців не чекає на неї порожня кімната! До того ж, Ірина не любила здавати звіту зі своїх учинків чи думок. — Де було? — повторила, ніби не помічаючи здивованого виразу обличчя своєї сусідки.

— Ви ще питаєте? Та ж на "скрінінгу"!

— Це було вранці. Я вже забула. Тепер я приходжу з лікарні. І про неї хочу забути.

— Але як там було на "скрінінгу"? — не вміла догадатися дружина адміністратора. Всунулася за Іриною до малої кімнатки і дивилася, усміхаючись, як Ігор кинувся до мами з розгорненими раменами. — Так мій Юрко колись, так мій Юрко... Ви його зачиняєте на ключ, пані Ірино, це не добре, — промовила.

— Я знаю, що недобре. Але я не можу залишити відчинені двері ще й у таку погоду! Трудно, треба почекати, аж комісія скінчить перевіряти. Тоді знову будемо мати садочок.

— А ви мені лишайте ключ. Я погляну до нього. На прохід візьму і їсти дам.

— Дякую. Скористаю з цього. Я можу забігти нагодувати його, але, признатися, дуже не люблю зачиняти його на ключ. Особливо тепер, як почали палити, боюся, що попарить собі пальчики... Вдячна за увагу...

— О, та то по-сусідськи! То по-сусідськи! Та, що було на "скрінінгу"?

— Та нічого особливого. Я не відповіла на всі питання. Тепер одягнемось і підемо трохи перейти, — звернулася до Ігоря, що косив оком на Шимаєву виразно незичливо.

— На такий вітер?! — стріпнула руками Шимаєва. — Та ж ви його вчора з лікарні привезли! Які ці сьогоднішні мами... То думаєте, що перейдете?

— Це нічого. Йому треба свіжого повітря. Одягну добре і не дозволю говорити надворі, правда, князю? Що "чи перейду"?

— "Скрінінг".

— А цього я вже не знаю. Стій спокійно, князю... Не крутись так...

Ні, радість утекла і даремне її доганяти. Треба якнайскорше вийти з кімнати, щоб не зганяти злості на Ігореві. Шимаєва полізла чогось у куток, де була електрична кухонка. Ірина стримала віддих. За валізкою була схована течка незнайомого. Якщо Шимаєва її побачить, то пита-

ням не буде кінця. У тих питаннях буде не тільки цікавість, але й підозріння. "Я сама не знаю..." — подумала. Голосно вона сказала:

— Вибачте, пані Шимаєва, але ми мусимо йти...

— О, так, так, — похопилася дружина адміністратора лікарні.

Нарешті були самі. Надворі віяв вітер і не було ніякої охоти ходити. Навпаки хотіла бути тепер дома, в теплому приміщенні. Бажала дивитися на свою дитину, слухати його слів, самій говорити до нього.

— Знаєш, пані Ірино, — випалив малий ні відси ні відти, — я її таки не люблю!

— Чому "пані Ірино"? Чи ти забув хто я? Чи ти забув про мене за ті три місяці, князю?

— Та то вона так говорила... Ненавиджу її!

— Вчися говорити гарно. Кажі "пані Шимаєва". І чому ти маш ненавидіти пані Шимаєву?

— Я не знаю. Я ненавиджу. Вона так говорить, як кіт.

— Але кіт не говорить. Кіт м'являє.

— То вона м'являє.

Вона стиснула його ручку, ховаючи усмішку. Не могла зрадити йому, що їй подобалася йому спостережливість і слух, яким підхопив дивний тембр голосу Шимаєвої.

— Куди ми йдемо? — спитав.

"Перед себе, — думала Ірина. — Кудинебудь, щоб тільки бути самій з тобою. Цей гуртожиток починає діяти мені на нерви. З усього треба здавати комусь звіт. Ця жінка з'являється в кожній порі дня і ночі. Я не можу бути сама зі своєю дитиною! Ох, мати вже своє приватне життя! А все таки я невдячне сотворіння... Вона хоче зайнятися Ігорем... Треба лишати їй ключ, хоч я цим не захоплена... Я люблю мати своє царство, свій куток, що належить до мене. Ненавиджу контролі. Хоч у мене немає таємниць... Справді? Чому я роблю таємницю з течки незнайомого? Так дивно мати в своїй кімнаті чийось чужу річ і не знати, що з нею зробити! Адреси в течці нема. Що я взагалі з нею роблю? Там якісь записки... Може це студент медицини і йому вони потрібні? Можливо, що хтось міг би порадити мені, але я чомусь не можу про те говорити. Так само, як не можу прийняти цього молока від ченця..."

— Ми підемо до отця Гавоти, — вирішила несподівано і повернула до стаєн.

На в'їзді не було нікого. Із крану по-давньому скапу-

вала вода. Деякі кури сідали вже на жердки малого курника. За дверима стайні заіржав кінь. Ігор обережно ступав по соломі розсипаній на в'їзді, розглядаючись на всі боки, ніби прийшов у якесь небувало чарівне царство. Сумерк в'їзду не дозволяв багато бачити.

Нагорі четверо залізних дверей були зачинені. Не було в кого спитати, де мешкає чернець. Ніхто не відізвався на її стукіт до перших дверей. Ніхто не відповів на стукіт до других. Але коли легенько натиснула клямку, вони відчинилися.

— Добрий вечір, — сказала. У сумерку темніла залізна піч, крісло з мидницею, польове ліжко в протилежному кутку. — Добрий вечір, — повторила і заглянула до середини. Полички з книжками і столик із приладдям до писання впевнили її що попала до "чернечої келії".

У кімнатці не було нікого.

— Ви до манаха? — почула голос за собою.

Сусідні двері відчинилися і в них появилася Кубанка. Ірина прижмурила очі від світла кімнати. Ігор пригорнувся до неї.

— Так, — сказала. — Не знаєте, коли отець Гавота повернеться...?

— Ні, не знаю. Пішов кудись ще вранці. Може от-от надійде...

— Дякую, — промовила Ірина і завернула до сходів.

— А чи ви не будете тою панею, що то вами цікавиться чернець...? — спитала несподівано Кубанка.

—————

Лапчак із почотом стояв ще на своїй стійці. Двері гаражів були вже зачинені. Скрізь затихав уже день, хоч спичасті шпилі Габелю були ще яскраво освітлені, а вдовині не скрізь ще поклалися тіні. Люди ховалися вже за дверима будинків, у коридорах, по своїх кутках. Радник Лебідь і полковник Жучко зупинилися на мості, хоч вітер грався їх плащами, доказуючи щось завзято один одному. По хвилині рушили далі, радник налягаючи на ногу й допомагаючи собі паличкою та полковник із боєво настановленими вусами, але журливо похиленими плечима.

За дверима одного з бльоків Настка з Ільком говорили пошепки, вона з порожньою кобілкою в руках, він у робочому вбранні, з запахом олії й бензини довруги себе.

— Лапчак каже, що чернець виносить щось із табору, що то громадське добро і ми маємо того пильнувати. Він

хоче, щоб я слідкував за ченцем і доносив йому, як той виходить із хати. Присягав, що грубий був, якби два кожухи вдягнув..., — шепотів Ілько. — І ще каже, що не пішов на дорогу, як усі люди, а туди, на гірську доріжку.

— Та що це тебе обходить, Ілю, — сказала Настка. — Дивися, я чисто ввесь свій товар продала!

— Та ти не розумієш! Може то справді чернець щось погане робить...

— А ти що — поліція? Нехай Олекса чи Савка пильнують його!

— Ми люди, що боремося за правду, Настю. Ти не кажи!

— Я люблю отця, — сказала Настка. — Вони дуже милосердно проповідують. Плакати можна від їх слів. А ти, як хочеш, то порадься хлопців, що тобі робити.

— Хто там такий мудрий, щоб мені радив? Олексі смішки в голові. Петро за дівчиною шукає, одружитися хоче. Савка все думає тай думає, як той індик... Та що тут радити? І таки не хочу, щоб люди про те дізналися, доки не знатиму що мені робити. Я думаю, що нам, Настю, найліпше вдвох порадитися. Ми з-над Бистриці, ми одне одного розуміємо!

— Та розуміти, то я розумію, а що тобі порадити, то не знаю.

— Але віриш у те, що він каже? Віриш?

— Та як би я бачила, що чернець пішов грубий, а повертається тонкий, то може і повірила б.

— І донесла б на нього?

— Та як би вірила, що то справедливо, то може сказала б йому... — відповіла не відразу.

6.

Не минуло багато днів, коли Настка бігла до Обергайму, хоч заходив уже вечір, сховавши в кишеню торбу з казою. Перед другим мостом над Остаром дігнав її "джіп". Невидна рука відчинила дверцята і веселий голос спитав:

— До міста?

Настка підбігла і всунулася на переднє сидіння.

— Дякую тобі! — сказала. — Швидше буду!

— А Ілько мене не заб'є? — спитав Олекса.

— Ото! Що ви всі з отим Ільком?! — і сміялася. Рука притискала торбу з казою. Затягнула хустку під бородою і докинула: — Ілько не потрапить нікого забити. Він добрий!

— Добрий, та не для кожного. Може не так?

— Чи я знаю?!

Миготіли засніжені узбіччя гір, просунулося замерзле колесо млина. "Джіп" ковтав дорогу.

— Скажи, коли на весілля запросиш?

— Молода ще, дівочити хочу!

— Їй-Богу вицілував би! — вирішив Олекса захоплено. "Джіп" заскакав на всі боки. Настка скричала.

— Ти дивися, куди їдеш!

— Та перед себе! Чи я знаю, чого воно йде на боки?

— Ой ти!

— Як швидко впораєшся, підвезу назад. Довго будеш?

— Не довго. Тільки щось заберу і піду.

— Чекати на тебе? Я довго не буду.

— Та чекай, як хочеш, Там, коло кіна.

"Джіп" знову заточився. Настка крикнула:

— Зупини авто!

Олекса не переставав домоворювати. Зупинив авто, як тільки доїхали до будинку кіна. "Дякую!" — кинула й зіскочила на землю. Її очі сміялися. Поглянула з віддалі на світлини в заскленій шафці, постояла хвилину надумуючись, але раптом рвучко завернула і побігла до домику з Розп'яттям на передній стіні.

Постукала в двері, але не чекала аж її запросять увійти.
— Маєте ще цю матерію? — спитала від порога.

Німка підраховувала щось у грубому зошиті. Поглянула на неї з-понад окулярів. У кухні було чисто й холодно.

— А це ти, Нассі? — всміхнулася до неї. — "Гріс діх!" Що кажеш?

— Матерію, матерію, маєте ще??

— Яку матерію? — спитала Німка і з увагою зложила зшиток.

Настка сіла на крісло, її обличчя витягнене розчаруванням.

— Продали може? — майже викрикнула. — А я каву принесла!

Витягнула з кишені торбу і поклала її на столі. Розійшлася принадна аромат.

— "Майн Гот!" — викрикнула "баворка" і наблизилася ніс до торби. — "Майн Гот!" — повторила захоплено, майже молитовно. — Праздива кава! Віками її не нюхали, не бачили, не пили! — стріпнула пальцями і докинула догадливо: — Тепер розумію! Ти хочеш цю червону матерію!

— Хочу! — шепнула Настка. Раптом не стало їй голосу. Це вперше в житті купувала для себе щось незвичайне, це вперше витрачала на себе так багато!

— Зараз, — підзелася жінка. — Зараз будеш мати! — вона поступила крок до шафки і перед Насткою появилася спершу вага з круглим диском і вказівкою, ніби годинник. — Скільки тут кави? — спитала поважно "баворка", поглядаючи на стрілку, що посунула уділ. — Два фунти кажеш... Ну, з папером...

Настка дивилася на неї.

— Тут є два фунти, — сказала рішучо. — Її не так легко було здобути, як от до вас принести. Давайте матерію, як хочете каву!

— "Менш!" Не будь така нетерпелива! Є два фунти! Є! Зараз принесу матерію! Чи ти купила для себе? Мудро! Як пошиєш із неї сукню, то твій хлопець не пізнає тебе!

—————

Ілько повертався з праці поза будинки і поза бльоки, щоб не минати Статую Неволі. Ця людина, що стояла

там цілими днями, що появлялася, хоч падав дощ чи сніг, була йому чужа, незнана і тепер навіть ненависна. Він починав боятися Лапчака, хоч не знав чому. Кожного ранку, немов на поліції при щоденному звіті, Лапчак зупиняв його суворим питанням:

— А що? Вважаєш що ти там на того святця? Гляди ж но! Це громадська справа!

В думках Ілько бунтувався й обіцявав собі, що накаже йому відчепитися, залишити його в спокої, не займати його. Але коли Лапчак заговорював до нього, коли в дійсності був перед ним, не було це так легко і так просто, бо ця людина не лишала йому навіть часу ні нагоди відповісти, хоч би одне слово. Його очі з дашками буйних брів ставали грізні, пронизливі, вони бентежили Ілька і від того всі, здавалося, готові слова, кудись просто зникали. Він боявся не сказати йому, коли б справді побачив щось підозріле, але щось підсвідомо наказувало йому відвертати голову від стаєн. Він тепер залюбки клався під піднесене вгору авто та наоливлював його і чистив довше й уважніше чим цього треба було, бо так він не бачив, що діялося надворі.

Пішов тепер поза будинками близькими до гірської долини і коли добився до своїх дверей, мусів зупинитись і віддихнути. Його боліли крижі від довгого лежання під автом, ніби їх хто переломив, боліли також руки й ноги, але свідомість, що в кімнаті була Настка, яка чекала на нього з їжею, казала забувати про те. Зараз піде в її куточок за шафу і за завішаний коц, сяде за столик на єдине крісло, а вона на ліжку, подасть їжу і питає, як кожного дня:

— Кажі, як там було. Відчепився "той"..?

Вона змінила трохи свою думку. Казала: "Не слухай, що він там говорить! Що він тобі, а ти йому? Таке його право тут, як твоє!"

Васька вчився вголос. Ілько кинув кашкета на своє ліжку і підійшов до завішеного коца.

— Настю! — закликав тихо.

Відповіді не було.

— Настю! — кинув удруге. І знову було тихо. Тільки голос Васьки нагадував кожному, що "сілінг" — це стеля, а "виндов" — вікно. Потім прибув іще "флор", але до цього Васька не давав чомусь пояснення.

— Настю!

— Насті нема, — відізвалася вдова Гриценко. — Настя пішла до Обергайму. Казала, щоб ви пригріли собі обід, там стоїть на столі в її куточку.

— До Обергайму? Чого до Обергайму? — в його голосі було невдоволення і неспокій.

— Я не знаю. Не казала. Щось там насипала, пакувала, кудись бігала, а потім пішла. Просила тільки сказати вам, що обід для вас готовий і обов'язково треба все пригріти. Ну, так вона не казала, але нагадувала, щоб ви не їли зимного...

Гриценчиха ще говорила. Вона не так легко вмовкала, почавши раз розмову. Але Ілько не слухав. Сів за стіл, розглядаючись по її речах. Навіть не подумав пригрівати обіду. Все було зимне і не смакувало. Голосно посьорбав кілька ложок борщу і відсунув баняк. Чого вона пішла? Куди пішла? Знов цибулю купити? Чи ж то не було на те дня? Заходить вечір, як вона буде сама повертатися такий кусень дороги?!

Повернувся в свій куточок голодний і злий. Думка не хотіла заспокоїтися. Чому, власне, не сказала йому, як мала думку йти до міста? Хотів трохи посидіти і поговорити, поскаржитися на той біль у крижах і понарікати на цю працю в гаражах. Він ніколи до неї не привикне! Але говорити не було до кого і треба було сидіти в своїм куточку, або піти трохи до хлопців. За вікном чимраз більше темніло, а Настка була в місті.

Раптом сягнув по кашкет і вдягнув куртку. Вийшов. Як може спокійно сидіти тут, як вона там сама?! Болять ці крижі чи не болять, а треба сісти на колесо і поїхати за нею. Із гір віяв зимний вітер і холод буде добиратися до костей, але як треба, то треба і на те нема ради. Напевно вже ніяке авто не їхало в цій порі до міста.

У півничному коридорі, де тримав своє колесо, було темно. Ішов, витягнувши наперед руки, немов сліпець. Посвітити не мав чим. Нарешті добився до бажаних дверей і напмацьки відчинив колодку. Вдарився до одвірка, залякв. Злість ставала якась більше їдка, глибша. І понесло чогось дівчину до Обергайму під ніч! Під його рукою відізвався дзвоник при кермі. Ніби дух товчеться він тепер тут через неї й оббиває руки! Ще, чого доброго, наб'є гудза на чолі. Треба покласти тому кінець. Вона ні в чому не знає міри. Таке молоде, само собою керує, а не знає як.

У темноті двигав колесо до сходів, посуваючись помалу, обережно. На самій горі, куди з долішнього коридору

дору продиралось світло, прийшла йому думка щераз заглянути до кімнати, може Настка повернулася в міжчасі. Але її не було. Тож знову збіг наділ і, коли вже випроваджував колесо надвір, зупинився на самому порозі, здивований наглою думкою, яка ніколи досі не з'являлася в його голові.

Йому з Насткою на заповіді понести б... Чому не одружитись? Що стоїть на перешкоді...?

———

Вітер свистав, ніби стрільна повз його вуха, безупину, незмінно, серце билось прискішено від швидкого руху ніг на педалях колеса, але Ілько цього не знав. Гріла його думка про Настку, додавала сили сама свідомість, що може змінити своє життя. Не спам'ятався, як минув таблицю з написом "Обергайм". Дзвонив на людей, що йшли серединою дороги. Минув без найменшої уваги юрбу людей, що формузатася в чергу перед будинком кіна. Трохи збоку стояв "лжіп". Олекса саме висів і закурював цигарку.

— Ти Насті не бачив? — спитав його Ілько.

Олекса затягнувся димом.

— А ти по неї приїхав? — спитав, приглядаючись до нього.

— А по кого ж? — відповів Ілько питанням, усміхаючись цілком по-новому.

Олекса не відразу відповів.

— Ні, не бачив, — сказав, відкинувши цигарку. — Ну, мені пора! Бувай!

Ускочив на сидіння, включив мотор і шпарко рванув з місця. Ілько навіть не поглянув за ним. Догадливо завернув до домику з Розп'яттям на стіні. Куди ж інде могла піти, як не до своєї "баворки"?! Зіскочив на землю, поглянув по вікнах. Віконниці були вже зачинені. Піти спитати, чи вона ще тут? Та певно, що тут, інакше був би стрівув її по дорозі. Рішуче завернув у сіни, ніби вже був її чоловіком, який має право пошукати за своєю жінкою. Чоботи скрипіли на вичищених дошках. Постукав у двері і відчинив їх. Не встиг нічого спитати.

Настка сиділа за столом, її погляд сяючий, блискучий прилип до матерії, що саме зникала в паперовій торбці у звинних "баворчиних" руках. Тільки потім вона поглянула на Ілька. І вперше від довшого часу, він відповів їй усміхом.

———

Постанова була дуже легка, вислід був заздалегідь знаний і певний, але виявилось, що все це було тільки в його думках, бо коли тепер крокувала біля нього, він не знав із чого почати. Колись молодий посилав старостів, колись хлопець і дівчина довго вистоювали біля керниці чи перелазу, або сиділи під калиною, а місяць світив, зорі блимали й соловейко тьохкав і все було легше сказати. Тепер із чужих гір віяв морозний вітер, здавалося, що от-от почне падати сніг і все, що вони могли відчувати, був холод, що гонив чимскоріш до хати.

— Я тобі маю щось сказати..., — спромігся він, нарешті, коли минули коротку вуличку за костелом.

— Я тобі також, — не дала вона йому докінчити. — Дивися, дивися — тут у цій торбі маю таку матерію, яку лише великі пані носять!

— Ти завтра на село їдеш, що під ніч до міста побігла? — спитав він, незадоволений, що спрямувала розмову на щось цілком не цікаве.

Ілько був для Настки останнім зв'язком із рідним селом, єдиною пригадкою минулого і живим спомином, то ж любила з ним усе обговорити. Але коли бігла того вечора до міста по цю матерію, не хотіла навіть, щоб він про те знав. Це було її перше набуття чогось небувалого, перша дівоча таємниця, її особиста справа, з якою вона ні з ким не хотіла ділитися. Треба було натішитися самій, що вона буде носити те, і ніяка поліція їй того не відбере, хоч це не було нічим іншим, тільки саме цими продуктами, які вона везла зі села. Продуктами, які вона заміняла на матерію. Вона зробить із цього, що захоче і буде носити й носити, насолоджуватиметься сама і другим дасть нагоду полюбуватися собою! Це буде торкатися її тіла м'яко й легко, а не шорстко і твердо, як те, що носить тепер. І Німка також матиме користь, і ніяка поліція не заборонить їй іти до зубного лікаря з торбою кави!

І тут, власне, кінчилося все Настчине розуміння розпорядків у цьому широкому світі.

Світ усе ще був для неї широкий і великий.

Але Ілька вона не хотіла бачити, принаймні, не в тій хвилині, ще не так відразу і, коли він появився на порозі так несподівано й непотрібно, щось усередині задрижало і, ніби камінчик у горах, покотилось і вдарило якомсь боляче, прикро. Радість стала, ніби сонячна кімната, перед вікном якої неочікувано виростало дерево. А проте вона всміхалася.

Це ж був Ілько. Як було до нього не всміхнутися, коли він певно журився її поворотом серед темноти вечора!

Вона вже кілька разів казала собі, що може робити те, що бажає, і він не може їй боронити, але коли тепер, на його питання, вирішила відразу сказати правду: це було їй так, ніби переступала високий і широкий поріг.

— Ні. Я для себе купила...

Ілько зупинився. У своєму піднесеному настрої, Настка не помітила, що він не йшов наперед, як звичайно. тільки крокував біля неї, колесо по його лівій стороні, правим ліктем час від часу, торкаючись її рамени.

— Для себе? — повторив здивовано. — Відколи ти для себе таке купуєш?

Настка відповіла сміхом. Заки Ілько появився в "баворки", Німка встигла вкласти у Настчину голову думки, яких вона ніколи не мала нагоди почути ні від своєї мами ні від чужих людей. "Баворка" була дружиною столяра, що робив в Обергаймі домовини, вони не мали великих претенсій до життя, але обидвоє були практичні люди, а свого єдиного сина післали воювати "фюр Фатерлянд унд Фюрер". У коридорчику, на горішньому поверсі їх домику були прибиті до стіни полицки, декоровані різьбленими серцями, а на них стояли впорядкованим рядочком різної величини книжки. Столяр знав тільки, що вони існують у його хаті, але його жінка прочитала всі, хоч вони були призначені для їх Сепі. Чи розуміла вона зміст і ідею — було великим питанням, але навіть високоосвічені люди не завжди розуміють інтенції автора.

Арома кави, якої вона ні не бачила ні не пила від початку війни, перенесла її, видно, в якийсь інший світ, бо раптом вона почала дораджувати Настці, ніби щиро цікавилася її майбутнім.

— ...живеш там у тому таборі і тобі здається, що це вже все і не здаєш собі справи з того, що тепер прийшла твоя пора пошукати собі чоловіка. Не маєш ані тата ані мами, щоби про тебе думали. Ти уважай! Ти не будеш свій вік вікувати в таборі! Ти не думай, що там уже початок і кінець світу! Ти сама, тобі, може, часом тужно, сумно і не знаєш, як собі порадити, і перший, хто навернеться, зав'яже тобі світ. А як вийдеш відсіля, побачиш, що зле зробила, але тоді вже буде запізно. Не добре йти за першого, хто під боком. Ти дивися добре, щоб не був лінивий, щоб не пив і не курив та за другими не бігав, не обертав у пучках десять разів кожен сотик, заки його видасть, але щоб і не

розкидав грошей направо і наліво. А як те все можеш перевірити в таборі? А ще є такі, що хочуть, щоб жінка робила і робила, доки не впаде. Правда, що праця то таки прикраса життя, то велике щастя, як людина здорова і може працювати, все для себе зробити ще й гріш заробити. Але все має свою міру і свята на світі також треба. Я прийду на твоє весілля, як мене запросиш, але вперед добре обдумай, заки те зробиш!

Настка мала те в думках, коли відповіла тепер Ількові:

— Від тепер! Хіба ж то не для людей зроблене?

— Для людей, але не для таких, як ми.

— А ми що, не такі люди, як усі?!

— Ми люди, що боряться за правду, — повторив він свою колишню думку, але тим разом більше твердо. — І ми хлібороби. А хлібороби в таких не ходять.

— Ілю, чи ж ти не бачиш, що ми тепер навіть маленької грядки з цибулею не можемо мати?! Дивися, та ж та баворка така хліборобка, як ти і я, а поглянь, як у неї в хаті! На свято вдягнеться в усе блискуче, а капелюх має на голові, навіть, як іде згрібати сіно!

— То вони, а то ми. Наразі нема грядки, але за якийсь час може бути.

— Та може. Але я так собі думаю, коби мені лише тітку Маруню відшукати, то до Америки поїду і тебе заберу! Як вона могла поїхати туди з Опришовець, то я можу з Обергайму!

— Настуне!

— А що?

— Та то встид таке говорити!

— А чому?

— Та ж ми додому повернемося!

— А я кажу, що ні? А з Америки не приїздили до нас? Приїздили і від'їздили і знову приїздили. Та Америка, то якось усе була близько...

— Йой, яке пусте говориш! — Ільків терпець, укінці, урвався. — Чи ти таки добре знаєш, що ти говориш?

— Та чому ні!

— Бо Америка то за великою водою. І я пам'ятаю, як твоя тітка до Америки від'їздила. Навіть пам'ятаю, які листи писала. Тато розповідали. Як вона їхала, чим і як довго...

— То ти думаєш, що за нею не треба шукати? Певно, що треба, біда лише, що ні прізвища не пам'ятаю, ні не знаю де вона! І нема мені кому сказати. Як тітка в Аме-

риці могла вдягатися, як яка паня, то я можу тут! Поглянеш, що я купила, то сам побачиш! То не таке, що жалить, як кропива, а м'яке як листок лопуха!

Це було роздоріжжя. Невидне, непомітне. У той час, як Настка плавала в незнаній досі насолоді з набуття незвичайної речі, думки Ілька непомітно вкотилися на шлях, який вона йому вказала. Із своїм молодим досвідом і малим знанням, його думки мозільно протискалися в незнану частину світу. Ще говорило до нього поле, говорило сильно і владно, передане в кров минулими поколіннями і, коли уява блукала по тій незнаній заморській країні, все, що він бачив, було заоране родюче поле, а над ним блакитне і тихе небо з сороками і воронами, з метеликами і мухами, а довкруги свої люди, як от Настунина тітка Маруня, як другі з їх села, що колись виїхали були до Америки на заробітки. Намістити себе із Насткою на тому просторі було якось дуже легко. Він навіть бачив такий образ. Обидвоє обсмалені вітром, із закоченими при праці рукавами, з краплинками щасливого поту на чолі. І хоч від шпилів Альпів віяв холодний, пронизливий вітер, йому стало якось дуже добре, приємно, тепло. Як це сталося, що все це перетворилося в лють, Ілько не міг би нікому вияснити. Правда, їх думки були далеко-далеко одне від одного, хоч і торкалися у ході їх лікті.

Але спершу вони говорили ще погідно і згідливо та якось доволі до глузду, хоч кожне мало що іншого в думках.

— І то не було б зле, — сказав Ілько, а не знав, що Настка ніяк не може відірвати своїх думок від матерії.

— А видиш, як ти то файно сказав! Хоч раз!

— Можна би подумати, як то зробити, — знову відізався Ілько і, хоч це мало зв'язок з його думками про заморську країну, то воно мало бути теж вступом до висказання їй свого наміру одружитися з нею.

— Та мушу, — сказала Настка. — Не лишу ж того, так, як є!

— А може б таки трохи ще почекаати... Чого спішитися?

— Та на що чекати? Чим скорше, тим ліпше!

— Певно. Але не знати ще, що з цього може вийти?

— Чому має бути зле? Я попрошу цю паню Наверську, вона добре порадить.

— Чому її? Хіба вона буде знати, як знайти...

— Як дивитися на неї, то думаєш собі, що буде...

— І що тобі в голову прийшло?! То все ще потім, а тепер я хочу тобі щось сказати...

— Чи не чіпається тебе знову той сатана, той Лапчак? — затривожилася.

— Добре кажеш, що то сатана. Так-о мені то по голові крутиться і може дармо зле думаю про Божого чоловіка. Гріх. Але таки не маю йому що казати. Не бачу ченця.

— Зимно, то й не бачиш. А потепліє, то кожен вилізе з нори. От ліпше тримайся здалека. Що тобі до них? Думаймо про себе.

— Та думаймо. Хто про нас подумає, як не ми самі? Все то ліпше нам буде вдвох зробити, як тобі самій...

— Ей, Ілю, та що ти маєш втручатися до жіночого одягу! Вже ця пані ліпше мені порадить!

— Який одяг?

— А сукню пошити з цієї матерії.

— То ти цілий час про те думала?

— А ти про що??

— Та про Америку!

— Ігі! — і вона розсміялася.

Іншим разом Ілько був би вибухнув, натякнув на певні часи, нагадав їх хліборобський стан, але тепер сам його намір лагіднив настрій.

— Із тої матерії поший собі до шлюбу сукню..., — почав важко добираючи слова.

Настка знову розсміялася.

— До шлюбу треба хлопця! — сказала.

— А от маєш мене...

Було легше сказати, чим він думав. Було також якось цілком інакше, не так, як він хотів. Зупинився, змушуючи тим і її стати на місці. У темноті неосвітленого відтинку вулиці, намагався бачити вираз її обличчя. Воно не споважніло ні трохи, усмішка розтягала уста, очі ясніли, ніби за ними засвічено малюсенькі жарівочки.

— Ти Ілько..., — сказала тільки.

— То що? — в його голосі було вже підозріння.

— Та нічо. Ілько тай вже! — і рушила з місця.

Він дігнав її.

— Настю! Та я не жартую!

— Та і я не жартую.

— То чого ж кудись гониш замість до ладу відповісти?

— Що маю відповідати? Зимно. Ото вуха відморожу і ніс...

— Не можеш думати про мене, як про... чоловіка...?

— Ти Ілько, — повторила. — Ти з мого села. Ти так, як брат.

Тепер раптом вітер знову віяв довкола його обличчя, від нього справді тужавили вуха, і це відразу було болюче й нестерпне, хоч іще перед хвилиною не відчував того. Колись малим хлопцем бачив округле гніздо шершенів, заховане глибоко між дрібним листям і біленькими ягідками. Він наближався до нього кожного дня, бо там був такий відголос, немов ішла нарада, ніби про щось говорили якимись іншими голосами, як люди. Гніздо мало таку дивну форму, що кортіло доторкнутися до нього, ні, таки вхопити в руки і покотити-покотити по запорошеній дорозі. Але одного дня один із шершенів, а може і більше їх, що вважали появу малого Ілька смертельно небезпечною для них, вжалили його в ліве вухо. Ілько підскачів від несподіванки, він не чекав такого болю. Ліве вухо перетворилося в маленьку подушечку. Він кинувся бігти, втікав від біди, тримаючись за ліве вухо, доки не сів десь над фосою, зануривши босі стопи в росохатому холодному придорожнику, сховавшись під нависле пруття довголистої верби. Сидів так тихо, цілком легенько доторкаючись свого вуха, що зробилося якесь дуже велике і не мав відваги побігти додому, ніби це, що сталося, було великим гріхом і за нього мали його покарати. Коли так трохи посидів, страх кудись віддалився і, ніби, подушечка маліла і все ставало знову по-давньому, проте він усе ще не відважувався побігти туди. Потім довгий час косив оком на пухнату кораліну і навіть не відважувався полізти на високу грушку, що росла за нею і якої дрібні грушечки рум'янилися вже від сонця.

Чому це нагадалося йому в цій хвилині і як сталося, що він скочив на раму колеса і, похилившись над керівницею зарухав педалями, — він і сам не міг би вияснити. Але раптом він був далеко напереді, а Настка залишилася зі своєю матерією, сама одна серед глибокого сумерку пізнього вечора, що гостив кожного своїм холодним вітром.

— Ілю! — крикнула вона докірливо. — Ілю!

Але її голос тільки відбився від старого будинку, давнього готелю, що простояв уже триста років, покотився затихлою вуличкою і завмер.

— "Гай, Нейсі!" — несподівано почула за собою.

Це був Сай.

Того вечора Ілько ще нічого не знав. Не знав ані другого ані третього. Але не всі люди вміють мовчати і дуже багато таких, що все бачать. Тож Ілько не довго чекав на дві несподіванки. По-перше, що Настка не проводить вечорів із дівчатами, коли її немає в кімнаті, і по-друге, що вона ходить з американським вояком. Ходить до кіна і ще кудись, ніхто не знав куди, але всі осуджували.

Але Ілько не повірив. Хлопці люблять видумувати і дурити, щоби потім посміятися з своєї легковірної жертви. Може теж самогон, який гонили в одному з бльоків, додавав їм нові рисунки до їх власної уяви. Коли ж йому натякали про те старші, він уважав, що це страх перед невідомим вислідом "скрінінгу" наганяє туман на їх очі і вони бачать те, чого немає.

Він не думав залишити її того вечора. Він же поїхав по неї, щоб не поверталася пізнім вечором сама. Але він мусів на хвилину віддалитися від неї, щось немов у дитячих роках від тих шершенів, що вжалили його. Об'їхав будинок і повернувся на те саме місце, але її не знайшов. Певно хтось узяв її до авта, — повірив і заспокоївся. Молоде то, — думав ще про неї, ніби був, принаймні, п'ятнадцять років старший за неї, — і не знає, що говорить. Таке то ще, як було вдома, хоч років трохи прибуло. Почекає день-два, а може і тиждень і знову натякне. Вже інакше, більше до її розуму і так у якімсь куточку, щоб не було людей і він міг обняти її.

Але дні переходили в гаражах, а вечорі в спільній кімнаті і поговорити з нею від душі, на самоті не було нагоди. Коли лежав під джіпом у гаражах, або знімав колеса і, мимохіть, без справжнього бажання підглядати чи доносити на ченця, поглядав убік крайньої стайні, думка, що постійно кружляла довкруги Настки, починала входити в небезпечні сутінки сумніву. А може це правда? А може це таки справді так? Може справді люди щось знають?

Без вогню нема диму. Вона тепер часто спішить до Обергайму, а завжди під вечір і він її ні дігнати ні стрінати не може. Коли ж повернеться додому, кладеться до ліжка і відразу засипає кам'яним сном і навіть голосна розмова в кімнаті не може її збудити. Спить справді? Ілько починав дивуватися.

Піддобрена страва все ще чекала на нього на столі. Тільки Насті самої при тому ніколи не було. То пішла прати до спільної лазнички, то прасує посередині кімнати, то побіжить по вишивку до дівчат, то вдається в якусь довгу і нецікаву розмову з удовою, або йде примірювати червону сукню, що її шиють у кравецькій робітні. Коли повернеться, а Ілько все ще сидить за столом у її куточку, потрапить цілу годину говорити про Наверську і її хлопчика, що вона їй так багато завдячує. Наверська не цікавила Ілька, тимбільше її синок. Він хотів говорити з Насткою про них самих, вирішити справу їх подружжя.

Те, що до того не доходило, що Настка якось раптом була неспіймана і немов чужа, робило його їдким, лютим. Ніби їдовита гадюка залізла тепер у його серце, висисала його кров, його доброту і лагідність, а залишала саму злість. Його дратувало, що Настка була за шафою і за розвішаним коцом, а він біля дверей, що дивилася вона не на нього, а кудись понад його голову, його злостили люди, що були в кімнаті і через них він не міг говорити з нею, його виводили з рівноваги навіть двері, що їх треба було відчиняти і зачиняти. Він не відзивався до хлопців у гаражах, а як треба було відповісти на чиєсь питання, він відразу кричав, він ладен був жбурнути молотком у шиби унівського авта, а потім піти до Лапчака, до його головної квартири під Статусю Неволі, ніби до командира справедливости й порядку в світі та наговорити на ченця, на пароха о. Деркача, на команданта, бо всі вони були винні в тому, що йому було гірко на світі.

І тепер уже натяки людей були чимсь реальним, дійсним і треба було тільки одного — побачити на власні очі.

—————

В Опришівцях люди збиралися в неділю після Служби Божої біля церкви. Від вишивок аж мерехтіло в очах. Гомін розмов стояв у повітрі. Під вечір громадилися люди під читальнею, щоби почути якесь мудре слово і щось побачити, а діти бігали довкола, ховалися за дорослих, бо не ставало терпцю вистояти спокійно, доки їх не пустять до середини.

Ілько знав, як входити до дверей Божого храму і читальні в рідному селі. Але як увійти в двері цього низького будинку, який він оминав досі, ніби там лежали хворі на заразливу недугу, він цілком не знав. Перед будинком товпилися люди, груба подвійна черга посувалася вперед і втискала в ясно освітлену середину, а діти бігали довкола і галасували зовсім, як підчас великодньої гаївки. Чоловіки мали зелені капелюхи з білими пухнатими перами, жінки чорні оксамитки над чолом, усе було якесь сіро-зелене, а різні барви плащів таборян впливали серед того, мов острови.

Ілько стояв осторонь, у тіні старого дерева, куди не доходило світло вуличного ліхтаря. Здавалося, треба було тільки прийти сюди, як він помітить Настку, але коли стояв під деревом, а юрба людей була на яких десять кроків перед ним, тільки один раз помітив, як мигнуло вояцьке "кепі", але швидко зникло з очей. Ілько не став у чергу, як другі, він чекав, сам не знаючи на що, бо ж кожному відомо, що чим скорше ввійти, тим ліпше місце можна дістати. Але він не міг робити так, як другі люди, йому просто було соромно відступати від того, що досі голосив. Ні його батьки, ні дід, ні прадід не робили того, що він збирався тепер зробити.

Вдома був тато, що творив якісь свої хатні закони, які ніколи не виходили поза межі сільських звичаїв. Ілько їх приймав і хотів зберігати. Малим він любив пасти корови на стерні, коли вже підходила осінь. Корови, бувало, розбредуться по стерні, або по луці, тут і там люди орали, час до часу переїздив потяг зі Станиславова на Коломию, на Надвірну, чи Гусятин, так кроків на двісті від них, або їхав із гір, або з Поділля, а над землею низько-низько перелітав літак, бо недалеко було летовище. Ілько згортав картопляну гичку і палив її. Хлопці-пастушки прибігали до нього і помагали йому. І завжди, як над картоплянищем появився білий дим, прибігала до них Настунька. Боса, в довгій спідничині, вишиваній сорочці, з хусткою на голові, бо ставало вже холодно. На плечах хиталася твердо заплетена кіска, барвою нагадуючи пшеничну соломку. Вона присідала біля вогню і дивилася на картоплю, що її покидали туди, а потім по пастушках, а в очах її була цікавість і надія.

— Ти чого прибігла? — питали старші пастушки. — Ану гони відси! Нам тут шмаркачів не треба!

Вона підводилася налякано і непевним поглядом дивилася на Ілька.

— Даймо їй, — пропонував він. — Ще одна мандибурка буде для неї.

— Даш їй зі своїх, — казали хлопці.

— А дам, чому ні, — відповідав Ілько і брав на патик картоплю та подавав дівчинці. Вона лакомо хапала її і так само швидко кидала на землю, а з очей капали сльози, коли дивилася на свої пальці. Тоді всі сміялися. Ілько піднімав картоплю і подавав їй вдруге.

— На, дурне, — казав доброзичливо, — не бійся, вистигла вже.

Тоді дивилася на нього невпевнено, але коли вже взяла до рук картоплю і могла її тримати в пальцях, піднімала на нього погляд блискучий вдячністю і щастям. Була щаслива в їх гурті. Сідала біля вогню і їла-їла. —

— Скільки? — спитала дівчина за склом, коли опинився перед касою, а з маленького передсіння остання людина зникла в бічних дверях. Перед будинком не було тепер навіть дітей.

— Один, — промовив Ілько захриплим голосом.

— Ви щасливий, — сказала дівчина, подаючи йому квиток. — Це останній!

Ілько навіть не всміхнувся. Він не зрозумів, чому він щасливий. Пішов до крайніх дверей тільки тому, що там стояла жінка і простягнула руку по квиток. Було йому нестерпно гидко. Почувався не на своєму місці. Соромився виявити жінці, що не знає, що тепер робити з собою. На щастя пішла наперед, даючи знак рукою, щоби ступав за нею. Цілий лан ясних і темних голів тут і там із блискучими плямами лисини, хвилював над спинками крісел. Напереді було велике біле полотно в темній рамі. Підлога западалася чомусь униз, ніби на узбіччях Габелю, за кожним кроком Ілько похитувався наперед і, здавалося, що от-от упаде лицем до підлоги. Музика заграла щось бадьоре і від її звуків усе ще більше здавалося сплутане та бентежило його.

— Перший ряд перед екраном, — сказала жінка і вказала рукою єдине порожнє крісло на кінці ряду. Ілько пошпортався на хіднику, простеленому перед екраном. Заля була мала і серединою не було переходу.

Але Ілько не сів, хоч і дійшов до крісла. Повернувся обличчям до залі і виглядало, немов має промовити до зібраних людей. Він уже не думав, чи так робив його

тато, дід і прадід. Просувався поглядом від крісла до крісла, від ряду до ряду. Мусів на власні очі ствердити, що поголоски про Настю були неправдиві.

Заля не була велика, а проте побачити кожне обличчя було якось доволі важко. Настки не було. Військове "кепі" також зникло, вояк, очевидно, скинув його. Ніби відлягло від серця. Але тепер він помітив балькон, що нависав над кінцем залі, постать біля постаті, обличчя за обличчям. Він не встиг роздивитися там, як світло згасло.

— Не бажаєте сісти? — спитав якийсь голос. — Ми ж нічого не бачимо.

Чиясь рука потягнула його до крісла. Щось надмірно видовжене, перекривлене і галасливе мигнуло йому перед очима. Ілько дивився, перекривлюючи голову то в один бік то в другий, відчував, що щось невиразне діється з його очима, що він радий би заплющити їх і не бачити нічого. Але тільки закліпав ними кілька разів і знову дивився. Чим більше хвилин минало, тим більше він дивувався, що це все значить і чому ті всі люди й речі на тому полотні мають такі перекривлені обличчя. Образ мигав за образом, щось кричало, бігало, сміялося, говорило. Ілько все ще нічого не розумів. Німецька мова не помагала йому в тому. Трохи згодом дивувався, що такі перекривлені постаті подобаються людям і вони платять зароблені гроші, або йдуть цілі кілометри, щоби побачити таке.

На залі вибух сміх. Він не знав чого. І раптом дроз пробігла його тілом. Він швидко обернувся. У тому хорі чужих голосів, він почув сміх Настки. Він міг був присягнути на те. Але такого її сміху він ніколи не чув. Цей сміх не заражував його. Він засоромлював.

"Встид загубила," — знайшов він окреслення на своє почуття, а проте мусів чомусь думати про цей її новий сміх і хотів почути його знову. Але тепер ніхто не сміявся, на залі було тихо, тільки говорили десь там на полотні. — "Встид загубила."

Багато-багато місяців проминуло, відколи вивезли його з дому, але тільки тепер він справді відчув, що він у якомусь новому чужому світі, де для нього нема постійного місця і до якого він ніколи-ніколи не привикне. Разом із тим, жаль до Настки розростався, поширювався і раптом оформився в неймовірну думку: "Я її вб'ю..!" Як би так вони були в Опришівцях, і Настка вибрала собі хлопця з сусіднього села Криховець або Радча, то ціла армія Ількових ровесників спіщила б йому з допомогою відігнати

"чужого заволоку" від їх дівчини. Але тут Настка сиділа собі десь там за його плечима з якимсь американським вояком, а він був сам один. Нікому не приходило в голову заступитися за нього. — "Я її виб'ю!" — сформулювалося це бажання в інший варіант. Це вже було конкретне і дуже легке до здійснення. Ні на одну хвилину він не подумав звернути свою злість на американського вояка. Що йому до нього? Він міг робити, що хотів. Він прийшов із чужого краю. Але Настунька була з-над річки Бистриці, їх річки, вона була з його рідного села, вона належала до нього...!

Очі вже не боліли, бо він не дивився на екран. Думав, що має робити. Чому має відступити її воякові, який появився тут недавно і дуже скоро зникне кудись? Чому той вояк має мати більше право до неї, як він, Ілько? І як так він має відступити її без одного слова, ніби був її братом?

Крутився і скрипів кріслом, аж на нього сичали. Не знав, як досидіти до кінця і коли вийти, щоби переловити їх обоє.

Наступного дня Ілько не пішов до праці. Лежав на ліжку, хоч був одягнений, і вже давно минула пора, коли треба було йти до гаражів. Минулої ночі він не загородив Настці дороги при виході з кіна. Він не знав, що будинок має двоє дверей і коли, нарешті, помітив її, вона всідала саме до "джіпа", а біля неї видніло вояцьке "кепі". Мале авто, призначене на фронт для вояків, рвонуло з місця, немов кінь на перегонах, і зникло на закруті вулиці, залишаючи тільки гудіння мотору, що слабло з кожною секундою.

Ілько дивився тепер на стелю, але не бачив її, не помічав, що кожний її клаптик був побілений чиймись іншими руками. Він чекав тієї хвилини, коли кожний мешканець кімнати піде кудись, і він зможе залишитися з Насткою насамоті.

Вдова вирядила сина до школи і пішла в чергу по приділ. Михайло Олександрович зайшов із лікарні з якимсь чоловіком, вони трохи поговорили, понишпорили в його куточку і також пішли. Тепер залишилися вони двоє. Він і Настка.

Він чув, як вона дзвонила посудом, виходила кудись і знову повернулася, змила кусень підлоги, винесла відро з брудною водою і, нарешті, затихла за шафами. Ілько був свідомий того, що кожна хвилина втікає, що хтось

міг увійти до кімнати, що кров його кружляє надмірно швидко, але не міг відважитися порушитися в своїм куточку, заговорити. Помалу сів, спустив одну ногу, потім так же тихо й обережно другу, намагаючись не викликати скрипіння ліжка. Встав. Витягнувши вперед руку, вхопився шафи і раптом з усієї сили шарпнув коцом, що відділював їх кутки.

Сонце, що відбивалося на засніженому березі Остару, осліпило його.

Настка швидко обернулася. На її переляканому обличчі завмер крик. Тільки уста легко відхилилися.

— Це ти! — сказала вона, прикладаючи руку до серця.
— А я й не знала, що ти вдома!

— Не знала? — процідив Ілько. — Не знала, що?

— А чому я мала знати?

Це не вперше він переступив Настчину частину кімнати. Вона подавала йому тут їжу, бо перебрала весь його приділ і все, що приходило, вибирала і справедливо ділила на їх обидвоє. Все було йому тут знане. Чисто вимитий малий стіл під вікном, накритий вишиваною скатертиною, польове ліжко зі сірим унрівським коцом, єдине крісло давно мальоване, що втратило свою первісну барву. І саму Настку він знав, ніби цей куточок, не було ж такої пори, щоби було без Настки, хіба тих пару років його життя, яких він і так не пам'ятав. Навіть, як вивезли його на роботи, то виявилось, що попали обидвоє до тої самої оселі і до тої самої "баворки". Але тепер, при яскравому світлі сонця, все тут було нове, а найновіше, власне кажучи, цілком невідоме, було саме Настчине обличчя, на яке Ілько видивився, ніби справді на якесь небувале чудо. Вона дивилася на нього тільки хвилину. Потім повернулася до вікна, до високого берега Остару, але виглядало, що вона не бачила його.

Ілько не знав тої Настки, що була перед ним. Те саме молоденьке обличчя, з трішечки кирпатим носом, ті самі малі уста рожевого кольору, бліді рум'янці на щічках і подовгасті темні очі. Те саме, а проте інше. Що прибуло, що змінило її, він не знав. Але уста всміхалися, а очі дивилися за вікно з цілком іншим виразом, небувалий блиск побільшив їх, виповнив, перемінюючи затуркану, налякану Настуньку, що згортала сіно на "баворчиних" сіножатах, у молоденьку задоволену дівчину. Зник безслідно страх війни, розплилися дитячі забаганки, в очах не було відбитки кривди, зробленої їй чужою владою. Може те обличчя

було таке вже вчора і передучора, може навіть тиждень тому, але він не бачив того.

— Ти з Американцем ходиш! — вибухнув він раптом, хоч і не бажав того. Він сам, у своїх мріях бачив себе з Насткою на родючих полях Америки. Була така хвилина у нього, викликана її словами. Але, щоб вояк із тієї країни так змінив вираз обличчя Настки, його Настки, здавалося йому чимсь непростимим. Почувався, ніби мотор авта, який так часто чистив. Усе в ньому тремтіло, підскакувало, ви-кликуючи шум у вухах. Цей шум був, ніби в голові, ніби в грудях, але він передавався дивним тремтінням у кін-чики рук і ніг.

Настка повернула до нього голову, її уста були за-тиснені.

— Чи то може він за тіткою Марунею шукає? — їдко поцікавився Ілько.

— А дивися! — скрикнула вона радісно-здивовано. — А я й забула!

— Де ти вчора була?

— А яке твоє право? Де хотіла, там була!

— Ти дивися, не роби сміху зі себе!

— А як я роблю, то яка то твоя справа? Та й чому сміх? Всі люди ходять до кіна, але як я йду, то вже роблю з себе сміх!

— Але лише твій сміх було чути на цілу залю!

Настка всміхнулася.

— А ти відки знаєш? — спитала не відразу.

— Бо... мені казали!

— Казали...? Хто казав?

— Хтось! Я сам чув!

Вона не зводила з нього погляду.

— То як я просила..., — почала і раптом перервала сама собі. — Чи сміятися то також гріх?

Він не встиг їй відповісти. Їх самота скінчилася. В кім-нату ввійшла вдова.

— Чи би вдома, Насте? — поцікавилася відразу. — Ви подумайте тільки, що вони мені дали! Та ж то вже хіба кінець світу!

Вона відхилила коца на Настчину половину і, помі-тивши Ілька, відразу зникла.

— Я потім..., — сказала тільки.

— Що дають? — спитала Настка і підвелася. Ілько відразу догадався, що вона хоче перейти на половину вдо-

ви і в одній хвилині, вхопивши її за руку, змусив знову сісти.

— Я не скінчив, — шепнув, майже засичав. На своїй половині вдова вичислювала скупий приділ, який давали в магазині.

Досі Ілько стояв із розставленими раменами, ніби розп'ятий на тлі шаф і коців, а кожний нерв його тремтів і туманив думки. Але поява Гриценчихи, на диво, не подратувала його. Вона дала йому нагоду трохи остигнути, опам'ятатися.

— Настуне, — шепнув він, присівши на кріслі. Сніг за вікном прибрав більше блиску там, де не доходили діти зі своїми саночками. Ближче будинку він ставав столочний і брудний! — Настю! Чи ти того не розумієш? Та ж я твого добра хочу і ти це знаєш. А ти, як та дитина, за тобою ще треба дивитися і пильнувати!

— Я сама себе допильную, Ілю, чого ти журишся?

— Зле тобі зі мною?

— А хіба я з тобою? Я в таборі, як тисяча інших людей!

Повернув голову. З полегшою відітхнув. Двері за вдовою знову зачинилися.

— Одружímся і жиймо, як Бог приказав! — випалив швидко, не чекаючи аж вона повернеться. — А Бог позовить, то повернемося на своє, над Бистрицю, на свої поля... Вже не самі...

Настка дивилася тепер на свої долоні, зложені на колінах.

— Ти мене лишив серед дороги в темноті..., — сказала не відразу.

— Та де лишив! — заперечив живо. — Будинок об'їхав. Та я по тебе поїхав, щоб ти не верталася сама!

— Але лишив і... от масш тепер! Дівчина то не кінь на пасовиську, що йому пастух спутав ноги, а сам пішов стругати сопілку. З дівчиною так не можна робити. То так, якби ніж встромив у серце.

— Не видумуй! Не видумуй! Ти сама добре знаєш, що таке тобі вже та міська мода нашептала!

— І ти хочеш женитися зі мною...?!

Він не зрозумів тону її голосу.

— А що ж інше думаю? — спитав.

Простягнув до неї руки несміливо, покірно. Але як тільки торкнувся її рамен, несміливість зникла. Його руки були молоді, здорові, вироблені працею від дитинства, в них

була сила. Було байдуже, чи є хто по кутках кімнати за коцями і за шафами, чи міг хто бачити їх крізь вікно, перед яким сиділи.

— Та ж ти моє багатство світу, бо ти ж наша Бистриця, і рідна хата, і наша віра, і наші звичаї..., — шепотів біля її вуха. Настка сиділа на ліжку, її обличчя повернене до вікна.

— Ой, правда, що в нас одна віра і одні звичаї, — відізвалася, — але я також чорноброва дівчина і ти забув те сказати. Може навіть і не знаєш того. А другі хлопці бачать і говорять про це. Навіть пісні у нас, бувало, в селі складали про чорнобриву дівчину, про місяченька, про любов. А ти якийсь інший, не такий, як усі люди. Ти як дивишся на мене, то бачиш Бистрицю, стріху на своїй хаті, ще може гніздо бузька на ній і грушку-гниличку! Ти не бачиш мене! То пощо я тобі потрібна?!

Ілько відхилився на спинку крісла і дивився на неї мутним поглядом.

— Ой, Настунько, на що ти сходиш...

— На що сходжу? Ну, на що сходжу?

— Та той Американець тобі в голові перевернув!

— Не чіпляйся до мене!

— То твоє останнє слово?

— Та я ще не вмираю, щоб то мало бути моє останнє слово!

"Вона глузує з мене," — мигнуло в розгарячених, затуманених його думках. "Я її виб'ю!" — подумав він тоді у кіні, почувши її сміх. Це бажання з'явилося тепер з подвійною силою, але воно не було, як блискавка, що по-явиться і зникає, тільки як сірник, кинений у пальне.

У той час, як Ілько різними способами виявляв Настці свої почуття й бажання, на два бльоки далі, в Парохіяльному Уряді кінчилася саме нарада. Вранці пошта принесла важливе повідомлення з Апостольської Візитатури, і повний енергії душпастир о. Деркач спромігся майже за тридцять хвилин мати в своїй канцелярії усіх священників і представників світських організацій із командантом і головою Таборової Ради на чолі. О. Гавота зайнятий у гімназії ще додатковою гутіркою з учнями старших клас, був тим останнім, що з'явився поміж зібраними і то саме тоді, коли вже все було обговорено, вирішено, розплановано.

— Приймаю на себе все, чого б ви не призначили мені! — заявив від порога. Його обличчя роз'яснилося усміхом, коли почув про гостину владики під час Йорданських святкувань. — Навантажте на мене, скільки можете! Все ж одно я тут, немов паразит, нічого не роблю, в лікарні мене накармлять і напоять...

— А діти в школі що? — весело спитав парох. — Це не праця?

— Куди ж там! Це насолода! А всі ці питання, які ставлять старші учні, дають мені змогу швидше доповнити перший том моїх проповідей! Якщо скоро не виїду, то ще, чого доброго, дійду до десятих томів!

— Ну, з вами цього не буде, — відіззався сивоволосий священник, прикрасивши своє обличчя сухою усмішкою. — Ви виїдете один із перших!

— Можливо, — погодився. — Мій дім є скрізь на світі. Це не важливе. Як там справи з приїздом ексцеленції? — звернувся до пароха.

Сів на польовому ліжку, якому дружина душпастиря, пані Оля, накидавши вишиваних подушок, намагалася надати виду отомани, і слухав. Радість заповнила його серце. Ексцеленція в гостині у них! Нарешті, духовий пир! Нарешті, щось для нього, щось із його світу, хоч і в змінених обставинах, не схоже на святкування в монастирі, не подібне на відпуст у Гошеві, не схоже на здвиг народу в Зарваниці, але на те вони тут (скільки тут їх, священників? Шість? Це ж досить!), щоби приїзд владики зробити якнайбільше величавим!

Крім цього, чернець мав інші надії. Він відразу пов'язав гостину високого церковного достойника з хлопцями в горах. Якщо командант, людина енергійна й повна ініціативи, не міг наразі нічого зробити через "скрінінг", який усе ще відбувався в таборі, то може ексцеленція зможе вжити свого знання, досвіду і впливу та знайти якусь розв'язку. Бо навіть дорога до монастиря була для них ускладнена. У них не було ніяких паперів. Їх перебування в горах не могло продовжуватись у нескінченність. Перші морозні ночі зігнали сон із повік ченця і тепер він не міг спати по ночах, даремне намагаючися прогнати молитвою чорні думки. Але і згадка про весну чи літо не роз'яснювала його настрою. Взимку вони могли бути відтіті від тайного постачання харчів через снігові замети. Влітку ж відчинялася дорога для мешканців гір на їх сіножаті, на випаси худоби, до стинання дерева, а для туристів на ви-

сокогірські прогулянки, на здобування шпилів. Хтонебудь міг їх побачити і зрадити.

— Зараз! Зараз! — відізався сивоволосий священик усе з тією сухою усмішкою. — Не забувайте, що це був один голос і він може бути саме по моїм боці! Може це моя підмога, а не ваша! Не відходьте ще, пане команданте, і ви, пане раднику! Бачите, отче Ярослав, — звернувся він до ченця. — Ми тут вирішували справу прийняття для ексцеленції. Кожний знає, що це необхідність, але ми не могли погодитися в одному. Для мене приїзд владики до нас, то наша особиста справа і повинна бути тільки між нами і для нас. У нас же так багато спільного болю і спільних проблем! Нам треба не тільки поговорити, але й обговорити не одне питання. А тимчасом, що діється?! Наші "цивілісти", тобто панове з світських організацій, хочуть зробити прийняття разом для представників перевірконої комісії і для ексцеленції. Знаєте, що для Американців таке плянувалося на Йордан? Отож! На мою гадку, це виходить поза межі наших плянів і потреб. Усе стане відразу загально-нецікаве, пов'язане до того ж чужою мовою, якою ніхто з нас не володіє. Я рішуче проти того! І отець Володимир за мною. І навіть радник Лебідь за нами...

— Не на сто відсотків, — відізався колишній суддя. — Святкувати, тобто мати спільне прийняття з Американцями теж має свій глузд і значення, хоч я розумію вашу гадку.

— З чужими наше прийняття переміниться в інтернаціональне свято! Як конче хочете робити для них прийняття, робіть собі, але нашого владику лишіть нам! Яка ваша думка, отче Ярославе?

— Я підтримую обидва внески, — відповів чернець, усміхаючись.

— І ти, Бруте, — похитав головою сивоволосий. — Таке просте і потрібне нам і ніхто чомусь не розуміє. Два прийняття не можемо робити. Ми не можемо собі на те дозволити. І, нарешті, де їх робити?

— Не треба називати того прийняттям, — вплив своє слово командант, зайнятий досі тихою розмовою з директором гімназії Борисом Карловичем Бохнацьким. — Після Служби Божої треба щось з'їсти. Назвімо це обідом.

— І де ви плянуєте такий обід? — сивоволосий почав явно хвилюватися.

— Тут, — поспішив парох. — Зараз я спитаю свою

дружину. Олю! — закликав відхиливши двері до сусідньої кімнати. — Чи ти могла б зайнятися обідом для владики і гостей...?

Молода жінка в ясній суконці, з припнятою запасочкою, підійшла до порога. Біля неї відразу всунувся трилітній хлопчик.

— Як треба, то треба! — сказала просто. — Вдома казали: "Гість в дім, Бог в дім". Я маю діти. Нехай вчаться людяности!

— То справа розв'язана, — душпастир повернувся до своїх гостей. — Буде тільки для нас і буде спільно з Американцями.

— Для мене це не розв'язка, — не хотів погодитися сивоволосий. Підвівся і збирався відходити. — Ходіть, отче Володимире, — звернувся до низького священника середніх років із коротко стриженим волоссям. — Ми тут не маємо голосу.

Вони подалися до дверей, хоч душпастир і затримував їх. Його дружина не відходила від порога.

— Я знаю, що на прийнятті для Американців будуть колядувати й Ірина має співати сольо. Але я не знаю, чи вона зможе. Ігор знову захворів.

— Кого Бог любить, того досвідчає, — відізвався від порога сивоволосий.

— Чия це дитина? — спитав чернець команданта.

— Пані Наверської. Головної медсестри лікарні.

Чернець спустив погляд, його радість згасла. Він знав про кого мова. Це був той хлопчик, якому він казав носити молоко. Горда мати відмовилася прийняти це, як дар і це було зле. Він не думав образити чи понизити цю маму, якої не бачив на очі, він просто думав, що його обов'язок допомогти самотній жінці з дитиною. Але, видно, він не знає світських людей. Він задумався, забувши на хвилину про прийняття. Ця незнана мати і її син починали грати якусь роллю в його житті. Він знав про них щораз більше, він турбувався ними так, як і хлопцями в горах.

"Боже всевишній, — зітхнув і підняв погляд на тризуб у терновому вінку, що був на стіні напроти нього. Над лежанкою висів різьблений хрест. Світлини церковних святкувань пані Оля дала побільшити, оправити в рамці та повісила їх для прикраси канцелярії свого чоловіка. Всюди було чисто і притульно, навіть метрикальні книги на столику під вікном, навіть зшиток із наймленими

Службами Божими і чистий папір, були зложені в найкращому порядку.

— Відхили трохи вікно, Дуську, — сказала тепер. Чернець скупив свої думки в короткій молитві і забув де він. — Ви тут завудитеся в димі, — додала вона. — А обідом не турбуйтеся. Я це зроблю. Нагадаю собі празник у та-туня...!

За кілька хвилин священики і представники різних організацій вийшли з канцелярії. Чернець залишився сам із парохом. Хотів дізнатися про деталі приїзду владики і про працю, яку з тієї нагоди призначили йому. Це буде на Йордан, — пояснював парох. — Але прийняття подумали зробити, як традиційну святйорданську вечерю. Пані з Жіночої Організації займуться тим. Перед вечерею будуть співати "Молитву" із "Запорожця за Дунаєм". Деякі представники не погоджуються з тим, а перший мгр. Соко-ра. Комічна опера і таке прийняття, — каже він. Але більшість висловилося прихильно. Уважають, що до їх положення ця "Молитва" дуже підходить. Пані Наверська має дуже гарний голос. Вона буде співати сольо в хорі. Співає, очевидно, церковний хор під керівництвом отця Володимира. І на те сольо не всі погоджувалися, але якось перемогли.

— Перешкодити цьому може хвороба дитини, — говорив душпастир. — Лікар у Кемптені остерігав перед простудою. Дитина делікатного здоров'я, мама працює. Правда, вона може сидіти вдома, як інші жінки. Але в лікарні вона одержить трохи цигарок за свою працю (Чи не глум це долі? "Трохи" — за таку велику працю!), а за них купить щось дитині. По-друге вона в нашій лікарні єдина фахова сила і нам її там треба. Вчора Оля згадувала мені, що в Ірининій неприязності, Ігорем займається її сусідка, пані Шимаєва. Садочку, як знаєте, нема через той "скрінінг". Хлопець не любить Шимаєвої і колись-то просто втік від неї, так як стояв. А надворі холодно. Ледве знайшли його...

— Он як, — промовив чернець задивлений у свої долоні. — Погано.

— Сумно. Тимбільше сумно, що пані Наверська під кожним оглядом заслуговує на кращу долю. Вона може бути прикладом для інших. Але, здається, не йде воно в парі.

— Так, як хлопці, — вплив чернець. — Що може бути

дружину. Олю! — закликав відхиливши двері до сусідньої кімнати. — Чи ти могла б зайнятися обідом для владики і гостей...?

Молода жінка в ясній суконці, з припнятою запасочкою, підійшла до порога. Біля неї відразу всунувся трилітній хлопчик.

— Як треба, то треба! — сказала просто. — Вдома казали: "Гість в дім, Бог в дім". Я маю діти. Нехай вчаться людяности!

— То справа розв'язана, — душпастир повернувся до своїх гостей. — Буде тільки для нас і буде спільно з Американцями.

— Для мене це не розв'язка, — не хотів погодитися сивоволосий. Підвівся і збирався відходити. — Ходіть, отче Володимире, — звернувся до низького священника середніх років із коротко стриженим волоссям. — Ми тут не маємо голосу.

Вони подалися до дверей, хоч душпастир і затримував їх. Його дружина не відходила від порога.

— Я знаю, що на прийнятті для Американців будуть колядувати й Ірина має співати сольо. Але я не знаю, чи вона зможе. Ігор знову захворів.

— Кого Бог любить, того досвідчає, — відізався від порога сивоволосий.

— Чия це дитина? — спитав чернець команданта.

— Пані Наверської. Головної медсестри лікарні.

Чернець спустив погляд, його радість згасла. Він знав про кого мова. Це був той хлопчик, якому він казав носити молоко. Горда мати відмовилася прийняти це, як дар і це було зле. Він не думав образити чи понизити цю маму, якої не бачив на очі, він просто думав, що його обов'язок допомогти самотній жінці з дитиною. Але, видно, він не знає світських людей. Він задумався, забувши на хвилину про прийняття. Ця незнана мати і її син починали грати якусь роллю в його житті. Він знав про них щораз більше, він турбувався ними так, як і хлопцями в горах.

"Боже всевишній, — зітхнув і підняв погляд на тризуб у терновому вінку, що був на стіні напроти нього. Над лежанкою висів різьблений хрест. Світлини церковних святкувань пані Оля дала побільшити, оправити в рамці та повісила їх для прикраси канцелярії свого чоловіка. Всюди було чисто і притульно, навіть метрикальні книги на столику під вікном, навіть зшиток із наймленими

Службами Божими і чистий папір, були зложені в найкращому порядку.

— Відхили трохи вікно, Дуську, — сказала тепер. Чернець скупив свої думки в короткій молитві і забув де він. — Ви тут завудитеся в димі, — додала вона. — А обідом не турбуйтеся. Я це зроблю. Нагадаю собі празник у та-туня...!

За кілька хвилин священики і представники різних організацій вийшли з канцелярії. Чернець залишився сам із парохом. Хотів дізнатися про деталі приїзду владики і про працю, яку з тієї нагоди призначили йому. Це буде на Йордан, — пояснював парох. — Але прийняття подумали зробити, як традиційну святйорданську вечерю. Пані з Жіночої Організації займуться тим. Перед вечерею будуть співати "Молитву" із "Запорожця за Дунаєм". Деякі представники не погоджуються з тим, а перший мгр. Соко-ра. Комічна опера і таке прийняття, — каже він. Але більшість висловилося прихильно. Уважають, що до їх положення ця "Молитва" дуже підходить. Пані Наверська має дуже гарний голос. Вона буде співати сольо в хорі. Співає, очевидно, церковний хор під керівництвом отця Володимира. І на те сольо не всі погоджувалися, але якось перемогли.

— Перешкодити цьому може хвороба дитини, — говорив душпастир. — Лікар у Кемптені остерігав перед простудою. Дитина делікатного здоров'я, мама працює. Правда, вона може сидіти вдома, як інші жінки. Але в лікарні вона одержить трохи цигарок за свою працю (Чи не глум це долі? "Трохи" — за таку велику працю!), а за них купить щось дитині. По-друге вона в нашій лікарні єдина фахова сила і нам її там треба. Вчора Оля згадувала мені, що в Ірининій неприязності, Ігорем займається її сусідка, пані Шимаєва. Садочку, як знаєте, нема через той "скрінінг". Хлопець не любить Шимаєвої і колись-то просто втік від неї, так як стояв. А надворі холодно. Ледве знайшли його...

— Он як, — промовив чернець задивлений у свої долоні. — Погано.

— Сумно. Тимбільше сумно, що пані Наверська під кожним оглядом заслуговує на кращу долю. Вона може бути прикладом для інших. Але, здається, не йде воно в парі.

— Так, як хлопці, — вплив чернець. — Що може бути

більш вартісне. як не те, що людина дає своє життя за те, у що вірить?!

— Безумовно. І ми мусимо це підтверджувати. Але коли так глибше подумати, чи не виглядає все трохи інакше? Ми можемо собі це сказати. "Дають життя" люди молоді, які його вповні не зазнали (і це найбільш болюче) і не вповні свідомі значення слова "смерть". Для них життя тут — це нескінченість, а навіть як щось скажуть про "кінець", то не мають його повної свідомости. Народня мудрість убрала це в чудові слова. "Молодому море по коліна". У тому віці є в крові мандри, пригоди, бійка. Хлопця тягне військо. Вік, як молоде вино. То чи ж не краще цю буйність спрямувати на якусь ідею? Але доходять до тридцятки і настрої змінюються. Держави набирають нових новобранців. Спитайте, наприклад, як почувається Костянтин і...

— Я не потребую запитувати, — відповів чернець трохи вражений мовою пароха. — Я добре знаю, як вони всі почуваються. А все таки я певний, що на заклик рідного краю, вони пішли б знову! Ні, таки я з вами не вповні погоджуюся. Це ідея. Вона має силу. Хіба вона тільки привілей нашого покоління? Боремося за те в що повірили! Я вірю, що людство не може бути без віри, без ідеї.

— Отче Ярославе, ми зійшли на інший шлях! Ми почали від прийняття ексцеленції, зачіпили за хворобу малого Ігоря, а де опинилися? На порозі глибинної психології!

— Думка про хлопців не дає мені спокою. З ними необхідно щось зробити!

— Безумовно. І ми вже робимо. Наразі те, що в нашій силі і спроможності. Ці збірки для них і постачання товарів мусить бути переведене обережно, інакше попадемо в біду. Вони і ми. Жіноча Організація придбала для них трохи теплих речей...

— Я віднесу.

— Добре. Але ви замало обережні. Не легковажте собі навіть дерева в лісі, бо і воно може мати очі! Якщо лещетарі йдуть у гори, то це не збуджує нічийого підозріння. Але якщо чернець іде туди, то це вже розбуджує цікавість. Куди? Чого? Нащо?

— А хіба я вже за старий до лещат? Я можу навчитися! Шкода, що скорше не подумав про те! А втім, чернець потребує самоти..!

— Ми розуміємо, — всміхнувся парох на його жартівливий тон. — Ви, я і такі, що думають нашими катего-

ріями. Але люди з іншим наставленням до світу знають тільки свою вузьку дорогу думання. Ми маємо багато ворогів.

— Я рискну, — вперто повторив чернець. — Може тут трохи забагато нашої уяви? Не можна ж скрізь чекати тільки ворогів. Десь мусять бути і наші прихильники?

— Мусять...?

— Я думаю. А тепер подумаймо про приїзд ексцеленції...

Але не встиг докінчити. У кімнату влетіла Настка. Вона рвучко відчинила двері, затріснула їх за собою і зі сльозами в очах спинилася перед парохом. Її волосся було розвіяне вітром, обличчя в рум'янцях, на легкій сукні не мала ні плаща ні светера.

— Що сталося, Настю? — спитав душпастир підводячись.

— Він мене вдарив! Він мене вдарив, прошу отця!

— Хто "він"?

— Ілько! Він мене вдарив! Яким правом? Ніби, як дівчина сама, то вже її можна бити? Як ми з одного села і він мене знає від маленької, то його право бити мене? Та я німакові на те ніколи не дозволила! Сватає! Або він, або ніхто! Він мене, прошу отця, серед вулиці у потемку залишив! Саму! Самісеньку!

— Чекай, Настю, — промовив парох заспокійливо. — Все за порядком. Я нічого не знаю. Мусиш мені все сказати, щоб я міг тобі допомогти... Сідай.

Настя підійшла до крісла. Тільки тепер її погляд просунувся по обличчі ченця. На мить у її очах відбилася вагання. О. Гавота догадливо підвівся.

— Я піду трохи до ваших дітей, — промовив. — Може вони радо послухають яку казку...?

Він щільно зачинив за собою двері канцелярії. Усміхнувся до дітей, що сиділи за столом. Не хотів чути Настчиної історії. Подумав, що вона буде більше схожа на сповідь і потребує тільки одної людини до слухання. Це напевно, щось важливе й болюче. Нишпорив у своїй пам'яті, намагаючись знайти якийсь зв'язок між тією подією і тим, що вже колись чув. Колись і хтось згадував ці два імена. Настка, Ілько. Коли? З якої нагоди? Ах, так, полковник Жучко! Скільки ж цього трагізму ось тут біля нього. Хлопці, що ховаються в горах; малий хворий хлопчик зі своєю страдальною матір'ю; самотня дівчина вивезена на

роботи, яку вдарив хлопець... Гостина владыки саме впору, саме впору...! Вона повинна підкріпити всіх...

— О! Прийшов вуйко! — не дала нагоди до роздумувань шостилітня Мартуся. Трилітний Зенко висунув здогад: — Буде казка!

"Як багато радості, безжурности й невинности в очах цих дітей," — подумав чернець, присідаючись біля них. Його охопив страх за них.

— Я післав свого сінка по Матвійчука, — сказав парох, входячи трохи згодом до кімнати. — Я мушу з ним поговорити на розум. Ілько хоче одружитися з нею. Колись у нас, на селі, якийсь Ілько бив якусь свою Настку з любови, але Настка не скаржилась, а сусіди не втручалися. Але часи змінилися. Модерна Настка не хоче такого вияву любови.

— Що ви думаєте зробити? — спитав чернець, коли знову перейшли до канцелярії.

— Гм... Це не так легко відповісти. Треба подумати. Наразі мушу привчити Ілька, що дівчину ніхто не б'є, а ще тоді, як хоче женитися з нею...

Хтось постукав у двері. Але це не був ще Ілько. Вбігла Ореста і не марнуючи ні хвилини, висказала те з чим прийшла:

— Татко забув часописи!

Парох оглянувся на свій письмовий стіл. Простягнув руку.

— Дійсно! Передай татові. Як би не те, ти б ніколи не прийшла до свого душпастиря! Чекаєш аж на заповіді принесеш, що?

— Це ще дуже-дуже далеко! — Її обличчя зашарілося, включно з двома малими, пристаючими до голови вухами. — Наразі моїм палким бажанням є побачити поета Мурашка. А його все ще нема. Ми також написали листа до Годяка, бо він наш славний фільмовий актор і ми горді на нього. Ми просили прислати нам світлину...

— І прислав?

— Ні-і...! Нам так сумно! Чому він ігнорує українські дівчата? Тому, що ми без батьківщини? Тому, що ми не багаті? Але це неправда!

— Дитино..., — в голосі пароха прозвучало співчуття. — Так не треба думати. Актори в Голівуді зайняті вдень і вночі. До них пишуть не тільки українські дівчата з Обергайму, з нашого малого самостійного острівця. До них пи-

шуть із цілого світу. Відповідь приходить кожному по черзі!

— Справді? Я мушу це сказати в класі! Ми дуже страждаємо, що нас... бо нам здавалося, що він нас ігнорує...!

"Гм, гм..." — дивувався чернець, коли двері за нею зачинилися. У класі він про те не чув. У школі була наука про правди Божі. А всетаки і таке приносило цим дітям біль.

Але не мав часу на довші роздумування. У канцелярію всунувся Ілько.

Приготування прийняти ексцеленцію почалися вже наступного дня у великому розмірі, захоплюючи навіть тих, що ніколи не проявляли завеликого ентузіазму для таких справ. Але в плянуванні, у самій роботі, в обговоренні і, навіть, у суперечках, губилася наїжена страхом непевна дійсність, що її створила провірочна комісія, а в якій ті люди не мали ніякого голосу. Можна було сперечатися цілі години, чи варт давати аж три написи "Вітай нам, Владико", один над вежею відразу біля воріт, другий на тріумфальній брамі перед церквою і третій на будинку дитячої кухні, де саме мала відбутися вечерея. Та й питання було, чи сама форма "Вітай нам, Владико" була правильна — сумнівалися деякі і дивилися до словників і заглядали до підручників мови. Це говорили ті, які нічого не робили. Стояли збоку і дивилися, що де зроблено зле і чому не видумали чогось ліпшого. Якось нагло всі мали чим цікавитися і знаходили радість не тільки в тому, що можна було щось робити і плянувати, але, навіть, у тому, що було зле. Люди люблять творити і будувати, валити також і коли мусять сидіти з заложеними руками неспроможні нічого здійснити, нерви натягаються і здається, що вони пірвуться, мов струни.

Чому приймають владику враз із Вилтоном і його співробітниками? — хотіли знати одні. — Чому стільки шуму, як приїздить якийсь у ризах? — мусів знати Лапчак. — І взагалі: чийм це коштом...? Чому командант вітає владику хлібом-сіллю перший, а тільки потім о. Деркач? Такі і подібні питання виринали по кімнатах і, хоч на всі хтось таки знаходив відповіді, то не відомо, чи вони були правдиві. На хліб-сіль потрібна була різьблена тарілка, яка потім переходила на власність ексцеленції і коли вибрали її в одного різьбаря, трьох інших відразу почувалися покривджені й понижені та не хотіли ні в чому брати участі.

Полковник Жучко належав до тих, що хотів бачити все якось інакше, як було в дійсності, "бо хоч це не мого владику вітаємо, то таки я хочу чути, що він буде говорити",

і тому вперто добивався, щоб водосвяття було над річкою, бо тоді навіть той, хто стоятиме на мості, буде брати участь у відправі та чутиме слова проповіді. Радник Лебідь любив посперечатися з полковником, але тим разом вирішив, що його думка абсолютно добра і треба б над нею подумати. Церква була мала, до того ж до неї підуть тільки католики. Слова ж владики, як гостя в таборі, могли відноситися до цілого народу.

Вигравши так швидко і так несподівано "битву", полковник вирішив зробити офензиву на іншому відтинку.

— Різьблену тарілку дарують владиці, тому це справа принципова, — заговорив до радника. — Повинні були вибрати щось небувале.

— По-перше: де взяти це небувале? По-друге: хто це "вони"?

— Та ж ви "ет компанії". До того ж, як даєте щось своєму владиці, то треба мати щось і для Американців. Я десь читав, що Американці обмінюються дарунками на Різдво.

— Це ж буде Йордан. Тоді вже ніхто не купує дарунків. А втім, прийняття буде аж у сьомій годині, а владику будемо вітати вранці. Для них ми даємо напис над будинком.

— Напис? Який напис? І чому над будинком?

Нитка негрізної суперечки протягнулася на цілу довжину.

Тільки чернець виконував усе, що від нього вимагали, без питань і без нарікань, але, перш усього, він мусів полагодити одну важливу справу: занести хлопцям теплий одяг. Він одягнув на себе все, що тільки вдалося натягнути, обкрутив довкола свого пояса все, що залишилося і, взявши костур у руки, залишив свою кімнатку, коли в долині чаївся ще сумерк. Нагорі сходів стояла Кубанка, на в'їзді крутилася Гуцулка. — Як здоров'я? — спитав у першої. — Що чувати? — поцікавився надоліні. Потім вийшов на двір і стояв ще хвилину, закинувши голову назад, ніби людина, що любить красу безхмарного неба та рада вдихнути трохи ранкового свіжого повітря. Було холодно і сніг, що впав уночі, утруднював хід. Не було сумніву, що з тим вантажем на його раменах, буде йому гаряче, не тільки від спинання вгору, але й від сонця, що грітиме його плечі.

Кроків на сто від нього, ніби паща велетенської звірюки, темніли відчинені двері гаражів. Спершу не видно було

нікого в їх неосвітленій середині. Але швидко якась постать появилася на порозі, постать одягнена в заялосений оливою й бензиною комбінезон, у кашкеті насуненім на очі. Сонце ще не висунулося з-поза шпилів Габелю, скрізь ще були тіні, але людина на порозі заслонила долонею очі, немов її разило ярке світло. Ченцеві цей рух видався дивний, але не підозрілий. Не намагався відгадувати, хто це і чому так зробив.

Він ніколи не знав, як почувається людина, якої голова йде обертом, але коли після нарад виходив із Парохіяльного Уряду, здавалося йому, що з його головою діється щось невиразне. — Що мені сталося? Що діється зі мною? — питав себе, ставлячи непевні кроки. Це все було таке інше від того, що знав! Тихі келії чернечі, мовчазні коридори духовної семінарії, прикрашені образами з життя Христа і святих, які далекі були ви від цієї життєвої суєти! — думав він. — Світе! Як добре людині, що віддалена від тебе, що не потребує твоїх марних радощів і не клопочеться твоїми дрібними турботами!

Добре?

А може самолюбно в цій утечі від життя? Може, навіть у бруді, в упадку, у важкій нерівній боротьбі кристалізується щось справді вартісне?

Він входив був до Парохіяльного Уряду з одним почуттям, що давало якусь особливу насолоду: радість із приїзду владики. Але коли виходив відтіля, здавалося, що ексцеленція залишився поміж метрикальними книгами, а враз із ним вийшли тільки чийсь турботи, знайомі й незнайомі люди, проблеми, про які він ніколи не чув, не знав і не уявляв, що вони можуть відбирати людині спокій. Це були хлопці, що чекали в горах і сподівалися від них порятунку; це була якась молоденька дівчина, недавня селянка, що не тільки покинула село, але своїми вимогами висунулася з його рам; це була молодша за неї гімназистка, яку він знав зі шкільної лавки і ніколи не подумав, що така дрібниця, як те, що актор-Українець не прислав їм своєї світлини, може насунути їм так багато журливих думок; це був також сільський парубок, із таким ще хлоп'ячим обличчям, який думками був у рідному селі, хоч доля вирвала його з нього і єдину розраду, єдину ціль він бачив у дівчині з того ж села.

— Та вдарив, — признався він тоді душпастиреві. — Вдарив, щоб знати, що моя, що належить до мене, щоб не робила того, що не слід.

А потім до всього приєднувався ще образ хворого хлопчика із своєю страдальною матір'ю.

Всі їх слова, всі їх справи, які досі були для ченця без найменшого значення, виростили до небувалих розмірів, влизили в душу, ставали великими, важливими, суттєвими. Сам собі здавався він принадною формою скляною банькою, з якої випомповано навіть повітря.

"Що з цього, що дівчина не хоче виходити за нього заміж? — питав він себе, сподіючись знайти спокій в тому. — Що з цього, що він навіть ударив її? Це погано, правда, але це ще не трагедія! Що з цього, що голівудський актор, нехай і українського походження, не прислав дівчаткам своєї світлини? Це ж цілком пусте і даремне надавати цьому таке велике значення! До того ж навіть непристойно було звертатися до нього і говорити про те! Що з цього, що дитина хворіє? Як умре, буде благословенна, бо піде до неба і стане янголятком..."

Але тут його думка урвалася, він відчув страх. Незнакий, невідомий страх за чуже існування. Разом із тим появилось бажання те існування рятувати, хоч і не знав як. Бажав дати цій дитині змогу розвинутися, вирости, створити нову вартісну душу. Для душі треба мешкання — тіла.

Був утомлений і якимось цілком по новому пригноблений. У його думках починався небувалий хаос, і він вхопив молитовник у руки, як тільки переступив був поріг своєї кімнатки, щоб відірвати думки від цієї суєти. Знав, що це в пустку його особистого життя, що проходило без почуттів, без емоцій, без палких бажань, втискалося тепер чуже життя, що підсунулося до нього за близько. Воно було за велике, за нагле, воно пригноблювало, притовкало його. Він хотів якнайшвидше позбутися цих чотирьох постатей із своїх думок та благи Всевишнього про поворот до мастиря, ніби повороту додому, а тимчасом віддатися всеціло приїздові ексцеленції.

Молитва заспокоїла його, і він сів писати проповіді. Але швидко переконався, що цих четверо знову повернулися до нього, що в його словах, які креслить на папері відтворюється їх життя, що ці його нові думки, є навіяні їх переживаннями. Це був відблиск чужого життя, що було цілком інше, як те, яке описували йому люди, що клялися перед ним у сповідальниці. Люди жили якимись іншими бажаннями, якимись новими, для нього, потребами, вони були міцно закорінені в життя, викинені тільки зі своєї

батьківщини, але не зі своєї справжньої структури, в той час, як він тримався його поверхні тільки кількома корінцями. У сповідальниці було оскарження, тут було міцне життєве домагання. Там була покора, тут було стремління.

Лежав уже в ліжку, коли чужі проблеми все ще були з ним. Але втома вже відбирала їм свіжість і силу. Чотири постаті почали замрячуватися. Перша з думок зникла Ореста. За нею пішли Настка й Ілько. Розхитувалося обличчя Костянтина. Але Ірина з малим Ігорем не вступалася, хоч він їх ніколи не бачив. Ясна голівка хлопчика, що не має батька. Так, як він колись. Дитина лежить у ліжку хвора. Мати сидить біля нього і плаче. Напевно плаче. Кожна жінка плаче, коли їй гірко.

Образ матері з дитиною розширювався чимраз більше і закривав собою все. Він переходив у сон, він появлявся на яві. В ту нічну годину, він був для нього, немов образ Пречистої, що терпить під хрестом свого розп'ятого Сина. Страдальна Мати!

Чому вона має страждати, коли нас тут так багато?! — була ще в нього думка і з нею він заснув. —

Коли брив тепер снігом, підпираючись на костур, думка про страдальну матір трималася його голови і він продумував над своїм завданням. Що він міг зробити, як допомогти, чим улегшити, щоб не викликати спротиву, — цього він не знав. Але услужна пам'ять підсунула недавнє прохання Шимая зайти до неї і ченцеві здавалося воно тепер чимсь найбільш потрібним і природним. Зайти до неї!

Зайнятий своїми думками, він не помічав, що на яких двадцять кроків за ним невтомно посувається Лапчак. Брив за ним, не зводячи з нього погляду, не боячись тим разом стратити його з очей, бо дорога бігла рівно перед ними, не заслонена наразі ніяким закрутом, не збочуючи нікуди. І в той час, як думки ченця відпливали цілком від нього самого, тримаючись тільки чужих справ, Лапчак висилював свою голову, куди заведе його чернець. Він уявляв собі якісь доволі цікаві, для нього, історійки, якусь незнану жінку, що чекає на ченця і заздалегідь усміхався сам до себе, що буде не тільки бачити її, але ще й матиме про що розповідати своїм слухачам. Він буде тим першим, що відкриє таємницю ченця!

Лапчак ще не знав, як розгорнеться дія. Який спосіб знайде, щоби переловити ченця на гарячому, куди взагалі він заведе його. Захопився самою подією, ніби грою. Все

прийде само собою, — казав собі. Наразі вони обидва йшли. Один наперед, другий невтомно за ним.

Сонце розсипалося тисячами блискіток на засніженій луці за мостом, воно разило очі ченця, хоч під його ногами була ще тінь. Він не мав зелених окулярів, а знав, що дорога перед ним буде ціла серед такого блиску, хіба, що тут і там попадеться тінь від горба. Можливо, що тут, чи там вітер зв'язав трохи снігу, але на те не можна було рахувати і дорога забере йому більше часу, як попереднім разом.

Перед ним не було нікого. Назад він не оглядався. Він вийшов із табору, коли майже нікого не було видно і напевно ніхто не вибирався в дорогу в таку ранню годину. В одному місці, з якого видно було малий відтинок головного шляху, він помітив вантажник, що віз працівників УНРРА з табору до праці, знак, що тільки доходила восьма година. Якийсь час ішов не думаючи, тільки вдихуючи свіже холодне повітря, ніби набираючи сил до піднімання по нерівних узбіччях. Було тихо, дуже тихо, тільки десь позаду залишався гавкіт собаки поміж стайнями. Стримуваний досі кашель, що вибух за ним несподіваними ври-ваними і голосними звуками, прозвучав, ніби несподіваний постріл. Потім знову стало тихо. Чернець хотів оглянутися, але щось стримало його. Раптом нагадалася пересторога пароха. Чи це хтось, що вибрався вранці до Обергайму, чи це хтось слідує за ним?

Він не сповільнив кроку і не оглянувся. Вийняв хустку з кишені та зайнявся своїм носом. Заложив костур під ра-м'я, взяв в обидві руки хустку. Ніби сподіваючись вико-нати цілу функцію настоячки, він зупинився і обережно, щоб не вхопити на нього сонячного світла, наставив на людину за ним маленьке округле дзеркальце, що його по-зичив у пані Олі.

Дзеркальце відбило людину. Він не знав її. Переходив таборовими вуличками, схиливши голову, і людські облич-чя виковзувалися з його уваги. У ватівці, в шапці, насу-неній на чоло, у старих чоботях, чоловік на дорозі, зупи-нився так само, як чернець. Ніби вони були колесами на одній осі, що обидва мусіли виконувати ці самі фінкції. Те, що людина зупинилася раптом, зайнявшись своїм чо-ботом, що не намагалася не тільки дігнати його, але пе-регнати, відразу впевнило ченця, що це хтось, що слідує

за ним. Парох мав рацію. Обережність була чимсь найважливішим.

Хто це був? Він нагло нагадав собі розмову в лікарні, коли вперше там снідав, самі відламки розмов, але з них таки прийшла свідомість про існування якогось Лапчака, людини неясних переконань, що формує в таборі третю партію, яка не знати куди і до чого стремить. Чи це був той Лапчак? Ченцеві казали, що Лапчака можна бачити кожного дня біля Статуї Неволі. Але коли чернець минав її трохи подалеки, там звичайно було більше чоловіків і він не міг знати, котрий саме був Лапчак.

Який намір Лапчака саме тепер, коли це він? Що він хоче зробити, коли йде так за ним крок у крок, правда, віддалений і, ніби подивляє красвид? Хоче переконатися, куди він, чернець, іде? Догадується, що він щось несе? Хоче його вбити і відібрати знайдене при ньому для себе? Хоче скомпромітувати? Чи він, ніби сумління народу, пильнує, щоб щось не виковзулося з загального добра, без відома громади?

Одно було певне: ця людина знала, що він мав щось із собою. Йому напевно було цікаво переловити його, ченця!

Сховав хустку і дзеркальце до кишені, але тепер його слух загострився до найвищої напруги. Не потребував оглядатися, щоб знати, що ця людина була, ніби якась особлива тінь, хоч віддалена, але невідступна від нього. У нього мигнула думка, чи не завернути б назад, бо ж неможливо було провадити людину туди, де була його мета. Але це теж виглядало би підозріло. Тому йшов далі і недалеко мосту знов зупинився, ніби намагаючись витягнути якийсь пилок з ока. Дзеркальце знову відбило людину, що стояла, як і він. На хвилину в ченця мигнула покуска повернутися до нього і заговорити. Щось мов: "Куди йдеш, людино добра? Може нам подорожі разом?" Було цікаво, що міг цей чоловік відповісти. Але пішов далі, не зробивши цього, а тінь рушила і собі.

Вже можна було бачити міст, до якого доведе їх гірська доріжка. За ним був уже головний шлях, за першим закрутом якого чернець збочував із дороги та починав пнятися вгору.

Хід по невтолоченому снігу не був легкий, а всі ті теплі речі, якими обложив себе, гріли його вже тепер до неймовірності. Міг уявити собі, що буде далі, коли його пригріє гірське сонце. Він не уявляв навіть, що вийде з того всього і як він зможе вив'язатись зі свого завдання. Найпро-

стіше було, очевидно, минувши міст, завернути головним шляхом назад до табору. Але ця думка не промовила до нього.

Удруге встиг він ліпше приглянутися обличчю Лапчака і тепер із його вигляду намагався відгадати його намір. Що взагалі уявляла собою ця людина? До чого стреміла? Яку думку виявляла? Він напевно ніколи не прийшов на його проповіді, він напевне не знав навіть, що в таборі є дві церкви і можна йти до котрої треба. Чи він просто мерзотник, чи в своєму розуміні, він сторож порядку і справедливості? Дивно. Досі о. Гавота думав, що саме він, чернець, і другі, як він, стоять на сторожі ладу й порядку, але тепер виявляється, що існують якісь двовимірні справедливості і кожний бачить свою сторону та не хоче помітити другого. Кожний обстоює свою правду. Чи цей осібняк діє на власну руку, чи він чийсь агент? Чернець знов нагадав собі слова радника Лебідя, полковника Жучка, пароха о. Деркача. Чи ця людина справді вірить, що вона стереже громадське добро, яке він, чернець, поважився винести з табору (яке це вже загальне добро, як люди зложили його добровільно підчас збірки на потребуючих?!). чи це чужий агент, що бажає перевірити, де ховаються хлопці, які втекли з полону?

Яке б питання не родилося в голові ченця, ні на одне він не міг правильно відповісти. Віддаль до закруту меншала й меншала з кожною хвилиною. Не знав, що зробить у наступній хвилині, яка буде розв'язка цього положення, але не міг тепер стримати усмішки. Що б не було поштовхом дій цієї людини, чи вона робила все самотійно, чи була наслана кимсь, одне, здавалося, цілком певне. Чона не мала найменшого досвіду в шпигунській роботі!

Скручуючи з мосту на головний шлях, чернець міг бачити Лапчака кутиками очей. Він невтомно крокував за ченцем, ступаючи в його сліди, але тепер віддаль між ними трохи зменшалася. Він, очевидно, вирішив, що на головній дорозі його намір слідкувати за ченцем буде виглядати менш підозріло, і він зможе йти майже поруч нього. Не було найменшої надії, що чернець устигне непомітно скрутити з головної дороги та пропасти між узбіччями. Ціле його завдання було згори засуджене на невдачу, а проте зупинитися було неможливо.

Нова думка починала світити в його голові. Минувши закрут, о. Гавота завернув із дороги та почав пійнятися вгору. Сніг був там утоптаний, туди певно хтось переходив.

див. Він знав, що Лапчак пішов за ним. Тут і там були кущі, потім галявина, потім стрімке узбіччя, все гладке й біле, по якому не легко було пробиратися. Знову була ця сама тиша, як тоді, коли переходив туди вперше. Тоді вона здавалася благословенням, тепер була чимсь грізним. Людина посувалася за ним, тут і там ховаючись за кущі, за дерева, щоб не збуджувати ніякого підозріння і не попадатися на очі. Він, очевидно, вірив, що чернець не помітив його. Нехай же триває в цій вірі!

Дійшовши до місця, на якому, опинившись вперше, засилав свої моління до Бога, і щось, ніби давній пророк, хотів розмовляти з Ним, о. Гавота відкинув свій костур на сніг і зупинився. Дзеркальце допомогло впевнитися про прияву Лапчака. Витер піт з обличчя. Коли оглянувся довкола, не побачив нікого. Але він знав, що за деревом стоїть людина, він відчував її погляд на цілій своїй постаті не гірше від сонячного проміння, що тут на горбі, виявило всю свою силу. Щастя було в тому, що цим разом він не ніс хлопцям харчів, тільки теплі речі, які йому самому можуть придатися, коли прийдеться постояти тут довше.

Він знов оглянувся, тим разом призначуючи цей рух для Лапчака. Очі цієї людини були з ним, немов дотик. Чернець розпіняв свій плащ і розпутав светер, що його обкрутив довкола свого пояса. Розтягнув його на всю ширину, стріпав цей дар милосердної жінки, що дала його на заклик о. Деркача "...складати для тих, що менше мають, як ми самі..." і тоді простягнув на снігу, що його втоптав ногами. Розмотав другий светер, що його хтось дістав від УНРРА, вояцький светер, що його вдягають через голову, і провів із ним цю саму церемонію. Його постань помітно стончала. Пройняв його холод.

Приклякнув. Схиливши голову вниз тривав без руху, намагаючись відігнати з своїх думок людину, що тепер — він це відчував — уся перемінилася в зір. Він міг заложитися, що Лапчак, якщо це був він, не відчував тепер ані втоми, ані холоду, ані голоду. Перемінився у глядача в театрі, який нетерпляче слідкує за п'єсою, в якій грає тільки один актор. О. Гавота був тільки кілька разів на аматорських виставах, що мали політичне забарвлення й моральну науку, але не визнавався і не захоплювався цього роду мистецтвом. Він навіть не міг зрозуміти акторів, людей, що робили щось інше, як у житті, що ставали тим, чим у дійсності не були. Але тепер він сам добровільно перемінився в актора, постановивши виконати свою роль

до кінця, хоч і не уявляв, як саме цей кінець буде виглядати. Заздалегідь був упевнений у тому, що цю гру в моління йому проститься в ім'я її цілі. Єдине, що не дозволяло йому справді скупити думок, був страх, що котрийсь із хлопців може вийти з криївки. Впевнені в тому, що взимку люди не навідуються в гори, а місцеві і приїзжі лещетарі переважно йдуть на Габель, вони могли зайти трохи задалеко і, пізнавши його, поспішити до нього. Ще інша небезпека була в тому, що це був один із тих днів, у якому вони могли сподіватися постачання з табору.

Впору нагадав, що пісня "Стояв раз монастир" була для них сигналом, що хтось надходить із табору і довкола все безпечно. Яка пісня мала їх остерегти не виходити, не було обговорено. Але тепер треба було її знайти, знайти якнайшвидше, доки не було запізно.

Він підняв голову. І знову не було ні слова молитви, хоч цілий він був одним благанням допомогти щасливо донести хлопцям теплі речі, або хоч би знайти якусь розв'язку, якийсь кінець тому. Голова починала тяжіти, втомлена ходом, напругою, якимсь новим сумнівом і незнаною йому досі люттю. Якщо не витримуватимуть уже його коліна, впаде на сніг хрестом, обличчям униз і лежатиме так доти, доки сам його переслідувач не втомиться тим і не зникне. Але він не був певний, чи справді таке статеться.

Раптом над його головою відізналася гірська чайка. Він поглянув за нею, як зникала і маліла на синьому небозводі і нова думка заясніла в його голові. Почав співати. Викинув із своїх грудей те, що перше підсунула услужна пам'ять, що відчував у своїй душі. "Плотію уснул еси, Царю і Господи..." Чому "Плотію"? Чому саме те? Чому саме те, що зв'язане з весною, з цвітами, з теплим повітрям? Він не знав. Може тому, що це було зв'язане також з Великою П'ятницею, зі смутком, з утратою. Голос нісся горами і прилипав до узбіч, він тримав хлопців у криївці — чернець вірив у те, що вони так зрозуміли його спів, — а йому насував думки, що Цар-Господь, ов'язаний кадилом із ялівцю, зіллям його землі, звеличений поклонами, осяяний світлом воскових свічок — працею і плодами бідних рук — пошанований постом, немов справді заснув не тільки плотію, але й духом і відвернувся від однієї частинки землі, від одного клаптика її, його землі! Чому він мусить клячати тут, немов покарана дитина та дурити своєю вірою другу людину, що ховається за дере-

вом, ладна може кинутися на нього, замість молитовно зложити руки і піднести свої думки до Бога? Чому вони підозрюють у чомусь злому один одного, хоч може в обидвох добрі наміри і обидва, передовсім, сини одної землі?

Чернець знав, що його "Плотію" скінчиться і що серце в людини, схованої за деревом, не зм'якне, та вона не кинеться до нього, як до брата і все покінчиться добре. Таких дій не буває. Чудо не приходить так просто, не приходить для дрібниці цілком. Але коли збирався, замовкнувши нарешті, впасти хрестом на землю, несподівано помітив за деревами маленьку колибу, будку, в якій улітку ховають знаряддя до кошення, до згортання сіна. На втопаному снігу, біля неї, були сліди гірських кіз, чи оленів і в'язки сіна, позастромлювані на безлісті гіляки.

Чернець підвівся, підняв два светери, стріпав їх від снігу, знову обкрутив довкола своєї постаті, прошитий відразу холодом, запняв плащ і, піднявши костур, по-мандрував до колиби. Витягнув трохи сіна, намістив його на дальших деревах і ще дальших та навіть посипав трохи по снігу. Нагадавши собі, що взяв із собою трохи хліба, він витягнув його з кишені і, розкришивши, розкинув його поміж деревами. Потім перехрестився, ніби людина, що виходить із святині, та завернув назад на місце зі своїми слідами.

Все було даремне і тепер не залишалося нічого іншого, тільки повернутися до табору з цілим вантажем. Трудно! Не вдалося!

Дорога вниз не була легша, ноги ховзалися і костур не багато помагав. А проте вона тривала коротше і він вкортці помітив, що його переслідувач, не привиклий до таких прогулянок, залишився далеко позаду, зник за горбами, за деревами, за кущами. Чернець був уже на дорозі і тепер відітхнув. Чужі очі, нарешті, відліпилися від нього. Міг спокійно йти, принаймні якийсь час, доки Лапчак не зійде на дорогу, але може до того часу кущі, що росли край дороги, сховають його.

І раптом об'явилося те, що він називав "палець Божий", що жило в його народі, народившись іще перед віками. Об'явилося саме в тій хвилині, коли він думав, що все пропало і в своїй уяві бачив себе в Парохіяльному Уряді, як людину, що признається до програної. Програв, але не зрадину! Скільки ж можна знайти потіхи навіть у цьому!

Але до цього не дійшло. Дорогою над'їздили гуцул-

чині сани. Відрухово, без окресленої думки, чернець затримав їх рухом руки.

— Підвезіть! — попросив. — Прошу!

— Дорога снігом тяжка, — погодився гуцул і запикав файкою, що пахла більше сіном, як тютюном.

— Дякую вам! Я вас винагороджу за те!

— Користайте здорові! Сам їду до міста, то чому би не з вами, отченьку?

— Вдячний, дуже вдячний...

Але не переїхали і двадцять метрів, як чернець викрикнув:

— Ой, забув щось! Мушу повернутися додому! Стримайте, будь ласка!

— Повернутися з вами, отченьку? Мені не спішно. Маю час.

— О, ні, ні! З якої речі?! Це моя провина! Поїду автобусом. Я також маю час!

— Воля ваша, отченьку. Як хочете. Вйо! — І поїхав. Не оглядався.

Може існує один, може два, а може немає ніякого доступного переходу на сам шпиль гори. Але сотки їх можна знайти, коли хочеться збочити з дороги і попнятися горбами тільки до їх узбіч.

— — — — —

Лапчак ішов, зупинявся на довше роздумування, зісунувши шапку зі споченого чола, знову йшов і, вкінці, промовив до двох птахів, що сховалися в глибині гілляк:

— Хтось тут дурний. Або він, або я. Але я не дурний, о, я ні...!

Він не спішився. Не було куди, не було до чого. Під Статуєю Неволі могли чекати на нього його прихильники, чекати на якесь важливе відкриття, на переловлення злочину ним, Лапчаком, але саме цього не можна було доказати. Він сів навіть на пеньок і сидів там, витираючи піт із чола, злий на себе, на ченця, на Управу, на всіх, хто тільки був в таборі. Він не бачив нічого перед собою і не турбувався тим, що сидження в морозний день, коли сонце перейшло вже на другу половину неба, може відбитися некорисно на його нічному кашлю. Він думав і думав і до нічого не міг додуматися, він тільки не міг повірити, що це справді було так, як було, а не якесь одно велике одурення його, Лапчака. Тоді, від такої думки кров бурилася в ньому і він ладен був кинутися на кожного.

хто б наважився підійти до нього, нехай із цілком невинною справою. Але потрохи-потрохи, коли день лагідно переходив у сутінь, він заспокоївся, а разом із тим думка знайшла щось на свою потіху:

"Кінець ділу вінець. Я не дурний! Ще я докажу...!"

— — — — —

Спершу Ілько вірив, що виконав два справедливі завдання. Його сумління було спокійне. Вдарив Настку, бо заслужила на те. Це був його біль, це була любов, це була кривда. І сором. Так, стид також. Чого кликав і чого хотів о. Деркач. Ілько не міг зрозуміти. Чого парох мав його нагадувати й давати якісь науки, він не міг збагнути. Та ж Настка була для нього всім на світі, хто ж міг це ліпше знати, як не він сам? Хто міг у те втручатися?!

Ото ж ударив. Ударив, бо відчував, що так справедливо. І зробив би це вдруге і втретє, дарма було вимагати інакше. Жаль, бо то своє, але вдарити треба, щоб трохи розуму до голови нагнати. "Люби, як душу, а тряси, як грушу". То татуньо, бувало, так казали. У тому була його Ількова, сила, його збуджена раптом пошана молодого господаря до самого себе, його мужеськість. Він не вмів вглиблюватись у свої думки, аналізувати своє почуття. Брав його таким, яке приходило, і діяв так, як вимагало. Тим більше неможливо було йому вглиблюватися в Настчині поштовхи до її дій. Чого полетіла, як навіжена, до пароха? Сталося щось непередбачене, простиме.

— Може тільки у Велику П'ятницю заговорю до тебе, — сказав, як повернувся з Парохіяльного Уряду. — І ще може на Великдень.

— І ще може на Різдво. — Настка не плакала. Її очі метали блискавки. — Але не забудь!

— Усе той твій Американець. Що десь у світі не можеш навчитися того, що добре лише те, що зле!

— Для мене добре!

— "Два дні і трохи з вечора", — примінив він поговорку села. — Тільки буде твого добра. А піде він відси, то вже, як камінь у воду. Поминай, як звали!

— То аж потім. А наразі є інакше. І ти не маєш говорити до мене!

— Певно думаєш, що він оженився з тобою! А може він там має жінку?

— А може має дві? Все аби щось зле! На своє весілля я тебе навіть на дружбу не запрошу!

— На весілля! Ти дивися, щоб до того весілля молодий був!

До Великої П'ятниці було ще далеко, але вони говорили і говорили і ніяк не хотіли замовкнути. Тільки наступного ранку, здавалося, що постанова ввійшла у свою силу. Першим, до кого Ілько взагалі промовив, був Лапчак. Правда, він не стояв іще на своїй стійці, але попався йому назустріч, як Ілько йшов до гаражів і знову спитав про ченця. — Пильнувати, пильнувати, — наказав йому, — а то п'явки вони, що з робочого люду кров ссуть. Самі зайняли теплі місця, — казав іще, нахмуривши свої густі широкі брови. — а бідному лишили порожні місця.

— Дай знати! — напімнув суворо.

— Та дам, — відповів Ілько, не вдумуючись у значення того, що обіцяв.

— Ото молодчина! Героєм будеш!

Ілько все ще вірив, що він нічого не стратив на тому, що посварився з Насткою. Як дівчина не вмів триматися свого старого звичаю, то не варта триматися і тої дівчини! Чому тільки його село, чому тільки Опришівці здаються йому рідною стороною, в якій його місце? Чому тільки Настка? А Магда, вона з Лемків, а Зоська, вона з-під Самбора, а Параня, вона з Поділля, та повно їх тут, із кожною можна розважити своє серце і піти до престолу. З кожною о. Деркач повинчає. Він нагадував собі дівчат одну за одною в той час, як накачував повітря в колеса унівського авта, що належало до самого директора-Голляндця. Час до часу, він поглядав на двері, але не чекав на директора, тільки на появу ченця у дверях стайні. Мимовільно накинена цікавість залізла в його голову і не хотіла вступитися. Допомогло їй бажання визбутися Настки зі своїх думок. Чого причепився той дивний чоловік до ченця? Кому він шкодить у таборі? Що злого робить?

Випрямився з помпкою в руках. На порозі появився о. Гавота. Хлопець задивився в ченця, намагаючись знайти щось справді незвичайне. Він навіть вийшов на поріг, за широко відчинені подвійні двері гаражів і, прислонивши очі долонею, що мала заслонити його обличчя, а не зір, повів за ним поглядом. Чим ліпше приглядався йому, тим більш правдивими здавалися йому Лапчаків слова. Чернець справді виглядав інакше, але не на обличчі. Воно було по-давньому худе з легкими зморшками в кутиках очей, але ціла його постать ніби спухла, немов він одягнув грубий кожух.

Малим хлопцем Ілько бачив у Станиславові не стару ще жінку, що збожеволіла під час першої світової війни. Вона втратила все і від того часу вдягала на себе все, що ще мала, включно зі старим примусом, який приміщувала на грудях. На цілу свою постать вона накидала сніжно-білу пелерину, голову обмотувала білою хусткою і посувалася так вулицями міста, ніби якась рухома шафа. "Капітанова", називали її, бо її чоловік був австрійським капітаном, і Ілько сміявся з неї та оглядався за нею, не гірше від міських дітей, які бігли за нею.

Але тепер йому не було смішно. Вправді чернець не ніс із собою примуса, не мав накиненої на рамена білої пелерини, але плащ туго обтягав його тонку, високу постать. Він не міг прийти на вазі впродовж ночі! І думка, насаджена Лапчаком, стала раптом цілком справедливою. Він щось поніс! Він щось виносить із табору, обложивши себе тим!

— Я зараз! — кинув і побіг під Статую Неволі. Лапчак був на порозі бльоку в якому мешкав, він і сам міг помітити ченця, але Ілько чомусь раптом забажав прислужитися йому, гиявити, що й він стоїть на сторожі порядку і чесноти.

— Чернець пішов! — шепнув Ілько.

— Грубий?

— Ой, грубий!

— Куди?

— На гірську доріжку!

Сумління було спокійне. Міг знову взяти помпку в руки і зайнятися колесами. Було багато роботи, яку треба було виконати і не було часу на думки. Зробив те, що вважав справедливим, і на тому скінчилося. Спершу мав помпку в руках, а потім ключі, а потім фарбу. Олія й бензина пахла довкола нього. Здивувався, як гаражі втопилися в сумерку, хоч надворі було ще ясно. Але не спішився до хати. Не пішов навіть на обід. Другі хлопці обмили руки і пігнали, хто куди. Їсти — це було перше, про що думали. Він навіть не думав про те, хоч був голодний. Настка не подасть їсти. Всі ті страви, що так смачно пахли, як тільки відчиняв двері, були вже не для нього. Стало йому, ніби жаль, ніби сумно, але він не хотів тому піддаватися.

На майдані і на вуличках було порожньо. Мороз, що зміцнювався під вечір, загнав усіх до кімнат. Супроти темноти гаражів, освітлених не дуже сильними жарівками, тут

здавався ще повний день. Фіолетний блиск клався на скелястий хребет Габелю, роз'яснював небо і все разом виглядало принадно та лагідно, доки не зникло якось в одній хвилині, ніби на все впала широка тінь. Це сонце сховалося вже за групою Наделю. Ілько здивувався, минаючи якусь немов опорожнену, забуту Статую Неволі. Її можна було тепер докладно оглянути, бо не було біля неї людей, що стягали більше уваги, ніж сама статуя, яка стояла тут, ніби символ сили, немов доказ вдячності народу до своїх синів і була єдиною пригадкою справжнього призначення цих будинків. На яких сто кроків від статуї, присипаний снігом, але зі свіжим вінком смеречини, виднів інший доказ вдячності й пам'яті про своїх героїв, тим разом людей, що мешкали по бльоках — могила Невідомого Стрільця, що широко розкинула рамена свого високого дерев'яного хреста назустріч чужим білим шпилям.

І раптом Ількове сумління, ніби струна зненацька торкнена рукою, заврушилось неспокоєм. Де ж Лапчак? У цій порі він, звичайно, стоїть ще тут, стоїть навіть тоді, коли сутінки згущуються чимраз більше і невтомно говорить до згуртованих біля нього людей. Хіба він не повернувся? Куди ж він пішов? І що з ченцем?

Ілько завернув і пішов, утоптаним діточими саночками снігом до річки, щоб відтіля глянути на ченцеве вікно. У вечорі воно завжди ясніло світлом. Але тепер воно було темне. Ілько стояв непорушно, дивуючись чимраз більше. Він міг помилитися, зле порахувати вікна. Але ні, не було сумніву, це вікно належало до ченцевої кімнати і воно було темне. Тепер, коли вже вечір? Нема Лапчака, і нема ченця. Що сталося з ними?

— Олексо! — гукнув на поліциста, коли знов опинився на вуличці. — Олексо! Ти не бачив Лапчака?

— Якщо його нема під Статуєю Неволі, то значить його вхопив сатана! — відразу вирішив молодий хлопець і не глянувши вбік схованої в тіні статуї. — А втім, чого тобі до нього?

— Та дивно, що його не видно...

— Чорт його бери, що тобі до нього?! — Олекса належав до "паньківців" і всіх, хто був проти команданта, уважав смертельними ворогами.

— А ченця нашого не бачив?

— А ти що зі смоли та в кадило? Ні, не бачив.

— Ти ж зі стійки на воротах повертаєшся?

— Та зі стійки.

— І не бачив, як він входив?

— Та не бачив. Кажу ж!

Ілько замовк. У нього раптом відпала всяка охота питати, чи взагалі говорити. Все одно звіритися було неможливо. Про все можна було говорити тільки... з Насткою. Він заскреготав зубами. Олекса відійшов уже був пару кроків, але ще оглянувся і кинув захопливо:

— От зайшов би ти до нас...

— Та може..., — неозначено відповів Ілько і не рухався з місця.

Спішитися і так не було куди. Думав, як би ще дізнатися, чи не повернулися ті два, Лапчак і чернець. Якщо не повернулися, то що сталося? А може чернець десь у пароха, а Лапчак у своїй кімнаті? Напевно так і нема про що думати. Але коли рушив далі, сумнів уже тримався його ніг і волочився за ними.

Він зайшов у бльок, у якому мешкав Лапчак. Звичайно, в дощеві чи морозні дні, коли неможливо було стояти під Статуєю Неволі, Лапчак крутився в коридорі, ходив з одного кінця в другий, а його гучний голос відбивали порожні стіни з заглибленнями у відступах.

Увійшов із надією, але вийшов з іще гіршим сумнівом. Лапчака в коридорі не було. Той, кого спитав, відповів, що не бачив Лапчака від ранку. Щось сталося. Не було сумніву. Але що?

Здавалося, що відповідь з'явилася, як тільки знову вийшов на двір. З-поза рогу крайнього будинку вигулькнула постать у ватянці, в чоботях, із шапкою насуненою на наїжені брови, і крокувала до бльоку, біля якого стояв Ілько, ходою п'яниці, що повертається з коршми. А може це раптом сталося щось з Ілковими очима, бо не тільки хитався Лапчак, але і будинки. Навіть Ілько міг догадатися, що так не виглядає людина, яка повертається з проходу, або з місця, де полагоджувала якусь свою буденну справу. Врешті, він знав, що Лапчак пішов за ченцем. Він, Ілько, сам післав його за ним. Де був чернець, що Лапчак аж тепер повертається і то сам один?

Ілько не наважувався спитати, Лапчак хоча був уже недалеко нього, не йшов на свою стійку під статую, тільки до бльоку в якому мешкав. Можливо, що дорога втомила його, — потішив себе Ілько і раптом відважився:

— Як було? — спитав, підійшовши до нього і приглядаючись понуromу виразові його обличчя.

Літній чоловік поглянув на нього, сплюнув і не відповів.

Залишившись так без слова відповіді від людини, з якою ще вранці був, здавалося, в спілці, Ілько стояв деякий час і тільки кліпав очима. Ставало якось неміло, моторошно, але не від холоду і не від того, що гострі шпильки Габелю накрилися незбагнутою темнотою. Стало страшно, ніби він сам допустився якогось злочину. Чернець поклався спати після далекої дороги..., — ловило маленьку надію його розбурхане сумління.

Рішучо покрокував до стайні. Було темно і тихо, пахло близькістю худоби й домашньою птицею. На в'їзді стояв віз, про що Ілько нагадав собі цілком упору. Сунув правою рукою по залізному поруччі сходів. Нарешті, його підошви відчували підлогу, але аж тепер не знав куди ступити. Хтось відчинив двері й осліпив його світлом.

— Хто це? — спитав наляканий голос.

— Та я, Ілько Матвійчук. Де тут отець мешкає?

— Отець? Та отутечки, але їх мабуть і вдома не буде.

Ще як пішли кудись зранку, то й досі не повернулися.

— Напевно? Справді?

— Як не вірите, подивіться самі, вони ж дверей ніколи не зачиняють на ключ.

— Мамо! — закликав голос із кімнати. Хтось сміявся. — Мамо! А хто там?

— Та це..., — і зачинені залізні двері проковтнули дальші слова.

Знову сунув рукою тим разом по стіні в той час, як нога шукала за ступенем. Якимось удалось йому добитися до входних дверей, тільки вдарившись в коліно.

За порогом зупинився, і стояв надумуючись. Страх не зникав. Він не вмів швидко думати, він ніколи не цікавився, що роблять, чи як думають інші люди, але коли тепер напружив усю свою небагату уяву, докотився таки до свідомости, що десь там, у невідомому йому місці, мусіло статися щось страшне. Чи це було щось справедливе, щось таке що спасе людей, щось необхідне, чи навпаки, він не думав, найважливіше було, що він був причиною того.

"Він його вбив!" — було вислідом його страху.

Його пройняло холодом. Йому треба було з кимсь порадитися, почути думки другого, сказати про те комусь, але він не знав кому. Одна Настка, одна єдина Настка могла все вислухати і зрозуміти. "Тримайся здалека", — нагадалася її порада. Але тепер було вже запізно. Що б

там не сталося, сталося саме через те, що він не тримався здалека. А Велика П'ятниця була ще далеко, щоб говорити до неї. І таки ні, ні, він перший не заговорить до неї!

Звісив голову. Але зараз же підняв її. Йому не треба Настки! Він піде до хлопців!

— — — — —

Савка Чирко, один із дванадцятьох хлопців, що мешкали в спільній кімнаті, саме розповідав щось, коли Ілько ввійшов до кімнати. Невеличкий, із темними поважними очима, з такою ж темною чуприною, що не трималася його голови, десь так під тридцятку, Савка говорив тепер увесь час, ніби бажав виладувати всі свої враження та думки, стримувані за роки примусового мовчання. Його широкі брови врізувалися в чоло трикутниками, а над їх довшими кінцями було по зморшці, що в мові ще більше поглиблювалася. Іноді він розповідав щось веселе, ніби бачив кутиками очей свої й чужі пригоди і тоді було в кімнаті повно сміху, дотепів, договорювань. Але в більшості це були історії, що видовжували обличчя слухачів і тоді сірі військові коци, якими були накриті польові ліжка, здавалися, ще більше безбарвні, понурі. З веселих розповідей найбільше сміявся Олекса.

— І що ти тільки не видумуєш! І на що ти тільки не дивишся! Та ти дивишся на дівчину, а не на латки на її ліктях!

— Але ж бо ці латки у формі серця, дурню! — весело відповідав Савка. — То як же їх не помітити. Значить, у людини проявляється смак!

Олекса з Савкою, оба полтавці, були великими приятелями і назва "дурень" була для них, ніби любовною кличкою.

Коли Ілько ввійшов до кімнати, Савка саме був посередині розповіді. Слухачі сиділи на ліжках і на кріслах. їх обличчя зраджували напругу. Він замовк на скрипіт дверей, але побачивши Ілька, продовжував якимсь одноманітним, спокійним голосом, що тут і там переходив у грізні тони.

— ...люди пухли з голоду і гинули, як мухи, а землі зародила. По кілька небіжчиків було в одній хаті, не встигали їх прятати, не знали, що робити з ними. Тоді з району прикріпили таких погребників до тих і тих-то вулиць. Мовляв збирай і кидай у яму. Ось і їздив один такий погребник вантажником і забирав людей.

— Кажуть йому одного разу: там Іван кінчиться. Чисто спух. Як будеш на тій вулиці, зайди до нього. Заки доїдеш, скінчиться.

— Має роботу погребник тут і там, вкінці зайшов до Івана, що догоряв. Але коли ввійшов і поглянув на Івана, доглянувши, що його очі були відчинені і що вони бачили те, на що дивилися.

— Ну, що, Іване, — сказав погребник, підходячи до нього. — Живеш ще?

— Та живу, — каже Іван.

— А мені були сказали, що вже вмираєш.

— Та вмираю, брате.

— Але ще не вмер.

Погребник подумав, подумав, а далі і каже:

— Повернув я сюди, бо тут маю брати людей. Та й зайшов за тобою.

— Та спасибі тобі, — відповідає слабо Іван. — Але я ще живу — додає, немов оправдується.

Знову думає погребник, вкінці каже:

— Та ти таки вмирати, Іване?

— А може ще не вмирати, — каже той слабо.

— Е, ні, таки вмирати. Дай, зараз тебе забери, поки заїдеш до ями, то скінчиш.

— Та як же так? Та я живий.

— Але вмирати. А що я потім знову буду завертати сюди? Е-е, таки я тебе забери!

Просить, благає Іван. Живе ще, як же так забирати його в яму? Але погребник своє:

— Не видужаєш. Все одно вмирати. А я за тобою вдруге мушу їхати сюди. Жарти?

— Та вже як умру, то роби зі мною, що сам хочеш. Але як же, коли я ще живий?

— Та що з тобою довго буду говорити?! — стратив вкінці терпець погребник. — Забери тебе, тай годі! Мені ніколи!

І вхопив Івана за ноги. Став тягнути. Тягне і не може. А це обезсилений хворий Іван вхопився розпачливо своєю лока, що підпирав стелю. Безсилі руки вхопили його, пальці сплелися і так заклакнали. Що тягнув його погребник, нічого з цього не виходило.

— Почекай же, — сказав він вкінці, повний злості. — Я вже на тебе знайду спосіб! — І вибіг за колом.

Побачивши, що він уже сам, Іван силою розтулив пальці, так же силою сповз із ліжка і рачки, тягнучи ослаб-

лене тіло, добився до другої, невикінченої ще хати, що була через сіни. Там було повно всього. Матеріал із нескінченої будови, бочки, речі, дошки. Почув, як вернувся погребник, як кляв, лаявся, але не шукав довго за ним, тільки пішов із погрозами, що таки його забере.

Настала ніч. Іван не вертався до хати на свою постіль. Він рачки виповз із своєї кріівки та поповз надвір. Кроків на кільканадцять шуміло збіжжя в полі. Його великий колос наливався саме білою рідиною, що густішала з кожним днем. Іван вліз у збіжжя, простягнувся серед нього, ляг. Шуміло довкруги нього, ховаючи його від людських очей, так тихо, спокійно шуміло і пахло. Він сягнув по стебло не згори, а з долини, натиснув на нього долонею, аж упало на нього. Тоді блідими устами вхопив зеленавий ще колос і ссав. Спершу повільно, тоді лакомо, дихаючи швидко, аж захилинаючись. Почув, що стало йому легше, не так млосно, не так слабо.

І тоді заснув. Високе збіжжя хоронило його, місячне небо похилилося над ним. —

Савка замовк і тепер було дуже тихо, і ця тиша була грізніша, як гомін гірських громів.

— Гей, хто тут нині господар! — відізався Степан Кучма, якому минула вже п'ятдесятка і його чорне волосся переплелось на висках срібними ниточками. Він був на примусових роботах увесь час війни десь за Гарміш-Партенкірхеном і час до часу їздив відвідувати своїх колишніх господарів. Любив пожартувати й посміятися, але тепер його обличчя було понуре й люте, немов Лапчака. Ілько повернув до нього голову. Помітивши подібність між ними, Ілько нагадав собі свою турботу, що про неї забув слухаючи розповіді. — Хто з нас нині господар? — повторив Степан, коли ніхто не рухався. — Давай склянки на стіл і оковиту! Що ліпше на таке?!

Оковита, — подумав Ілько. Він ніколи не пив, але здавалося, що це саме було б те, чого в цій хвилині було йому треба. Він не знайшов нагоди сказати за чим прийшов, їх усіх було забагато, було навіть більше, як мешкало тут. До того ж, Савка знову говорив:

— У збіжжі минув Іванові не один день. Колос ставав чимраз тяжчий, містив більше поживи, Іван уже не пив його, він почав гризти. Аж підвівся і встав. І тоді пішов назад між хати. —

— Тобі б, чоловіче, книжки писати, бо ти не гірший від того якогось поета Мурашка, що замешкає в таборі. —

відізвався Микола Лисий не знаючи, що це ще не кінець і прозвучало воно, мов оплески на концерті, коли виконавець зробив тільки секундну перерву. Лисий залишив дружину і дітей у краю і тепер приєднався до неодруженої "братії" та мешкав із ними.

Савка не звернув уваги на його слова. На столі появилися склянки і пляшка прозорої рідини.

— Багато-багато часу проминуло, — говорив Савка знову, — штучний голод минувся і настала нова панщина, або, як її називали, колгосп. А в ньому опинилися й Іван і колишній погребник. Ходять, сіно косять, збіжжя жнуть і коли складають та ввозять його, усе на спільнім, усе вкупі. Не відділитися одному від другого. Але все таки тримаються осторонь від себе і все не дивиться один на одного. Роблять, голови похилили вділ, язики спочивають за зубами — працюють. Іван став сильний-сильний, як тур.

— І ось, одного разу, сіно із сіножатей ввозили. Накладали його на машини. І от Іван опинився близько колишнього погребника. Підперся на вила, поглянув на нього і:

— А пам'ятаєш, як ти хотів мене живого поховати — спитав.

Робітники довкруги, хлопці, дівчата, не знаючи в чому справа, почали реготатися.

— Та як не пам'ятати, пам'ятаю, — відповів спровола бувший погребник і далі кидав сіно.

Іван не рухався.

— Чого ж ти мене живого ховати хотів? — спитав знову.

І знову той по хвилині:

— Та гадав, що ти вмереш.

— А я, бач, не вмер.

— Та не вмер.

— Ну, а ти мене ховати хотів.

— Та хотів.

— Живого в яму кинути надумав.

— Та виходить.

— Чого ж ти мене живого ховати хотів?

Колишній погребник затиснув уста на те саме, вдруге поставлене питання, а потім відповів:

— Та я гадав, що ти помреш. Ну, а мені вдруге повертатися на те саме місце, де вже був, не так то легко було. От і думав, помре він подорозі, давай я його заберу. Жарти! Цілий день трупи таскати! Натомишся, що страх!

— Он як. Та ти був би живого в яму кинув!

Але тут уже бувший погребник не стерпів.

— Плян мені такий було указано і мусів його виконати!

Іван нічого вже не відповів, тільки довго дивився на нього, а потім процідив крізь зуби:

— А я тобі кажу, що ти з моєї руки згинеш... —

Ілько підвівся. Він не міг того слухати. Хотів, щоб Савка замовк, або щоби хтось увійшов у кімнату та перервав цю несамовиту розповідь. Його не тільки вразило переживання Івана. Він сам себе бачив на місці того погребника, а Іван був ніхто інший, тільки чернець, що він його власним дурним розумом, укинув у якусь яму. Він зайшов сюди по розраду, по пораду, а знайшов ще щось гірше, як було в його серці. Настка була б не говорила такі речі, від неї можна було сподіватися тільки зміцнення певності, що за ним немає ніякої провини. Але це було колись. Тепер і від неї не можна було чекати нічого доброго.

Склянки дзеленькотіли на столі, прозора рідина, що заповнила кімнату їдким запахом, булькочучи переливалася з пляшки у склянки в руках чоловіків. Ілько не знав до кого належали ті руки, вони не цікавили його. Він не знав, хто був господарем на той день у цій кімнаті, де все було до ладу і складу, немов справді в касарнях. Він бачив тільки прозору рідину, тільки її. Похилився до переду і дивився, як склянки наближалися до чийхсь уст. Відкілясь з'явилося прізвище Лапчака у їх мові і було тепер, немов м'яч на грищі, що його копають щораз інші ноги. Ілько присів на ліжку, скорчившись, ніби від болю. Сказати їм про свою провину було цілком неможливо. Він це розумів тепер. Це були "паньківці", вони всі стояли за командантом проти мгр. Сокори з Лапчаком і, напевно, вигнали б його з кімнати, як би тільки знали, що він зробив вранці. Може навіть вибили б.

"Я не скажу. Я нічого не зробив...", — намагався впевнити сам себе. Наглим рухом, не пануючи над собою, простягнув руку і вхопив склянку з оковитою.

Після ночі, проведеної у криївці Костянтина, о Гавота почувався якось дивно роздвоєно. Було безмежно сумно бачити обставини в яких жили ті хлопці та відчувати свою безсилість, а в той сам час ставало аж непристойно приємно йому самому. Так добре було там у горах, тільки з горсткою хлопців! Було навіть якось ліпше, як у монастирі, де живуть, де існують інші монахи, де обов'язують якісь закони! Він хотів залишитися там довше, як однч ніч, але швидко поборов це самолюбне почуття.

На нього чекала різного рода праця перед приїздом ексцеленції. На нього чекали хворі в лікарні, що потребували сповіді чи відправи у капличці. На нього чекали шкільні діти, до яких він завжди спішив з великою радістю. І було ще одне місце до якого він обов'язково мусів навідатися. Там не чекали на нього, але можливо, що його гостина могла принести якусь користь. Так, принаймні, запевнював його Шимай. Можна бути гордим і не приймати допомоги, але щире слово можна прийняти від кожного. Чернець не знав іще яке саме слово може там допомогти, але коли уявляв собі образ страдальної матері з хворою дитиною, був переконаний, що саме там потрібна його прива́нність.

Отже пішов назад на низи, в людське муравлище, що чекало на щось, само ще несвідоме чого, але наразі пройняте двома справами: приїздом ексцеленції і вислідом "скрінінгу". Про Лапчака чернець забув. Він тільки відчував радість, що виконав своє зобов'язання. Хлопці повдягалися в теплі речі і їм не грозило тепер відмороження ніг чи рук. Проте спосіб, якого треба було вжити до здійснення цього, був жалюгідний та засоромив ченця. Все те було сумне, може навіть богохульне, але що дало бажані наслідки, він прийняв це, як благословення.

Більше таке не повториться. О. Деркач мав рацію. Треба бути обережним. Він не може більш ризикувати. А втім, його, ченця, перебування в цьому середовищі і так, на-

певно, швидко скінчиться, бо не сьогодні-завтра прийде до нього афідевіт. А там, поворот його до нормального життя. до монастиря. Хоч і на чужій землі, але це таки його дім.

Хтось мусів бачити його, як досвіта повертався до табору. Не було сумніву в тому, хоч, здавалося, що поліцист, який сидів за столиком у будці, зложивши голову на руки, спокійно дрімав. Можливо, що скрипіт кроків ченця по замерзлому снігу збудив його. Можливо також, що ще чийсь очі помітили його, як входив до табору в ранній годині. Чернець навіть не подумав, що це може когось цікавити. Був зайнятий сам собою. Мусів ствердити сам перед собою, що давно не почувався так добре. легко, спокійно, як після цієї ночі. Майже цілу ніч хлопці розповідали свої переживання, свої пригоди, зраджуючи при тому свої почуття, свої думки. Слухаючи їх, чи розповідаючи щось і собі, чернець не міг не помітити зміни у власному почутті. Це не було тільки задоволення, що він у якійсь мірі їм допоміг. Щось інше було в тому. Здавалося йому, що проведення ночі в їх криївці було вже в якійсь мірі поділюванням їх долі, їх обставин, що у власних очах робило його більше вартісним.

Перед схилом одного з горбів, що ним сходилося вже до дороги, чернець натер своє обличчя білим пухнатим снігом. Його лице відразу почало пашіти і це також було приємне. Почувалося, як дотик чогось чистого, здорового. Заки зійти на долину, він зупинився ще на хвилину і заплющивши очі, відмовив коротку молитву. Вона не була на сторінках молитвословів. Це була його власна подяка за допомогу в виконанні обов'язку і прохання не залишати їх і надалі. Не його, але хлопців у криївці.

І тільки після цього покрокував далі. Був готовий до принесення Безкровної Жертви.

Коли о. Гавота постановив відвідати Наверську та її хвору дитину, піддавшись, нарешті, намовам Шимая, не було в цьому ніякого хвилювання, напруги нервів, чи тремтіння. З подібним почуттям він міг спішити з Божими Дарами до ліжка смертельно хворого. Нічого особистого, тільки бажання допомогти людині в потребі. У лікарні дізнався, що Ігор усе ще хворий, але мати мусить бути в праці того вечора, хоч тільки на кілька годин. Ідучи до неї, о. Гавота більше роздумував над причиною відвідин у нього Ілька Матвійчука, як над тим, куди саме він іде. На схо-

дах будинку, в якому мешкала Ірина, він навіть зупинився, щоб нагадати собі куди саме йде, бо, заглибившись у своїх роздумуваннях, забув про те.

Зупинившись перед вузькими невисокими дверима, що були, як десятки інших по всіх бльоках, чернець відчув якийсь дивний стиск серця. За тими дверима було якось неймовірно тихо. За ними лежала хвора дитина. За ними певно клячала закам'яніла в смутку страдальна мати.

Але стиск серця за секунду ослаб, бо сусідні двері відхилилися і виглянула жіноча голова. Цей жіночий погляд, зацікавлений і настирливий, був чомусь у цій хвилині такий йому непотрібний, як чийсь чужий, брудний дотик.

— Слава Ісусу Христу, — сказала Шимаєва. — З Божим Даром? Ігор іще маленький...

— Я прийшов відвідати, — відповів немило вражений чернець.

— Відвідати? Яка честь! Ой, то добре! Вони такі бідненькі...!

Чернець не сказав нічого. Застукав у двері. Жіночий голос, молодий у своєму тембрі, відізвався за ними:

— Прощу!

Чернець відчинив двері і нерішуче зупинився. Шимаєва все ще не вступалася зі свого порога. Чернець стояв мовчки, свідомий того, що треба щось сказати, або ввійти й зачинити за собою двері. Але здивування було більше від його наміру, від його волі.

Він сподівався підпухлих від плачу очей, розвіяного сивого волосся, блілого обличчя й занедбаного одягу. Але нічого з цього не було. Ірина стояла перед ним із рукою на клямці дверей, була дбайливо зачесана, скромно, але якось і претенсійно вдягнена, а її очі, ні, її очі не були заплакані, вони всміхалися привітливо, хоч у них, на вид ченця, і промайнуло щось, немов переляк.

— Пробачте, — промовив він тихим голосом, і його очі зупинилися на числі дверей, виписаних на самій горі. Він не туди попав. Це напевно не була ця скорбна мати, що її син лежав кілька днів, немов мертвий. Це не була мати хворого сина, це взагалі не була мати! Це була якась молода жінка! Він чомусь досі ніколи не подумав, що мати може бути молода, весела, гарна. Коли він воплочував це слово, завжди бачив достойну постать, зморшки на обличчі, срібний волос. Так він уявляв свою матір, такою, а не іншою вона напевно була б, якщо б не померла, давши йому життя. У його уявленні мати ніколи

не виступала всміхнена і щаслива. Вона постійно була, як Мати Христа, до якої він висилав свої думки кожного ранку. Навіть у пісні співалося тільки про "стареньку матір." У монастирі з молодими парами він не зустрічався. При хрещенні немовлят він ніколи не бачив мамі. Опинившись у таборі, він просто не помічав тих молодих мамів, що бігли кожного ранку, чи в полудне по молоко або обід для своїх дітей.

Ця жінка перед ним була воплощенням молодости, жіночої краси, навіть елегантности, її обличчя було непристойно всміхнене, ніби навіть веселе. Він уже хотів просити вибачення, що не туди попав куди хотів, відчуваючи якийсь гіркий жаль до Шимая, коли за нею почувся слабкий голосочок:

— Мамо...

— Прошу, зайдіть! — сказала ввічливо, але й трохи нетерпеливо Ірина та, зачинивши за ченцем двері, живо повернулася до поверхового ліжка, що було кілька кроків від них. — Прошу сідати! — кинула ще до ченця і похилилася над долішним ліжком. — Що, князю?

— Мамо, хто це прийшов...?

— Моє ти золото! — було все, що відповіла Ірина. Чернець стояв розгублений, непевний, чи має прийняти її запросини сідати, чи просто тихенько вийти і не перешкоджати матері й дитині. Так, однак це була мати, хоч у якось іншому вигляді, як він досі уявляв. Помітив цей вираз ніжності, любови й радості, з яким тільки мати може сприйняти перші притомні слова своєї хворої дитини. Мимохіть залюбувався цим виразом її обличчя, що було повернене до нього профілем. Не спам'ятався, як сів за столом.

Ірина повернулася до нього швидше, чим нова думка встигла розвинути в його голові. Він був тут хіба цілком непотрібний! Чому Шимай так настоював на тому, щоб він зайшов до неї, бо ця людина потребує його слів? Чому ані словом не згадав, що Наверська молода жінка?

Він не відважувався докінчити ще одної думки: чому Шимай не згадав, що це така краса...?

— Ви принесли мені щастя, отче докторе, знаєте? — заговорила Ірина, пораючись одночасно біля електричної кухонки в кутку кімнати. — Чи ви чули, що Ігор, хочу сказати: мій син, спитав? Та ж це перші притомні слова!

— Яка ж радість! — відповів чернець. З малої подушки долішнього ліжка дивилися на нього з великою пова-

гою дитячі очі. Усміхнувся до них. Його слова були цілком щирі.

— А, то ти прийшов, — промовив своїм тихеньким голосочком Ігор, видно пізнав ченця.

— Отче докторе, мусите вибачити Ігореві його мову, — Ірина всміхнулася до ченця, йдучи до ліжка зі склянкою молока. — Я не можу робити йому тепер уваги!

— Ох, — сказав він тільки. Потім висловив те, що в цій хвилині відчув: — Це така дивна насолода, коли дитина скаже "ти". Мабуть, це щирість, що полонює...

— Чи можу я спитати, чому завдячую таку достойну гостину...? — спитала, коли присілася вже до стола.

Усміхнулася. Він не міг не помітити, що її усміх був скромний, захоплюючий, викликаний внутрішньою радістю та не цілком призначений для нього. У нього виринуло враження майже що тотожне від її усміху з капітаном Вилтоном, тільки що він не вмів порівняти його з квіткою.

— Я зайшов... — почав, і урвав. Від престолу так легко плили слова багаті у зміст, потішливі, навчальні; у сповідальниці завжди підсувалося саме те, що треба було сказати людині; з хлопцями у криївці йшла розмова так складно, що, здавалося, немає місця на чому б її урвати. Але до молодій жінки у її ж власній кімнаті, він цілком не знав як говорити. — Я зайшов, — повторив, бо вона дивилася на нього, її обличчя тепер повне зацікавленої уваги, і знозу замовк, заслухавшись у несподіваний голос в своїй душі. Геть! — кричав хтось чужий, хтось йому незнаний. — Що ти маєш сидіти тут з тією жінкою, не в силі відірвати погляду від її обличчя! Не твоє місце тут! Геть! — Але всміхнувся якимось поблажливо й виrozumіло, ніби це справді була чужа людина, якій треба було відповісти, несподівано ствердивши перед собою, що він ще ніколи не був так близько молодій матері з дитиною. — Я зайшов, — повторив утретє і тепер раптом знайшлися цілком звичайні слова: — бо думав, що вам потрібна якась допомога...

—————

Надворі показалося сонце і зникло за сірою хмарою, на вуличках був щоденний рух, але чернець не знав нічого з цього. Він міг би тепер деклямувати за Шевченком: "А в наших раю на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая, з своїм дитятчком малим." Це дитятко було вже великим хлопчиком, що до того ж лежав хворий у ліжку, а проте в усьому був якийсь новий для нього

чар. Він не міг відірвати від цього своїх думок. Обличчя дитини і його молоді мами було перед ним, якісь їх справи, що їх вона розповідала йому, були ще з ним, хоч він уже давненько залишив їх кімнату. Вона сама не знає, чому має завдячувати стільки уваги від людей — казала йому. Кожен для неї добрий, кожний розуміє її, рад би допомогти. Але чому їй допомагати, вона сама дасть собі раду! У лікарні головний лікар др. Таршолі йде їй на руку з годинами праці. Пані Панькова чи пані Деркачева, чи хоча б сусідка пані Шимаєва, радо беруть Ігоря до себе, але вона не може їх трудити і вимагати цього! Це багато, справді! Невідомо чому, але Ігор не любить Шимаєвої і, власне, ціла ця хвороба пішла від того, що він утік від неї. Тепер, доки ще перевіряє комісія і немає садочка, буде заходити сюди одна дівчина, Настка Гавришак, може він, чернець, знає її? Ігор її любить. Він також любить Оресту Паньків, але Ореста — це велика гімназистка і в неї немає часу для дітей...

Чернець не догадувався навіть, що Ірина говорила це все тільки тому, щоб не було тихо, бо він сидів нерухомо, задивлений у неї і на його одне слово треба було чекати дуже довго.

"Я повинен висповідатися", — вирішив він несподівано, але не пішов до котрогось із священників, ані не завернув до своєї кімнатки, тільки покрокував до Управи Табору. Не признавався перед собою, що не хотів тепер самоти, темної, навіть у ясну днину своєї кімнатки, хребтів книжок на полицках, що він їх думав перевезти до монастиря, а яких сам вид настроював його відрадно, творчо. Що сталося так нагло? — міг спитати сам себе. Чому втікає від того, що досі було чимсь найліпшим? Як сміє взагалі допускати до себе якісь думки, які не мають місця у його житті?

Поборсавшись трохи зі своїми думками, заспокоївся. Мати з дитиною, нарешті, залишили його. Можливо, що причиною цього була людина, яку він помітив, коли переходив міст. Людина була далеко, приблизно напроти вікна його кімнатки, і він не міг виразно бачити її обличчя. Це був чоловік, але в своїх раменах тримав щось, ніби завинене немовля. Він підходив до води чимраз ближче, якимсь дивним, ніби розхитаним кроком. Можливо, що це сніг, якого назбиралося доволі над річкою, утруднював його хід.

— Гей-гей! — крикнув чернець, ніби у лісі. Якийсь чо-

ловік, що переходив мостом, зупинився біля ченця і собі дивився на людину на березі. Зупинилася якась жінка — Гей-гей! — крикнув також чоловік біля нього, охопивши уста долонями, щоб так посилити свій голос. Чоловік на березі або не чув, або не вважав за доцільне повернути голову на їх гукання. Стояв тепер над самою водою легко похилений над її поверхнею. — Це Матвійчук, — промовив чоловік біля ченця. Далеко на березі Ілько підняв рамена вгору і те щось, що було в його руках, відбилосся від них і хлюпнуло в воду. Маленька фонтанна срібними бризками піднялася над поверхнею річки і зелені води, вкриті білою піною, знову понеслися своїм нормальним рухом. Люди на мості похилили свої голови над поруччям: це щось, кинене у воду, гнало швидко в їх бік.

— Здурів, чи що? — промовила жінка.

— Чоботи, — майже прошепотів чоловік. — Жіночі чоботи, — відвернувся і дивився доки вони не показалися по другім боці мосту. — Та ж то тепер гроші, люди добрі!

— Та він певно п'яний! — висловив свою думку ще інший, що приєднався до їх гурту. — Ніхто його тверезого тепер не бачить! Ледачіє чоловік!

О. Гавота дивився ще у воду, хоч там не було нічого особливого, потім підняв погляд на Ілька, що мозільно, не певними ногами видряпувався на берег. Він усе ще пам'ятав вираз його обличчя в Парохіяльному Уряді.

— Що робимо з нашими хлопцями? — спитав він Панькова, опинившись у його канцелярії. Все здавалося знову по-давньому. Мати з дитиною, його нове враження, зникло. "Я сам не зазнав матернього тепла..." — мигнула здивована думка і сховалася перед важливішими справами.

— Залежить про котрих думаєте, — відповів Паньків, що стояв біля вікна і поглядав на гори. На його обличчі не було усмішки, коли повернувся до ченця. — Якщо йдеться про тих у горах, то маємо вістки, що ще двох утекло з полону і можемо сподіватися їх тут. Один із них може бути син Шимая...

"Я був у жіночій кімнаті..!" — ствердив несподівано чернець, ніби не чув того.

Йордан приніс більше несподіваних вражень, і не тільки для ченця. Почався він урочистим привітанням владики, коли ще шпилі гір і небо були одного кольору — прозоро-білі. Мешканці табору вирушили перед ворота зорганізованими рядами і безладною товпою, не дивлячись на ранню годину, майже всі були там, а хто не міг вийти надвір, стояв у вікні та спостерігав нещоденну подію. Одні прийшли зі щирого почуття, другі в надії, що почують щось корисне для себе, ще інші з простої цікавості. Пластуни з синьо-жовтими опасками на раменах увихалися поміж юрбою, намагаючись утримати порядок. Напереді яскравими барвами ясніли вінки на головах малих дівчаток. Коли на закруті дороги, оповитої ще ранковим туманом, показалося чорне авто, що тихо й достойно наблизилося до брами, все заворушилося, підсуваючись ближче дороги. Задні витягали шиї, бажаючи таки все бачити, полковник Жучко крикнув "Струнко!" до своїх комбатантів, пластун, що тримав різьблену тарілку з хлібом-сіллю, підсунувся ближче команданта, парох виступив із рядів, а за ним двох питомців духовної семінарії, що перебували в таборі. Тепер усе затихло в напруженому очікуванні. Гуцулка, яка не могла швидше впоратися з своєю малою господаркою, надбігла саме тоді, коли канцлер і два питомці вдягали екскеленцію в ризи. Не дивлячись на натовп людей, вона умудрилася пропхатись наперед, поміж ряди комбатантів, ніби належала до них і перша помітила, як різьблена тарілка в руках пластуна схитнулася, коли він простягнув її до команданта, і сіль розсипалася.

— Ого! — сказала на голос. — Буде сварка!

Ледве, чи багато людей почули її завваження, бо члени церковного братства з хоругвами і хрестом у руках завертали вже до арки, і все знову заметушилося. Цілий похід рушив до церкви, де негайно приступлено до відправи. Але безперечно люди, що стояли в передніх рядах помітили також цю подію.

Дві години пізніше вся процесія й упорядковані ряди людей знову появились на вуличках табору. Тим разом провадили ексцеленцію найдовшою дорогою над Остар, де було все приготовано до водосвяття. Широкі сходи, прорубані в замерзлій землі, позамітані від снігу, що сипав густий і дрібний цілу ніч, вели до затіненого стятими у підніжжя Габелю смереками престолу з льодовим хрестом напереді.

"А там на річці на Йордані", — співав церковний хор, крокуючи поважно за хрестом і хоругвами, що лопотіли на вітрі вишитими берегами. Річка парувала на морозі, незамерзла, рвучка; трохи підвищила свій рівень, відколи падав сніг. Колони пластунів, шкільної молоді, церковних і світських організацій укладалися двома розстріленими рядами, якими переходив владика в почоті духовенства. Все відбувалося за виготовленим у канцелярії душпастиря планом.

Навіть тепер, приймаючи участь у врочистій відправі, чернець не міг визбутися немилого почуття. Воно прийшло, як скрегіт, у цю радісну для нього хвилину. Ні мгр. Соко́ра, голова затихлої на час перевірки американською комісією опозиції, ні Лапчак, людина невідомих рушіїв, не проявляли того ранку найменшого навіть відруху бунту чи незадоволення. Прийшов він від сивоволосого священика, що відпочатку не погоджувався на спільне прийняття з членами комісії. Швидше, чим хтонебудь міг тому перешкодити, сивоволосий священик був біля владики та запросив його до себе на сніданок. "На каву", — називалося це. "На справжню старосвітську нашу каву!"

Пані Оля, що вибивалася зі сил, готуючи обід і гримаючи щохвилини на дітей, щоб не нищили її взірцевої чистоти й не пролазили попід столи, що їх ледве вмістила у канцелярії, проявляла чимраз більше хвилювання. Це ж могло зруйнувати весь порядок, до того ж невідомо, що воно могло принести. Панькова хвилювалася також, але за своєю вдачею не виявляла цього нікому. Вона відповідала за ціле прийняття для владики та Американців, а спізнений через цю каву обід у пароха, міг некорисно відбитися на вечері.

Коли середня на зріст постать із смаглявим обличчям і пронизливим поглядом великих очей та з брунатним гладким волоссям, закритим мітрою, зависочіла над юрбою, чернець засунувся поміж смереки, що ними оточили престіл та задумано слухав. Заплющив очі і відразу зовніш-

ній світ зник. Не було тих посинілих від морозу облич, тих спрагло чекаючих на щось очей, задивлених тепер у владику, не було високих берегів річки, із верхами будинків над ними, ні білих холодних шпилів. Був його внутрішній світ, повен тепер напруги думки й почуття, яким слова церковного достойника мали надати щось, немов окрилення. Мова владики розвивалася, але думка ченця не відривалася від землі. навпаки, трималася її міцно, того клаптика, на якому вже багато місяців існував і, як виявлялося, нічого не знав з того, про що говорив владика. Можливо, що світські справи виковзувалися з його уваги і треба було когось чужого, щоби вказав йому на них. Він далі слухав із великою напругою, але в той же час не міг ніяк запобігти розвиткові власної думки, що розпочалася від кількох речень ексцеленції.

— Кожний створив собі якогось окремого божка, а каже, що на прапорі написав БОГ І БАТЬКІВЩИНА. Сваритеся не за ідею, а за становища, яким надасте завелике значення. Павло ненавидить Петра, а Петра дратує Павло, і обидва святкують в один день. Гризетеся одні з одними і гризню свою підливаєте самогоном... — говорив владика, і його голос, спершу спокійний, набирав тепер чимраз грізніших тонів.

Чернець бачив себе тепер у лікарні, серед своєї малої громадки вірних, що постійно мінялася. Чим більше проповідей він говорив, тим більше людей приходило до нього до сповіді. Сідав на кріслі в капличці і, затуливши обличчя епітрахилем, перебирав у свої думки тягар інших людей. Часто були це дрібні провини й особистий біль. Іноді був це могутній, всенародній бунт, що його одна людина брала на себе. Нерідко інтимні, чужі йому справи, що залишали щось, немов осад, у його душі. Але ніде він не знаходив справжнього й каригідного зіпсуття. Була провина, були навіть невеликі злочини, але і була велика чеснота, що сама себе осуджує за провини.

"Хто надхнув есцеленцію на такі слова?" — дивувався він, слухаючи уважно дальших слів. — "Чи це має якийсь зв'язок із тим запрошенням на каву...?" З них виходило, що мешканці табору забули, хто вони і відкіля прийшли, тільки заливалися горілкою, насолоджуючись життям п'яниць. Чернець глянув на людей, на їх посинілі від холоду обличчя, на правий берег річки, до якого підходило чимраз більше людей і перша, на кому зупинився його погляд, була Ірина.

Тримаючи за ручку Ігоря, задивлена в його ніжки, вона помалу сходила вниз. Він не відразу пізнав її, він тільки задивився з якимсь дивним почуттям ні то ніжності, ні то жалю на образ матері з дитиною — молодій матері! — і тепер нагло знав хто це. Значить, Ігор був уповні здоровий, якщо вона привела його сюди, не дивлячись на мороз, і певно тільки на коротку хвилинку. Задивившись на них, він налякано помітив, що пропустив кілька речень із проповіді владики. Засоромлений тим, намагаючись направи-ти свою провину, він повернув погляд на протилежний берег річки і за хвилину знову загубив тяглість думки ексцеленції.

З-поза головного будинку вигулькнула саме нова по-стать. Це була молода людина, що появившись, сховалася знову за кущі. Вона хиталася на ногах. Приглянувшись ближче, чернець пізнав Ілька Матвійчука. О. Гавота бачив, що його обличчя було непоголене, одяг занедбаний, а його мутний погляд дивився з-поза кущів на видовище в долині річки, як на щось небувале й незрозуміле. Ілько по-хилив голову допереду, його погляд мандрував по натовпі людей, не минув постаті владики, що височіла над ними і раптом спинився на обличчі ченця. Хвилину він стояв нерухомо, немов протверезів. Нагло похилився до снігу і, взявши його повні пригорщі, підніс до свого обличчя.

Чернець стиснув сплетені разом пальці: побачив самого себе того ранку, як вертався з криївки хлопців. Одночасно цей хлопець там на лівому високому березі річки був для нього доказом правди, підтвердженням слів владики. Був одним із тих, про яких згадував церковний достойник. "Це одиниці", — поспішив оправдати свою думку чернець. — "Загал не заслужив на таке. Це ж люди, які залишили все, що мали і пішли за своїм Богом, своєю вірою. Вони не хотіли Його стратити, вони взяли Його з собою. Дехто сходить на манівці, але хіба не можна завернути його з дороги? Це треба робити лагідно, спокійно. Не вкладати гніву у свої слова. Та ж у душах цих людей є рани. Вони потребують слова-ліку, не слова-бича!"

"Многая літа-літа", — співав уже церковний хор. Чер-нець опинився між священиками ладен продовжувати цілу церемонію, але в думках мимохить формувалася вже про-повідь, що він її вирішив виголосити в найближчу неділю.

Але нагода промовити трапилася швидше, трапилася того самого вечора.

Густа гірська мряка, немов занавіса на вікні, що заслоняє середину кімнати від цікавих очей, всмоктнула несподівано Джимове авто відразу за першим закрутом. Він міг бачити тепер тільки маленьку віддаль, що на неї клалися два світляні кружки. Зменшив бігу. Снігу на дорозі не було, вона була очищена від нього й посипана шутром, але він не знав, чи так буде весь час. Долішнє світло авта кидало два замрячені жмути, що повзли перед ним. Це було все.

— Джим, — промовила Кітті, — а ти певний, що заїдеш туди, куди слід?

— А ти сумніваєшся? — відповів він питанням, не повертаючи до неї голови.

— Я не сумніваюся, що ти знаєш дорогу. Але ж у цій біліні можна цілком стратити напрямні!

— Правдоподібно! Але ми є армія!

— Дуже бадьоро звучить! Принаймні, можу сісти вигідніше!

— А ти хіба не сиділа вигідно?

— Як птаха на дереві!

Вона справді засунулася в глибину сидіння, хоч іще перед хвилиною, здивована несподіваною заслоною з мряки, висунулася на сам крайчик. Її постать, окутана ясным хутром, здавалася округлою. Голова порипала в темноті, скла окулярів не відбивали тепер нічого. Ця біла заслона, що посувалася враз із ними, що ховала все довкола, не тільки дерева й гори, але й найближчий шмат дороги, не була для неї чимось новим. Вона траплялася там у її батьківщині, вона попала в неї, як була в Лондоні. Вона не була приємна, але не була і страшна, коли людина не сиділа в маленькому просторі, що постійно рухався вперед.

— Щастя в тому, що тут хоч немає великого руху, — сказала тепер.

— Очевидно. Але нещастя в тому, що ми напевно не приїдемо впору!

— Ну, Джим, це ж не буде наша провина!

— Певно. А все ж таки неприємно спізнитися на визначену годину! Якщо б я був знав про цю мряку, я був би виїхав на годину раніше.

— Не жартуй!

— Серйозно! Мені цікаво, як далеко ми вже заїхали? — спитав він після мовчанки, під час якої Кітті засвічувала дві цигарки. Одну з них вложила йому в уста.

— Не кажи мені, що ти не знаєш?!

— Хіба це так дивно?

— Поглянь! — вказала вона у віддаль, задивившись у молошну заслону. Широ кажучи, вона не сприймала з захопленням такого посування в непевність. Правда, з Джимом було якось інакше, безпечніше. Червоне маленьке світло горіло над тахометром, кидаючи рефлекс на долішню частину його обличчя, на рішуче закресну бороду, кінчик простого носа і гладке чоло. "Він подобається мені," — ствердила сама перед собою. — "Чи я закохана в нього?..."

— Це світло на станції, — сказав Вилтон несвідомий її думок. — Я знаю, де ми!

Вони знову проїхали деякий час мовчки. Кітті сиділа тихенько, вирішивши, що краще тепер не турбувати свого водія ніякою розмовою.

— Думаю, що дадуть там щось смачне з'їсти, як думаєш? — спитала, коли далекі ще світла Обергайму вмудрилися продертися до них.

— Голодна?

— Гину з голоду!

— Вже недовго, — відповів і помалу скрутив убік.

І ратом мряка зникла, ніби вона справді була занавісою, яку чиясь рука розсунула тепер набоки, показуючи довкілля. Немов у театрі, виринули нові декорації. На повному зір небі зарисувалися гострі шпили гір, темні в долині, покриті снігом угорі. Коли проїхали ще трохи, у віддалі заблмалися сотні світел. Серед теміні здавалося, що це якісь таємні вогні пробиваються з підніжжя гори, а не освітлені вікна табору.

— Це чудово виглядає! — захоплено викрикнула Кітті.

— Дійсно, — погодився Вилтон. Включив швидкий біг. Він ніколи ще не під'їздив до табору вечірньою порою. Дивився зацікавлено. І знову всі ті люди, що перебували там, люди з якимись незаними йому переживаннями, із яких він знав тільки якісь напевно несуттєві деталі й кілька дат, люди, що прийшли з незнамого йому краю, з чужою психікою і наставленням до подій світу, виразно виринули в його уяві. А серед них вирізнялося одне єдине обличчя.

— Що ти сказала? — спитав у Кітті, бо вчув тільки її голос, але не слова. Скрутив до зачинених воріт. Бартовий вийшов із будки та, пізнавши його авто, широко відчинив браму.

— Про що ти думав?! — похитала вона головою.

У глибині таборових вуличок, недалеко Статуї Неволі, показалася велика ялинка, освітлена кількома прозорими

жарівками. Навіть із віддалі можна було бачити жевріючі дротики й колючки променів, що розходилися набоки. Десь від крайнього будинку наднеслася коляда і затихла, як тільки вони минули його. Перед дальніми дверима головного бльоку стояли малі діти та, збившись у купку, ділилися чимсь. Діти мали паперову зірку на друкку. За шибамі вікон було відно прикрашені паперовими ланцюжками й ватою ялинки. Раптом постать Наверської була перед ним, немов з'явилася перед авто. Вона жила тут, вона належала до цього гурту людей і треба було йому тільки повернути сюди, як відразу появлялася в його думках і не хотіла зникнути. Вона була чимсь нерозривним від цих мурів, від цього дивного життя.

— Пробач, Кітті, я цілком не чув, що ти сказала, — промовив із якимсь неясним почуттям провини. — Але ти хіба повториш, що? — "Чи вона... теж прийде?" — одночасно спитав себе і щось радісне, обіцяюче спалахнуло в його душі.

— Джим, як ти змінився...?!

— Я? Чому таке кажеш?

Авто стояло. Він простягнув руку і сперся на опертю за її плечима. Дивився на неї. Вона гасила цигарку в попільничці нервовим рухом. Тільки за хвилинку всміхнулася. Це був трохи силований усміх.

— Кітті!

— Так!

— Я питав щось...

— Ти питав? Я не чула! Так, як ти! Пішли! — і хотіла підвестися.

Він затримав її, поклавши долоню на її праве рамя.

— Чому кажеш, що я змінився...?

— Тому, що ти інший, задуманий. До тебе можна тепер цілу годину говорити і ти навіть не чуєш цього!

— Щастя, що я знаю, що жінки переборщують!

Він нахилився і взяв її руку в свою долоню.

— Пішли, Кітті! — сказав і міцно стиснув її руку.

Всі вікна дитячої кухні, крім кількох на долішньому поверсі, де містилася кравецька робітня, були освітлені. Над дверима, прибрані смеречиною, видніли два написи: "Вітай нам, Владико!" і "Велкам!". Відчинені входні двері дозволяли бачити прибрану смеречиною сходову клітку. Запах смеречини вносив не тільки свіжість лісу, але і святковий, урочистий настрій.

— О! — промовив Джим. — Чи ж це не гарно?

Ця освітлена ялинка на майдані табору не була навіть схожа на ту, яку можна було бачити в різдвяному сезоні на Ракефелер Сентер у Нью-Йорку. Будинок, у який саме входили, навіть не нагадував розкішних готелів чи місць розваги у тому місті. Це було щось до смутку бідне, невибагливе, скромне, а проте він відчув якусь дивну, невідому, незіпсовану радість, щире приємність, яку знає тільки мала дитина, що нетерпеливо чекає на свята.

— Подивуйдні!

Торкаючись Кіттиного ліктя, перейшов за її плечима на лівий бік. І раптом забажав, щоб замість неї була ця друга, ця дивна жінка, що приходила з цього середовища, з життя якої він знав так багато дат і, власне, нічого про неї саму.

—————

Піднімаючись сходами на перший поверх рука-в-руку з Кітті, Вилтон навіть не догадувався, скільки хвилювань, непорозумінь і жалю вибухло через них, сивоволосого священика й Ірину.

Перш усього, комітет, який приготував цілу зустріч, розіславши запрошення на вечерю, не запросив ані одної жінки. І тут завжди спокійна і зрівноважена голова Жіночої Організації, Панькова, що відповідала за кулінарну частину прийняття, вибухла бунтом.

"Якщо не запросите хоч одної-двох представниць Жіночої Організації, то ми не будемо займатися вечерею!"

Запросили. Правда, в останній хвилині, але запросили. Але тільки одну, Панькову. Правдоподібно тому, що була дружиною команданта.

Потішившись разом із другими членками організації своїм, хоч і дуже маленьким, тріумфом, Панькова, у таємниці перед другими, вирішила передати запрошення Ірині.

"Я не можу пильнувати, щоб усе було впорядку і до ладу подане та сидіти, як гість за столом. Або одне, або друге. Ірина тактовна, гарна, говорить чужими мовами. Там такої треба," — сказала чоловікові.

Невідомо хто зрадив таємницю, але швидко всі членки знали про те. Не протестували. Може не всі з тим погоджувалися, але голосно своєї думки не виявляли. Піднісся тільки один єдиний голос, але він вистачав за багатьох. Це була дружина мгр. Сокори.

— Наверська має сидіти за столом, а я маю варити?! Не витримаю! Хто вона така, щоб репрезентувати нас усіх? Подас хворим те, що їм треба, теж мені позиція!

Вістка дійшла до неї тільки тоді (завжди хтось мусить зрадити в цілком невідповідну пору), як Вилтон і Кітті піднімалися сходами нагору, і Сокора докінчувала смажити пампушки з грибками на кухні, де до часу програної війни варили для німецьких старшин.

— Треба самому захворіти, щоб уміти оцінити таку позицію! — відповіла Панькова. Обидві вони говорили кудись у простір, бо, завдяки ворогуванню своїх чоловіків, не відзивалися до себе. — Мене це ні трохи не болить і не принижує, що Ірина буде сидіти за столом, а не я. Перш усього, я люблю варити. Я люблю гарно прибрати і подати. Я зробила це для принципу, щоб наші панове знали, що жінки теж існують у таборі. Нам це належить, щоб хоч одну з нас запросили. Виправдуються, що там немає стільки місць. Чому має бути завжди місце для чоловіків, а рідко коли для жінок? Коли ми витрачаємо на них свої сили, то для нас треба таке місце знайти! Назовні ми хочемо гідно запрезентувати нашу громаду. У нашому внутрішньому життю мусимо обстоювати наші вимоги! Жінка не має тільки мити посуд і варити, якщо йдеться про якесь прийняття! А втім, чому нашим панам здається, що тільки їх промови комусь цікаві? Та для таких молодих, як той капітан, його помічник і ця рудоволоса ціла наша справа була б більше зрозуміла, як би дати їм до товариства трохи молодих дівчат і хлопців!

— Пані! — згіршеним голосом зарепетувала Шимасва. — Та ж це гріх! Там треба поважних, старших жінок! Що молоді! Їм гульки в голові!

— Це правда. Власне тому піддаю таку думку. Всі молоді однакові і тому могли б скоро порозумітися, мати приятелів у світі. Це багато значить. Нам цього треба. Наверська, на щастя, погодилася, але...

— Ну, я думаю, — всунула репліку Сокора. — До того ж вона цілком не молода!

— ...але під умовою, що...

— Вона ще і умови ставить?! — не втихала Сокора. — Нечуване!

— ...що ми візьмемо сюди Ігоря. Настка Гавришак прийде сюди допомогти нам помити посуд, то вона займеться ним.

— Я нічого не маю проти того, щоб Наверська посиділа собі трохи поміж людьми. Вона така бідна! Мені дуже її жаль. Навіть о. Гавота до неї зайшов... Нехай, бідненька, поплаче собі трохи від слів ексцеленції. Але чому Наст-

ка має займатися Ігорем? — помітила, нарешті, свою кривду Шимаєва. — Я це можу зробити. Це селянська дівчина, яка до того ж бігає до Обергайму до якогось вояка. Що вона дитині може дати?!

— Ніхто її не бере за гувернантку до Ігоря. Вона просто побавиться з ним тут трохи, або піде нагору до хористів, — спокійно відповіла Панькова.

— Нехай мені говорить хто що хоче, — відізвалася Пиварська, сорокрічна жінка, дружина архітекта, що завідувала кухнею в лікарні, — але це добре, що ви поставили на своєму, пані Таню. Мені цілком байдуже, хто з нас буде там сидіти, лише б сидів!

— В останній хвилині я не хотіла робити скандалу, хоч би з огляду на ексцеленцію, — відповіла Панькова, здалека поглядаючи за вікно. Вона бачила, як підкотили авто Вилтона і Чарльса, тож нетерпеливо чекала, щоб із арки висунувся цілий похід з ексцеленцією на чолі. Але не було видно нікого, тільки якийсь поліцист крокував до будки біля воріт. Невже Ольга забула допильнувати виправити їх упору сюди? — подумала вона в той час, як говорила до Пиварської. — Але наступний раз, як нас попросять зайнятися кухнею, то я відразу вимагатиму запрошень! І більше, як одне...!

— Я не розумію, — відізвалася наймолодша з пань, яка також прийшла допомогти на кухні. — Це ж наші чоловіки! А ви так про них говорите, як би це були наші вороги і ви ладні з ними воювати. Це просто мужеська частина нашої спільноти!

— Та в тому справа, що наша, і тому нас болить, — Панькова усміхнулася. Вона стояла оподалік, щоб її не було видно знадвору і не відривала погляду від арки. Темнота не дозволяла бачити на віддаль, до того ж крайні вікна головного бльоку, які постачали трохи світла, саме погасли. Ексцеленції з почотом не було видно. — Якщо б чужі нас ігнорували, нас би це так не боліло! — додала.

— Певно, — Пиварська, очевидно, обстоювала погляд Панькової. Вона приготвляла кутю в великій макітрі, але це не перешкоджало їй висловлювати свої думки. — Подумайте тільки, пані, жінка в світі добилася вже таких високих позицій і вив'язується з них блискуче, а в цьому нашому малесенькому царстві нас призначили тільки до миття посуду! Та ж цього напевно і в дикунів немає! В культурному світі, а ми ж до нього належимо...

— О, пробачте, існує ще Швайцарія, — це Вовчукова,

літня суспільна діячка, що її завданням було приготувати напитки і рибу. — Там жінка не добилася ще права голосування, а нам його ласкаво дали!

— Це з самолюбства! Кожна жінка голосує на своїм чоловіком і його партією!

Тепер уже всі сміялися. Тільки Сокура, що саме скінчила смажити пампушки, відіпняла запасочку і, виглядало, що збирається відходити.

— Не витримаю! — воркотіла. — Така Наверська! Така раптом від термометра має збирати при столі почесні, а я, пані меценасова, маю варити!

— Пані меценасова, — звернулася до неї Вовчукова. — Я вам тільки скажу, що таких пампушків, як ваші, ніхто в таборі не зробить!

На обличчі Пиварської промайнула усмішка. Панькова відізвалася від вікна:

— Ми мусимо щось робити. Експеленції ще не видно. Я чекаю ще п'ять хвилин. Якщо їх не буде, біжу до Парохіяльного Уряду! Хто там займається Американцями?!

Бічні двері саме відчинилися і вбігла Ореста.

— Мамусю! Американці вже прийшли!

— Я знаю, — Панькова ніколи не зраджувала хвилювання в приявності інших, тимбільше своєї доньки.

— Але владики ще немає!

— Я знаю.

— Хористи вже всі зібралися, але пані Ірини також іще немає!

— Гм..! Гм..! — почулося значуче з кута.

— Мамусю! Але, чи ти напевно знаєш, що пана Мурашка ще немає в таборі? Його також немає між тими, що вже прийшли! Його не запросили????!

— Не будемо тепер журитися поетом. Одягни плащ і біжи до пані Олі...

—————

Ірина вийшла з лікарні пізніше, як було передбачено. Перед п'ятою годиною, саме тоді, коли мала виходити, санітарка привезла молодого хлопця, що корчився з болю з невідомої причини. Мати його, не стара ще селянка, прибігла за ним, взиваючи на голос Божої помочі і, кидаючись до ніг др. Таршолі, просила рятувати її найстаршого. Не знала, що сталося, не розуміла, чому так сталося, але її син раптом корчився і вив з болю, ніби злий дух у нього вступив, а вона не вміла цьому зарадити. Чергова сестра підійшла до нього із впорскавкою на втишення

болю, ліком заординованим черговим лікарем, але Таршолі затримав Ірину і розпорядив приготувати операційну залю — малу клітину, що не мала найконечніших частин устаткування, почавши від лямпи, що не кидає тіні. Але Таршолі не дбав. На його думку, хлопець дістав скрут кишок і везти його до Обергайму було рішуче запізно.

Ірина в одній хвилині забула про прийняття, про своє сольо, навіть на мить Ігор висовгнувся з її думок, бо треба ж було думати, чи мають усе, що необхідне, чи воно стерильне, та просити санітета зайнятися матір'ю, що ціла піддалася розпачі. Треба ж було рятувати це молоде життя.

Ігор ніяк не мав розуміння для її настрою, коли повернулася додому. Зараз ідемо! Зараз ідемо! — вигукував радісно, танцюючи довкола неї якийсь дивний танок. Ірина всміхалася до нього, хоч їй цілком не було весело. Хлопець помер на операційному столі, а мати, дізнавшись про те, кидалась і верещала. Відкілясь з'явився полковник Жучко і робив цілу офензиву на Управу.

— Та ж тут ріжуть людей! Та ж із тим треба щось робити, бо нас усіх так викінчать!

Ніхто не знав, що саме він думав робити, але наразі треба було зробити щось з тілом, і відразу хтось побіг до пароха і просив дозволу намістити його у прибудівлі до церкви. У настрій гостей, що обідали в пароха і сиділи ще, коли вже давно все зникло зі столів, увірвалася тепер нова тема і в цілій тій, до сліз болючій суматосі, затратилося поняття часу. Тільки побачивши Оресту, пані Оля вхопилася за голову.

— Скажи мамі, що вже, що зараз усі йдуть!

Коли Ігор радісно вигукував, збираючися вирушити на якусь таємну, як вірив, виправу, Ірина продумувала, чи не залишитися б їй дома. Настрій її був жакхливий. Не могла обвинувачувати лікаря. Робив, що міг. Треба було всю провину скидати на обставини, на невипосажену в необхідне устаткування лікарню, на самий випадок, що об'явився так нагло і в такій формі. Але що це помогло б? І де була певність, що те все було причиною? Все було стерильне, це одне було певне.

Як би там не було, сталося щось погане. Ця мати в розпачі і погрози полковника Жучка, що якось відразу зайнявся влаштуванням похорону, і сам хлопець з таким іще дитячим обличчям, все тривало в пам'яті і збуджувало таке почуття, ніби вона сама тут у чомусь завинила. Як із таким настроєм було йти на прийняття? Чого і пощо?

Що б там не було, без неї може обійтися. Буде трохи промов і трохи тостів. Ледве, чи почує щось більше від ексцеленції. Це ж уже просто зустріч на якій будуть чужі люди. Американські старшини будуть напевно дивитися на них "згори", мовляв: "Ми вирішуємо вашу долю, ми на верхах, а ви надоліні." Краще залишитися вдома з Ігорем. Із насолодою лягла б тепер і забула про все. Вона не має вдачі Шимаїв чи Сокорів. Після відправи Шимаїв був захоплений. "Але вичесав нас владика! Так нам треба! А то ми забули, хто ми і чийх батьків діти!" Сокура теж виявляв своє захоплення. Їм це відновило душу. У неї душа, немов заморожений овоч. Хто, взагалі, може відновити її душу? Тін? Ігор, як буде здоровий і сильний? Чи сама тільки надія?

Чи там почує щось про майбутнє? Чи можливо, щось таке почути? Що з нею і з іншими станеться? Вони забули яке значення має це слово. Майбутнє. Кар'єра. Плани. Хто тут розуміє такі слова? Люди просто перестали бути людьми. Стали числами. Одно таке число сьогодні померло. А два нові народилися в лікарні. Куди ті діти приналежні? І кого це обходить, що якась мати з розуму сходить?

— Мамо-Ірино! Та ж ми йдемо!

— Йдемо?

— Йдемо-йдемо-йдемо!

Ірина повернулася до шафи, де висіли її дві суконки. Мала кілька ковнірців та кілька пасків і виглядало, ніби має більше суконь, як жінки в таборі. Обіцяла Паньковій, тож треба хіба дотримати обіцянки. Якщо б мала телефон, подзвонила б, що не може прийти. Бігти туди і повідомити, що не приходить, це все одне, що йти співати. Незручно, коли будуть на неї чекати і то даремне.

Пригорнула до себе Ігоря, коли вдягала його. Це був якийсь наглий вибух страху за його життя і, рівночасно, вдячності за його здоров'я. Ігор глянув на маму, нічого не розуміючи. Потім натягнув шийку і поцілував її. Це була велика, аж засоромлююча насолода. Друга мати, десь недалеко неї, терпить тепер.

— Не пустуй, тільки стій спокійно, нехай тебе одягну. Я і так певно прийду, коли всі сидітимуть за столом. Це погано.

— А де я буду?

— З Настею. Вдоволений?

— Так. А чи я побачу ялинку?

— Ні. Ялинка нагорі. А кухня на долині. Як вийдемо на двір, не віддихай устами!

Сніг скрипів під ногами. Було дуже зимно. Два ліхтарі самотньо світили на мості. На вежі було темно. Дитяча кухня привітала їх світлами. Чи вже співають? Мгр. Сокора був обурений, дізнавшись, що перед вечером будуть спізати "Молитву" з "Запорожця за Дунаєм". Навіть не дивується. Її це теж не захоплює. Багато людей проти її соля. Багато жінок, здається, проти того, що вона має репрезентувати їх на тому прийнятті. Репрезентувати? Ця думка, ця її роля на тому прийнятті тільки тепер стала їй ясна і зрозуміла. Зібралася в собі, стараючись побороти своє пригноблення.

Репрезентувати??!!

—————

Чому я тільки дала намовити себе? — встигла спитати себе Ірина, помітивши, як із сусідньої залі — там саме, де в час перевірки люди виповнювали свої квестіонарі — всі погляди звернулися на неї. Все здавалося чорно-біле. Чорні одяги, білі плями облич. Ті самі обличчя можна було побачити по канцеляріях Управи чи шкіл, у церкві чи на якихсь зборах. Люди були ті самі, змінив їх тільки одяг. Усе було майже так, як на одній забаві в Рожнітові, де прийшли ті самі люди, що бачили себе кожного дня, але раптом забажали побачити себе в трохи зміненому вигляді і зібраних усіх разом.

Тільки кілька постатей не належали до гурта. Елегантна в своїй скромності ексцеленції, уніформовані американські старшини і цілком не підхожа до оточення, сяюча блискітками на грудях, коронкова поява Кітті. Що кинулося Ірині в очі, це дві лисини; одна незаметним малесеньким кружочком на чубку голови і друга широка, пробігаюча від чола до шиї. Це так два непримирені вороги, др. Паньків і мгр. Сокора, стояли біля себе, заслухані в мову свого владки.

Директор Ларчак, голова комітету, мала і претенсійна людина, ворог участі жінок в офіційних прийняттях і, взагалі, виходу їх із родинного кола, попростував до Ірини з напушеним виглядом.

— Чекаємо... — промовив із докором. "Він певно нічого не чув", — подумала Ірина, а він докинув, ніби побоювся, що вона зможе забагато подумати про себе: — з тим хором...

— На мене? Неможливо!

— На жаль можливо, чомусь конче настоюють, щоб ви співали...

Ірина не спитала, хто настоює. Сказала тільки як можна погідно:

— Дійсно не знаю, чому настоюють! Воно навіть краще без соля!

Скинула плащ і, вішаючи його на кілочку вішака повного інших, раптом забажала позлостити його чимнебудь, якнебудь, щоб тільки затратив свій протекційний вигляд. Сьогоднішній досвід у лікарні не був першим у її життю, але, як і кожний, залишив гіркоту від людської безрадности. На такому тлі напушеність Ларчака здавалася подвійно нестерпна й порожня.

Але він, правдоподібно, мав такий же намір, до того ж, випередив її.

— Ви могли ввійти тими сходами, що хористи...

— Тобто заднім входом. Маєте рацію. Але я не вмію швидко думати і тому ввійшла в перші скраю двері. До других треба було підійти ще хоч десять кроків, а це і так пізно, як кажете...

— Жінки ніколи не вміють прийти на час!

— Ні, вони не вміють. Так сотворені. Прошу йти до своїх обов'язків, я можу обійтися без... ескорти...

— Там є для вас десь місце за столом, — сказав він ще і справді відійшов тим разом із задоволеним видом, залишивши її поміж вішаками.

Ірина стояла, поборюючи злість і хвилювання, що розковтало її серце, ніби вітер галузку. Чому ця людина не може бути ввічлива? Просто ввічлива, більше нічого. Угинається тепер біля цієї рудоволосої вчетверо. Звісно, рабська душа. Перед чужинкою буде вихвалитися добрим вихованням і ввічливістю, а свою залишив, ніби kota на дорозі. Ще вдостоїлася трішки уваги, бо ласкаво повідомив її, що "десь там за столом" є для неї місце. Ух, ти, світе! І що після цієї операції, вона ще мусить і таке переходити!

Розмови в сусідній залі були для неї, ніби гудіння печі, в яку тількищо вкинули вугілля. Рідко тут, чи там провалалося якесь слово. Сміху не чулося. Крізь широко відчинені подвійні крила дверей не-один міг її бачити і снувати здогади, які бажав. Стоїть, мовляв, там поміж вішаками не знати чого. Неприємне почуття посилювалося. Тепер уже не мало нічого спільного з недавнюю подією в лікарні, тепер було її особисте. Знала, що не може там

довше залишатися, якщо на неї "чекають" і не мала найменшої охоти йти на залю.

Раптом рішилася діяти. Ні, вона не вийде відсіля, хоч таке бажання було в неї перед хвилиною дуже сильне. Не вийде на злість цього великого пана директора (від чого він директор?) Ларчака. Якщо для неї "десь там є місце", то вона на те місце сяде, хоч дуже-дуже радо була б тепер вдома тільки зі своєю дитиною. Її може пилкою різати по серці, що залишив її таку саму, ніби серед льоду, але вона потрапить зарадити собі! Ніхто їй не потрібний! Ніхто! Один Тін!

І раптом, не знати з якої причини, нагадався їй мюнхенський двірець одної осінньої днини. Руїна, що залатувалася нашвидкоруч; люди, що переходили з головного двірця на "Штарнбергер", возики повні валіз. І голова незнайомого чоловіка, що спішив перед нею з Ігором на руках. "Я не віддала течки. Я не відіслала її. Кому я маю вислати її, як там нічого немає, крім якихсь записок і вічної ручки?! Може він одружений і дружина може подумати хто зна що. А втім, у мене немає грошей на те, навіть якщо б я знала, хто він."

Чому стало їй відрадніше? Що її обходить ця людина, хто б вона там не була! Навпаки, її сумління обтяжене, бо в неї є річ, що належить до когось. Може це для нього щось вартісне, може неоцінене, бо це чийсь дарунок? Чи було б справді дуже погано, якщо б вона прочитала ті записки?

Закинувши голову назад, рушила своїм легким кроком до дверей і зупинилася на порозі. "Ірина завжди мусить позувати", — сказав якийсь молодий жіночий голос у маленькій кімнатці, де зібралися хористи. — Чекаємо на неї, як на якусь королеву, а вона входить навіть як володарка!" Хтось тихо засміявся. Ірина дивилася на стіни, прикрашені килимами й гірляндами смеччини, і все ще бачила себе серед юрби на мюнхенському дворці. "Для чужих людей ми були одною щасливою родиною. Скільки помилкових здогадів можна снувати з зовнішнього вигляду!.. Як повісили ті килими? Заложуся, що повбивали в них цвяхи, і власники тепер журяться, що подіравили їх пам'ятки з краю! Напевно обіцяють собі не дати вдруге! Але можливо, що вони ще про це нічого не знають. Якщо я сюди прийшла, як представниця Жіночої Організації, то мене повинен хтось впровадити на залю і представити ексцеленції! Я не прийшла з'їсти один пиріг! Ніхто на мене не че-

кає. Ореста ще не порозносила всіх тарілок із борщем. Всі стоять і говорять і, здається, що Ларчакові прийдеться з великим трудом загнати їх за столи! А якщо ви думаєте, великий пане директоре, що я нишком, зі схиленою головою просмикнуся до хористів, то дуже помиляєтеся! Але спершу я хочу знати, чи залишилися ще поміж вами справжні джентельмени! А потім провідаю, де це 'там десь' моє місце!"

Панькова всунулася на залю від сторони кухонних сходів і, зиркнувши вбік екцеленції, уважним поглядом просунулася по накритих столах. Схована за ялинкою, давала знаки чоловікові, щоби просив уже до стола. Але командант не бачив того. Він саме помітив Ірину, що все ще стояла на порозі. Він легко схилився, усміхаючись, і за його поглядом повернулися голови чоловіків у гурті. Екцеленція глянув коротко і говорив далі, не змінюючи виразу обличчя, ніби нічого ні незвичайного ні особливого не помітив. О. Гавота схилив голову вділ і так залишився. Кітті промовила трохи здивовано: "О-о!" і багатозначно глянула на Джима. Мгр. Сокура схилив тільки голову з великою повагою.

Вилтон усміхнувся. Без власного бажання й волі. Усмішка самочинно виповзла на його обличчя. Однак! — казав цей погляд, звернений на Ірину, що стояла на порозі, ніби десь там були журналісти, що хотіли зробити її світлину. — Однак! У цьому одному слові було все. І радість, незрозуміла, дивна, смішна, і здивування, і захоплення нею. Якесь завжди нове, завжди інше захоплення її обличчям, її постаттю, її появою взагалі і тим з'єднанням зовнішнього спокою з палким темпераментом, що пробивався в очах. Чому вона так манить? Чому? На світі так багато гарних чорнявок, так скрізь повно жіночої краси! Ні, її краса не в чорних очах, не в блискучому чорному волоссі, не в ніжній барві обличчя і, навіть не в рисунку її уст і носа. Це той якийсь спокій і лагідна повага, що існує собі окремо поза її красою, яка є тільки поволокою, попелом, що криває вогонь! І ця елегантність серед цього сірого оточення...

"Гай! — хотів він сказати. — Гав ар ю?" — і ще: — "Найс ту сі ю гір". Але стояв безмовно, віддалений від неї, бо так вимагало положення. Він тут гість. Він також старшина, що очолює перевірку, а вона жінка, що її долю він вирішує. Безглуздя! Це прийняття! Він може говорити, з ким бажає!

Дивився на Ірину, а постать Кітті в коронковій суконці

з блискітками на грудях, відсувалася кудись, маліла, зникла. Він стримував себе, щоб не підійти до неї, з напругою чекав, що котрийсь із чоловіків приведе її до їх гурта.

Др. Паньків був перший, що поспішив до неї. Не помічаючи тасмних знаків своєї дружини ні задивлених у нього очей Орести, він попросив вибачення в ексцеленції і всіх, що стояли в гурті та пішов до дверей.

— Добре, що ви прийшли, пані Ірино, — промовив, усміхаючись і цілуючи її в руку. — Я знав, що ви не відмовитеся зробити жертву для України! Знаю! Знаю! Ви просто з лікарні, але не можемо тепер про те говорити. Я вас проведу до хористів, але спершу представлю вас ексцеленції. Треба ж затримати наші старі й гарні товариські форми!

— Не знаю, чи Україні потрібно було, щоб я стояла тут на порозі! — відповіла, намагаючись і собі жартувати. — До речі, пане меценасе, мені здавалося, що я стоятиму тут до судного дня! Я сама відігнала від себе пана Ларчака! Він виглядав, як квасна капуста! Наші чоловіки повертають назад, замість іти наперед!

— Пані! Та це кретин! Хіба він розуміється на таких, не скажу тонкощах, але підставних правилах доброї поведінки? Не дивуйтеся! Знаєте ж, що чим більший кретин, тим більше боїться, щоб якимось, борони Боже, не понизити себе!

— Знаєте, що він кретин і зробили його головою комітету для прийняття! Ви повинні були його очолювати!

— О ні! Це не було б добре. По-перше: треба другому дати нагоду теж трохи попрацювати і бути відповідальним. Пожуритися і мати неприємності! Це в дужках. І воно належить до праці. По-друге: і злодіям довіряють касу, щоб зберегти гроші! Я вам мушу зрадити, що зробила Таня. Пан Ларчак призначив вам місце десь там на кінці стола. Біля ексцеленції мають сидіти, крім моєї скромної особи, священики й Американці. Таня поміняла карточки і ви підете ближче ексцеленції та Американців. Як що Ларчак, очевидно, не сконтролює і не поправить, а Таня не встигне замінити знову...

— Ходімо до хористів. Мені здається, що пані Таня хоче вам щось сказати...

— Відкіля ви це знаєте?

— Я бачу...

— Хіба хтось може відгадати наміри жінок?!

— Але ж, очевидно! Це ви, панове, недогадливі! Ми, наприклад, завжди знаємо, що чоловіки думають!

— Ну, не завжди, і я не думаю навіть, щоб це було безпечно, як би так було. Але, в кожному разі, це набагато легше! У нас усе логічне, обґрунтоване, ясне...

— Ще донедавна чоловіки говорили компліменти жінкам! Тепер говорять самі собі!

— Пані! Та ж ми мусимо боронитися перед жіночим наступом! Погляньте тільки довкруги. Ви нас у кожній ділянці хочете відштовхнути!

— О, пробачте! Не відштовхнути, тільки стояти поруч вас! Хочемо? Ми це вже зробили! Це ви не хочете помітити! Але я не думаю, щоб це був тріумф. Це бажання мати більше національної сили. Все.

— Як ви мене так гарно переконали, то тепер можемо вже йти до ексцеленції!

Джим підхопив м'який рух, яким вона простягнула руку командантові. Паньків не підніс її до уст, він нахилився над нею. В цьому було щось нове для нього. Нове і знову ж несподіване в цьому безбарвному існуванні. Це була не лише елегантність, але й самопевність, закорінена звичка добрих форм, навчених від дитини, бачених постійно довкола себе. "Леді", — підсунулася йому думка. Так, це була леді, що колись мала якесь інше життя, що мешкала не так, як тут, що належала до вищої класи своєї нації. Він напружено чекав, що вона повернеться до нього, коли скінчаться ті якісь слова, яких він не розумів, що їх ці люди виголошували іншим тоном, іншим способом, як тоді, коли сиділи перед ним по другім боці письмового стола, під час перевірки. Чекав, що вона повернеться до нього, і він візьме її руку в свою долоню. Це буде новий досвід, щось, чого він досі не робив, бо ніколи не подавав в Америці руку, коли його знайомили з жінками. Це буде теж нове переживання з нею. Їх було вже так багато в його уяві і ні одного в дійсності.

— "Гав ду ю ду", — промовила Кітті, приглядаючись до Ірини поглядом іншим від того, який знали люди в таборі.

— Капітан Вилтон. — промовив Паньків.

Джим випростався, і раптом не міг дати собі ради сам із собою, не знав, що діється з ним, він ладен був схилитися до її руки, як там на порозі зробив командант табору, але замість цього, майже вхопив простягнену до себе

руку і задивлений у її затінені довгими віями очі, цілком забув сказати, прийняту в його світі фразу: "Гав ду ю ду."

Командант табору др. Паньків і голова опозиції мгр. Сокора, два непримирені вороги, що мали за собою чималий гурт прихильників, стояли згідливо біля ексцеленції, ніби два найліпші приятелі. Ворожнеча почалася майже від самого початку заснування цієї дивної оселі непомітними, дрібними справами і розвогнювалася до того, що вже один одного не міг наперехід стерпіти. О. Гавота, що досі стояв осторонь усіх світських поривів, бажань, стремлень, амбіцій, якому чужими були інтриги, особиста боротьба й почуття ненависти, що сам ніколи не переживав ніяких палких бажань, не зводив боротьби, не намагався перемогти нікого, що знав про події світу з навітлювань інших людей — у більшості якихось Отців Церкви і слів тих, яких сповідав — ставав здивований, безпорадний, прибитий суєтою землі. Людино! — думав він. — Чи ж тільки в цій суматосі міститься весь твій зміст?

Він потребував довшого часу, щоб обтрястися з обурення й освоїтися з тим. Але як тільки перше враження проминуло, роздумував і сортував події, намагаючись виробити собі якусь свою думку та шукав поради. Він любив команданта, поважного, коли цього вимагало положення, і жартівливого, коли можна було трохи відпружитися. Але він також любив його опонента. І в одного і в другого він достерігав хиби. Перший мав до війни адвокатську канцелярію в невеличкому містечку на Стрийщині. Другий здобув становище в Братиславі і чомусь рахував себе більшим авторитетом, людиною, що прийшла з великого світу, що не заносить затхлим повітрям провінції.

Провінція, — міркував чернець, стараючись зрозуміти почування світських людей, — провінція, — це малий світ, тісний світ. Він не створить ідеї, поступу, що необхідні на цій землі? Провінція завжди буде тільки провінцією і з нею ніхто не буде рахуватися? Але ж це неправда! Провінція також видала великих людей! Здається, що великі творці втікають навіть від великоміського гамору й суєти, щоб у тиші й спокою посвятитися своїй праці. Де саме той закон, який може запевнити, що тільки велике місто видає вартісних людей? Навпаки, із глухих кутів вийшло багато вартісних одиниць, а місто постачало зіпсуття. Мгр. Сокора є вже довголітній емігрант, людина, яка була відда-

лена від своєї батьківщини. У др. Панькова ще такі свіжі соки землі, в його душі могутньо б'ється сила його сповіряної, але бажаючої жити нації, схрещуються струми її поривів, які тільки посередньо доходили до Сокори.

А що було б, як би вони були зустрілися в рідному краю? З'єднані одним званням, вони напевно були б знайшли спільну мову, може навіть були би приятелями. Можливо, що в суді вони боронили б двох ворогів, чого доброго, скакали б собі до очей на розправах, але виладувавши там усю свою енергію і знання, були б друзями на суспільному терені? Можливе це? Там, у краю, кожен із них мав би своє царство, в якому міг би себе проявити. Видно, людині потрібне значення, виявлення себе, змагання, становище; доказ цього кидається в очі тут, на цьому просторі, де така обмежена кількість "становищ", а так багато тих, що могли б їх зайняти! Життя не зупинилося від того, що вони залишили батьківщину. Бажання стріми, перемагати і боротися не завмерло в тих людях. Тільки Паньків, якого вибрали командантом, мав аж забагато нагоди визбутися своєї енергії, проявити своє знання в той час, як Сокора, колишній емігрант, але і мешканець чужої манюсенської столиці, залишився в тіні, без зайняття, що забиравало б його увагу і час, наражений на виклик до таборових робіт, у кухні, в пивниці, у лісі. І тому бунтується його розум і шукає виходу? Він пробиває собі дорогу, втікаючи від пустки життя, від жури про наступний день, він ловить щонебудь, все що могло би полонити його уяву та не дозволило цілком занидіти?

Але чому він робить це в такий спосіб? Чому обов'язково, осуджуючи промахи Панькова, він видвигає при тому свої власні добрі наміри супроти громади? Хіба Паньків їм усім ворог? Управа міста, області чи держави має свої закони, творені сторіччями, працею цілих поколінь, до того ж, управляє людьми, що живуть у нормальних відносинах. Але і тоді дочекується бунту, повстання, революції. Паньків може помилитися. Але його наміри чесні.

Це дивне село, чи містечко, чи острівце, що його називають табором, не має ходу в майбутнє, воно є тільки новітнім Червоним морем, яке треба перейти, щоб дістатися до якоїсь обіцяної землі. Але воно має людину. А для людини завжди є майбутнє. Не маючи нічого, на чому міг би опертися, зачерпнути чужого досвіду, управляє громадою людей, що немов хрущі на деревах, тремтять на саму думку, що їх кожної хвилини хтось може страсти, др. Пань-

ків має дуже важке завдання. А його помилки, якстій підхоплює Сокора.

Чому він просто і дружньо не підійде до команданта і не вкаже йому на зроблену помилку? Чому ходить від бльоку до бльоку, зупиняє знайомих на таборових вуличках і, розповівши їм, ніби ненароком, про це і про те з учинків Панькова, розводить цілу дискусію? Це делікатність супроти другого, це добре виховання, що не дозволяє людині сказати щось немиле, чи це злорадність, помішана з самолюбством? Чи може він заздалегідь знає, що Паньків не прийме його уваг? Але і в такому разі, чому, розбираючи провини команданта до дрібниць, роздмухувати своє непомилне "я"? Хіба існує хтось непомилний?!

Ексцеленція, ніби не знаючи нічого з почувань двох чільних громадян табору, обдаровував одного і другого однаковим усміхом та увагою і з обома говорив. Була це легка розмова в англійській мові про колишні лови в карпатських лісах, про диких кабанів і заяців, про сарни і лисів, перетикана дотепами, з яких сміялися Американці. О. Гавота, що не вбив у житті навіть мухи, не цікавився ні трохи темою, але виявляв церковному достойникові свою увагу. Він турбувався в тій хвилині тільки тим, чи Паньків матиме нагоду поговорити з владикою про хлопців у горах, бо в канцелярії пароха, де були представники різних організацій, цієї теми не можна було порушувати. Про що говорив йому сивоволосий священник, він навіть не догадувався, але був певний, що там не було мови про хлопців. Про їх криївку в горах знало тільки троє людей: командант, парох і він.

— — — — —

Директор Ларчак, не догадуючись поправок у своєму розміщенні гостей, не перевірів в останній хвилині карточок, і крісло між Вилтоном і командантом було тепер порожнє. Стоючи за столом, як і другі під час молитви, що її співали хористи, заховані в сусідній кімнатці, Вилтон снував здогади, хто сяде біля нього. Чому воно порожнє? Куди пішла ця красуня? Кітті була віддалена від нього, їй призначили місце між о. Деркачем і мгр. Сокурою, і він міг легко уявити, як вона почувається тепер. Правда, близько неї був Чарльс, із яким вона завжди зможе розважитися, але це не було для нього ніякою таємницею, що він їй більше подобався, як Чарльс. Хто буде біля нього?

Він не відважувався спитати команданта, бо всі стояли за столом із поважними виразами облич і слухали слів, яких

він не розумів. Мелодія не була погана, але сумна. Кітті була голодна і вона напевно тепер думала, чи той борщ, що парує на її тарілці, має такий самий смак, як цей, що вона його їла в Америці. Кітті любила з'їсти, хоч постійно журилася, що від цього затратить свою тонку лінію.

Порожнє крісло не дозволяло йому скупити думок, а він чомусь раптом повірив, що сюди прийде ніхто інший, тільки вона, тільки ця красуня. Голос Ірини, що пронісся тепер самотньо над залею, рушив мурашки на його спині. Він відразу знав, що це вона, хоч ніхто йому цього не сказав. Враз із тим зміцнилася певність, що вона сяде біля нього. Він пам'ятав її ім'я та прізвище, але останнє виковзувалося з його думок і залишалося тільки більш відоме, Ірина. Він назвав її "Айрін", бо так кликали там на його батьківщині. Ця Айрін співала тепер цю "Молитву" з таким відчуттям, немов справді була в церкві і, якимось без зусилля, він зрозумів слова, їх зміст. Він був певний, що в них є біль, туга і бажання повернутись у свій рідний край. Рідний Край! Батьківщина! Як багато це для людини значить!

Приглядався до людей, що стояли довкола столів, їх похилені голови і сльози у декого в очах наглядно доказували, що вони були думками далеко від цієї залі, не тільки на своїй землі, але зі своїми рідними, що може залишилися там, може згинули від бомб у час війни, або в дорозі, або вже тут. Всі тяготіли до церковного достойника, немов чекаючи чогось від нього, а коли він говорив, зависали допитливими поглядами на його устах, ніби був він пророком, що може приповісти їм близький прихід Месії.

Які це люди? Як і інші, треба думати. Для них, Американців, виявляють таку ввічливість і гостинність, що аж засоромлює своїм розміром. Церемонія була не тільки у відношенні до них, вона проявлялася навіть серед них самих. Йому здавалося, що він відсунувся кілька сторіч назад до вишуканих форм княжих дворів, але впору нагадав собі: Європа. Потім додав майже здивовано: Україна.

Довший час, іще в його шкільних часах, Європа була для нього просто Австрія. Чому так, він не знав. Мабуть тому, що про неї він чув від свого діда, який прийшов відтіля. Дідо був Словінцем, але що в його часах Словенія була включена в склад Австро-Угорщини, дідо, без яких-небудь національних амбіцій, називав себе Австрійцем. Згодом, уже в старшому віці, до цього поняття про Європу,

прибула одна нова держава. Висунувся схід своїм безмірним, імпозантним, але і таємничим розміром і називався Росія. Тепер, уже на європейському континенті, на тому клаптику німецької землі з чужими людьми, що бунтувалися на кожну накинену назву, з того східнього велетня відділилося щось йому цілком незнане і називалося Україна. Ще вчора вона для нього не існувала, але сьогодні мерехтіла перед його очима блиском своїх культурних надбань, стара нація, що впала переможена і відроджувалася, живучий нарід, що мав за собою славу й руїну та в майбутньому бажав піднятися до висот самостійного існування.

Це було йому близьке і зрозуміле. Його молодий край також скинув із себе неволю. І скинувши з себе ярмо, потрапив приятелювати з колишнім володарем.

Який це був нарід там у цілості, на своїй землі? Тут була тільки їх горстка, яку він перевіряв кожного дня. Горстка, що її творили тисячі, що була скрізь у Німеччині, в Австрії. Що станеться і де опиняться всі ті люди? Куди вони всі дінуться? Куди належні їх діти, що народжуються тут? Що буде, як УНРРА не витримає навіть призначеного часу? А поголоски є...

Яка сотка з тої сірої безособової маси, яку він перевіряв кожного дня, була тепер перед ним. Але тепер вони здавалися йому іншими. Вони мали обличчя, перестали бути масою. Кожен із них мав якийсь свій окремий світ про духовість якого, він не мав найменшого уявлення, дарма, що ставив їм велику кількість питань. Чи вірив він у все, що вони йому казали? Ні, не в усе. А втім, чи ж його завдання було пізнати їх духовість? Це вже не службовий обов'язок, це його бажання пізнати її для ліпшого співжиття, для кращого зрозуміння народів. Світ повинен стремити до того, до споріднення, до великого з'єднання всіх. Котре покоління буде готове до цього, як у них кілька степів були готові за часів Вашингтона?

І раптом усі міркування обірвалися. Обійшовши ялинку і вужчий край стола, до порожнього крісла, біля нього, підходила Ірина.

— — — — —

— Це ви співали, правда? — спитав він, коли вона вже сиділа. Якийсь ніжний запах овіяв його ніздрі. Це було так само несподівано, як і ціла її поява.

— Так, я.

— У вас чудовий голос.

— Дякую.

Вона була повернена до нього профілем. Часто повертала голову і відповідала щось командантові. Джим змушував себе дивитися на борщ, або на ялинку, або на людину перед ним. Хто сидів ліворуч від нього, його не цікавило. Ця людина взагалі не відзивалася до нього.

— Хор також чудовий, — промовив, коли Паньків повернувся до ексцеленції. — Зіспіваний.

— Маємо доброго диригента.

— Ви нічого не присвоюєте собі?

— Собі? Звичайно, ні!

— Ви повинні бути професійною співачкою.

— Я професійна медсестра. Спів — це тільки для приємності.

— У нас в Америці дуже поширена професія медсестер.

— Так? У нас вдома, в західній частині України, ні. У більшості черниці займалися піклуванням хворих.

— У нас також черниці займаються тим. Ви напевно мало знаєте про нас.

Тепер уперше вона повернула погляд на нього.

— Про ваше життя, щоденне життя маю на думці, я знаю тільки з книжок. Чи воно таке ж у дійсності важко мені сказати. Але мені відомо, що ви мали таку людину, як Вашингтон. Це мені вистачає.

— Ми мали більше великих людей. Наприклад Линкольн...

— Так, безумовно. Але ваш Вашингтон близький нашим стремлінням.

Приглядався до неї і слухав. Близькість не розчарувала його. Вона була така ж "леді" в мові, як у рухах, у цілій поведінці. Ціла розмова відбувалася в чотирьох мовах нараз, бо вживали одночасно українських, англійських, німецьких і словінських слів, щоб висловити те, що хотіли. Спершу він запропонував їй говорити її рідною мовою, вона звернулася з тим самим до нього. Але швидко помітили, що їх думка зависала в повітрі незрозуміла. Треба було вдаватися до чужих мов, щоб розуміти одне одного.

Замовк, коли над столом підвівся Паньків. Командант сидів за Іриною і це дало Вилтонові нагоду повернутися в її бік. Закинувши легко голову, ніби заслуханий у його слова, він відчував, як його повіки якось цілком самотійно обнижуються, і тоді він бачив тільки Ірину, її профіль, її зачіску відмінну від тої, яку мала на перевірці. Не знав, що хтось взагалі говорить.

Коли командант сів, затримавши увагу слухачів тільки на короткий час, Вилтон мусів вирівнятися на кріслі, але тепер, на його щастя, підвівся хтось інший, що сидів за Кітті. Його нічого не обходило, як називалася і хто була ця людина та про що вона говорила, хоч він офіційно познайомився з нею. Важливе було те, що він знову міг дивитися на Ірину.

— — — — —

Мгр. Сокура підвівся і стояв, насолоджуючись увагою всіх, усміхаючись якимось по-батьківськи добродушно, свідомо відсуваючи хвилину початку своєї промови для більшого ефекту.

Нарешті, міг говорити! Нарешті, мав нагоду промовляти, мав слухачів, міг висловлювати свої думки, проявляти свій такий знаний колись хист промовця! Те, що треба було весь час мовчати, що можна було мати тільки одногодвох слухачів, які до того ж хотіли самі якнайбільше висказати все, що мали на думці, що не можна було розвивати своїх поглядів, душило груди, ніби хрипота. Але тепер — о, диво! — від довгої мовчанки, був, немов той плуг, яким довго не орали, бо слова не плили так гладко, а думки не підсувалися так швидко, як колись на різних вічах чи на судових розправах. Але він потішав себе, що це не був сигнал старіння, занепад думки. За хвилину його мова попливе бистромовним потоком.

— Ми дуже вдячні ексцеленції, що загостили до нас, — чув сам свої слова і повів усміхненим поглядом довкола, по обличчях повернених до нього. — Ми проводимо своє життя в цьому занедбаному Богом куті. І такі високі гостини і нагоди почути батьківські слова, трапляються в нас не часто. Ніхто не може заперечити, що вони були важливі, потрібні і батьківські, бо саме батько має не тільки право, але й обов'язок навчати і ганити своїх дітей. Я б відважився сказати — опам'ятувати їх. Люди сходять на манівці, губляться в політичних напрямках, піддаючись небезпечній і непотрібній течії, що некорисна для нас. Цілком некорисна, панове! Ми повинні пам'ятати, що перед нами єдина мета: воля краю. А проте виглядає, що люди забувають про це, а знають тільки власну сваволю. Ми вдячні вам, ексцеленціє, що ви скартали тих, які понижують своє становище, своє ім'я, своє духове "Я". Вони забувають, що повинні бути прикладом! Ми безмірно вдячні, що ви опам'ятали їх...

О. Гавота підняв на нього погляд, але за мить дивився

на тарілку з залишками макових зерен із куті. Знову наплили думки, як під час проповіді на водосвятті, але тепер це було щось інше, сильніше, як уранці. І він знав чому. Це були ці малі слівця "тих" і "їх". Якщо б мгр. Сокора подякував був ексцеленції, що ганив за п'янство їх усіх, у тому числі і його, мгр. Собору, то це було би покірливе признание до вини, якої не допустився. У цьому була б навіть шляхотна вищість. Але дякувати прилюдно, в приявності чужих людей за те, що владика когось іншого напминав від престолу, переходило межі його розуміння етики.

Не спам'ятався, як стояв за столом і, торкаючись середніми пальцями його поверхні, промовляв. Був це такий же спокійний голос, без патосу, але повен тепла, що його знали ті, які слухали його проповідей у лікарні.

— Б'ємося в груди та каємося, бо маємо добру волю завернути з нашої дороги гріха, — говорив він. — Хто, властиво, на світі бажає бути злим? У власному розумінні кожний — зразок ідеалу й досконалости. Забуття й упадок страшні самі собою, але Бог Милостивий дав нам не оцінений дар, можливість піднятися з нього. Чи є він тільки тоді правосильний, коли всі знають, що ми каємося? Чи це каяття не є чимсь інтимним, замкненим у нашій душі? — він замовк, задивившись перед себе. Він не бачив нікого в цій хвилині, він забув до кого говорити. Усе, що він знав і бачив, був Ілько Матвійчук. Ілько в Парохіяльному Уряді. Ілько над річкою кидає в воду чоботи. Ілько цього ранку на другому березі Остару в той час, як усі люди були по цей бік річки, беручи участь у водосвятті. Ілько, що бере пригорщі снігу у свої долоні і несе їх до обличчя...

Ченця голос був ледве чутний, коли він знову відіззався:

— Хто зна, чи людина, яка робить зло, не ненавидить сама себе за те, але не знає, як зупинитися, як перестати. У нас немає зла вкоріненого в душі. Ми нарід добрий, легковірний, навіть наївний. Тут прийшли в пору ваші слова, ексцеленціє, і від них напевно прийде поправа. Зло в нас виросло внаслідок несприятливих обставин. Доказ цього, що всі ті люди тут, залишили все, що мали: майно, хату, батьківщину, щоб тільки Бога взяти з собою. Того Бога Милосердя, що вмер на хресті для спасіння грішників, бо вони... творять життя. Він не віддав свого життя за праведників, тільки за злочинців, за розбійників, навіть їм обіцяючи рай. Чи можемо ми погорджувати ними, ко-

ли навіть Христос їх полюбив? Не за становища, не за заслуги, не за добрі, чи милосердні вчинки і не за титули! Яка святість полюбити людину в упадку, в бруді, в злочині і задля її добра віддати своє життя...

Він усе ще стояв, хоч не хотів додати більше ні слова, здивований сам ними, відчуваючи, що вони не знайшли розуміння в привних. І нагло мав серце повне любови до тих усіх людей, яких не знав, але які напевно мусіли бути між ними, які чинили зло громаді й собі, яких він у цій хвилині так палко боронив і бажав піднести з упадку. І перший із них був Ілько Матвійчук.

Колись давно-давно Божий Син умер ганебною смертю на хресті саме за всіх злочинців, за грішників, даючи тим рівне право всім людям увійти в царство духового щастя. І нагло о. Гавота зрозумів Христа. Зрозумів Його науку ліпше і глибше, як під час своїх теологічних студій у Львові, під час перебування в Римі, за всі роки роздумувань у монастирських мурах. Зрозумів цю божественну посвяту, що дає життя за найбільшого злочинця світу...

"Не плач, Рахиле," — пронеслися слова колядки з маленької кімнатки, як тільки чернець сів. Гості повернулися до своїх тарілок, але довший час було тихо, хоч було дуже сумнівне, чи їх увага була спрямована на спів.

Вилтон устиг сказати тільки два слова до Ірини, як знову інша людина стояла, людина, що нагадувала військовика самою своєю поставою і виразом обличчя. Щось підірвало його, і він стояв, але його думка, видно, не була ще готова, бо він не відразу заговорив.

— Цікавий тип, — промовив Джим.

— Так. Не такий, як інші, — Ірина хотіла додати "військовик", але не знала, що полковник виписав у своїх зізнаннях у час перевірки, тому змовчала.

— Пані й панове, — відіззався, нарешті, полковник Жучко, який устиг скинути піжаму пацієнта і, переодягнувшись у темне вбрання, причвалав на прийняття. — Пробачте, що моя мова не буде для всіх зрозуміла, але напевно знайдуться такі, що потраплять її перекласти. З отцем доктором у мене, панове, багато розходжень, чимало спірних точок, а от сьогодні додалася ще одна. Дозвольте спитати: чому ми маємо давати розгрішення на всі злочини? Навпаки, ми маємо обвинувачувати, ми маємо кричати на весь світ за нашу кривду! Ми повинні вико-

ристати те, що між нами є представники американської держави і сказати їм про нашу боротьбу, про наше бажання жити вільно, як інші! Панове! Доти режим благословенний, доки він вибраний власним народом! Не силуваний, не налякуваний! Вільний! І таку офензиву треба робити на всіх фронтах! Байдуже з котрого боку почнемо обстріл. Ми починаємо відсіля, бо ми тут! — він замовк на хвилину, ніби задихався і, коли заговорив знову, його голос був тихший, але тільки на початку. Потім він перемінився майже у крик. — Як ми можемо мовчати і давати на все розгрішення, коли от перед хвилиною сталася трагічна подія. Ви, панове, може і не знаєте про те. На столі у лікарні, не можу сказати, що на операційному, а просто на столі, згинув під ножем наш чудовий юнак! Наш цвіт! Наша гордість! Син селянки, що його ховала і берегла від зла, а не змогла оборонити перед рукою різуна! Не зберегла від умов, у яких живемо, від опіки, яку маємо, від людей, що стоять над нами і мають великий голос. Чи можна це толерувати? Чи можна терпіти знущання над нами, коли люди беруть нас під ніж і роблять експерименти? Хто обстоює наші права людини? Коли після цього, що сталося, треба було щось зробити з тілом, один із урядовців УНРРА запропонував спалити його в печі центрального ogrівання, бо це нічим не гірше від крематорії...

— — — — —

Тепер знову стало тихо, так тихо, що здавалося, щось сталося з повітрям і люди не могли віддихати.

— Що він сказав? — спитав Вилтон в Ірини.

Наверська не повернула до нього голови, боялася, що він побачить непотрібні, небажані сльози в її очах, що підсунулися до її повік, ніби непрошені гості до дверей помешкання. Що йому відповісти? Що йому взагалі сказати, коли їй у цій хвилині здається, що найважливіше сказати те, що вона відчуває. Що існують люди, які потраплять кожно свято обернути на політичне віче. Що є такі, які з усього роблять пропаганду. Що маса таких, які видають свій осуд, не перевіривши справи, навіть не знаючи її добре. Що існують народи, які з якоїсь речі не можуть позбутися важких, прикрих переживань. Що такому народові не можна навіть на хвилину всміхнутися, бо зараз за тим приходять сльози, ніби цей усміх був злочином і за нього належить кара. Що існують справи, які — вона вірить — повинні бути полагоджувані тільки поміж ними і є такі,

які повинні йти на міжнародню арену, але не на світ, не на дружню зустріч, коли за столом сидить їх високий церковний достойник та американські гості, які ж, до того, є членами комісії, що їх перевіряє! Можливо, що вона і полковник — це представники двох поколінь, які до тої ж самої справи підходять із двох інших боків. Може це нормальне явище, і вона не розуміє цього. Можливо, що колись, як підросте Ігор, вона буде йому чужа зі своїм підходом до справ. Що б Жучко не говорив і як не думав, вона не відчуває меншої любови і слабшої приналежности до їх далекої батьківщини, але вона певна також того, що ні Таршолі ні навіть цей урядовець (котрий?) не виглядають так, як він їх змалював. Вона асистувала при цій операції, вона знає, як там було.

Якщо ж іде про урядовця, то може завтра він уже належатиме до божевільні.

— Ви плачете??

— Ні, ні! Ми, Українці, мусимо бути збудовані інакше, як усі люди. Тому нам про сльози так легко!

— Ви знаєте, що це 0'?

— Так...

— А Н?

— Хемічні знаки, певно, що знаю. До чого ви це...?

— Я саме думаю, що повинен бути якийсь, свого рода, хемічний знак на обурення.

— ??

— Воно так, як кисень підноситься тепер над нашими головами...

Потреба такого знаку нагадалася Вилтонові, як повертався додому. Спершу він не помічав нічого, бо думка саможлюбно кружляла біля власних зацікавлень. У цілому це був милий вечір. Він ніколи не був на такому прийнятті. Горілочка було маленько, з огляду на їхні фінансові спроможності, або звичай, але це не було погано. Почувався цілком інакше, як після прийняття. Голова не тяжіла, шлунок не був переповнений. Нова думка з'явилася в його голові, коли поважний настрій вечора перервала поява малого хлопчика. Він вибіг із малої кімнати і захоплено застиг біля ялинки. За ним всунулася якась дівчина і хотіла відтягнути його назад, але це їй не вдавалося. Ця несподівана точка програми вечора, викликала чомусь збентеження у приявних. Але йому подобалося. "Айрін" випрямилася, поглянула по приявних, і з рум'янів захоплення і збентеження, він відразу відгадав, що це її син.

"Христос сказав: Не бороніть дітям приходити до мене" — обстав владика за хлопчиком, коли його хотіли силою випроводити зі залі. — "Що ми можемо мати проти маленького гостя?!"

— Чи ти тут? — спитав тепер, кинувши короткий погляд на Кітті. Було якось дивно, що вона не відзивалася. Мряки вже не було, і дорогу можна було бачити навіть без світла.

— Здається, — відповіла вона. — А ти тільки тепер помітив? Та ж ми проїхали добрих два десятки кілометрів!

— Ти знаєш, що за керівницею я не говорю. Я тільки слухаю.

— Тим разом ти навіть не слухав!

Він хотів сказати: "Водія не треба дратувати, бо може скотитися в пропасть!" Але не було потреби таке говорити. Він цілком не був подратований. У нього ж залишилося якесь миле, легке враження, навіть не від самого прийняття, на якому, до речі кажучи, промовам не було кінця, але від того, що "Айрін" сиділа так близько нього,

і він не був ні трохи розчарований. Він дуже добре знав це неміле почуття, що часто приходить ураз із наближенням до дівчини. На віддаль — чарує, підійдеш ближче, а вона почне говорити пусте і завертати очима та маніжитися, і все твоє захоплення пішло кудись до біса. Адже одно з таких глибоких розчарувань було причиною, що він досі неодружений! Палке кохання, великі надії і — ще більше розчарування. Боявся наближення до них. Боявся щиріше промовити до Кітті. Хлопці в армії, війна допомогли забути про його переживання. Може залишився осад, але він не хотів надавати йому завеликого значення. Залишив зморшку жури на обличчі його матері, що хоче бачити його одруженим. Оце! В "Айрін" є цей неспійманий чар, як і в його мамі! Природність, привітливість, розум!

— Не слухав? — спитав, спам'ятавшись, коли знову проїхали шмат дороги.

— Ні! З тобою щось сталося! Що там було? Хіба їм залежало, щоб нам зробити приємність? Щоби прийняти нас із нагоди свята? Ніколи! Вони мали в думках свої справи і подали їх нам разом із борщем! Ані музики, ані танцю, ані взагалі руху. Сиди на місці і вий із нудьги. Я думала про Фльориду і про те, що мені треба купити, коли туди поїду, щоб не заснути! Людина ліворуч від мене говорила собі своєю мовою, цілком не зважаючи на те, що я її не розумію! Подумай! Праворуч був Чарльс, так це правда, але хіба ти не знаєш Чарльса? Він зітхав за горілкою. Бідний Чарльс! А втім, усе що він сказав до мене, не варт було мого вуха! З якої речі вони нас розсадили? Ти, очевидно, чудово розважався з тою чорнухою. Хіба ви розуміли себе?

Джим заховано всміхнувся. Ага! — подумав. — Туди дорога! Поклав свою долоню на її руку і за секунду знову тримав її на керівниці.

— Чи ти знаєш, про що я весь час роздумую?

— Відкіля можу знати?

— Що ми повинні зробити прийняття для них! Треба ж дати їм реванш!

— Ми? Ти хочеш їх усіх спросити? Джим, справді...!

— Не всіх.

— Ні..? А кого ж...?

— Дітей.

— Дітей? Із якої нагоди?

— Нагоди? — він рушив долонями. — Нагоду завжди можна знайти, якщо хочеться зробити дітям приємність!

— Дітям? — спитала багатозначно, поглядаючи боком на нього.

— А кому ж? Звичайно дітям. Вони на чужині. І ми далеко не відбігли ще від різдвяного сезону...

— Хочу вірити в твою щирість. Але не знаю, як ти собі це все уявляєш.

— Просто. По-вояцьки. Армія — дітям. Діти це слабе місце нас усіх. Американців! Хіба ти не погоджуєшся?

— Погоджуюся? З дива не можу вийти, що з тобою сталося!!

— Вони зробили в своїм стилі, ми зробимо в нашому!

— — — — —

Одержавши запрошення капітана Вилтона на прийняття для дітей таборян, др. Паньків негайно наказав подати вістку зацікавленим батькам через гучномовці. Джим виправдувався в своєму листі, що вони роблять "Крісмес парті" тоді, коли цілий святковий сезон уже скінчився (навіть, правдоподібно, за їх календарем), але йому здається, що діти не є такі докладні щодо цього і не відмовляться приїхати на гостину, коли б і з якої нагоди вона не була. По дітей приїдуть авта. Вік дітей: від одного до десяти років.

Запрошення прийшло саме тоді, коли в канцелярії команданта сиділи, крім радника Лебеда і о. Гавоти, ще директор Ларчак, адміністратор лікарні Шимай і радні-паньківці. О. Гавота не прийшов на нараду, яку скликав командант. Він попав туди випадково, але його просили залишитися.

Як і завжди, він цікавився хлопцями в горах. Чи було що їм занести? Чи були для них якісь надії? Чи прибули нові хлопці? Він навіть не догадувався, що приявні на прийнятті були обурені його промовою і рознесли її по цілому таборі. Він не знав нічого про струю бурхливого настрою, що піднеслася і не втихомирюється у зв'язку зі смертю молодого хлопця. Він слухав цього, як новини, обурливої, прикрої. Похорон молодого хлопця виглядав, як усенародня маніфестація, що сунула понурим маршем із полковником Жучком на чолі. Цей ніс величезний вінець, сплетений зі смеречини, зараз за хрестом. "Жертві нелюдських знущань", — казав він виписати на ньому. Двох колишніх вояків помагало йому нести вінець тільки до воріт.

бо там зложили його на сани біля домовини, що чекали вже на дорозі. Цілий похід рушив далі до Обергайму і полковник, що незмінно крокував за хрестом, не дивлячись на погану й далеку дорогу, мав перебрати знову вінець у свої руки при вході до Обергайму та нести вже його аж на цвинтар на показ усім. За ним крокували молоді люди з такими ж велетенськими вінцями, традиційними своєю формою і виглядом, а люди гурмою посунули за домовиною, за закам'янілою матір'ю, що йшла не розуміючи, відкіля це на неї спало і чому. Біля розкопаної могили Жучко промовляв, ніби мав перед собою самого ворога.

Хоч цей молодий хлопець належав до паньківців, хоч лікар, який оперував його, був Мадяр і підлягав тільки головному лікареві УНРРА, то з невідомих причин усе обурення й бунт повернулися на Панькова. Люди шуміли й говорили, а з їх слів здавалося, що за Паньковом не було ні одного доброго вчинку, що не зробив він нічого корисного, що не дбає ні трохи про громаду, яка його вибрала, тільки про власне добро. Люди бунтувалися, але ще потайки, ще не виявляючи цього заголосно, бо нікому не був відомий вислід "скрінінгу" і тим самим ніхто не був певен, чи залишиться в тих мурах. Його Таня знала про все від жінок із Жіночої Організації, та вирішила тримати це в тайні. Але секретар Управи, заїлий паньковець, що завжди знав, де що діється, не вважав за вказане мовчати.

Можливо, що Паньків був стурбований тим, але навзвех цього не виявив. Він підсунув своїм прихильникам до розгляду більш важливу справу. Він був певен, що цілий бунт не мав ніякого зв'язку з невдалою операцією. Це було комусь потрібне — і він знав кому. Капітан Вилтон зрадив йому, що Таршолі позбавлять права Ді-Пі. Ще його висока постать у білому плащі-фартусі виднілася кожного ранку по відділах в асисті Ірини, як головної медсестри та інших призначених до даних кімнат, ще він уважно вислухував слів пацієнтів, уваг лікарів, звідомлень медсестер, але вже його особа зникла з будинку, залишаючи порожнім крісло за письмовим столом у його канцелярії, яке хтось мусів зайняти. Для Панькова було ясно, що на це місце мусів бути призначений лікар-Українець, і в цьому не сумнівався ніхто. А все ж таки він спершу хотів порадитися зі своїми однодумцями, заки справа піде до Таборової Ради. Хоч усі вони були "паньківці", але виявилось, що в цій справі не могли так легко погодитися. Радник Лебідь спер долоні на зігнене закінчення своєї палички і

задумався. Його худорляве обличчя з чубком ясного волосся перетиканого сивиною, здавалося, змарніло за ті дні ще більше. На ньому осіла жура не за свою дружину і не за дорослі діти, що були більш зарадні в життєвих справах, як він сам, але за добро громади. Настрої мешканців бльоків, здавалися йому рушеною з місця підземною лявою, що от-от могла вибухнути. І цим настроям сприяв тепер ніхто інший тільки сам полковник Жучко!

— Передбачаю, що ця справа викличе ще один фермент, — промовив тепер.

Паньків відповів відразу, ніби відкинув тенісовий м'яч.

— Щоб не викликала, вона мусить бути полагоджена.

— Я не розумію, пане раднику, чому думаєте, що ніхто з тутешніх лікарів не може бути головним, — це Шимай.

— Головним може бути, я не сумніваюся в їх здібностях. Але не тут. Скільки ж їх тут?

— П'ять.

— Бачите. А ви не розумієте, чому це може викликати фермент. Люди мають амбіції. Кожен із них хоче висунутися на чільну позицію. Це природне. Як одного виберуть, другий буде покривджений. Так, як було з тою тарілкою для владики. Кого б не вибрали, то один буде тріюмфувати, а чотирьох буде нарікати. Можливо також, що їх жінки будуть бунтуватися, бо тій одній зараз почнуть казати "пані директорова", як у нас чомусь прийнялося, а інші не зможуть цього стерпіти.

— Ах, ця титуломанія!

— Переборщуєте!

— Я б хотів, але, на жаль, маю рацію. До того, ми не можемо забувати, що між ними є ще один лікар-Мадяр, і УНРРА може його призначити на головного.

— Якщо його залишать, — підсунув думку один із радних.

Паньків був знову, немов на тенісовому корті, ладен відбити кожен аргумент.

— УНРРА не має нам призначувати головного лікаря. Це було на початку табору, коли ми не мали своєї управи. Тепер УНРРА підпише те, що я їм підсуну. Отже, рішайте, панове, і то швидко, бо вислід буде вже вкортці відомий, а лікарня не може залишитися без головного лікаря.

— Я думаю, що непотрібно клопочемо собі тим голови, — це Ларчак, надутий і задоволений, що не було ні одної жінки, щоби втручалася в їх справи. — Нехай лікарі зберуться і виберуть одного з поміж себе. Управа знає тут

кожного лікаря, люди знають їх усіх і з УНРРА-ою не буде ніякого клопоту.

— Так, — погодився командант, дивуючись в душі розсудливій думці директора. — Ваша думка не зла. Це лікарня і справа відноситься тільки до лікарів. Але, що вони мають справу з людьми, то треба, щоб люди були задоволені. Вислід їх рішення піде до Таборової Ради і ми мусимо порадитися за котрим будемо голосувати.

Але тепер радник не хотів погодитися. Він говорив уже з лікарями, він тут і там чув якесь слово. Дещо казала його дружина. Не кожен лікар любить "паперову роботу", яка належить до головного, він радше має справу з пацієнтами, незалежно, очевидно, від амбіцій його дружини!

— А навіщо нам іще жіночого бунту?!

Чернець прислухався до їх слів, але участі не брав. Від гостини ексцеленції, він не міг дати собі ради зі своїми викидами сумління. Коли ніхто не порушив перед владиною справи хлопців у горах, то чому він сам не взявся за це?! Це все через цю каву, що відтягнула ексцеленцію від них! Він це розумів, а проте мав жаль до команданта і до пароха. Особливо до команданта. Паньків був енергійний, швидкодумаючий, — чому він не знайшов стільки часу і напруження думки, щоб знайти якусь розв'язку для них? Як довго вони ще можуть там сидіти, щоб їх ніхто не викрив?!

Відбіг думками від слів чоловіків і не знав, як прийшло до нової думки.

— ...побачимо, хто відгукнеться на наші оголошення, — говорив командант. — Із ними в руках ми можемо розглянути кожного з них, включно з нашими, на засіданні Таборової Ради...

Коли виходили, радник зупинився ще перед командантом:

— Полковник Жучко тріюмфує, що його промова зроби́ла на Американців таке сильне враження, що вони аж запросили дітей, щоб якось улегшити нам життя. "Це тільки початок, — каже він. — Побачите далі, що буде. Треба вміти кричати на весь світ!" — каже він.

— Гм..., — промимрив командант. — Шкода, що він полковник! Підемо на бріджа?

~~~~~

— Може затанцюємо? — спитав Джим.

Перед хвилиною він перетанцював із Кітті в сусідній

кімнаті, де розважались і пили військові. Музика грала мелодії, що народилися десь може в долині Міссісіпі, в горах Кетскіл, а може аж на побережжі Тихого океану. Військові пили, курили, грали в карти. Мала їх громадка танцювала. Деякі стояли у дверях і приглядалися до забави дітей. Діти були повдягані так, як колись їх далекі предки вдягалися на Запоріжжі, або в ближчих часах десь у Карпатах чи на Поділлі. Музика не підходила до їх ноші, але від того радість і добрий настрій не маліли. Кожен мав своє, кожен захоплювався своїм, приймав чуже, бо було йому прихильне. В руках дітей були дарунки, їх оченята сміялися і від того ясніли задоволенням вихуділі обличчя мамів, що сиділи довкруги.

— Може затанцюємо? — повторив Джим, зупинившись перед Іриною. Вона водила поглядом за Ігорем, що бавився з дітьми і не відразу перевела його на Вилтона.

Він несміливо простягнув руки, свідомий того, що до Кітті він підходив інакше, владно, самопевно. Дивився на неї згори легко похиливши голову, всміхався.

— Де затанцюємо? — спитала здивовано.

— Там, — указав він очима сусідню залю.

Вона глянула на Ігоря, що бавився з другими дітьми і підвелася. Очі з-під стін повернулися за нею. На порозі військові розступилися.

Джим обняв її легко і рушив поміж танцюючі пари. Він не наважувався пригорнути її міцніше до себе. Був гордий, що очі всіх повернулися до Ірини. Поглянув не неї. Вона не пригорнула свого обличчя до його рамени, як робила Кітті чи другі дівчата. Трималася просто, інакше, як досі знав, але танцювала легко. Понесла його могутня хвиля настрою. Заплющив очі. Мелодія, яку грали, була йому рідна, ця жінка в його обіймах була чужа, але почуття до неї, здавалося сильніше від усього, що досі відчував.

У сусідній залі хороводом проходили малі козачки й дівчатка у віночках на головах. Чийсь голос по цей бік співав щось про "Джанні", про "Ровд" і про "Лав".

—————

Того самого вечора в іншому будинку двоє людей — дівчина з табору і хлопець у військовій уніформі — теж мали незвичайне пережиття.

— Ми не йдемо туди? — дивувалася Настка, коли минули будинок кіна.

Сай сміявся. Ні! Чи не бачить, що цього вечора не

грають? Але він знайшов тут щось таке, що зарт побачити. На афіші написано: "Шупляттлер Абенд". Знає вона, що це таке?

Чому ні, Настка знала. Вона тільки не розуміла, чому він провадив її до будинку. Цей танок вона бачила на галляві серед гір, улітку. Чи гарне це? Та чому, нічого собі.

На вулиці зустрічалися люди, які йшли до будинку, на передній стіні якого розмальовано ще в минулому сторіччі людину, що згрібає сіно. Над дверима висіла китиця залізного винограду з містерним написом на дротяній сіточці: "Цур Травбе". Єдине вікно, велике, ніби по крамницях у великих містах, було до половини заслонене, доладу зморщеною жовтою занавісою. Над ними у глибині проглядали дві молочні світляні кулі.

— Сюди? — спитала Настка. Вона багато дечого знала в Обергаймі і тому їй було відомо, що під час війни сюди сунула груба черга людей з'їсти тонкий обід на картки. Навіть одна своя дівчина працювала там у кухні та потім кудись поділася. Чого їм сюди йти?

— Це ж тут! — задоволено ствердив Сай, вказуючи на афішу біля дверей. — Чого в тебе такі дивні очі? Я не думаю, щоб мені через те, що сюди заїдемо, скоротили або продовжили військову службу! "Лет'с гов!" Пішли!

Входилося від подвір'я через вузький короткий коридорик і вже там можна було побачити офіціантів у білих блюзках, із підносами в руках, із ручниками, перекиненими на руку. Вони просувалися від дверей праворуч, до дверей просто, входили і виходили із склянками повними рідини. Пахло пивом, "мостом", напівками взагалі. Було теж повно диму з цигарок. Невеличка заля праворуч була заповнена столиками, за якими сідали люди. Сай легенько штовхнув Настку, бо вона зупинилася на порозі і не рухалася. Перед собою вона бачила дівчину у червоній сукні з її обличчям, що йшла напроти неї. За нею йшов хлопець схожий на Сая. Він усміхався до неї. Настка штовхнула по дорозі чиясь крісло, і дівчина зробила те саме. Вона наступила комусь на ногу і те саме зробила дівчина. Вона навіть не подумала, що треба просити за те вибачення, що це було нечемно, і якийсь чоловік глянув за нею насмішливим поглядом. Вона не бачила членів маленької оркестри в баварській ноші у капелюхах на головах, що сиділи ліворуч від дверей. Один із них потягнув кілька акордів на акордіоні, і враз вони дружно вдарили якусь бадьюру мелодію. І маленька сцена, заслонена темною занавісою, не

притягала Настчиної уваги. Вона йшла назустріч молодій парі перед нею, назустріч самій собі.

— І-і! Скільки ж тут дзеркал по стінах! — майже свиснув Сай.

Він потягнув Настку за руку. — Сюди, Нейсі, — сказав, але вона йшла далі і не чула його слів. Вона не могла відірвати погляду від самої себе. Ця дівчина напроти це я? Це я? — могла питати, бо ще ніколи не бачила своєї відбитки на цілий ріст. У маленькому дзеркалі, що висіло на віконній рамі з її куточку, вона бачила тільки частину свого обличчя. Цілу свою постать могла бачити хіба на мерехтливій поверхні Остару, головою униз, або сплющену від ніг до чверть голови. Інколи вона любила поглянути на себе у виставовому вікні в Обергаймі, але здебільшого вони були малі і не віддавали барви. Вона не вміла формувати свого почування в речення. Звичаем свого села, вона могла кожную свою думку починати одним словом "чекай". — Чекай, — могла б вона сказати тепер, — ця "аляганська" дівчина це я, а цей хлопець, це Сай, чужий, але мій хлопець...?

Коли вже сиділа, косила щохвилини поглядом убік дзеркала і не могла освоїтися зі своїм зміненим виглядом.

— Що він там хоче? — спитала. Сцена була вже відслонена. Вона не була більша, як їх пів кімнати. Якийсь чоловік у баварській ноші проходжувався по ній і говорив щось, що викликавало гучний сміх.

— А я не знаю! — засміявся Сай. — Я ж не розумію! Але хіба ти також не розумієш? Це не важне, що він говорить. Мені весело, бо бачу довкола розсміяних людей! І тому, що ти зі мною! Ти виглядаєш чудово! "Ю лук бютіфул!"

Настка не зрозуміла цього нового слова, тільки вираз його очей. Вона розсміялася вголос. Щастя заповнювало душу. Його було так багато, що треба було навіть трохи позбутися, виговорити, висміятися. Сперла лікті на столі, голову підперла долонями і ладна була сидіти так до світанку. Що діялося на сцені, її не цікавило. Був тільки Сай, що дивився на неї так дивно, було дзеркало, що відбивало їх разом. Були довкола люди, що говорили і сміялися, а вона могла насолоджуватися, без нічиїх уваг, без заборони, без потреби виконувати тут якунебудь роботу.

Але швидко вона помітила, що ніхто не поводитьься так, як вона, що кожен звернений до сценки і рук не тримає на столі, тільки вдаряє в долоні час від часу. Тож випро-

сталася і намагалася поводитися, як другі. Біля неї сидів справжній пан, що прибув сюди з далекої Америки, він певно думає забрати її туди і не треба буде їй турбуватися, де і як знайти тітку Маруню, тільки спокійно зажити щасливим життям. Відтіля вона напише мамі... Може візьме Ілька...

— Будемо пити? — перервав Сай її роздумування. Махнув рукою на офіціанта, що минав їх столик і замовив дуже багато дечого, але виявилось, що можуть мати тільки пиво, чай, каву і "мост". — Пиво! — погодився Сай. — Піймо, Нейсі!

Настка погодилася. Як пити, то пити, як п'ють другі, можуть і вони. Приглядалася тепер до своїх сусідок, у той час, як Баварець на сцені все ще говорив комічні і не завжди бездоганні сторійки. Жінка біля неї мала вимальовані губи й нігті, а її волосся було таке легеньке, як пух, як маленької дитини. "Чекай, — почала Настка свій монолог. — Я також можу таке мати!" Вона все переключала на себе, вона мусіла виглядати так, як інші, не ті прості "баворки", але елегантні жінки з міста, молоді дівчата. На те вона їздила по селах, тремтіла, щоб їй поліція не відібрала товару, або не помітила того, що за порадою Наверської вона все можливе викидає крізь вікно вагону перед мостом до Обергайму. Вона не погорджувала і не соромилася середовищем із якого вийшла, але хотіла видістатися з нього. Вона з любов'ю згадувала маму й село. Вона тужила за садками і за кваканням жаб у погідні літні вечорі, вона хотіла бачити своїх одноліток, хлопців і дівчат, але і помітила, що з людьми зі села ніхто не рахується так, як із тими з міста.

Молоді музиканти ліворуч сценки заграли раптом щось скочне, і на маленький простір влетіло кілька пар Баварців. Мигнули широкі спіднички, запаски, корони кіс над чолами дівчат, короткі шкіряні штанцята хлопців і зелені капелюхи з білими перами. Влетіло само життя. Замигало, завирувало, закружляло з вівкотом і голосними вигуками. Заля загреміла від оплесків і сміху з вигадливих рухів танцюристів.

— Подумай! — захоплено відізвався Сай. Настка побачила в думках щось інше. Воно прилинуло з минулого і зупинилося в її уяві, не бажаючи зникнути. Вона, така ще маленька дівчинка, з туго заплетеною кіскою, що б'є її по плечах, біжить під верболози, де глухо дуднить бубон, тоненько скиглить скрипка і викрикують парубки. Дів-

чата стоять збиті вкупку. У них вишиті сорочки, на шії коралеве намисто, цвітисті спідниці та оксамитові лейбики. У кожної на плечах тісно заплетена коса русявого волосся, солідно помащена товщем, щоб ані один волосок не відставав від голови. Парубки стоять і собі в гурті, тут і там котрийсь кивне на дівчину пальцем, щоб ішла з ним у танок, або підійде до їх гурта і владно потягне свою вибрану за руку. А з хати мама, з наймолодшою дитинкою на руках, ідуть, нога за ногою, подивитися, як молоде танцює...

Вона зітхнула. Стало сумно й чужо цілком несподівано, бо ж те, на що дивилася, було веселе і їй не нове. Молоді Баварці виконували тепер на сцені свій танок гір із розмахом, із темпераментом, не створюючи з цього ніякого національного обряду, тільки бажаючи розсмішити й розвеселити глядачів, що не щадили їм оплесків. Інколи їх рухи мали навіть щось непристойне в собі, і там в далеких Опришівцях вона ніколи не бачила такого. Мала тепер перед собою два видовища. Одно дійсне, що розвеселявало її, і друге уявне, що стискало її серце.

Але біля неї сидів Сай, від нього, здавалося, втікало все, що не було дійсне. Ухопив її руку щасливий, розсміяний.

— Чи вони не чудові? — спитав член армії переможців, указуючи на танцюючих переможених. — Дивися! Дивися! В нас у Тексасі люди також одягаються інакше, мають такі широкі капелюхи, з підігненими берегами на боках, сорочки в клітку й вузькі штани. Коли збереться молодь, то один стає на підвищенні і під музику приказує, ніби наспівує, які рухи робити, куди поступати, тощо. Так, ми також уміємо, — запевнив він гордо і заплескав в долоні. Танок скінчився. Він повернувся до Настки. — Гину з голоду! Ти певно також! Невже ж у них немає ні одного кекса, щоб дати закусити це пиво?! Добре пиво, але їсти таки хоч! Тому твої очка так посумніли? О, як же шкодую, що не догадався винести хоч сотню консервних баньочок! Наступним разом! Ти скажи мені тільки, що любиш...

Настка встигла у відповідь тільки всміхнутися. Перед нею стояв чоловік у баварській ноші, один із тих, що перед хвилиною танцювали на сценці і просив її до танцю. Ціла невеличка заля гуділа сміхом, аж дзвеніли шиби. Танцюристи були поміж глядачами, дівчата просили до танцю старих чоловіків, а чоловіки молоденьких дівчат. Те-

пер, коли вони появились на залі, виявилось, що дівчата були молоденькі, але молодість чоловіків була вже далеко за ними. Молоді хлопці Обергайму погинули на війні, або лежали ранені, або були в полоні, і старші повернулися на їх місце, щоб тільки не завмирала традиція. Їх "Шуп-ляттлер Ферайн" мусів існувати і проявляти діяльність.

Помінявши своїх партнерок, танцюристи знов повернулися на сцену, що була мала і не могла їх усіх помістити. Міські люди не знали, або вдавали, що не знають, як танцювати цей танок, переборщували і видумували власні комбінації тож усе виглядало, як один неймовірний, але не відстрашуючий хаос. Люди з міста і з гір, місцеві й чужинці, переможці й переможені танцювали на руїні вчорашнього життя з одним, здавалося, бажанням: забути жакливі переживання.

І серед цього крутилася Настка, піврана дужими руками людини, що в час війни згрібала, недалеко від неї, сіно на "баворчиних" сіножаттях. Це був її брат, який ніколи досі не виступав у такій ролі. І ніколи досі не стежили за нею захоплені очі чужого хлопця.

— Ти думаєш, що потраплю без тебе жити? Що зможу? Та ніколи! Я вже тепер не можу бути без тебе! Я тебе люблю, люблю, люблю! — випалив Сай, коли, нарешті, опинилися надворі.

— Чи ти не п'яний...? — спитала Настка недовіркою і в той же час захоплено. Випиті напитки хоронили її від морозу, а на думки засували заслону.

— Як ти сказала? Я — п'яний? Тобі хіба сниться! А втім, так, я п'яний, п'яний тобою, п'яний своїм щастям, тим, що знайшов тебе і вже ніколи, ніколи не буду без тебе...

Джип рвонув із місця, скакав і нісся, а Настка хиталася на боки, немов квітка від вітру. Недалеко табору зупинився. Мотор тихенько гудів. Сай з'їхав з дороги і погасив світло. За пасом землі, за підмуруванням зі штахетами, блимали світлом два вікна лікарні. У віддалі замрачено світилося віконце в будці на воротах.

— Нейсі...

Трохи, ніби дитина, потребуюча пестошів, трохи, немов молодий баран, що пробує свої сили, Сай похилив голову і штовхнув її чубком Настчину грудну клітку, окутану зимовим плащем із хутряним коміром, що вона його здобула попереднього дня від "баворчиної" сестри. Гори, узбіччя, дорога, дахи, повні снігу і сірі стіни будинків зникли з-перед її очей, коли Сай поволі підніс голову і, вдивившись

в неї, пожадливо, лакомо впився устами в її уста. Його рука відірвалася від керівниці, на якій досі спочивала, і міцно пригорнула дівчину до себе.

У будці на воротах чулися голоси. Там був Олекса і Петро. Настка не чула їх. Її не цікавило, чи вони виглядали за нею, чи ні. Цілий великий світ насичений справами людей, і її маленький світик, мешканці якого з напругою вичікували висліду перевірконої комісії, зник для неї, запався, не існував. Залишився в ньому один єдиний хлопець. Сай.

По вікнах ще тут і там світилося. Діти, що повернулися з прийняття в Американців, вже спали, поклавши біля себе дарунки, але їх мами ніяк не могли заспокоїтися.

— ...і пішла, прошу я вас, із ним до другої кімнати, там де були самі військові і танцювала, чи що там робила, — чулося таке і подібне по кімнатах. — Пішла і пропала, ніби забула, що її дитина там! Та де ж то випадало! Ми всі були біля своїх дітей, а вона одна... І дивуйся, після цього, такій Настці! Це ж хоч селянська дівчина, а Ірина якась інтелігенція! Наші панове зробили з неї якусь богиню. От, прошу, як така богиня поводитьсь! Побачимо ще, що то буде, як прийде новий головний лікар! Вже відрукували оголошення...

Був ще хтось, хто думав про Ірину та зацікавився оголошенням. Газета, в якій воно було поміщене, пролежала кілька днів на письмовому столі др. Никифора Ничая, заки він мав час прочитати її. Праця, студії, пересиджування в університетській бібліотеці залишали йому дуже мало часу на читання, навіть найцікавіших для нього статей. Газети приходили поштою до помешкання і виставили в маленький горбок на його столі, заки мав нагоду познайомитися з їх змістом.

До помешкання повертався нерадо і, як міг, найпізніше. Думав, що це відсуне його зустріч із фрав Бурке, але це були тільки палкі бажання, які ніколи не здійснювалися. З відразою підходив до дверей кам'яниці, в якій мешкав, даремне сподіючись, що чейже хоч один вечір виглядатиме інакше. Матові шиби дверей були звичайно темні, за ними не чути було ні звуку. Скрізь було тихо. Невикінчена ще сходова клітка була вже темна в тій порі, як повертався до помешкання. Все здавалося затоплене в глибокому сні, і Ничай ступав сходами, ніби людина, що має погані наміри. Намагався перекрутити ключ цілком беззвучно. Але вже легеньке відхилення дверей упевнювало його, що всі зусилля даремні. Малий і вузький коридорик яснів відразу світлом, а з останніх дверей ліворуч виглядала жіноча голова з розсміяними очима.

— Добрий вечір, гер доктор! А я саме наслухую, чи не добирається хто до помешкання! Ви знаєте, гер доктор, що коли нарід голодний, то спроможний на все...!

— Невже ви ще не спали? — спитав лікар, намагаючись зменшити шорсткість свого голосу. Повісив плащ і капелюх на вішаку в коридорику та поступив два кроки до дверей своєї кімнати. — Сподіюся, я не збудив вас!

— О, ні! Я просто не клалася ще спати! У мене багато роботи. До того ж, коли жінка сама, то завжди ніби чогось боїться...

— Коли повернеться ваша сестра? — спитав і чекав на знану відповідь: "Може вже завтра". Але цим разом фрав Бурке заломила руки.

— Уявіть собі, що сталося! Моя сестра зломила собі ногу на лещатах!

"Значить, ми вже тепер офіційно самі і наше відношення до себе починає бути чимраз інтимніше. Як довго зможу це стерпіти? Чого вона в цій порі виходить мені назустріч, коли повинна б зачинити двері на два замки й один ланцюг! Якщо ти, жінко, маєш якісь наміри супроти мене, то повинна пам'ятати, що я не Німець! Хочеш, щоб я одружився з тобою? Скажім собі щиро! Що у нас спільне? Ти навіть не навчилася досі ні одного слова з моєї мови! Не хочу обвинувачувати тебе в тому, що "твої вішали моїх" під час війни, бо це не твоя провина. Але, якщо б ти хоч один раз сказала мені "Добраніч", або щось інше подібне, то ти, дитино дорога, сама на тому ліпше вийшла б! Існують люди, які вірять, що не можна в нескінченність продовжувати пімсту і між людьми повинна бути згода, тим більше тоді, коли цими людьми є самотні чоловік і жінка... Гм... Я не такий певний, чи на сто відсотків належу до них..."

— Справді? — спитав, уже входячи до своєї кімнати, але ще повертаючись до неї. — Як прикро! Ви може бажали б, щоб я поїхав оглянути, як стоять справи?... — докинув, як міг найповажніше. "Заложуся за сто марок, яких, до речі кажучи, не маю, що її сестра в цій хвилині танцює десь у якомусь ресторані!"

— О, ні! Ні! Хто вас трудиз би! Вона дуже далеко в горах...!

— Це нічого, — впевнив забавляючись її трохи розгубленим виразом обличчя. — Я не так дуже давно повернувся з Оберстдорфу. Це також далеко. Знаєте, де це?

— Так. Ні. Я чула... Але моя сестра не там. А втім, я дуже вдячна вам...

— Нема за що. Добраніч, фрав Бурке.

— Добраніч, гер доктор.

Провів його довгий тужливий погляд. Між ним і нею були зачинені двері, але вони не давали ніякої гарантії на працю над своїми записками, на спокій, на відпочинок. Мимохіть прислухувався до кроків у коридорі. Знав, що замість зачинитися в своїй кімнаті, вона пішла до кухні і, проти своєї волі, чекав, що буде далі.

Спершу з крану стікала вода. Потім чувся легенький стукіт срібла до скла. Тихо. Нарешті, тихі кроки в коридорі і стукіт до його дверей. Власне, на те чекаю. На те чекаю...

Підійшов до дверей і, відчинивши їх, не випускав клямки з рук. — Прощу? — спитав непотрібно. Сам побачив склянку чаю в її руці. На тарілочці, сперті до склянки були два кекси.

— Я принесла вам чай, — вона всміхнулася, зупинившись в очікуючій позі. — Я думала, що після праці ви радо нап'єтеся трохи гарячого...

— Дякую, справді, не треба було трудитися. Я завтра асистую професорові при операції і повинен би швидше покластися спати...

Увертюра! Нічого іншого! Тепер виходи з цієї ситуації, чоловіче, як хочеш! Ні запросити її до кімнати, ні тримати її перед порогом, ні взяти склянку до рук і зачинити двері перед тими палкими очима. Найліпше було б іще взяти склянку з її рук і піти до кухні. Вона піде, очевидно, за ним. Гм... Що ж робити! Треба хіба підкоритися долі. Але це несправедливо! Це єдиний коротенький відтинок цілої доби, що належить справді до нього!

— Чи у вашій країні всі чоловіки такі негостинні для жінок?

— У моїй країні? — він узяв склянку в свою руку і, торкнувшись легко її ліктя, завернув її до кухні. — Важко відповісти. Бачите, в моїй країні, жінки не відвідують чоловіків...

Відсунув крісло і запрошуюче вказав його рукою. Сам сів збоку стола.

— У моїй країні чоловік спитав би: "А ви? Чи не нап'єтеся і ви зі мною? Мені не буде смакувати без вас!"

Поклав перед нею свій чай і, не встаючи з крісла, сягнув рукою по склянку і чайник.

— Так, тепер можемо напитися.

— О, дякую. Це приємно, — сказала вона задоволено.

— Як людина не має до кого сказати слова, то забуває говорити!

— Хіба у вас немає приятелів?

— Мої приятелі? Я нерado їх згадую. Їх викинули бомби. Тут, або на фронті. Якщо вони живуть, деякі, думаю, то вони так, як я. В них убито надію й віру.

— Віру в що?

— У життя взагалі. Це тільки моменти. Прогавив, твоя провина, більш не повториться.

— Я бачив руїни ваших міст. Але я бачив також щось інше. Сильну волю і бажання відбудувати їх. В Оберстдорфі я познайомився з молоденькою жінкою, що стратила

чоловіка на фронті і дім у Дрездені. Знаєте, що вона мені сказала? "Я беру свого синочка і знову починаю все від початку". Бачите! Це мені заімпонувало! Не всі думають так, як ви!

— Ні, не всі, я знаю. Не забувайте, гер доктор, що та жінка мала дитину...!

— Це правда.

— Ця свідомість, ця відповідальність за життя дитини і дає силу, чи енергію. Я втратила все, що мала. Живу навіть у помешканні своєї сестри. Але, що будемо говорити тільки про мене! Ви, наприклад... Я взагалі не знаю, як ви сприймаєте життя! Ви постійно працюєте! У вас немає пригод...

— Відкіля ви це знаєте?!

— Я бачу. Ви якийсь такий, ніби зроблений із мармуру. Відразу пам'ятник самому собі. Ви не так, як інші люди, що збудовані з крові і кости, тільки з якоїсь духової субстанції!

— І це я чую в Гайдельбергу?!

— При чому тут Гайдельберг? Чи тут має бути інакше, бо більше професорів і студентів снується? Ні один із них ще не видумав припису на справжнє щастя!

— Щастя — це особиста справа, фрав Бурке. Щастя — це так, як харч. Для кожного повинен бути. Але одному треба більше овочів, а другому городини, третій же ліпше вийде на тому, як не їстиме м'яса.

— Ніхто не жив під час війни, — сказала вона, ніби не чула його слів. Дивилася зосереджено, майже люто на поверхню білого стола, виглядало, що говорить це до себе. — Всі роки пропали в страху. Люди відвикли жити. І навіть тепер, коли вже все покінчилося, вони не вміють!

— Ні?

— Ні! І не кажіть мені, що це провина нас, Німців!

— Чия провина не була б, ви не хвилюйтеся, бо це піднесе ваш тиск крові!

— Я ще молода! Для мене такі речі не існують!

Вона рвучко підвелася.

— Майте цигарку? — попросила і, закуривши від сірника, якого він їй подав, кинула вривано: — Дякую! Добраніч! — і вийшла з кухні.

— Фрав Бурке! — хотів закликати Ничай. Треба було її затримати! Пощо? Щоб доказати, що не збудований із духової субстанції? Справді, чоловіче...

Ще недавно в його кімнаті на малому столику, де сто-

яло тепер радіо, була велика світлина чоловіка в однострою "Вермахту". Це був її Альфред, що згинув десь в Україні. Перед ним завжди були свіжі цвіти, інколи це була тільки троянда, або два гвоздики, або китичка незабудьок, або три нарцизи. Вони були без огляду на пору року. Але одного дня світлина зникла. Альфред залишився в Україні, а він, Никифор, прийшов на його місце!

Двері його кімнати виходили на балкон. Відчинив їх. Ізовні не доходив ні звук. Між домами пробивалися вуличні світла. Безлисті гілляки дерев бовваніли на їх тлі немов насипане ріща. У повітрі вже була свіжість весни, п'янка, обіцяюча. Наставив чоло під легенький продув холодного вітру. Мусів затратити цю свідомість, що він сам із тією жінкою. Дивився з висоти третього поверху на мури кам'яниць, на городчик перед домом. Від захованої в тіні землі заносило відновою життя, у тиші довкруги таїлося щось незбагнуте, свіже, могутнє. А на крок за ним була затишна кімната з лампою, притемненою зеленим абажуром, із меблями, призначеними для потреб і вигоди людини, а в маленькому коридорі чулися легкі жіночі кроки.

Закурив цигарку від цигарки, затягнувся димом, відхилив голову назад і так знерухомів. Потрохи-потрохи приходив до нього настрої, що вичувався скрізь у тому місті, а в якому він почувався так добре, без огляду на своє становище людини без ґрунту. Це була атмосфера науки, знання, творчих стремлінь людини, що бажає проявити своє внутрішнє "Я". Це підготова молоді до майбутніх днів і творча паснага старших нагромаджена тут поколіннями. Від старих мурів, від вузьких вуличок, від тих святинь науки, що були ген там у долині, віяло повагою, знанням і голодом бажаючих здобути його, дати все новий і новий вклад у ці скарби людства, що робили все особисте неважним, принаймні спихали його на дальший плян. Чи це було раціонально? Чи не через особисті досягнення людина повинна прямувати у світ загальних скарбів? А може це його особисте враження? Може це напрям, який надали йому вихованням, це духова течія цілих поколінь і притаманне тільки його народові?

Духова субстанція!

"Я міг би залишитися в Гайдельбергу. Стефкові треба подякувати, що хоче взяти мене до Америки і на тому справа з виїздом скінчиться. Він там закорінений майже від підлітка, то йому здається, що і мені там було б добре.

У кожному разі, як побуду тут довше, то мушу випроводитися, бо інакше опинюся перед тетраподом із фрав Бурке. Перше не так легко здійснити, друге не манить. Отже, пишімо до Стефка! Дорогий Свояче, якщо тільки можеш, забирай мене до Америки... Комічна історія! До Америки їхали маси наших людей до війни, до ЗДА і до Канади, везли їх корабельні лінії, які вони називали "Куннард Ліне"! Американець, почувши це, напевно не зрозумів би про що мова, але для цих людей від тої назви починалася вже Америка. Але чи мені Америка зможе дати такий настрій, який дає Гайдельберг? І взагалі, чи я зможу бути там лікарем...?"

Схилюся на поруччя і кинув недокурок цигарки на землю. Мала жевріюча точка півколесом пролетіла три поверхи, і загубилася поміж рінню стежки. Відкілясь прилинула хорова пісня і швидко урвалася. Може були це студенти, що поверталися звідкілясь, а може хтось відчинив на хвилину вікно кімнати, де було включене радіо або грав патефон.

І тепер, раптом, коли стало знову тихо і спокійно та тільки дрібні гіллячки недалекого дерева легенько кланялися перед його очима, впала на нього самота, ніби якийсь великий тягар. Відчувати близькість коханої людини, жінки! Щоб вона була тут, із ним, сперта ліктями на поруччі, як він, щоб міг обняти її і пригорнути до себе, щоб усміхалася і говорила тільки до нього, щоб закинула йому руки на шию і цілувала і шептала слова кохання. Слова п'янки, одурманюючі...

Обличчя фрав Бурке, що вже наміщувалося в його уяві, неочікувано дістало інші риси. Неподібне до неї лице виплило з туману забуття і було тепер із ним на балконі, мовчазне і недійсне, всміхалося ж не до нього, тільки до маленького хлопчика. Це була ця чужа незнайома, що мала його течку і що називалася Ірина. Вона часто появлялася в його думках, але ніколи так, як тепер. Яке її прізвище? Яка її адреса? Як допитатися до неї, щоб одержати назад свою течку? Це було все, про що він досі думав про неї. Вона — мій тип жінки — ствердив був навіть раз перед собою, але не шукав за нею, не мріяв про неї. Хотів одержати свою течку, в якій були його перші записки і ручка. У поспіху всідання, забув поцікавитися, яке було число рейок, якими від'їхав її потяг. Чи він поїхав на Берхтесгаден? Фюссен? Гарміш-Партенкірхен? На всіх трьох лініях було по кілька таборів. Багато людей

мешкало теж приватно. Як би там не було, він потішав себе, що вона теж продумує, як віддати йому течку. Отже їх зустріч, або хоч переписка, неминуха. Це сталося, немов гра, за якою він слідкував із напругою. Що було важніше: ця течка з записками й ручкою, чи її слово, вона сама? Переглядав у газетах рубрику "Розшуки", komponував сам оголошення, щоб дійшло до неї. Хто кого знайде? Хто відізветься перший? І як це буде? І що їм принесе? Вона вільна, чи справді чиясь щаслива дружина і мати?

Вкінці додумався до того, що це її обов'язок шукати за ним, бо ж, якщо вона одружена (чому мама-Ірина? І чому мама-Ірина?), він може накоїти їй якоїсь біди. Ці ж чоловіки бувають іноді неймовірно ревниві! А ще такої дружини...

— — — — —

Стукіт до дверей відкрояв його розміряні думки від уяви, немов скальпель жилу. Фрав Бурке стояла на порозі, її очі налякані, долоні сильно пригорнені до грудної клітки. Вона була одягнена так, як поклалася до ліжка, в чистому і доволі навіть принадному нічному одязі.

— Гер доктор! Із моїм серцем щось діється! Спершу зупинилося, але тепер скаче, як несамовите! У мене припадок серця!

Вона впала на крісло без його заохоти, обидві руки щільно притискаючи до грудей, ніби серце справді хотіло вискочити зі своєї в'язниці і помандрувати на волю. Не відсунула своїх колін, коли сів напроти неї з апаратом до мірення тиску крові, зі стетоскопом на шиї. Тільки її очі звузилися до щілин, коли простягнувши руку, включив лампу під стелею.

— О, гер доктор! — сказала тільки.

Не звернув уваги на її слова. Зі слухавками стетоскопа в ушах, задивлений у числа обобіч скляної рурки на стінці приладу до мірення тиску крові, він натискав його гумову кульку. Ртуть підбігала живо вгору, опісля почала обнижуватися-обнижуватися аж натиснена легенько кулька знову підкинула її вгору.

— Бачите, як людина почне хвилюватися і налякається, її тиск крові підбіжить трохи вгору. Ви не думайте, чия провина, що життя сотень і сотень і сотень людей розбите, знівечене, а людська гідність споневіряна. А особливо не думайте про такі справи, коли кладетеся до ліжка. Тепер

не важливе те, що було, тільки те, що буде. Ваша молодість є запорукою, що для вас усе ще буде добре. Якщо маєте якийсь вплив на громадянські справи, використайте це. — Ничай розмотував пас приладу, яким було с'горнене її рам'я. — А, головно, підіть трохи потанцюйте, поговоріть із молодими людьми, зацікавтеся якимись справами. У вас нічого поважного зі серцем. Якщо бажаєте, то прийдіть завтра на клініку і вам дадуть щось на заспокоєння нервів.

Відсунув прилад, зняв стетоскоп із шиї і перевів погляд на неї. І ніби включив сильний електричний струм. Задивився в її очі, що не відривалися від його. Чому не зірвати овочу, як він дозрілий і приходить без найменшого зусилля? Ці очі гарні, палкі, але в них є вираз підстреленої серни. Сильніші за неї стрільці позбавили її родинного життя, опіки, забезпечення, радості. Залишили, не оглядаючись. Начинили новими, гіркими думками.

"Як я вмю все це помітити, то я потраплю сказати собі "ні"! Я не дурію з любови. Я не гімназист, закоханий уперше. І мені таки здається, що мій рід, що нація до якої належу, це абсолютно нація джентельменів! Ми не вміємо використовувати. Ми не потрапимо мститися. Відсоток нашої підлоти таки дуже низенький. У кожному разі, я не хочу його побільшувати, хоч у цій хвилині, я справді не такий дуже певний, де кінчиться підлота, а починається добродійство..."

— Я досі думав, що ви моя господиня, — промовив свобідним тоном і підвівся. — Але з цього, що ви мені сказали, виходить, що це помешкання належить до вашої сестри.

— Наше спільне, — сказала вона доволі понуро.

Коли знову був сам, цим разом певний, що двері таки мають якесь призначення, засів за письмовий стіл і потягнув до себе гору газет. Було неможливо зайнятися своїми записками, хоч, повертаючись додому, планував посвятити вечір своїй майбутній праці. Це було сильне бажання, мрія, що була з ним кожної хвилини дня. Але охота пропала, ніби вийшла з кімнати враз із фрав Бурке. Спати теж не хотів. Тепер треба було хіба подій світу, політичної гризні, статей, із якими він ніяк не міг би погодитися, щоб відтягнути його від самого себе.

Переглянувши кілька статей, він поглянув до рубрики

"Розшуки". Брат шукав сестру, чоловік жінку, дитина маму. Жах! За ним ніхто не шукав і не спішився віддати йому його власність, течку. Розчаровано просунувся у низ надрукованих рядків і зупинився на оголошенні обергаймського табору. Потрібний головний лікар до лікарні...

У той час, як Никифор Ничай сам ловив себе на тому, що знов і знов повертається в думках до вчитаного в газеті конкурсу на посаду директора лікарні — в самому Обергаймі підійшов, нарешті, з безмірним хвилюванням очікуваний день, висліду перевірконої комісії.

Уранці ще ніхто нічого не знав. Сподівалися кожного дня, але якось проходив один за одним без ніяких подій, без вісток від капітана Вилтона. Він сам разом із Кітті та Чарльсом не під'їздив своїм довгим блискучим автом до воріт табору і вполудні з будинку дитячої кухні виходили парами малята, часом із трохи непевним, але бадьорим співом та крокували вбік арки під слідкуючим поглядом садівнички, доки їх по одному не позабирали їх мами, що спішили на кухню по обід для них. Членів комісії більше ніхто не бачив, але настрої, який витворили, висів у повітрі і посилювався з кожною годиною, ніби температура хворого, гидкий, тамуючий віддих настроїв, що був, ніби ці калюжі з розтопленого снігу, що утруднювали перехід з одного боку вулички на другий. Сніг зчорнів уже на верхах і смереки обтрусилися з його білини, але на вуличках табору він усе ще виднів тут і там темний, столочений, помалу перетворюючись у воду, що не мала куди відплисти.

Ранок почався, як завжди. Заповнилися канцелярії, відправлено читані Служби Божі, учні сиділи у класах за своїми столиками, відчинено крамниці й робітні. Кравецькі, шевські, переплетню. Біля стаєнь показалися кури, ступаючи невпевнено по мокрому асфальті, і кудлатий білий Бриско, що сів на порозі, доволі недоброзичливо поглядав на їх рухи. Біля Статуї Неволі розілллася вода, тож Лапчак ступив один ступень вище, майже зрівнюючись із воєм на п'єдесталі. Виглядаючи, ніби частина пам'ятника, він простягнув уперед руку і крикнув убік гаражів:

— Гей, Ільку! А що там у тебе? Новин ніяких?

Матвійчук люто рушив раменами, не глянувши навіть убік стайні, де мешкав чернець. Він був лютий на всіх. На

Лапчака, що не залишав його в спокою, на ченця через якого так перехвилювався, на Управу, сам не знаючи чого, але більш усього на Настку. Чому через неї світ для нього почорнів, як ці калюжі на вуличках? Чому ця дівчина пішла від нього, і ніхто її не може завернути? Чому не може так, як другі хлопці, втопити свій жаль у склянці оковити, що завжди є у хлопців?

А все ж таки, серед відчаю, в найбільш пригнічену хвилину, якесь маленьке полум'я надії загорялося в його серці. Петро одружувався. Петро знайшов собі тиху, роботящу дівчину і плянував гучне весілля. Із друзбами, із дружками, з музиками й гістьми, не виключаючи команданта табору і поважно, навіть урочисто запевнив Ілька, що на весілля він, Ілько, буде першим дружбою, а Настка дружкою.

Опам'ятається, — думав Ілько, — буде знову зі своїми людьми. Молоді, музики, гості і він близько неї, знову повернуть її до нього. Щось давнє поверталось тоді до нього, і він навіть трохи заганнявся в думках, плянуючи сказати їй кілька слів, але таких, щоб дійшли до розуму і до серця. Які ті слова мали бути, він і сам не знав, вони мінялися, вони губилися в буднях, у праці в гаражах, а як приходили знову, то були, ніби розсипане намисто, нанизане якось інакше на нитку.

— Нема часу зазирати! — відкрикнув тепер. — Джіп справляємо, накриваємо його дахом!

— Чий?

— А я знаю...!

— Ото біда, що народ працює і не знає ні для кого ні для чого, — буркнув Лапчак, починаючи так свою щоденну промову, переливаючи невибагливу музику свого мозку, награну колись і кимсь, для тих, що хотіли її слухати.

— А той, чуєте, Сокора, був би ліпшим командантом? — захотів знати один із слухачів, коли Лапчак не пощадив уїдливих слів володінню Панькова.

Лапчак не відразу відповів. Він думав довго і так поважно, немов справді якийсь науковець чи винахідник, від винаходу якого залежало життя цілого людства.

— Ге... То не вгадаєш... Віз котиться рівно і певно, бо дужими руками зроблений. А каретка, дивись і перехилилася на один бік, а там уже і в болоті лежить!

— Ха-ха! Як ви то таке видумали?!

— Мудрий чоловік, нема що!

Кількоро чоловіків розсміялося. Другі стояли повні надуми. Дехто дивився на нього з-під лоба, міркуючи. На рогах бльоків саме включили голосники, чулося шипіння й відголос відкритого далекого простору. Кожен знав відкільця це, міг уявити велику тривіконну канцелярію і, навіть, розложені в ній письмові столи, але коли були надворі і чули тільки це шипіння, здавалося, ніби це приходить із якоїсь невідомої таємної далини. Це була пора надавання останніх вісток, і чоловіки повернули голови вбік найближчого голосника. Спершу почулися звуки музики. Славне "Інтермеццо" з опери Маскані "Кавалерія Рустікана", приблукане з іншої доби та чужої країни, прозвучало над бльоками, над почорнілим снігом і калюжами та поплило-понеслося до узбіч і шляху, по якому саме проїздив поштовий автобус.

І раптом урвалося, недокінчившись.

— Увага! Увага! — почувся трохи схвильований голос. Чоловік, який це говорив, видно сам переживав те, що мав подати до відома загалу. — Найдалі до сьомої години вечора, всі мешканці табору мусять віддати бльоковим свої тимчасові посвідки. За годину передамо вислід перевіркою комісії. "Скрінінгу", — додав ще, ніби комусь могло бути неясно.

І знову включилася музика, що підходила до іншого оточення, а дія, яку вона супроводила, займалася долею тільки чотирьох осіб.

— — — — —

Гучномовці по рогах бльоків були спрямовані так, що звуки їх не доходили до приміщення лікарні. Всі оголошення, чи останні вістки доходили туди тільки посередньо, через людей, що приходили до амбулаторії, до аптеки, або до дентиста. Але тоді їм уже не було стриму. Ніби кисень з розкрученого циліндра, вони вільно мандрували, куди хотіли і не доходили хіба тільки до тих, що лежали непритомні.

Тож, як музика знову нагадувала про Сантуїццу й Турідда, про Льолю й Альфію, у лікарні було вже всім відомо, що прийшов вирішний день.

— Людина складається з крові і костей та ще з посвідки, — промовила Ірина до другої медсестри, що була в сестерській. — Душа пішла на відпустку. Може колись

повернеться. Наразі її немає. Що варта людина без тої одної посвідки, як їй не дадуть другої?

Вона була вже в дверях. За пів години мав початися обхід лікарні ще з др. Таршолім, що починався завжди з дитячого відділу. Вона не дивилася на середніх років жінку в однострою медсестри, тільки на старанно позамітані й вичищені паркети підлоги.

Пані Леськів недавно скінчила таборовий курс медсестер і ще дуже концентрувала увагу на тому, що робила. Її відповідь прийшла не відразу, і Ірина встигла ще додати:

— Не дарма ж я дала зробити собі елегантний капелюх із двох старих беретів до нашої робітні! — її голос намагався звучати безжурно, весело. — Хоч виїду з табору із фасоном!

— Вам це не грозить, — прийшла, нарешті, відповідь. — Як хтось танцює з капітаном, що очолює перевірку, то як може сподіватися, що не перейде? — і, поглянувши на Ірину коротко, із впорскавою й ампулкою в руках, вона пішла до одної з палаток.

Ірина навіть не поглянула їй у слід. Пішла коридором, а думка, ніби мале каченятко за качкою, розхитано поспішила за нею. Чи це справді так, чи це її уява починає провадити її на манівці? Але ні, їй не здається. Люди справді змінили своє відношення до неї. Після цього танку з капітаном Вилтоном вона втратила в їх очах. Що в тому було злого? Чи їй, у їх опінії, не дозволено танцювати з огляду на пропалого без вістки чоловіка? Чи тому, що капітан чужинець? Чи вона мусить підпорядковувати свої бажання, химери чи просто настрої накинутим їй згорі формам? Ніколи вона цьому не піддається! Ніколи! Вистачить, якщо вона сама думає, що це добре! Чи ж інші все ще думають думками окупованих, які за горді, щоб іти в обійми окупанта? Але ж це абсурд! Ті люди приймали їх дітей, а вона не могла навіть потанцювати? Капітан задивлявся на неї, але хіба тільки він один?..

Молоденька медсестра Оріся, що попала на сходах, перервала її думки своїм питанням:

— Ви чули, пані Ірино, що за хвилину мають подати вислід комісії? — спитала, її очі трішечки налякані.

— Так, чула, — відповіла Наверська, не зупиняючись. Оріся не рухалася. — Чи ще щось? — спитала Ірина через плече.

— Ні... Я тільки хотіла знати, чи маємо вже нового директора...

— Нам подадуть до відома, — і пішла наниз із головою, трохи закиненою назад, зі спиною, що могла би пристати до дошки.

— — — — —

Чернець не встиг зачинити дверей каплички, коли назустріч йому попався Шимай.

— Буде плач і скрегіт зубів, — промовив до о. Гавоти і не дивився в його очі. — Не знати тільки скільки тих зубів буде скреготати...

— Наш Великий Митрополит Андрей сказав був раз, що ще ніколи так не було, щоб якимось не було, — відповів чернець і вони крокували коридором кожен зайнятий якимись своїми думками.

— Так, це правда, — признав Шимай. — Але те "якось" не все покривається з бажанням людини, — і виправдуючись, що ще має поговорити з панею Пиварською, стрибнув у бічні двері. Не нагадав йому зайти до їдальні на каву і чернець забув про те. Це були справи, про які він не вмів думати.

Як тільки вийшов надвір і підійшов хідником уздовж муру кілька кроків, ударила в його слух голосна бравурна музика. Люди, пожовклі з жури, посинілі від зимна, місили ногами столочений сніг і витривало чекали під гучномовцями. Чернець відчув, ніби в душі його щось топиться, що охоплює його великий жаль і безмірне співчуття, перемішане з соромом за самого себе, за свій спокій і певність за власне майбутнє. Його ні трохи не турбувала перевірка, він не журився її вислідом. Який би цей вислід не був, він не мав ніякого впливу на його дальше життя. Для нього, особисто, мали відчинитися тільки одні двері і він знав, що це вкортці наступить. Залізні, алюмінієві чи дерев'яні, прикрашені, чи навіть негнбльовані, але відкривали перед ним світ його духової батьківщини — монастир.

Раптом музика знов урвалася десь на півтакті і стало страшно тихо. У дверях показалися люди, тут і там відчинилося вікно, із гаражів, у зайлзених комбінезонах, повиходили механіки та їх помічники. На вантажники, що саме в'їхали у браму, замахали руками, щоб зупинилися. Тільки чернець, понуривши низько голову, йшов не зупиняючись, а за ним помалу посунув погляд людини з-під Статуї Неволі.

З отвертого таємного простору не виходило ні одне слово.

—————

Звуки гучномовців не доходили до лікарні і тому повна напруження тишина, що створилася, коли вони вмовкли, не зробила там ніякого враження. Секретарка Зонка, що недавно відсвяткувала своє сорокліття, питала вправді кожного, хто входив, чи відомий уже вислід "скрінінгу", але вона сама мала також чимало справ, які забирали її увагу. Вислідом комісії вона також хвилювалася, але не так, як інші люди. "Хтось мусить залишитися, — думала вона, — і одним із тих "хтосів" буду я!" Вона спрямовувала свою увагу на нового лікаря і старим розгоном, звичкою довгих років, будувала на тому свої власні пляни. Не всі ж лікарі мусять бути одружені! Не всі будуть дивитися на Ірину, як цей Таршолі! А в головного лікаря і в секретарки напевно знайдеться чимало спільних справ!

Перервала перегляд шухляд, коли задзвонив телефон.

— Чи є там директор Шимай? — спитав секретар Управи.

— Можливо, що в будинку. Тут нема.

— Пошукайте, будь ласка. Пан командант має для нього новину. Нехай зараз прийде сюди!

Пошукайте! Зонка цілком не хотіла йти на відділи, бо там можна було стрінути Ірину, з тим червоним хрестиком на білому чепці, в однострою медсестри, що робив її якоюсь дуже важною і великою, ніби королевою лікарні! Зонка ненавиділа її! Ірина просто крала увагу від інших людей і самолюбно забирала її для себе. Ніяка дівчина не існувала в її приязності, очі всіх чоловіків поверталися за нею. Ходила по лікарні, ніби володарка, і ніщо не могло статися без її благословення. Кокетує чоловіків тією своєю вимоклюю дитиною, і хоч так багато пів- і круглих сиріт у таборі, то чомусь ніхто нікого не бачить тільки цього гидкого хлопця! Князь! Перевернулося бабі в голові! Княгиня і князь! Як іде, то на других або не дивиться, або якось так протекційно, ніби вона людині ласку робить, що помітить її, що заговорить, або хоч погляне на неї! Коли дивитися збоку на ранковий обхід лікарні, то виглядає, що не Таршолі його провадить, тільки пані Наверська! Для неї він навіть створив спеціальні години праці! Ніхто інший не вдостойвся цього! Ранкова контроля хворих, опера-

ції, раз у тижні нічне чергування в амбулаторії, іноді в лікарні — прошу, все з огляду на Ігоря!

У дверях спитала сама себе: яку новину має командант для Шимая? Особисту? Щось про його сина? Вислід комісії? А може якусь новину для лікарні, тим самим і для неї і для її величності, пані Наверської? Гм... Гм... Що б це могло бути?

Її здогади зупинилися і думка покотилася по гладкому полі надій. Немов літак, що розганяється по землі, щоби піднятися вгору, думка погнала навздогін невиразній, обіцяючій надії. Не кожен мусить дістати право Ді-Пі... Певно! Поміж тими, що їм відмовлять, може бути вона сама, її знайомі і навіть Ірина! Так, так, це світло лікарні і тaborу, ця "Місс Табір" зможе безслідно зникнути відсіля!

Сумління мовчало. Не бачило нічого непристойного в таких думках. Якщо б десь у незнамому їй ближче місці існувала якась жінка, що її позбавили б опіки, то вона, Зонка, сама створила б комітет для оборони прав "Самотньої жінки з дитиною", провадила би боротьбу і збирала датки, щоб тільки допомогти їй. У її серці було повно милосердя для терплячих людей, у грудях підносився бунт проти насилля, кривди, несправедливості і вона могла промовляти на вічах та провадити похід, щоб стягнути увагу людей. Але ця акція не могла охопити Ірини, що крутилася в орбіті її власного життя. Було навіть приємно почувти, що щось немиле притрапилося Ірині. Тоді їй самій ставало якось легше на душі, і вона могла всміхатися від самої думки, що не тільки їй одній на світі сумно.

— Пане директоре! — заговорила до Шимая, нарешті, знайшовши його. Шимай стояв на порозі кухні і слідкував поглядом за піднятою рукою Пиварської, що вказувала йому на стіни і стелю. "З такими стінами і стелею ви хочете повітати нового лікаря? Добре він про нас подумає!" — Пане Шимай! — повторила Зонка. — Пане директоре! Командант має для вас якісь новини! Спішіться! Може це торкається нас усіх! Пане директоре...!

— — — — —

Нарешті вістка вповні дійшла до свідомості Шимая. Зонки він не любив і навіть не слухав, коли вона щось говорила. Погнав тепер коридором, минаючи людей із дітьми і самих дорослих, що чекали на прийняття в амбулаторії, або в дентиста. Минаючи двері каплички, він відрухово, майже несвідомо, перехрестився. Ці білі двері і ма-

лий вівтарик за ними завжди з'єднувалися в його думках із ченцем. Шимай любив його. Але після прийняття в честь ексцеленції й американських старшин, його відношення до о. Гавоти якось помітно, і незалежно від нього самого, змінилося. Промова ченця на тому прийнятті була для нього незрозуміла. До того ж, вона викликала виступ полковника Жучка, а цей, у свою чергу, спричинив той підозрілий шум настроїв людей, що може вже наступного дня стане грімким голосом.

Шимай був свідомий того, що жаль або непорозуміння зі священником не слід переносити і розширювати на цілу Церкву, на віру взагалі, проте він тепер змушував себе служити ченцеві до Служби Божої і під час цілої відправи не відчував такого піднесення, як до того часу. Чернець запалив і сам погасив вогонь піднеслого настрою і спокою в його душі.

Від дитинства в його душі збудували храм. Храм Божові, храм Батьківщині. У тому храмі була Велич на небесах і велич на землі. Він робив життя вартісним і вартим цілої боротьби. Було щось добре і щось зле, щось дозволене і щось заборонене, щось важливе і щось непотрібне. Він не любив людей, які не признавали цього. У його очах вони не мали вартості, були зрадники. Він потребував цих двох храмів, як підпори, як надії в житті. Тільки в них, а не деінде, можна було шукати рятунку, захисту, оборони. Тільки вони давали справжню мету, якій можна було посвятити дуже багато своїх сил. Тільки це було запорукою, що перед людиною відчиняться ще якісь двері, коли вона перестане віддихати, і це давало певність, що людина ніяка випадковість, тільки потрібна цеголка у своєму суспільстві, у всесвіті. Це було таке непохитне, таке безсумнівне, що він навіть ніколи про те не думав, не розтравив того на поодинокі, маленькі значення, не аналізував, до чого він, урешті, і не був спроможний. Найважливіше було сповнити тут на землі все, що наказував тимчасовий храм, щоб дістатися до вічного.

Слова ченця захитали підвалини цих храмів. Він не розумів його слів, він не потребував їх, йому не були цікаві роздумування на такі теми. Більш до вподоби були йому слова Сокори, або напominання ексцеленції. Але думки сунули в голову, думки нові і шкідливі, зроджуючи жаль до ченця, що довів до цього.

На щастя його дружина не дозволяла йому на довгі роздумування.

— Ти, чоловіче, про всіх і вся думаєш, тільки про свою власну родину забув. Та роби щось, щоб ми знали, що сталося з нашим Юрком! Та ж це наш син! Як так, що ми вмили руки і забули про нього тільки тому, що тепер люди їх судять!?

— Що таке? — Шимай не міг її зрозуміти. — Що ми забули? Завіщо я маю судити свого сина? Хіба ти не знаєш, що Юрко в полоні? Який я маю вплив на...

— Якщо б так для Наверської, то ти напевно знайшов би якийсь вплив! — випалила вона несподівано. Він дивився на неї.

— На...?... А тобі що, жінко Божа...?!

— Для неї все маєш час і дуже багато порад.

— Не говори так голосно, вона може почути. Що ти таке говориш? Ти сама постійно до неї бігаєш...

— Це я, а це ти. І про що ти так постійно говориш із нею?

— Та ж ми працюємо в одній лікарні, жінко!

— Твоя праця не має ніякого відношення до її! Я не бажаю, щоб ти говорив до неї!

Не міг збагнути цього, опритомніти. Ірина раптом стала загрозою його спокою. Ірина, яка мешкала в сусідній кімнаті, яка працювала в лікарні головної медсестрою і яку неможливо було не бачити кожного дня!

Жінка проводила тепер цілі ранки в церкві, давала на Служби Божі й молебні, а їх кімнату замінила в рід якоїсь каплички, де перед образом Пречистої горіли свічки. Вона ціла була замінена в моління, у благання за сина і для чоловіка не мала ні виrozumіння ні часу. Вона була добра і прислужлива для всіх, тільки не для нього. Увесь свій жаль за непевну долю свого сина вона перенесла на чоловіка, і її дратувало все, що він не робив би. Але Шимай цього не знав.

Коли тепер спішив до команданта, ніщо інше не з'явилося в його голові, тільки певність, що Паньків знає щось про Юрка. Навіть про вислід комісії забув. Командант був раптом чарівником, що все знає і може, людиною, що від неї можна дізнатися про кого завгодно і яка кличе його саме тому, щоб сказати про його сина. Що саме? Щось добре, мусить бути добре! Скільки ж, нарешті, зла може перенести людина?!

Простір між лікарнею й Управою був невеличкий, але думка Шимая відбула за той час багато дальшу дорогу. Обличчя сина було тепер виразне і близьке, немов він сам

чекав на нього в канцелярії команданта. Поздовжнє обличчя, поважний вираз блакитних очей і сіре в темні пружки убрання. Чому вбрання було на одному поземі з обличчям, чому саме те нагадалося, а не інше, він не міг би сказати і це не було важне. Юрко в цій хвилині був перед ним і тільки те рахувалося. Він був такий добрий, справді вартісний хлопець і такий патріот!

У коридорі, де товпилися люди, їх обличчя схвильовані й обурені. відразу вийшов із гладущика особистих справ.

— Ви чого прийшли сюди, люди? — спитав, прямуючи до дверей секретаріату.

Якийсь крайній відповів:

— От мудрували, щоб швидше знати вислід! А секретар зачинив на ключ канцелярію і не пускає нікого! А хтось був такий щасливий, що таки встиг заглянути.

— А що ж йому це шкодить, що будете скорше знати вислід? — не міг зрозуміти адміністратор.

— Та каже, що ми йому не даємо переписувати списки. а вони мусять бути готові, якнайскорше.

— По мене посилали, — сказав Шимай, ніби вони мусіли це знати.

Але двері секретаріату не відчинилися навіть перед ним. На них приліпили картку паперу: "Пане Шимай! Прошу йти нагору до приміщення Таборової Ради. Пан командант чекає там на вас!"

Тепер уже його уява неспроможна була дорівняти бажанню. Його кроки видовжувалися. Брав по два ступені параз так, що на другому повороті мусів зупинитися, щоб набрати більш повітря в легені. Перед зачиненими дверима залі зупинився. Там чулися голоси. Тепер, очевидно, було засідання і з якоїсь речі він мусів бути там також. Відхилив двері, і дим з цигарок вдарив у нього, ніби знечев'я кинений кусень шорсткої матерії. Члени Таборової Ради, паньківці й сокорівці, сиділи в комплеті на своїх місцях у той час, як радник Лебідь, командант Паньків і секретар Ради Леськів були за довгим столом посередині безвіконної стіни. Др. Паньків підняв голову з-над паперів і заговорив до Шимая, як той збирався сісти на порожньому задньому кріслі. Всі крісла були уложені півколом, ніби у справжньому державному парламенті, зцентровуючись до стола під стіною.

— Ходіть ближче, пане директоре. Маємо для вас добру вістку. З-поміж усіх надісланих зголошень, вибрано і затверджено Таборовою Радою і УНРРА-ю головного лі-

каря для нашої лікарні, що називається доктор Никифор Ничай.

— — — — —

Ірина вчула прізвище, але воно їй нікого не нагадало. Вістка пронеслася канцеляріями й палатками лікарні і виявилось, що тільки єдиний книговод Мусій знав його особисто. Опинившись несподівано в центрі уваги, він проволікав і збагачував свою розповідь епізодами непричасними до особи лікаря так, що жіноча частина персоналу з Зонкою на чолі, не відразу знала, що Ничай неодружений.

— Добре, що буде свій чоловік, — сказала Ірина, не чекаючи кінця розповіді. В думках вона докінчила: — Як буде забагато вимагати, кину лікарню! Але, перш усього, мушу знати, чи мені признали право опіки!

Шимаєва всунулася до її кімнатки швидше, чим вона встигла поцілувати Ігоря.

— Чи ви бачили мого чоловіка? — спитала.

— Так.

— Ви говорили з ним?

— Не було нагоди. Чи сталося щось?

— Чоловік саме дізнався від команданта, що нас залишили.

— Чудово! Бачите, ваша турбота вже скінчилася.

Дружина адміністратора наблизилася на крок до неї.

— Скінчилася? — спитала майже шепотом. — Де там пані золота! Одна скінчилася, а друга почалася!

— В чому справа?

— А нікому не скажете?

— Якщо цього бажаєте...

— Це Юрко...

— Втік із полону?

— Здається. Ми ще не маємо вісток... Боже! — вона пригорнула руки до грудей. — Коли б хоч щасливо добився до нас!

— Ви не маєте права прийняти його! — мало не сказала Ірина, але впору стримала себе. — Все буде добре! — промовила голосно. — Чого журитися наперед!

Шимаєва всміхнулася трохи сумно, трохи гірко. Сіла на крайчику крісла без Ірининої заохоти і, задивлена у вікно, витягала зі своєї пам'яті шматки далеких переживань. Щось особливе відчувала, коли прийшов на світ її первородний! Ані одружена вже доня, ані другий син, що потім помер, не дали їй того почуття. Юрко це особлива

дитина і тому так тремтить за його життя, бо "Бог любить таких людей і забирає їх до себе..."

— Я думаю, що ми, мами, не повинні в те вірити, — сказала Ірина. — Якщо б так справді було, то хіба ні одної людини не було б на світі! Для кожної мами її дитина найкраща і найліпша! Навпаки, ми повинні вірити, що Бог їх любить і тому допоможе нам виховати їх! — упевняла її Ірина, пригортаючи до себе Ігоря.

— Перестали грати! — крикнув він і, ніби малий вужик, висмикнувся з-під маминих рук та кинувся до вікна. Наблизив чоло до шиби: — Зараз будуть голосити!

— Тихо будь! — наказала Ірина і собі прилипла до шиби. Шимаєва підвелася.

— Е-е, та що вам! — сказала потішаюче. — Чи ж то можливо, щоб капітан скривдив вас після того, як вас одну вирізняв з-поміж усіх жінок на дитячому прийнятті?! — Це мав бути дотеп, але звучав, як викид. Зараз же вона докинула: — Але треба бути вірній своєму чоловікові, треба бути вірній!

—————

Трапилося, що того ранку Настчина "баворка" дістала вістку про свого сина. Він був у полоні, десь далеко в чужій землі, що називалася Сибір, але сподівався повернутися додому. Коли, не згадував. Із мови, якою до нього говорили, засвоїв собі тільки одно єдине слово "капуста". Він їв цю капусту вранці, вдень і ввечорі та встиг зненавидіти її цілим серцем. Якщо ця капуста дозволить йому перетривати важку працю й умовини, то колись він таки діб'ється до них до Обергайму.

Від часу війни це була для них найкраща вістка. Чоловік із тієї причини не відложив гибля й пилки, а вона не вибухла голосною радістю, але тиха вдяка і надія віджила в їх серцях. До хати, до сіножатей, до худоби знов повернуться їх одинак! Здавалося, що за таку вістку було замало піти тільки до костела і приклавши великий палець правої руки до чола, уст і грудей, приклякнути перед вівтарем, розмальованим помідоровою краскою, та дякувати Богові за вістку і за надію. В її роді була традиція, що за дізнані ласки треба робити якусь обітницю, принести якусь жертву. Доказом цього була капличка на їх сіножатях, що тягнулися уздовж гірської доріжки за касарнями. Капличка мала три стіни завширшки півтора метра і в ній мініатюрний престолік із статусю Богородиці; у стіп якої безупину, як зима та літо, журкотіло ма-

лесеньке джерельце. На задній стінці висів рисунок ви-худілої людини в ліжку, оправлений у рямці. Стінки з да-хом і цей образ були доказом вдяки її предків за вряту-вання цілої родини під час пошести, що шаліла в Обергай-мі триста років тому. Пізніше прадід пожертвував статую Богородиці за врятування худоби, що скотилася з горба. Батько прокопав малесеньке джерельце, щоб уподібнити все до Люрдської готи, бо син щасливо повернувся з пер-шої світової війни.

Спершу вона хотіла написати на карточці "Марія до-помогла" і покласти її на престолік. Це був би вияв її вдяки і заохота для тих, що прочитають ці слова. Але коли така карточка була вже перед нею на столі, вона змінила постанову. Марія допомогла віднайти Сепі, але він сам не був іще вдома. Хто знає, що прийдеться йому ще пережити, заки зможе повернутися до них! Марія не допомогла ще до кінця, ще треба було просити і молитися, щоб обіцянка таки здійснилася і Сепі повернувся до них.

Що вона могла зробити? Що могла додати до каплич-ки своїх предків? Відмалювати її? Це і так робили кож-ного року. Прикрасити квітками? Це можливе тільки вліт-ку. Обгородити її? Обабіч неї була вже огорожа, вхід був вільний для кожного, хто хотів увійти й помолитися. Восе-ні брат дочіпляв до неї дверці-крати, щоб спинити сніг. По ночах вона стояла темна, під галуззям старого дуба, бо не можливо було світити світло, як за доріжкою був ліс.

Світло! Нарешті, вона добрила до бажаної думки! Ні-хто не міг світити на вівтаріку свічки, але було цілком можливо дати віночок із жарівок довкруги Статуї та світи-ти по ночах! Її брат, обійстя якого було на кінці сіножа-тей, що належали вже до іншої оселі, міг включати і ви-ключати світло!

Навчена від малку до порядку й ощадности, вона з олівцем у руках взялася обраховувати кошти витрат. Дум-ка була гідна здійснення, але вона не була певна, чи від-повідатиме їх спроможностям. Перерахувавши й перевіри-вши кілька разів, вона заклопоталася. Це було дуже багато. Додати, чи зменшити одну-дві жарівочки не мало великого значення. Але вона потішила себе. Здогади й міркування не були ще певністю. Найкращою порадою в тім випадку був би її брат, що трохи визнавався на тому ділі.

Скорочуючи собі дорогу гірською доріжкою й не че-каючи наступного ранку, вона вибралася до свого брата. Дорога здавалася такою короткою за думками про Сепі!

Ніхто їй тепер не був потрібний і сусід брата, старий Баварець у довгій нерівній долом пелерині, які носили в оселі, та в капелюсі, споловілому на дощі й сонці, що попався їй на доріжці, заважав їй.

— Я хочу освітити нашу капличку, — сказала йому, бо не могла тепер про ніщо інше думати. Чоловік не виявив ані здивування ані захоплення. Промимрив тільки "я-я", ніби людина, яка не вміє відразу виявити своєї думки. — Я не можу знайти нічого більш вартісного для мого Сепі. Ми дістали вістку про нього. Я хочу, щоб він повернувся до нас...

— Так, так, — відізався Баварець. — Це варта чогось великого. Мій хлопець не повернеться до мене ніколи.

Вона замовкла. Стало соромно за свою радість. Треба було приховати її і не ранили старого. Він ішов тепер мовчки, плакаючи свою люльку, в якій не було вже вогню, заглиблений у якісь свої думки. Їх гірські черевики вибивали гострий такт на лісній доріжці. Сонце встигло вже стопити на ній сніг. На узбіччях праворуч він ставав чимраз більше прозорий, тут і там показувалася лисина, на якій видніла висохла минулорічна трава та поскручуване, ніби голубці, листя.

Раптом почувалася музика. Її голосні свавільні звуки голоснішали вміру того, як чимраз менше кроків ділило їх від нестереженого входу табору. В Управі були тільки такі пластинки, які прийшли до них від УНРРА, байдуже, були вони до вподоби мешканцям, чи ні. Але з віддалі вони звучали весело, безтурботно, і сторонній людині могло здаватися, що там готуються до якогось радісного святкування. Сторонній людині не було відомо, що саме в цій хвилині ці звуки дратували мешканців тих сірих будинків і все там було тепер одним тривожним очікуванням на вислід комісії.

— Ті не знають турбот, — відізався Баварець. Зупинився і слухав. Поліз до кишені по тютюн, що не нагадавав його ні барвою ні запахом, і став набивати люльку. Його наїжені сивіючі брови були піднесені вгору в той час, як погляд був спрямований на люльку. — На якого біса навезли нам їх тут?! — промовив понуро. — Маємо досить своїх із Судетів, Словаччини, Чехії, Східньої Німеччини. Куди їх дінемо, як самі завмираємо з голоду? Наші дівчата сходять на...

— Наші ні, — живо заперечила "баворка". — Обер-

гаймські дівчата не ходять із чужинцями, ні з американськими вояками!

— Наші не ходять, — погодився він. — Бо нас не вибомбили, ми вдома і дивимося за ними. Але всі ті, що їх тут маємо з Дрездену, Мюнхену й Авгсбургу... І не дивляться білий чи кольоровий, щоб лише хліба дістати. Як були тут Мароканці, то бігали за Мароканцями. А потім прийшли мурини... Бідні німецькі дівчата! А ці тут-о мають усе! Втопимося тут на своїй землі в повені всякої наволочі!

— О, між ними є і порядні люди, — промовила "баворка" примирливо.

— Що ти називаєш "порядні"? — повернув він свій погляд на неї. Запалив люльку, підніс її без поспіху до уст і тепер дивився на стіни бльоків, майдани, копули церков, на стайні й гаражі та могилу з високим хрестом. Над усім височіла струнка вежа з годинником, що вказував п'ять хвилин після третьої. У просмику, поміж будинками, видно було гурти чоловіків і жінок. Музика саме затихла. — Які порядні люди потраплять так без діла проводити свої дні? — спитав він. Із голосників чувся тепер чоловічий голос. — Люди тут нічого не роблять, лише чекають, що їм принесуть готове! Таки таких працюючих, ощадних і здібних, як ми, Німці, немає на цілому світі! І так страждати! Наші діти дістають висипку довкруги очей від недоживи, а подивися на цих тут! А нищать! Побачиш, скільки прийдеться нам платити за все, що вони знищать! Ринви покручені, стіни подряпані, якісь могили серед майдану. Кого вони тут поховали? Це ще одна окупація в нашій бідній окупованій Німеччині! Засвіти в своїй капличці більше світла, щоби позбутися їх якнайскорше відсіля! Так, так, це варта того!

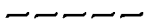
— За війни вони помагали, — сказала "баворка". Його останні слова повернули її знову до власних справ. У той час, як він усе ще виявляв своє щире невдоволення з чужих людей, що зайняли та нищили їх власність, "баворка" почала розвивати нову несподівану думку. Цей табір був частинкою наслідків програної війни, певно, що це правда, але він не був іще тією найгіршою часткою. Ті Українці були спокійні люди, ніхто в оселі не мав клопоту з ними. Як якийсь хлопець залицївся до місцевої дівчини, то він мав чесні наміри, він хотів одружитися. Німецькі хлопці полягли десь на широких просторах України, на цій

чорній землі, що про неї їм так багато говорили, їх немає в оселі. Нема молодих робочих рук, немає веселости, немає весіль. Ці молоді хлопці з табору могли б їм навіть придатися, доки не повернуться їх сини. Багато погинуло, багато калік. Її Сепі ходив з одною дівчиною, але хіба це було б таке велике нещастя, якщо б вона не чекала на нього? Дівчина знайдеться, їх повно в оселі. Найважлише було те, щоб він повернувся!

Освітлена капличка може дати хоч надію. Це мусить бути зроблене. Якщо в них навіть не вистачить грошей, то саме цей табір повинен їм допомогти. Ніхто інший, тільки ця дівчина, що була в них під час війни, ця Насса, може їм у тому допомогти. Як нема рівної доріжки, треба шукати за крученою, та таки дійти до мети. Треба їй знаходити гарні речі, щоб вона купувала їх і на тому треба заробити!

Старий чоловік міг говорити тепер, що завгодно, вона і так не слухала його. "Я-я" — притакувала йому і, крокуючи біля нього, була далеко-далеко думками від нього. Бачила свого Сепі шостирічним хлопчиком у сірих штанцях до колін, на шлейочках яких вона вишила білотки, у білій сорочині з короткими рукавчиками і маленькому капелюшку з пером, як стоїть у городі перед своїм батьком. Батько сидить на лавці і вчить його "йодлювати"...

За закрутом, за гострим виступом скелі, виринула, на решті, капличка. За нею широкий пас сіножатеї лагідно обнижувався до купи дерев, безлистих тепер, голих гілляк, що схрещувалися і перепліталися на тлі білих стін і червоного даху хати. Із комина курилося. За хатою було більше домів, збитих в один невеличкий кружочок. У віддалі піввінком стояли гори, їх нерівні засніжені шпилі, у підніжжя яких згуртувалася темна-темна гушавина смерек.

Раптом усе змінилось. Здавалося, що якийсь невидимий велетенський мистець появився з палетою й пензлями в руках та почав накладати на верхи різні краски. Від його рухів небо, шпилі і смереки змінили свій вигляд. Спершу вони вкрилися бузковим відтінком, від чого небо відразу затратило свою глибоку блакить, потім по них промайнули темні тіні, вирізняючи гострі лінії узбіч і заглиблень, трохи згодом відбився на них світляний блиск і, вкінці, вони застигли в пурпуровому тоні могутні, грізні, таємничі, розкидаючи проміння по небозводі за ними.

Доріжка не була без людей. Відступивши кроків на два від каплички, стояв середній на зріст молодий чоловік, а обабіч нього двос молоденьких дівчаток. Вони були виструнчені в одній лінії, немов вояки на привітання голови держави, повернені обличчями до малого престоліка. Сонячне проміння з рештками тепла, бажаючи вже зникнути за шпилем Наделю, продерлося ще просмиком і, проховзнувшись повз безлисте пруття старого дуба, поклатось у стіп Марії.

Молоді люди на доріжці серед скель, узбіч і дерев не були ще нічим незвичайним, хоч сонце і докінчувало вже свою коротку мандрівку поміж шпильми. Незвичайне було тільки те, що молоденькі дівчата, це були Ореста Паньків та Люська Висоцька, дві гімназистки, яким, властиво, було заборонено виходити на прохід із чоловіками. Табір був тимчасовим царством, створеним із ласкавої опіки переможних держав, і в цій хвилині його мешканці, ніби якісь дивні підсудні у гротесковому процесі, вичікували свого присуду. Проте в школі була сувора дисципліна ні трохи не менша від учбових закладів в Україні. Якби хтось із учительського збору побачив їх, або хтось із чужих доніс про те до канцелярії, стрінуло б їх упіпнення, або обниження поведіння. Дуже малим виправданням був би факт, що чоловіком був Симон Петрович Мурашка. Могло підпасти під сумнів також і те, що поет, який тільки попереднього вечора приїхав до табору і вибрався розглянутися трохи по околиці, перший заговорив до них, питаючи куди провадить ця доріжка. Правда, вони радо відповіли, особливо рухлива й весела Люська, у той час, як Ореста тільки приглядалася йому кутиками очей, і якось так склалося, що дальше пішли вже в трійку. За півгодини Ореста мала вправляти на фортепіані в Музичній Школі, а Люська мала бути вдома. Вони вийшли на доріжку перевірити себе без свідків і без чужих втручань, чи добре виголошують поезії Шевченка, призначені на недалекий концерт. Їх провина була тільки в тому, що не могли перемогти свого захоплення такою зустріччю та не зуміли признатися, що їх вік не дозволяє ще на такі прогулянки.

— Не можу зрозуміти, — говорив старий Баварець, який ще не бачив молодих людей на доріжці. Вдивлений собі під ноги, крокував без поспіху. — Не можу зрозуміти, що ми, такий розумний нарід, а дали обдурити себе якогось Австрійцеві! Що нам сталося? Слухали його, як за-

поморочені...! Ми в горах іще щасливі, але місто терпить. Дурне місто терпить...

— Чи ти їздив дивитися на руїни?

— Ні! — заперечив твердо. — Не їздив і не поїду! Я не хочу дивитися на нашу програму! Бути знову самим у своїй країні..., — зітхнув. — Не голодувати, мати доволі одержі й опалу... Хто може вимагати, щоб ми дивилися спокійно, як живе тіло обкидано чиряками?! — він поглянув перед себе і тепер уже не міг не помітити молодих людей на доріжці. Над люлькою в його устах захвилював дим. Промовив, не виймаючи її: — Чи не будуть це ті відтіля, — і він хитнув головою назад, де були касарні. — Що вони тут роблять? Карточки витягають із каплички? Ти! Це твоя капличка! Піди, скажи їм, яке їх право! Вони ще їх на чорний ринок пустять, мовляв, хто заплатить, зазнає ласки. Це ж спекулянти!

— Е-е, діду..., — сказала вона тільки. Виявляти йому свій погляд не було найменшого глуду.

Скрутили на стежку край сіножатеї. Зрідлий сніг на них укривався тінями.

—————

Мурашка помалу підніс праву руку і зняв капелюха. Він сам почував себе дивно від того руху. Але він помітив, що дівчата перехрестилися. Може, в їх розумінні, тут мешкав Бог, може це було місце, куди Він міг кожної хвилини прийти. Мурашка приглядався до малого вівтарика, до стін, навіть даху. Підійшов ближче. Скло на образі мерехтіло і не дозволяло йому приглянутися, що було за ним. Крутив головою, щоб таки щось побачити. Витягнувши і тоді показався хворий на ліжку, а в його головах кістяк.

Мурашка відступив назад, але не відходив. Забув, що одна з дівчат, щось говорить. Це було таке незвичайне для нього. Престолик був розмальований на біло з синім, а на ньому завбільшки півметра стояла статуя Пречистої. У той час, як образ не зраджував великого обізнання з пропорцією, чи композицією, тільки на диво правдиво закріплював терпіння на обличчі людини, то статуя Пречистої була пропорційна, викінчена дбайливо і розмальована зі знанням. У стіп Марії була розсипана велика кількість різнородних карток.

— Хочете прочитати? — догадливо спитала Люська і простягнула йому одну.

Мурашка взяв карточку в руку і дивився на дитяче письмо.

— "Маріє, прошу, щоб мій тато повернувся з полону. Ганс, 9 років" — прочитала Люська через його рам'я німецькою мовою. Мурашка мовчки дивився. По хвилині відклав її назад і взяв другу вже без допомоги Люськи. Читав: — "Маріє, дозволь моєму татові виздоровіти від ран. Збережи йому ногу. Грета, 10 років."

Підійшов тісно до вівтарика і, нахилившись, відчитав кілька, "Марія допомогла", — було на кожній із них.

— Неймовірно! — промовив, відступивши крок назад. Не відривав погляду від карток. — Вірити не хочеться!

— Що неймовірно? — спитала Люська. Ореста стояла трохи осторонь і мовчки допитливо приглядалася до нього.

— Така віра, — хотів сказати, але тільки поглянув на них і наложив капелюха на голову. Відкрита, велика і щира віра, до якої кожній людині дозволено признатися! Це було, ніби струс. Він зустрічав віруючих людей, але ніколи не бачив іще стільки виявів подяки, чи прохань. — Це чудово, — сказав уголос. — Я не бачив досі такого...

— О, — Люська безпечно тріпнула головою, не давши йому докінчити. Її темні грубі коси захиталися на плечах від того руху. — Ми до того привикли! Чи це щось незвичайне?

— Як у якому краю, — відповів він обережно.

Почувався дивно. До його колекції порівнянь, які він громадив у своїй голові відколи залишив Україну, прибуло ще одно. Коли читав ці карточки, мав роздвоєне почуття й уяву, сам не знав, як саме міг би окреслити своє сприймання. Так багато образів збереглося в пам'яті з минулого! Дитячі благання розброювали і відганяли інший образ, який перший появився перед очима. Київською вулицею йшла людина. Просто йшла собі за якимись своїми справами зруйнованим Хрещатиком. Напроти неї гордою ходою крокував гестапівець. Раптом, ні відси ні відти, гестапівець ударив людину нагаєм, ніби він був конем, що пішов на хідник, замість чвалати дорогою. Людина впала від несподіваного сильного удару. Людина в своїй країні!

— Важко повірити, що ті самі люди були невинних і вішали, — не зчувся, як вимовив уголос.

Дівчата переглянулися.

— Ви думаєте в Україні? — спитала Ореста.

— Авжеж ж!

— А хіба там були також Баварці? — наївно поцікавилася Люська.

— Ну, звичайно, що мусіли бути!

Пішли без поспіху назад. Мурашка поглядав по горах. Дівчата, особливо Люська, вияснявали, як хотів щось знати. Минулого вечора він приїхав до Обергайму з "Зомме-касерне" в Авгсбургу. Табір був заповнений людьми до останнього місця, кімнати були залюднені, що не було права рушитися, але не це було причиною, що переїхав до Обергайму. Вигнало його відтіля його надшарпане здоров'я. У "Зомме" він почував себе дуже добре. Що там, справді, така дрібниця, як миття в спільній лазничці, де треба чекати на свою чергу, вівсяні платки й горохові юшки на обід і вечерю в спільній кухні, — коли відбуваються концерти, вистави, різні з'їзди, коли існує книгарня, друкують газету і говорять про видавництво! Він міг тричі денно їсти вівсяні платки, лиш би мати змогу свobodно, без страху, промовити своє слово, висказати і слухати щирих нессфальшованих слів інших людей! Існує дійсно щось таке, як беззастережна щирість поміж людьми? — питав себе спершу, і не хотів у те вірити.

Він не розумів нарікань і невдоволення деяких людей. Ну, тісно, правда, але це ще не таке велике зло, коли подумати, що за те купилося волю! А все таки хтось опікується ними. Що там трохи говорення по ночах і плачу дітей? Ну, від того ж люди мають мову, щоб говорити, а вони всі, як були дітьми, то також плакали не менш від теперішніх малят!

Кинувся у вир імпрез, доповідей, концертів, з'їздів. Почав писати велику поему. Трохи темніло йому перед очима, коли засиджувався пізно вночі, але ігнорував це. Світло в кімнаті на два вікна, не гасло цілу ніч. Люди заслонилися занавісами з ковчів і простирали і затихли. Дехто ще читав. Симон Петрович писав, ніби боявся, що йому не вистачить часу здійснити свій задум. Це була повинь думок, яких він не встигав записати, приглянутися їм, передумати. Він навіть не намагався контролювати їх. Дозволяв їм плисти так, як приходили, п'яний волею, забуваючи навіть, чому і як він здобув її та що перед ним.

Часто вранці, або вечорами, він любив виходити на місто. Не оминав ніякого оцілілого кутка, з якого міг би пізнати чужу мудрість. Якою ж насолодою було сприймати те все без чиїхсь підшептів, упереджень, пояснень!

Потім спішив до тісноти касарень, до великого гурту своїх людей для передумання всього, для відпочинку.

Не обійшлося без розчарувань і без непорозумінь, як це буває при зустрічі з людьми, що жили досі в інших, як він, обставинах. Але понад усе була туга за Україною. З цього зродилося бажання: відкрити всі її великі цінності та самому дати якийсь вартісний вклад у її духові вартості.

— Я б вам порадив, щоб ви менше жили ілюзіями, а більше подумали про себе, бо буде зле. — Це непотрібно лікар уліз із своїми порадами. — Перенесіться у гори. Там, хоч і не будете мати доволі харчів, то принаймні підкріпить вас повітря.

Але про те Мурашка не міг серйозно думати. Саме підійшла перевірка і треба було чекати на свою чергу. У міжчасі хтось порадив Обергайм, описавши природу та сам табір так принадно, що Симон Петрович вибрався туди, як тільки посвідка Ді-Пі була в його руках.

Командант Паньків виявив прихильність.

"Пан поет Мурашка? Я дуже радо прийняв би вас, але табір переповнений і я, на жаль, не маю для вас кімнати..."

— Кімнати? Дайте мені куточок у спільній кімнаті! Все, що я хочу, це свіже повітря і польове ліжко. Писати — от що важливе!

І ось був тут. Довкілля ні трохи не нагадувало будівель і руїн Авгсбургу. Там було щось завмираюче, тут на всю широчінь розгорталася, ніким не знищена, багата красою природа. Справ і проблем табору ще не знав і не спішився пізнати. Вони і так підійдуть до нього. Зміст карточок і спомини з окупованої України були для нього в такому явному контрасті з довкіллям, що він не спам'ятався, як розповідав двом молоденьким дівчаткам одне зі своїх переживань.

— Та що я! — похопився нарешті. — Хіба це для вас? Вам треба б казати щось веселе, приємне. Ви ще від того спати не зможете!

— О, ми вже не діти! Навпаки ми любимо сумні історії! — впевнила його Люська.

Ореста попробувала:

— Люсю, нам пора, я мушу вже бути в Музичній Школі...

— Спішіться? — спитав Мурашка. Люська штовхнула Оресту в бік і відповіла недбало:

— Ні трохи! Так тут приємно! Скомпонуйте нам щось!
— Тут?
— Так!
— Ми вже все ваше читали. — піддала несміливо Ореста.

— Рада б душа, та не вистачить часу! От і табір показується!

— Ох!.. — скрикнула Ореста.

І раптом був сам. Це було такою несподіванкою, що він зупинився на місці, не розуміючи, що сталося. Тільки за секунду він помітив Люсьчині тяжкі коси, що вигиналися на плечах дівчини і ясне волосся Орести, що, немов "дихало" довкруги її голови. Вони бігли похилою галявиною до гущі смерек у долині. За ними були дахи будинків табору.

Напроти нього, ступаючи помалу, ніби людина, що вибралася на прохід, ішов директор гімназії Борис Карлович Бохнацький. Руки мав zaloжені назад, голову легко похилену до переду. Його обличчя було прикрашене плеканою борідкою.

—————

Поява людини на доріжці була, немов електричний струм. Невідомо, котра з дівчат перша помітила директора і рушила з місця, але нагло обидві бігли розмоклюю, місцями вкритою снігом, галявиною, доки не охопили їх з усіх сторін, і не закрили перед небажаними очима, колючки смерек. Але навіть тоді вони не зупинилися, тільки дихаючи приспішено, продиралися до дротяної огорожі табору.

— Люська! Я вмиру! — вхопившись рукою за серце, заявила Ореста. — Боже! Що тепер буде? Як думаєш, чи він нас бачив?

— Це тільки він знає. Я думаю, що бачив.

— Боже, Боже! Я цього не переживу!

— Лізь у діру! — скомандувала Люська і піднесла вгору дріт. — Біжи до Музичної Школи!

— Я не зможу тепер вправляти...!

— Все одно! Біжи туди!

— Я пів години тому повинна була там бути..! Я тобі казала... але ти...

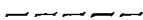
— Ну, нічого, Моцарт від того не вмире. Пам'ятай, як будуть нас питати, кажи, що він нас саме спитав про щось...

— Що спитав?

— А, щонебудь! Видумай щось! Бувай...!

Вона побігла до бльоків. Ореста не могла бігти. Серце скакало в грудях, дихати було важко. Не подумала, щоби піти додому і розповісти все мамі. Завернула до Музичної Школи, як радила Люська. На хіднику, що тягнувся вздовж будинку, не було нікого. Музика не грала. Якийсь вантажник над'їздив від воріт. Сходи до пивничного коридору, де містилася школа, були неосвітлені і теж порожні. Скрізь було підозріло тихо. Нові двері, праворуч пивничного коридору, відбивали ясністю немальованих дощок від темних стін передсіння. МУЗИЧНА ШКОЛА — було видно на ній табличку. Під нею була інша. "Просьте не галасувати" — стояло там. У побіленому й освітленому коридорі школи двері обабіч були зачинені. За ними чулися звуки інструментів, іноді несміливі, то знову за голосні, мелодія, що вривалася і починалася знов. У дальшому куті хтось співав. Почулися якісь слова.

У кімнатці, в якій Ореста мала вправляти, був півсумерк. Низьке, подовгасте віконце, що було майже під самою низькою стелею, в якому вдень часто показувалися дитячі обличчя й мигали людські ноги, впускало тільки вузьку смугу світла. Впала на стілець, піднесла віко, поклала ноги на педаль, які не хотіли втриматися, а все відрухово, а все, не знаючи навіть, що робить. Піднесла руки, щоб ударити клявіші.

Коли в гучномовці почулося, що вислід перевірки подадуть бльокові по бльоках аж увечорі, Ірина вирішила піти до Панькової. Неможливо, щоб дружина команданта не знала вислуду, особливо ж відносно тих людей, що заховувалися до її приятелів, або були членами жіночої організації. Плавання в невідомому ставало нестерпне.

Дружина команданта була пригноблена. Сто двадцять осіб не перейшло перевірки, в тому числі не тільки молоді люди, яких можна було підозрівати в якихсь недозволених, на гадку Американців, діях, але літні і старі люди, батьки родин, чи мами дітям, які будуть змушені залишити табір і родини та йти невідомо куди. У збомбленій Німеччині не було помешкань, не було праці, а продукти були на картки. Картку одержував тільки той, хто був десь приписаний.

— На щастя, вас немає в списках, — сказала Ірині. Наверська пригорнула Ігоря до себе, зіткнула глибоко. —

Найгірше мене турбує Вовчукова, — говорила далі Панькова. — Це ж літня жінка, їй напевно ніхто не дасть праці!

— У неї ж тут донька!

— Так, але вона не матиме права переночувати свою маму! Я не знаю, що Левко зможе зробити!

— Чи не цікаве було би провідати у кого були ті люди, яким не признано права Ді-Пі?

— Вовчукова була в того другого старшини. Не знаю, як він називається, — відповіла Панькова.

Заговорилися до темноти за вікнами. Коли Ірина підвелася, Панькова вирішила вийти і собі.

— Мушу піти по свою панну, — сказала. — Пішла коли вже вправляти, а ще й досі не повернулася. Все тільки наука в голові. Дуже добра й пильна дитина. Богу дякувати, клопоту з нею немає. Але це такий вік, що можуть бути різні несподіванки...

За мостом розійшлися. Було холодно, але в повітрі заносило вже весною, першою підсніжкою на узбіччях гір. Коли Ірина зрівнялася з вужчою стороною будинку, в якому мешкала, почула відголос штаби. Так бльоковий скликав мешканців на збори. Вікно освітленого долішнього коридору було кроків на три від неї. Відступила ще трохи далі, щоб ліпше бачити цілу середину, та дивилася як із усіх дверей показувалися люди, по троє, по четверо і спішили перед кімнату бльокового. Він вийшов також, літній, сивавий чоловік, родом із Буковини, зі списками в руках і чекав, аж люди тісним віночком підйдуть до нього. Тоді підніс списки до світла на віддаль свого зору.

Ірина не потребувала туди йти. Шимаєва мала рацію. Капітан "пощадив" її. Тепер, коли напруження, що тривало кілька місяців, нарешті, скінчилося в одній хвилині, стало якось дивно і чомусь нерадісно, хоч не могла заперечити великої відпруги нервів. Не дивно. По суті, ніщо не було розв'язане. Її життя та Ігоря і надалі висіло у великому невідомому. Могла дивитися тільки собі під ноги, не бачила обрії. Люди, що розтоплюються в теперішньому, втрачають вічність. Але її обрії такі захмарені, що вона не може бачити навіть на коротку віддаль. Турбота найближчої хвилини, це все, що вона має. Скінчився "скрінінг". Чудово. І що ж далі? Новий директор лікарні. Добре. Хіба це справді подія, що має якесь відношення до її життя? До її майбутнього? Смішне!

Крізь вікно було видно, як бльоковий зник за дверима своєї кімнати, як юрба розпливалася, розлазилася на всі боки, ще щось обговорюючи чи нараджуючись, із виразом радості, здивування, співчуття чи переляку на обличчях.

— На що ми чекаємо? — спитав Ігор.

— Зараз, — відповіла і не рухалася.

Така сама погода була тоді, як вона приходила під будинок суду, де була в'язниця, в якій сидів Тін. День у день з'являлася там перед дванадцятою годиною з кобілкою в руках, а в ній трохи юшки, трохи білизни і трохи ще там чогось, що думала йому придасться. Людина зі синьою обвідкою довкола "фуражки" та з гвинтівкою на рамені брала це від неї і від інших жінок, що громадилися там, із таким видом, ніби робила їм ласку, ніби вони не були людьми, не мали почувань. Брала так довго, доки на овиді не появився прокурор зі своїм рішучим словом:

"Це не санаторія, де їх мають відживляти! Перестати приймати!"

Аміль. Скінчилося. До кобілки була причеплена картка "Антін Наверський". На другій стороні карточки Ірина відважувалася писати кілька слів. Підбадьорити його, зміцнити його надію й віру на звільнення. Молила Бога, щоб Тін догадався поглянути на другу сторону карточки і, щоб така сама охота не прийшла в голову людині у "фуражці" зі синьою обвідкою. Тін догадався. Кілька днів писали одне одному пару слів. Одного разу він написав: "Ти їдь до батьків і чекай там мене". На другий день "Синя обвідка" не прийняв кошика. В'язнів вивезли в невідомому напрямі. Зміст останнього "листа" Ірини не дійшов до Тіна. "Я чекаю дитини...", — було там.

Прокурор, до якого не відразу її впустили, порадив менше допитуватися про нього, а швидше одружитися з їх чоловіком, інакше вона опиниться там, де Тін, за ґратами.

— Я змерз, — сказав тепер Ігор.

Ірина опритомніла.

— Побігли!

Між будинками почався рух. Люди бігли до знайомих, дотеперішня напруга і тривога, що трималася їх цілі місяці, вибухла нагло в словах, ніби сильний струм водограю. Мовчанка і замкнення в собі здавалися неможливі в цій хвилині. Падали прізвиська, чулися оклики, обурені слова.

— А правда, що я добре казала? — привітала Шимаєва Ірину, як тільки вона переступила поріг коридорика.

— Дуже добре, — відповіла Ірина без усмішки. З увагою вкладала ключ у замок цілим своїм виглядом, не захожуючи сусідку до розмови. Ця влізливість! — Добраніч, пані!

— Добраніч. — простягнула здивовано дружина адміністратора, розчаровано повертаючись до своєї кімнати.

Ірина мусіла бути тепер сама. Перед хвилиною, нагадуючи собі перші дні після ув'язнення Тіна, вона зі страхом помітила, що не може уявити його самого. Обличчя жінок, що приходили під будинок, були виразні, "Синя фуражка" врізалася в пам'ять, але самого Тіна не було. Виходило щось сильно захмарене, розпливчате, ніби образ давно-давно померлої людини. Досі він "був". Існував у її думках, "знав" про те, що діялося з ними, бо про все мусіла вишептати "йому", коли поклатася вже до ліжка. Навіть її виїзд із дому був за "згодою" Тіна.

Кинулася тепер до своєї торбинки, як тільки засвітила світло і, не зважаючи на Ігореві слова, почала викидати все з неї. Витягнула світлину Тіна і, повернувшись до лампи, що була під стелею, без руху, без слова дивилася на відбитку колись дорогої людини. Колись. Вона це так підчувала. Ніщо не дригнуло в її серці, хоч іще вчора ця сама світлина викликувала стиск серця, біль його. Тепер дивилася на неї, немов на світлину в якомусь магазині.

"Що сталося? — спитала себе, сідаючи і, не відриваючи погляду від світлини. — Що сталося так нагло? Ще вранці жила надія, але тепер її немає. Нічого немає, ніби він не існує більше. Порожнеча. Немає болю і немає надії. Неможливо, щоб Тін... не жив... щоби щось сталося! Неможливо! Боже! Ні! Ні! Чому я не можу мати вістки? Чому я не можу мати надії? Мені належиться правда, мені належиться...!"

Ігор підійшов до неї і, просунувши голову під її рами, поглянув на світлину. "Татусь", — сказав якимсь тепло, майже врочисто і приложив уста до відбитки. "Це мій татусь."

Тепер у її грудях ніби щось запалося. Пригорнула його міцно до себе, наблизила уста до його голівки. Довкруги неї були такі, як вона. Їх усіх з'єднувала віра в одного Бога, однакові звичаї, ця сама мова. Члени одного маленького суспільства, товариші долі і недолі, що їх світова повинь викинула поза межі їх батьківщини. Поміж ними були її особисті приятелі, може які вороги. Але це справи

не міняло. Вона була на світі сама. Самітня мати, як хто хоче, хоч ця назва звучить якось дуже ново і не зовсім ясно.

І в Ігоря нікого немає, крім неї. Вона мусить бути сильна за двох. Це не є життя. Це дурення себе, видирання кусника за кусником, дня за днем частиночки існування. Нема плянів, нема майбутнього, нема особистої опіки. Нема навіть тої думки, що життя це не тільки смуток, але і радість. І з такими думками, в такому настрою треба виховувати цього малого хлопчика, її сінка? Казати йому, що його батько був хоробрий, відважний, вірний своїй ідеї, але ти, дитино, ніколи не знатимеш його...? Що виросте з нього, що виросте...?

Обняла Ігоря, пригорнула його до себе.

"Боже, дай мені сили, дай мені мудрість, бо переді мною нелегке завдання."

— — — — —

Ореста не могла вправляти. Палив її вогонь сорому. Завтра буде знати про те ціла кляса, весь учительський збір і найгірше — тато! Тато був зразком для неї, любив її, вірив у неї. Як він прийме те, коли його покличуть до директора і скажуть усю правду? Що тато зробить із нею, як її викинуть з гімназії?

Як до цього дійшло, що вона забула, що їм дозволено а що ні? Це все Люська, очевидно. Але чому вона не мала більше сильної волі і не відійшла? Не хотіла залишити Люську, що не спішилася залишити Мурашка? Але її також очарував поет. Обличчя негарне, воно немов ці гори, повне западин і горбів, зате очі, немов два гірські озерця, освітлені сонцем! Що він подумає про них, про неї? В цій хвилині він певно сміється з них на цілий голос, називаючи їх різними звірячими іменами, які дорослі мають у запасі для підлітків. Кози, телята, гуски! Коли б тільки можна скоренько-скоренько завернути все назад і направити, щоб не знати цього гидкого почуття обридження до самої себе! Або, якщо б тільки було можливо зробити якийсь геройський учинок! Або...

Але нічого не можна зробити і часу ще ніхто ніколи не завернув назад. Вона була з Люською на гірській доріжці з молодим поетом і вже завтра їм обнижать поведення, або взагалі викинуть з гімназії. Для неї життя взагалі скінчилося. А може скінчилося тільки тут, але якщо б вона, наприклад повернулася на батьківщину, то там...

Так, так, можуть її краяти на шматочки, але додому вона не повернеться і до школи більше не піде! Мусить вирушити з Люською зараз же, вже! Вона не може сказати цього мамі, вона не знає, як стати перед батьком. Вона не пережила б уваг директора в канцелярії гімназії. А до цього прийде, бо він їх бачив! Вона піде, піде. Пересидять у ночі на станції, потім підуть десь на роботу, потім почнуть продиратися на батьківщину...

Думки плуталися в розгара́ченій голові. Ноги були перемочені, і від того ставало зимно в цілому тілі. Затиснені п'ястуки пригорнула до грудей, щоб опанувати тремтіння. Зірвалася зі стільця, коли двері відчинилися і ввійшла старша учениця вправляти. Орестина година скінчилася, хоч її рука навіть не торкнула клявішів. Відсунулася набік перед самопевними рухами старшої від неї дівчини. Почувалася знищеною, прибитою. Тепер, коли треба було виконувати те, що постановила, вона нагло розгубилася. Це були тільки думки, фантазія. Поява дівчини нагадала дійсність.

Кинулася до дверей і, шарпнувши ними, вискочила в коридор. "Ноти!" — крикнула за нею старша учениця. Ореста не вернулася, хоч це почула. Люди громадилися в долішньому коридорі, щоб вислухати висліду перевірної комісії. Що було тепер робити? — До Люськи! — підсунулася перша думка, коли вона вийшла на поріг.

І раптом кинулася назад. До будинку підходила мама. Ореста влетіла на коридор, де зібралася громада людей, проковзнула повз них і вискочила надвір другими дверима. Люди оглядалися за нею, нічого не розуміючи. "Ваша доня вибігла туди", — сказала якась жінка побачивши Панькову.

Надворі не було нікого. Перед четвертим бльоком стояла Наверська з Ігорем, але і вони за мить відійшли. У татовій канцелярії світилося. Завжди, повертаючись із Музичної Школи, вона заходила до татової канцелярії і вони вдвох верталися додому. Це були такі чудові хвилини! Тато перепускав її праворуч себе, як справжню даму, і питав її про це і те, жартував, сам розповідав дещо.

Тепер це скінчилося! Скінчилося назавжди! Вона ніколи-ніколи не буде для тата такою, як досі!

Довкола була холодна й понура темнота. Пішла широким вигоном, що круто вривався, збігаючи до плоского берега річки, не знаючи, що робити. Можливо, що тато

чекає тепер на неї і тому в канцелярії світиться. Сльози замрячили зір, але вона не зупинялася.

— Ореста!

Голос був, немов стріла, хоч він не був гострий. Це був мамин голос. Від несподіванки Ореста кинулася вперед і від її руху розмокла вже кам'яниста земля під її ногами, швидко і майже нечутно шульнула вниз.

— — — — —

Урядові години скінчилися давно, але радні-паньківці, що зійшлися до канцелярії команданта на нараду, все ще знаходили щось гідне обговорення, виладовуючи своє напруження не тільки в словах, але і в куренні та не думали відходити. Всі сиділи видовженим півколесом перед письмовим столом команданта, кожний з іншим виразом обличчя, але однаковою повагою на обличчі. Для всіх облич було притаманне одне: їх худина. Тонкі шиї, що потребували меншого числа комірців.

Професор Чалий, що вчив у гімназії фізику, сидів близько дверей, немов збирався вийти перед усіми. Він опинився в числі радних-паньківців якимсь випадково, майже без своєї волі. Він був високоосвіченою, спокійною людиною, давно обзнайомлений із проблемами еміграції, бо залишив свій рідний Харків після першої світової війни. Його приязність у Таборовій Раді була потрібна не так для вирішення важливих біжучих справ, як для престижу партії команданта і для злагіднення бурхливих настроїв завжди можливих, коли сходилися на наради паньківці і сокорівці. Сам проф. Чалий не був активний у ніяких політичних партіях, зацікавлений тільки спокоєм, потрібним для його наукової праці. Він не був одружений.

Радник Лебідь сидів оподалик нього, його руки, схрещені на ручці палиці, з зажурено стягненими бровами, із сіткою зморшків на передчасно постарілому обличчі. Біля нього секретар Таборової Ради Леськів, молода нервова людина, обтяжений дружиною і чвіркою малих дітей, що цілком явно змушував себе вислухувати тепер слова старших. За ним адміністратор лікарні Шимай з очима фанатика, затурбований непорозумінням із дружиною та нетерпеливо очікуючий др. Ничая. Потім іще бувший суддя Висоцький, бувший директор кооперативи Ларчак, бувший редактор Рогач, бувший...

Деякі з них мали вже нові титули у зв'язку з обов'язками в таборі, інші ж, для яких не було ніяких посад, із

нудьги посвячувалися політиці, торгівлі, або перевишкільним курсам, що обдаровували їх званням муляра, столяра чи шлюсаря, але берегли свого давнього надбання та титулу і не оминули нагоди, щоб нагадати про те іншим. Пане докторе, пане магістре, пане професоре, пане... Коли хтось не мав титулу, надавали йому перший, який прийшов їм на думку — в більшості "директор", бо це було найлегше — ніби безтитульна людина не мала вже ніякої вартості, або було незручно звертатися до другого, не повеличавши його якоюсь справжньою чи уявною заслугою. Що така людина сама почувається незручно, не приходило їм у голову. Трохи було в тому чогось із пихи, що передалася від настроїв польських окупантів та позбутися цього відразу не було так легко. Але це також хоронило тих людей перед повною зневірою, перед байдужістю чужини, опинившись на якій, людина відразу втрачає надбання, скочуючись до великого невідомого.

Спішитися, власне, не було куди, і Ларчак міг затягнути свою промову навіть до півночі. Він любив говорити, не здаючи собі справи з того, що не вносить нічого нового до всім відомих подій, черпаючи своє обізнання з усім, що цікавило його, із газет, не додаючи до того ні одної оригінальної думки. Він потрапив сказати після виборів, що громада "вибрала своїх найкращих синів" у той час, як він був одним із них і любив, коли про нього згадували під час прийняття чи зборів, та підносили його заслуги. Але він і справді був відданий щирий працівник своєї громади, ладен кожної хвилини до посвяти, щоб тільки доказати чужинцям про існування і кривду України. Не одиниць, але цілості. У цілому своєму наставленні до справ своєї громади, "світ" для нього був тільки захід Європи, яким він цілком не турбувався, бо "захід — це пережита гниль і нам немає чого рівнятися на них". У нього було багато спільного з Шимаєм, а проте вони не могли чомусь згідливо, без непорозумінь, співпрацювати для добра тієї ж громади. Здавалося, що духовість обидвох була сформована великим поетом їх землі, Іваном Франком. "Кожен думай, що на тобі мільйонів стан стоїть." Деякі люди за щиро, за віддано віддаються справі, в яку повірять, і це не дозволяє їм помічати інших. "Шимай зарозумілий і йому здається, що Україна — це тільки він сам", — казав Ларчак. Адміністратор лікарні не залишався його довжником. "Ларчак такий вузькодумний", — кривився він.

Але тепер, коли Ларчак говорив, малий, лисий з округ-

лим обличчям людини, що переходить свою шістдесятку, підвівшись з місця, немов на доповіді, не тільки Шимай, але всі інші приявні, мусіли сидіти і слухати. Його промова була, ніби хронікою табору. Він почав від прапочатків, від приїзду перших "піонерів" у ці мури, про зустріч з іншими національностями, про перше знайомство з працівниками УНРРА і першу боротьбу за право називатися Українцем! "Тепер, коли табір входить у нову фазу, — говорив він, — ми з гордістю можемо оглянутися на свої досяги, і вже ніхто не зможе змусити нас підписуватися під назвою країни, яка нас окупувала!"

Він не згадав про боротьбу за кімнати, про позбавлення людини права приватного життя, інтимності родин, про наближення дітей до світу дорослих і пізнання його на невідповідному відтинку і в небажаній формі. Для нього було це на задньому пляні, або взагалі не існувало. Його захоплювало щось цілком інше: доказати чинникам УНРРА — він це називав "світові" — про існування Українців, як окремої нації і створення свого окремого царства.

— Не можемо забувати, що вже завтра наш "гомо сапієнс", тобто магістер Сокора, дасть про себе знати, — промовив командант, коли Ларчак, нарешті, замовк. Мгр. Сокора залюбки переплітав свої промови латинськими цитатами. Командант належав до людей, які завжди дають другим нагоду виговоритися, але самі ніколи не переймаються їх думками, йдучи за своїми власними. — Вже вранці відчуємо, що маємо в таборі опозицію. Панове, не сприймайте цього, як щось "тільки у нас можливе", бо це неправда. У житті постійно треба щось поборювати. У нашому випадку ми просто міняємо зовнішні впливи на внутрішні. У цій хвилині я бажав би, щоб цього внутрішнього "ворога" не було, а принаймні не в такій мірі, як він, prawdopodobно, проявиться. Маємо забагато наших власних важливих справ до полагоди, щоб ми роздрібнювалися на непотрібні спори. Наш обов'язок подумати, перш усього, про ту стодвадцятку, що їм відібрали одні посвідки і не дали других. Ви всі дуже добре знаєте, що сьогодні існувати без посвідки неможливо. Ми на чужині і пробиватися без харчових карток можуть хіба спекулянти. Треба думати, що молоді, особливо ж самотні чоловіки, подумують про себе самі. Але літні чоловіки й жінки, яких до того ж відтягають від їх родин, не зможуть дати собі ради без нас. Питання, що ми можемо для них зробити? Ціла спра-

ва виглядає абсурдально, якщо мені дозволено вжити такого новотвору.

— Так, це справа дуже поважна. Висловлюйте, панове, свої думки. — захопив затурбовано радник. — Нам атака опозиції тепер непотрібна. Вона ні при чому. Невже ж вони самі цього не бачать? Чому б нам не сісти з ними за одним столом і не обговорити спільно всіх наших болючих питань?! Панове, справді, зробімо спробу!

Секретар відразу палко запротестував:

— Хіба це можливо? Хіба ми не робили цього досі на засіданнях Таборової Ради? З ними шкода витрачати час! Немоżliві люди! Вони опонують ради опозиції! Це безпринципові люди! Критикують і критикують у безконечність, а самі ж нічогісінько не роблять! Які їх заслуги?!!!

Голови радних рушилися, немов тирса на вітрі, тільки проф. Чалий сидів і далі нерухомо, задумано схиливши голову. Почулися слова підтримки для секретаря. Радник Лебідь замовк. Командант зайнявся клаптиком паперу, на якому щось випишував і не мішався до розмови. "Вони" так само мають своє минуле, як і ми всі, — думав він. — І в цьому їх минулому є свої заслуги. Не можемо їх просто забути тільки тому, що тепер вони зайняли становища "не діяти", а опонувати діям інших. Виглядає, що вони вже "темпі пассати" і це дуже сумно, що на цьому клаптику чужої землі, а якоїсь гротескової підмінки нашої держави, ми зненавиділи себе. Але цьому молодому загорільцеві не можна цього казати, бо він і так цього не прийме. Якщо б я був певний, що Сокура займеться справою Костянтина і хлопців, а його дружина не розтрубить цього по цілому таборі, то хто зна, чи я так уперто хотів би триматися на своєму пості. У мене теж є дружина та мій скарб Оре-ста і мій перший обов'язок думати про них. Але тепер у мене на першому місці хлопці в горах, літні люди позбавлені опіки УНРРА і, тільки потім, мої рідні. Не можна сказати, щоб це було правильно. Але, що я через тих хлопців скупив не один десяток цигарок, щоб тільки мій мізковий апарат діяв справніше, отже мушу довершити діла!

— Можливо, що цілу справу почнуть тим хлопцем, який помер при операції, — промовив. Ніхто не встиг сказати слова. Двері відчинилися і заглянув поліцист Олекса.

— Пане команданте, прошу йти до дому, — промовив він тихо. — Ваша доня... нещастя трапилося...

— — — — —

Настка виїхала з табору ще досвіта і нічого не знала про хвилювання того дня. Закупивши і призбиравши з приділів цигарок та мила, вона знову подалася на села, вибираючи цим разом більш віддалений від дороги закуток, де люди не були ще добре обізнані з того роду торгівлею. Дивилися на неї здивовано і насторожено, коли стукала до дверей їх домів. Якась "авслендерка"! Що вона хоче? Деякі з них виразом обличчя і тоном нагадували Настці її "баворку" в тих часах, коли їй здавалося, що вона належить до нації "іберменшів". Але знайшлися зичливі й цікаві, які відчинили перед нею двері своїх домів. Можливо, що це була заслуга самої Настки. Кіно дало їй новий досвід. Люди всміхалися не тільки тоді, як їм було весело. Усміх був на їх обличчях, коли говорили до когось. Настці це так подобалося, що вона наслідувала їх. Усміх змінював її обличчя, робив його більш дитячим, щирим і неглибокі зморшки, що творилися при тому в кутиках її очей, здавалися променями від світла.

Усміх і гірська говірка, якою вона обертала відважно, додаючи до неї свої власні новотвори, допомогли їй виїхати відтіля не з порожніми руками.

У вагоні думала про Сая. Засунулася в куточок, не звертаючи ні на кого уваги. Дні були вже багато довші, але поки доїдуть до Обергайму, то стемніє і вона знову зможе викинути свій товар за вікно, а по дорозі до табору позбирати його. За вікно не дивилася. Там могло бути чудове море, предвічні бори, мальовничі балки, або пустеля, обідрана з усієї краси. Її це не цікавило. Була вся в своєму внутрішньому світі, сама зі своїми зацікавленнями і, якщо не задрімає під стукіт коліс, матиме досить часу передумати багато справ. Чекай, — почала від цього дієслова, немов зверталася до когось. — Що я собі тепер куплю...? Це були думки про сукні, про білля, про взуття і, навіть, про капелюх, хоч вона ще не наважувалася натягнути якийсь на голову. Але вже приглядалася до інших. Ладна була відложити трохи грошей і післати мамі, але люди, такі літні й поважні, які напевно багато знали, казали їй, що гріш не має тепер великої вартости, а мама, то так, ніби сховалися за залізну заслону, і нічого до них не дійде. Про маму вона багато думала в тих днях. Мама бувало казали: "Для кожного прийде його неділя". Для кожної дівчини прийде неділя, у яку в церкві будуть голосити її оповіді. Це було таке певне, що треба було заздалегідь ладити повну скриню посагу і вишивати рушники, щоби

були готові, коли прийдуть старости. Думала, що така неділя вже дуже недалеко від неї. Ніхто досі не казав їй "я тебе люблю", навіть Ілько, хоч хотів одружитися з нею. Хто Сай такий і як живе у своєму далекому краю і, чи взагалі дозволять йому одружитися з нею — це були справи, які навіть не з'являлися в її голові. Він вносив радість у її життя, навчив її сміятися, бути безтурботною, показав світ, якого вона не знала, він провадив її туди, ніби якусь даму, і казав сідати поміж тими всіми панами, до яких вона мала нагоду приглядатися лише здалека. Він став їй близький. А як люди стають близькі собі, то вони одружуються. — вірила вона.

Думка про Сая, в супроводі стукоту коліс, приколисала її. Прокинулася впору, щоб викинути свій ладунок крізь вікно. Сай міг би мені допомогти, — подумала, коли наплечник полетів униз. Може це погано не казати йому, що вона перепродує товари?

Ніч ще не зайшла, але денного світла вже не було. На станції чекали Гуцулчині та Кубанчині коні. Люди сідали на вози. Хтось закликав за нею, коли пустилася йти пішки. "Настю! Сідай!" Хитнула головою, не відповідаючи. Ноги боліли, але вона мусіла збочити з дороги і забрати товар. Ніхто не схоче на неї чекати, як збиратиме товари. Може навіть було б небезпечно. Страшно самій не буде. Більше людей пішло пішки. Дожене їх подорозі.

Постояла і робила вид, що затуляє під бородою хустку, коли над'їхало двох Німців на колесах. Рушила, оглядаючись, коли пропали за світлом високого ліхтаря. Ой, хотіла б уже, щоб не треба було їздити по селах, тільки бути десь на селі, чи в місті, мати свою хату, чоловіка, свою родину. Сумно на світі самій. Із Саєм буде добре, бо він такий свій хлопець, що аж стає дивно, як подумати, що він не говорить її мовою. Не говорить тими самими словами, не молиться до Бога так, як вона, ніби існують якісь два божества і кожне з них звертається до свого. "Ой, чому б тобі не навчитися хоч два слова по нашому?" — думала, коли підбрала наплечник і, оглядаючись на всі сторони, рушила дорогою. Вона так і думала: "по-нашому", не добираючи ніякої назви для означення мови. Це було чимсь незаперечно її, набутком цілого села, спільною власністю їх усіх. "Скільки люду тою мовою говорить, чому б тобі не навчитися...?!" — думала ще, немов Сай був біля неї. Визбутися тієї мови та перестати її вживати було для Настки поза межами розуміння. Це так, немов би крив-

див маму, немов би живе серце видирав із тіла! А мама — це була для Настки святість. Це були "вони", про маму було навіть гріх подумати "вона", не то, що сказати їм "ти"! Те, що Сай розумів це інакше, і хто б там не був, окреслював "він", або "вона", дивувало її, разило. Чому б то не могло бути так, що от Сай, то так, як Ілько, а Ілько то так, як Сай! Щоб то був хтось справді свій рідний? Ну, але, видно, на світі не може бути так, як би людина бажала.

За думками табір підсунувся непомітно. Люди, що йшли перед нею ген напереді, скручували вже у ворота. Вона чула їх кроки, деколи голоси. Коли сама дійшла до хвіртки, вони всі все ще були біля будки, хоч повинні були вже доходити до своїх бльоків.

Настка зупинилася відразу стривожена. Тихцем підійшла до задньої стінки будки. Чи перевіряє поліція? Несе це все, аж піт виступає на чолі на те, щоб їй відібрали отут, на брамі? Повернула ліве вухо. Пізнала Олексин голос. Із небагатьох слів не вміла розібрати, про що там мова. За майже двадцять годин її відсутности, могло щось статись у таборі. Це не виглядало на контролю поліції.

Трохи отягаючись, посунула до фіртки. Люди стояли півколесом перед будкою. Деякі збиралися вже відходити. Олекса стояв на порозі, спертий до одвірка. Із середини чувся голос Савки.

Перейшла за людьми, не допитуючись новин. Поліцист кинув за нею жартівливим тоном:

— Добрий вечір, паннунцю! Що привезли?

— Щось привезла, та не тобі!

— Знаю, знаю! Жаль! Не забудь піти до бльокового і віддати йому свою тимчасову посвідку! — кинув за нею, бо пішла не зупиняючись.

— А як не віддам, то що? — відкрикнула, майже, доходячи вже до арки під вежею.

— А ти ліпше віддай, бо інакше тобі заберуть! Вона і так нічого не варта! Нікуди з нею вже не поїдеш! Сьогодні нові видали! Вислід голосили!

Настка зупинилася, але не поверталася до нього. Чути було, як Савка говорив у глибині будки:

— Сто двадцять люда, жарти? Страшно сказати! І що з ними зроблять? Казав хтось, у Дахав заберуть. Та ж там отой, як йому, концентраційний табір був! А відтіля ще чого доброго "на родину" нерідну повезуть... Та що командант, — знову його голос на чийсь тиху заввагу. — У ньо-

го самого клопіт із донею... А я знаю, у воду скочила, чи що...

Настка не рухалася. Щось не дозволяло їй спитати, чи вона перейшла перевірку. А потім було ще щось інше, щось дуже важливе, аж сама дивувалася, що це її тривожило, хвилювало.

— А Ілько... дістав посвідку...? — не могла стримати себе.

Стало чомусь відрадно, як у повітрі розплилися Олексині слова: "Та дістав, а тобі що...?"

— Та нічого..., — відповіла і всміхнулася до місяця, що сходив над шпилем Наделю.

— — — — —

Довго вночі горіло світло в кімнатці ченця.

Він сидів за своїм столиком, на якому були книжки, папір і приладдя до писання, але не працював. Уперше в житті спинився думкою на собі самому і це було таке нове, що він сам приглядався до неї, немов до незнаної околиці.

Вранці пошта принесла листа. Лист був з-поза океану, і зміст його міг порадувати його серце. Він чекав на те вже кілька років, відколи залишив монастир. Це була гарантія його повороту туди, віднайдення втраченого дому, повернення спокою, забезпечення і нагоди до праці. Перед ним було ще багато формальностей, але це вже не грало ніякої ролі. Поворот у свій світ, відірвання від людської суєти, від їх такої різючої близькості, були тепер квестією не років, але місяців, може навіть тижнів. Чого ж більше було бажати? Треба було стати навколішки і дякувати Всевишньому за таку ласку!

Його здивувало, що не відчув радості. Прийняв цю вістку байдуже, а навіть з дрібною нехоті. Він міг би навіть висловити це: "Так швидко...?" Але не наважувався навіть додумати цього до кінця. Він не був певен, чи воно запізно, чи зашвидко, але в усякому випадку прийшло невпору.

Простягнув руку по молитвослов. За допомогою слів молитви хотів викресати в своєму серці справжню і глибоку радість та вдяку. Даремне. Нічого не відчував. Затопився в своїх думках, пробігаючи крізь тількищо проминулі хвилювання, події, враження. Ніщо не зачіпало його особисто. Картка Ді-Пі лежала в нього на столі. Вранці він зо схиленою головою минав людей, соромлячись своєї без-

турботности в той час, як тисячі людей не знали, що їх чекає. Тепер було йому відомо, що сто двадцять осіб позбавлено опіки. Він міг тільки молитися за них, але не допомогти.

Він тужив за монастирем і от цей лист відчиняв перед ним двері одного з них. Чому ж не радів, коли це сповнювалося? Мало того, чому не хотів того повороту? Чому, раптом і неочікувано, це стало небажаним? Чому доти тужив за тим, доки воно було далеке й нездійснене?

Проходжувався по кімнатці. Три кроки від вікна, поміж ліжком і столиком, до залізної печі і знову до вікна. Стіна вікно, вікно стіна. Думка мандрувала за ним. Інколи зупинявся перед вікном і дивився на освітлений місяцем вид: мерехтливий блиск Остару, кущі за ним, тонюсенький короткий пасочок дороги, горб за нею, відразу стрімкий і густо заліснений. Скільки їх турбот, почувань, вражень прикріпилося до того відтинку чужої дороги! Що не передумали і не переговорили люди, йдучи до міста, чи повертаючись відтіля! Нарід, що встелив своїми думками, своєю працею чужі дороги, що прикрасив чужі оселі! Що залишиться, як відійдуть відсіля? Ніщо! Пам'ять? У кого? Спомин? Може яка легенда, ніби про ту закляту царівну у підніжжя Габелю, що все ще чекає на свого царевича, щоб звільнив її!

З тієї дороги, від тих горбів і проваль, а передусім від тих людей, що тимчасово живуть поміж ними, прийшли і до нього нові думки. Прийшла нова творчість, новий чин. Прийшла, ніким не подиктована, ніким не наказана, спонукана його власною волею дія. Ніби якась нова людина зродилася в ньому, людина, що знаходить якусь нову дорогу в житті, знайомиться не тільки з новим смутком, але і радістю.

Але ж це не причина, що він тепер не радіє тим листом! Ні! Він не захопився світським існуванням, щоб забути про свою обітницю ченця! Він не стремить до іншого життя, не бажає зміни! Чому ж ця нехоть до кусня паперу, що відчиняє двері до його дому — монастиря? Чи ж хоче пізнати це життя до глибини, до нюансів, до його тайн, нехай і на цьому відтинку тимчасовості і непевності, яким є табір, щоб справді відкрити, на що спроможна його маленька клітина — людина?

Вдарила його думка, яка досі не мала для нього ніякого значення і, власне, навіть не з'являлася ніколи. У монастирі він не відчував цього. Він був сам, не мав із ким

ділитися своїми сумнівами, своїми роздумуваннями, бажаннями, бо ніхто ними не був так зацікавлений, як він сам. Його тільки вислухували, але участі не приймали. А втім, переживань у нього і не було. Коли інші люди так часто в мові поверталися до своїх минулих переживань, до дитячих чи молодечих років, він не мав про що говорити. У його минулому була праця, була дисципліна, була молитва і чужі переживання. Це було щось вартісне, певно, але ніколи не його особисте, так, ніби він був створений якось інакше, як усі люди. Навіть тепер, в обставинах, коли кожен наражений на пізнання всіх найгірших і чорних сторінок життя, він має перед собою відчинені двері до спокою й забезпечення. Серед виру турбот він один стоїть, немов у заскленій шафці, горіх у шкаралущі, не торканий, не наражений на труднощі, якому подадуть у їдальні лікарні сніданок, обід і вечерю, а чорна ряса охороняє його від слухання різких, грубих слів і, навіть, новин. Він один знає про своє майбутнє в той час, як тисячі-тисячі його людей — дітей, молоді, літніх і старих залишається на якесь неясне, незабезпечене прийдешнє. А в горах усе ще переходять хлопці...

Так! Це було, нарешті, те! Він був іще тут потрібний!

Потрібний? Яка непростима зарозумілість! Хто він такий, щоб надавати собі таке велике значення?! Людина без зв'язків у світі, навіть без досвіду. Другі потраплять зайнятися такими справами набагато краще за нього! Це плащик, це дашок, який він будує сам собі, щоб сховати під ним своє власне, нужденне "я", що, ніби дитя, збуджене після довгого сну, простягає ручки до всього, що бачить.

Ріжниця в тому, що дитя робить це несвідомо.

"Вітайте Любі Мамо і Тату:

Як почуваєтеся? Як Ваше здоров'я? Що робить Дайм? Як Твої троянди, тату? Мамо! Твої коржики були знамениті, як урешті завжди, і мої колеги не могли від'їстися від них!

Мені поводитьсь знаменито, хоч, очевидно, я тужу за Вами і за Даймом. Пишете, що він мене не забув і все ще біжить до моєї кімнати, підозріло обнюхує все і хоче спати на моєму ліжку. Зробіть мені світлину з цього, як він "читає" мого листа! Незвичайно приємно знати, що він не забув мене!

Можливо, що вже вкортці побачимося. Знаю, що мене поручено до підвищення ранги. Тому, що я не один на листі, отже нічого не буду на сумнівних здогадах. Говориться навіть про призначення до Вашингтону. Очевидно, що це радість, але я, як професійний військовик, більше люблю обертатися серед війська, як серед паперів. Але ще побачимо.

Мамо, Ти настоюєш, щоби про все Тобі писати. Постараюся вволити Твою волю, але не знаю, чи потраплю. Я повен роздвоєння від хвилини, як ступив на європейську, точніше, німецьку землю. Я воював з одним наставленням: перемогти нацистську неволю. У цьому я бачив глузд. Тепер мені здається, що я вибрався в подорож морем якимсь дуже маленьким човником і без необхідного устаткування і приладдя. З усіх сторін виринають для мене нові проблеми. Часто не розумію їх. Я повинуюся якимсь наказам тому, що я військовик, що це армія, де недавно була ще війна і неслухати неможливо. Але я цього не поділяю. І по нашій стороні не все відбувається так, як я хотів би. Трудно, у війську бувають різні типи. Я хотів би, щоб за кордон ішли такі з'єднання, які не приносили б нам сорому. Можливо, що ми замало досвідчені у війні, а зокрема в окупації. І тут, я думаю, що може було б добре, як би

я таки дістався до Вашингтону. Тоді я зможу висказати свою думку.

Німці, покищо, для мене з якимсь невиразним, затертим обличчям. Але під цю пору Німеччина, це не тільки Німці, це маса-маса різnorodних національностей, для яких не тільки нацизм був проблемою. Цих національностей так багато, що я цілком згубився в них. Європейцям не досить бути Європейцями, вони ще мають якусь свою національність, а це не завжди покривається з державністю. Словом, вони не перебирають назви держави, в якій живуть, до якої належать. Можете це зрозуміти?

Незвичайне явище, з яким мені прийшлося службово зустрітись цілком близько, це табори переміщених осіб. Мамо! Це щось для Твого милосердного серця! Скільки ж можна там зробити! Вправді УНРРА дає їм мінімум забезпечення під сучасну пору, але майбутнє кожного з них доволі невиразне. За винятком тих, які мають свояків у нас або в Канаді, більшість їх не знає, що перед ними. Спершу вони були для мене так, як Німці — з затертим невиразним обличчям. Але в одному таборі, де нас запросили на прийняття, я побачив їх обличчя. Дивне диво: у них немає заломання. На клаптику тимчасового буття, вони створили щось, ніби зразок держави! Це вже неймовірно цікаве! Хто потрапить зорганізувати й будувати своє духове життя в таких обставинах, де немає умов, де немає платні, де все може скінчитися навіть наступного дня — цей мусить мати справді великі духові сили! Ідею, чи що! Вони худі, як кістяки, неодягнені як слід, із журбою в очах і — творять! Подивугідне! І тут у мене постало питання: чому ті люди віддали все, що мали за таке життя? Всі ці тисячі не можуть бути ніякими воєнними злочинцями, ніякими колаборантами в нашому розумінні! Мій дотеперішній погляд на справи Європи, а зокрема на мою місію в ній, почав валитися. Власне кажучи, я не багато знаю про Європу. Іти в якийсь край треба, перш усього, знати його мову. Пізнати якусь національність, треба через її духові досяги і, перш чим судити її, треба збагнути її минуле. покищо мені важко зрозуміти все. Але я не можу не думати, що ці люди не дарма дали таку високу ціну, як утрата батьківщини і всього, що в ній належало до них, за нужду на волі! Вони всі — а там вам і діти і молодь і літні і, навіть, старі — борці за неї! Моє призначення рішенням З'єдинених Націй, що признає право волі за тими людьми!

Консеквентно, мене зацікавило питання: яке життя хоче, чи дає людям ідея Маркса? Його носії описують таке життя, як рай на землі. Люди, які досвідчили його благ на собі, малюють його схожим на пекло. Чи це практика не оправдала теорію, чи просто різниця між національністю теоретика і виконавця? (Національність! — бачите, що значить Європа?!). Я відчуваю страшну гордість на мою дорогу батьківщину, що дала людям волю. Для прикладу подам Вам, як це було у випадку одної такої Айрін. Де ж у нас було б можливо, щоб не сказати жінці, що зробили з її чоловіком, після арештування?! (Мамо, вона чудова!) У нас навіть дружині найбільшого злочинця, найгіршого вбивця кажуть, що зробили з її чоловіком і дають право оборони. Айрін чоловіка забрали і ніхто нічого не сказав, не повідомив. Ніхто не обороняв, не знати було, коли і хто судив, за що і на як довго і взагалі небезпечно було допитуватися про нього. Жінок інших вивезли на Сибір. Айрін уникнула цього тільки тому, що виїхала до батьків у гори, далеко від міста в якому мешкала.

Думаю: яке її майбутнє? Вона, фактично, без права до нього! Вона ні вдова, ні одружена, ні розведена, ні сепарована, ні покинена чоловіком, ні дівчина! В інших журба, що буде з ними далі. В Айрін усе більше скомпліковане. Її невідповідні особисті справи зачинають їй дорогу навіть там, де відчиняється для других!

Але хіба ж знайдуться компетентні чинники, що унормують такі справи?!

Знаєш, Мамо, не можу позбутися її з своїх думок. Її і навіть її маленького сінка. Вона мені дуже подобається. Мої службові обов'язки саме там покінчилися, але я міг би її побачити. Все плутає свідомість, що я належу до переможців, а вона ні до переможців ні до переможених. Але хіба такі справи можуть грати якунебудь роль в відношенні чоловіка до жінки? Гірше, що її становище неясне, а її світу я не знаю.

Але наразі "Добраніч"! Це вже ніч тут.

Ваш Джим."

Лист був педантно написаний на машинці, але, подертий на шматки, опинився в коші на сміття. Джим сам розумів, що такого листа він не може вислати. Пішов інший, у якому була мова про коржикки, троянди і Дайма, про погоду в Німеччині і таки трохи про Айрін.

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ

Цей ж авторки:

"ПОВІНЬ" — частина друга "Острів Ді-Пі"

"ПОВІНЬ" — частина третя "Камо грядеши"

Тієї ж авторки вийшли книжками:

"Полин під ногами" — повість, два наклади.

"Поміж берегами" — повість,

"В обіймах Мельпомени" — роман.

"Ії Нью-Йорк" — скорочена повість.

Правопис видавництва, не авторки

Обкладинка роботи мистця Бориса Крюкова

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
“ДОБРА КНИЖКА”

видало у Львові до 1939 року 133 книжки.

ВЖЕ НА ЕМІГРАЦІЇ ВИДАЛО:

Випуск:

- 133а) **ГОЛОС ІСУСА ДО УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАНТА.** Інсбрук-Дорнбірн (Австрія) 1944. (Вичерп.)
- 134) **Теофіл Коструба. ВІРА НАШИХ ПРЕДКІВ.** Інсбрук-Дорнбірн (Австрія). 1946. (Вичерпане).
- 135) 137) 139) **“ЖИТТЯ І СЛОВО”**—квартальник для релігій й культури. Інсбрук-Зальцбург (Австрія) ч. 1 — 1948, ч. 2 — 1948, ч. 3-4—1949. (Вичерп.).
- 136) **Роберт Котен. СЬОГОЧАСНА МОЛОДЬ.** Інсбрук-Зальцбург (Австрія). 1948. (Вичерпане).
- 138) **Григор Меріам-Лужницький. ПОСОЛ ДО БОГА.** Історичний фактомонтаж. Інсбрук-Зальцбург (Австрія). 1949. Ціна \$0.75.
- 140) **о. Равль Плю. НАЗУСТРІЧ ЖИТТЮ.** Інсбрук-Зальцбург (Австрія). 1950. Ціна \$0.75.
- 141) **М. Брадович. ОДНА НАЦІЯ — ОДНА ЦЕРКВА.** Інсбрук-Зальцбург (Австрія). 1950. (Вичерпане).

ВЖЕ В КАНАДІ, М. ТОРОНТО, ВИДАНО:

- 142) **Володимир Молодецький. У БОЮ ПІД БРОДАМИ.** 1952. (Вичерпане).
- 143) **Олександр Мох. ТЕОФІЛ КОСТРУБА, УЧЕНИЙ ПРАВЕДНИК** (життєпис). 1952. Ціна \$0.25.
- 144) **Ю. Мозіль. У ТАВОРІ СМЕРТИ.** 1952. (Вичерп.)
- 145) **КАЛЕНДАРЕЦЬ НА 1953 РІК.** (Вичерпане).
- 146) **Юрій Мозіль. КРІЗЬ ЗАЛІЗНУ ЗАНАВІСУ.** Спомини. 1953. Ціна \$1.00.
- 147) **Наталена Королева. ПОДОРОЖНИЙ.** Легенди. 1953. Ціна \$0.50.
- 148) **Ол. Мох. КНИЖКИ І ЛЮДИ.** Серія 2-га. Літературно-критичні нариси. 1954. Ціна \$1.00.

- 149) **Теофіл Коструба. НАРИСИ З ЦЕРКОВНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ X-XIII СТОЛІТТЯ.** 1955. Ціна \$2.00.
- 150) **СВ. ПИСЬМО СТАРОГО ЗАПОВІТУ — КНИГА ТОВИТ** у перекладі о. д-ра Володимира Дзьоби. 1954. Ціна \$0.25.
- 151) **о. Йосиф Схрейверс, ЧНІ. ЧУДЕСНЕ ЖИТТЯ СЕСТРИ ВАРВАРИ.** 1954. Ціна \$1.50.
- 152) **М. Кузьмович-Головінська. ЧІЧКА.** Новеля. Ювілейне видання. 1954. Ціна \$1.75.
- 153) **Олена Кисілевська. ПО РІДНОМУ КРАЮ.** Мандрівні спомини. 1955. Ціна \$2.00.
- 154) **о. д-р Ісидор Нагаєвський. РИМ І ВІЗАНТІЯ.** Вселен. Церква і патр. Фотій. 1956. Ціна \$2.50.
- 155) **Юрій Мозіль. ЗАПИСКИ ПОЛІТВ'ЯЗНЯ.** 1958. Ціна \$1.00.
- 156) **В. Лозинський — М. Ценевич. ПРОКЛЯТИЙ КАМІНЬ.** Історична повість. 1958. Ціна \$1.50.
- 157) **М. Кузьмович-Головінська. ГОРБАТЕНЬКА.** Оповідання. 1958. Ціна \$0.50.
- 158) **Юрій Мозіль. НА ВРОНКАХ.** Спомини політв'язня. 1959. Ціна \$1.50.
- 159) **Олександр Микола Мох. НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛ. ПРЕСИ.** В друку.
- 160) **Митрополит Василь Липківський. ВІДРОДЖЕННЯ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ 1917-1930.** — Ціна \$3.00.
- 161) **о. О. Заклинський. ЗАПИСКИ ПАРОХА СТАРИХ БОГОРОДЧАН.** Спомини. 1963. Ціна \$1.00.
- 162) **Федір Одрач. ПОКИНУТА ОСЕЛЯ.** Оповідання. 1961. — Ціна \$2.50.
- 163) **Богдан Курилас. ДІЯЛОГИ ВАСИЛІЯНОК.** Історична п'єса в 5 діях із часів переслідування св. Церкви Росією в 1838-1843 рр. — Ціна \$1.00.
- 164) **д-р Юрій Герич. ОГЛЯД БОГОСЛОВСЬКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЙОСАФАТА КУНЦЕВИЧА.** 1961. Ціна \$0.50.
- 165) **омм. КІНЕЦЬ СВІТУ.** Чи, коли і як буде, 1963. Ціна \$2.00.

- 166) д-р Богдан Казимира. **ПЕРШИЙ ВАСИЛІЯНИН У КАНАДІ.** 1961. Ціна \$0.50.
- 167) Володар Буженко. **ІВАН СУЛИМА.** Історична повість із козацьких часів. 1961. Ціна \$1.50.
- 168) Теофіл Коструба. **ЯК МОСКВА НИЩИЛА УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ.** 1961. Ціна \$0.50.
- 169) Василь Королів-Старий. **ЗГАДКИ ПРО МОЮ СМЕРТЬ.** — Спомини. — 1961. — Ціна \$1.50.
- 170) Наталена Королева. **ПРЕДОК.** З анналів і легенд. Історична повість. 1961. — Ціна \$3.00.
- 171) о. д-р Ісидор Нагаєвський. **ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКВИ Й ІДЕЯ ПАТРІАРХАТУ В КИЄВІ.** Історична студія. — 1961. — Ціна \$1.00.
- 172) Теофіл Коструба. **НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.** Стор. 304. — 1962. — Ціна \$3.00.
- 173) Федір Одрач. **НА НЕПЕВНОМУ ҐРУНТІ.** Спомини. 1963. — Ціна \$3.00.
- 174) Микола Олександрович. **МАРКІАН ШАШКЕВИЧ.** Відродження українського письменства в Галичині. 1961. — Ціна \$0.50.
- 175) Іван Добрачинський. **ЛИСТИ НИКОДИМА.** Повість. (Вийде в 1965 р.)
- 176) Марія Кузьмович-Головінська. **МАРІЯ.** Сценічна картина у 3 відслонах. 1962. — Ціна \$0.50.
- 177) о. др. Юрій Федорів. **НА СВЯТИХ МІСЦЯХ.** 1962. — Ціна \$2.00, у полотні \$3.00.
- 178) Б. Поляннич. **ЗАМОК ЯНГОЛА СМЕРТИ.** Сенсаційна повість з часів гетьмана К. Розумовського. 1964. — Ціна \$2.00.
- 179) Д. Ярославська. **ПОВІНЬ.** На крутій дорозі. — Роман. — Ціна \$3.50.
- 180) Марія Кузьмович-Головінська. **ПОПУДНИК.** П'єса за народнім повір'ям. 1965. Ціна \$1.00.

Дальші випуски в підготові.

Замовляйте на адресу:

ALEXANDER MOCH ("DOBRA KNYZKA")
6 Churchill Ave., Toronto 3, Ont. — Canada

